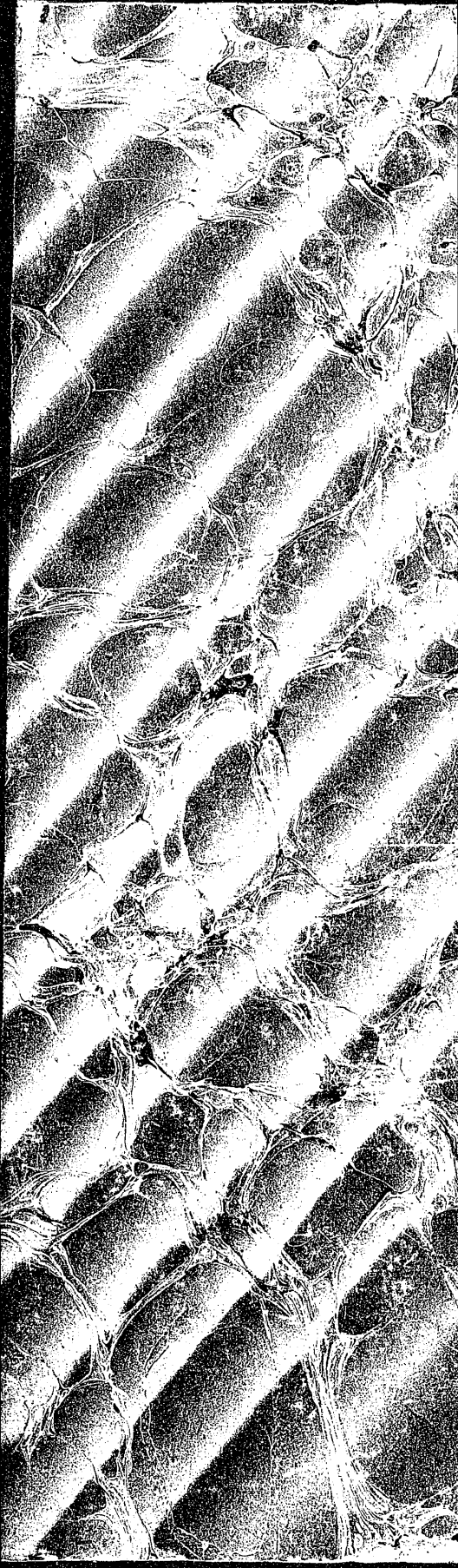






THE
UNIVERSITY
OF CHICAGO
LIBRARY

ENCYCLOPÉDIE.

LECTUR

VOOR

NUTTIG EN GEZELLIG ONDERHOUD.

TIJDSCHRIFT VOOR ALLE STANDEN.

25^e JAARGANG.

~~~~~  
**Bernard van Galen.**  
~~~~~

ROTTERDAM,

G. W. VAN BELLE.





Christoff Bernhard

BERNARD VAN GALEN,
VORST-BISSCHOP VAN MUNSTER.

HISTORISCHE SCHETS
VAN
EEN BELANGRIJK TIJDPERK
DER
XVII^E EEUW
EN VAN DE
NEDERLANDSCHE REPUBLIEK,
VOORAL OMSTREEKS
1672,
DOOR
P. CORSTIENS.

ROTTERDAM,
G. W. VAN BELLE.
1872.



Steend. J. H. & J. Weyers, Gron.

Christoff Bernhard

BERNARD VAN GALEN,
VORST-BISSCHOP VAN MUNSTER.

HISTORISCHE SCHETS
VAN
EEN BELANGRIJK TIJDPERK
DER
XVII^E EEUW
EN VAN DE
NEDERLANDSCHE REPUBLIEK,
VOORAL OMSTREEKS
1672,
DOOR
P. CORSTIENS.

ROTTERDAM,
G. W. VAN BELLE.
1872.

BX 4705

B518C8



I N L E I D I N G.

Moge de bekende uitspraak: „CHRISTOFFEL BERNARD VAN GALEN was de beroemdste der Bisschoppen van Munster, of liever de eenige wiens naam beroemd is gebleven” (1) niet vrij zijn van overdrijving, het kan niet worden geloochend, dat geen der Munstersche Bisschoppen zoo algemeene bekendheid in Nederland verwierf en behield als CHRISTOFFEL BERNARD.

Hoe zou de Vorst-Bisschop ook, wiens gebied op de grenzen lag van ons vaderland en wiens geschiedenis met die van onzen Staat is saâmgeweven, hoe zou hij, die zich herhaalde reizen een inval in een gedeelte der Vereenigde Provinciën veroorloofde, die beurtelings ten tijde der zware beproevingen, waarmede wij niet immer zonder onze schuld werden bezocht, de bondgenoot was onzer vijanden en beurtelings wederom de bondgenoot onzer bondgenooten, met welke hij ten laatste onze redding uit den hachelijksten toestand, waarin ooit ons

(1) Vgl. Mr. J. v. Lennep en J. Ter Gouw. De uithangteekens. I, 244.

vaderland werd geworpen, hielp voltooien, den Nederlanders onbekend kunnen zijn?

Jaarlijks wordt bovendien op den 28 Augustus de herinnering aan den krijgshaftigen Kerkvorst, althans in het noorden van ons land, verlevendigd door de feestelijke herdenking van Groningen's bevrijding in 1672. In weidsche voordrachten wordt dan aan den moed van de wakkere burgerij dier stad en van haren uitstekenden bevelhebber in die dagen, de welverdiende hulde gebracht, en het opbreken van het beleg verheerlijkt als eene nederlaag, aan Munsterlander en Keulenaar door de fiere helden der noordelijke academie-stad be-rokkend.

Vaderlandsliefde is eene deugd, die niet hoog genoeg kan verheven, en krachtig moet worden beoefend; maar gelijk elke andere deugd moet zij steunen op waarheid. Zoodra zij buiten de waarheid treedt, kleedt zij zich in de lachverwekkende vormen eener caricatuur, of ontaardt zij tot verachtelijk fanatisme.

Wij willen het geschiedverhaal, den bezadigden Nederlanders hier aangeboden, niet vooruitloopen; wij onthouden ons dus van alle aanwijzing in hoeverre overdreven ingenomenheid met ons zelve, overgevoeligheid voor vermeende of werkelijk geleden belediging, lichtgeloovigheid bij het raadplegen van uitsluitend Nederlandsche geschiedbronnen, gebrek aan genoegzame geschiktheid om zich in andere tijden te kunnen verplaatsen en godsdienstige tegeningenomenheid haren invloed hebben uitgeoefend op de ongunstige beoordeeling, den Vorst-Bisschop van Munster bijna zonder uitzondering in ons vaderland ten deel geworden.

Wij vergenoegen ons met de enkele aanbieding dezer historische schets; en houden ons overtuigd, dat de oplettende lezer dezer bladzijden eene heldere inzage zal

verkrijgen in het vooral voor ons vaderland hoogst belangrijke tijdperk der XVII^e Eeuw, waarvan de Munstersche Bisschop niet de minst belangrijke historische persoon was; en dat hij in staat zal worden gesteld tot eene billijke waardeering der bedoplingen en handelingen, in een woord, der geheele persoonlijkheid van den dikwerf schandelijk verguisden, en bijna immer onjuist of te hard beoordeelden CHRISTOFFEL BERNARD VAN GALEN.

Geen wetenschappelijk werk of historische studie van eenig belang, waarin hetzij opzettelijk of in het voorbijgaan de regeering van den Munsterschen Kerkvorst werd behandeld of zijne krijsbedrijven werden vermeld, heeft men ongebruikt gelaten; vooral werd bijzondere oplettendheid gewijd aan de geheime correspondentiën, die allengs in het licht zijn gegeven.

Door de verschillende berichten en oordeelvellingen met elkander te vergelijken en door deze te toetsen aan onwraakbare bescheiden, heeft men getracht den veiligsten weg in te slaan, die leiden kon tot het verkrijgen van een waar denkbeeld, en het geven eener getrouwe voorstelling van den Munsterschen Vorst-Bisschop, van den tijd, waarin hij zich bewoog, en van de personen, wier belangen hij diende of bestreed.

De vluchtige aanwijzing van eenige bronnen moge den lezer welkom zijn.

Voor alle overige noemen we de bekende Biographie van CHRISTOFFEL BERNARD door VAN ALPEN, of gelijk ze in het latijn heet: JOANNIS ALPENI de vita et rebus gestis CHRISTOPHORI BERNARDI, Episcopi et Principis Monasteriensis decas." Munster 1694 en Raesfeld 1703.

Hoe verschillend dit uitmuntend werk van den ver-

dienstelijken vicaris-generaal en boezemvriend des Bisschops ook beoordeeld zij geworden, latere, ofschoon geenszins blind voor hem ingenomen geschiedvorschers leggen de gunstigste getuigenissen voor zijne steeds duidelijk aan 't licht tredende waarheidsliefde af.

DEPPING noemt hem in zijn later door ons te bespreken werk: een schrijver die „zwar gewissenhaft und redlich aber geistlos” is. Dr. ERHARD kenschetst zijn boek als geschreven „zwar mit grosser Sachkenntniss, aber nicht ohne unnütze Weitschweifigkeit und übertriebene Lobreden. — Gegen die Richtigkeit, zoo gaat hij voort, der von ihm angegebenen Thatsachen ist im Allgemeinen wenig einzuwenden.” Het oordeel van beide Duitsche geleerden over de Nederlandsche litteratuur, betreffende CHRISTOFFEL BERNARD, luidt daarentegen zeer bedenkelijk. Zoo aarzelt bv. Depping niet, de volgende verklaring dienaangaande neer te schrijven: „Leider sind sie alle (de Hollandsche geschiedschrijvers) partheiisch, mehrere sogar leidenschaftlich, und beurtheilen die Begebenheiten bloß von dem Holländischen Standpunkte aus.”

VAN ALPEN schreef zijne biographie ter wederlegging van een met onwaarheden en verdichtselen gevuld schandlibel, dat weldra na BERNARD's dood in Holland het licht zag en spoedig daarop in het Duitsch, Fransch en Italiaansch werd vertaald.

Het oorspronkelijke en de vertalingen voeren den volgende titel:

„Historisch verhaal van 't leven en Oorlogs-Bedrijf van den Heer CHRISTOPH BERNARD VAN GALEN enz. door S. d. V. t' Amsterdam 1679.”

„Lebens- und Kriegs-Beschreibung Herrn CHRISTOPH BERNARD VON GALEN, Bischoffs von

Münster, Fürsten des Heil. Röm-Reichs, Administratoris zu Corvay, Burggrafens zu Stromberg, Herrn zu Borckelo, u. — worinnen enthalten: Seine Geburt, Aufkommen, Regierung und Tod, neben vielen merckwürdigen Sachen, so sich dabey zugetragen. — Aus den vornehmsten, so wol als innländischen Scribenten, wie dann auch aus dem Bericht etzlicher ansehnlichen Personen kürztlich zusammengebracht, und in Nieder-Teutscher Sprach beschrieben, durch S. D. V. — Anitzo aber in die Hoch-Teutsche übersetzt und mitschönen Kupffern gezieret. — Gedruckt im Jahr Christi, 1679.”

„La vie et les actions de Monseigneur CHRISTOPHLE BERNARD DE GALEN. Cologne 1679.”

„La vita del fu Vescovo di Münster CHRISTOFANO BERNHARDO DI GALA. Coloniae 1681.”

Van dezelfde strekking en gelijke waarde is:

„La Vie et les Faits mémorables de CHRISTOFFLE BERNARD VON GALEN, Evêque de Munster. Tirez d'excellens Manuscrits et de quelques autres Originaux. Par M. G. — A Leide chez JEAN MORTIER. A°. 1679.”

Al was dit laatste werkje niets dan eene herhaling van hetgene in de verschillende vertalingen en bemerkingen van het Amsterdamsch Historisch verhaal, te lezen staat, toch had de uitgever de pretensie om het als een spiksplinter nieuw boekken de wereld in te zenden. Het eenigst merkwaardige van het geschriftje is de voorrede, waarin de uitgever zelf met een zeldzaam handelaars-talent den heerlijken stijl en den zaakrijken inhoud van zijn kostbaar voortbrengsel aanprijst.

Hij betreurt tot meerder effect op de welsprekendste wijze: „le sort de *tous les livres*, qu'on imprime en Hollande, c'est à dire qu'ils fussent écrits en *très mauvais langage et d'un stile fade et négligé*." Na deze kleine beleefdheid aan alle Nederlandsche schrijvers *in globo* te hebben bewezen, slaakt hij, de gelukkige Jean Mortier van Leiden, den blijden triumfkreet: „*Après avoir longtemps cherché, le Ciel a beni mes souhaits; l'Auteur de ce petit Ouvrage est un homme scrupuleux, et qui n'écrit que pour la gloire*”!!!

Het schijnt bijna onmogelijk dat aan dergelijk geschrijf eenige waarde kon worden toegekend; evenwel in die dagen en langen tijd daarna werd er geloof, ja onvoorwaardelijk geloof aan geschonken. Want ontelbare malen vonden wij den inhoud dier kleine sensatie- en speculatie-producten letterlijk weer in lijvige historische werken.

Men behoeft slechts het laatst genoemd werkje of een der vorigen te hebben gelezen, en dan bv. de „*Annales des Provinces unies par M. BASNAGE. A la Haye chez Charles le Vier 1726*” open te slaan, waar CHRISTOFFEL BERNARD besproken wordt, om aanstonds overtuigd te worden, dat de historische bron van den Waalschen predikant niemand anders was dan *l'homme scrupuleux* van Leiden of iemand, die hem op een haar geleek.

Eene uitmuntende biographie van den Munsterschen Kerkvorst danken we in den nieuweren tijd aan Dr. KAREL TUCKING. Zijne degelijke *Geschichte des Stifts Münster unter CHRISTOPH BERNARD VON GALEN; unter Benutzung vieler bisher ungedruckter, archivalischer Dokumente; Münster*

1865," getuigt van ernstige studie en volhardende inspanning.

Hij spaarde geene moeite om de memoriën en correspondentiën, in de buitenlandsche archieven voorhanden, die hem van dienst konden zijn, te onderzoeken. Het koninklijk provinciale archief van Munster werd ijverig door hem geraadpleegd; vooral boden hem de rubrieken dier verzameling: *Vorstendom Munster*, 4473 — 4683; *Stukken des Domkapittels VI*, 2—21; *Handschriften VI*, 36, 52—56 overvloedige stof; tot niet minder nut verstrekte hem het vorstelijk Munstersch Lands-archief 59, 533—544. Zijne oplettendheid wijdde hij ook aan de berichten en adviezen van enkele personen of van corporatiën, inzonderheid van universiteiten; met gelijke zorg bestudeerde hij de talrijke daar aanwezige, soms in cijferschrift (waarvan de sleutel echter bewaard bleef) gewisselde brieven, met den Paus en den Keizer, met koningen en vorsten, met eigen of vreemde diplomatische agenten, als Friquet, de Furstenbergen, Ham, Haugwitz, Hessing, Körler, Lionne, Meier, Schmising, Wrede, Wylich, Termeulen, enz.

Om heldere inzage te verkrijgen in den toestand der stad Munster benutte hij het stedelijk archief, benevens de archieven van andere plaatsen, hoofdzakelijk die van Coesfeld, Warendorf, Werne en zelfs van het kleine Ottenstein.

De omvangrijke werkzaamheid van den Munsterschen Kerkvoogd onder geestelijk opzicht, bleek hem inzonderheid uit het bisschoppelijk archief van Munster, dat zich in het bezit verheugt van Bernard's visitatie- en ordinatie-protocolen, besluiten en brieven.

Menige bijzonderheid omtrent personen en zaken leerde hij kennen uit de particuliere archieven der grafelijke familiën van Galen, Droste Vischering tot Darfeld en Lands-

berg, alsmede uit de documenten-verzamelingen der heeren Brockhausen, von Olfers, von Hatzfeld en Schlüter.

De uiterst nauwkeurige en onvermoeide geleerde, die jaren lang met volhardende vlijt aan de verzameling zijner stoffen arbeidde, heeft getracht met de meeste onpartijdigheid de zaken weer te geven, gelijk hij ze in de oorkonden beschreven vond. Met eene zedigheid, die bewondering verdient, verklaart hij na dit alles, dat elke op gronden steunende terechtwijzing, waar hij soms mocht hebben gefaald in opvatting of voorstelling, door hem, die slechts de historische waarheid zocht, met liefde en erkentelijkheid zal worden aangenomen.

Hoe voortreffelijk Tucking's werk ook zij, zoo bleef evenwel voor den laatsten oorlog van Munster tegen Nederland het geschrift van DEPPING onder vele opzichten onmisbaar. Het voert tot titel: „Geschichte des Krieges der Münsterer und Cölner im Bündnisse mit Frankreich gegen Holland, in den Jahren 1672, 1673 und 1674. — Nach authentischen Berichten und gleichzeitigen Druckschriften von G. B. DEPPING, Ritter der Ehren-Legion, Mitglied der Königl. antiquarischen Gesellschaft zu Paris, auswärtigem Mitgliede der Königl. Bayerschen Akademie, Korrespondenten der antiquarischen Gesellschaften Schottlands, Dänemarks und Normandie's, der Königl. Gesellschaft zu Nancy, u. a. G. — Münster 1840.”

Men ziet het, aan titels ontbrak het dezen schrijver niet, evenmin aan gelegenheid om nasporingen te kunnen doen voor dit gedeelte van Bernard's geschiedenis. „Door de goedheid, gelijk hij verhaalt, van den luite-

nant-generaal Pelet, had hij toegang tot het Parijsche krijgs-archief en mocht hij de voortreffelijk geregelde verzameling van ambtelijke brieven en bescheiden, die betrekking hadden op den Hollandschen oorlog en in achttien folio-banden waren bijeengebracht, alsook de niet minder ruime voorraad van stukken, die den oorlog in Duitschland betroffen, voor zijn doel raadplegen.”— Het is echter zeer te bejammeren dat de partijdige gezindheid jegens den Munsterschen Kerkvorst, waarvan hij herhaaldelijk blijken geeft, en de lichtgeeloovigheid, waarmede hij alles onbetwifelbaar acht wat gediensstige, door Fransch goud bezoldigde pennen neerschreven, hem beletten om een oordeelkundig gebruik te maken van de belangrijke door hem verzamelde documenten. Nog immer kent hij onvoorwaardelijk gezag toe aan het Keulsche smaadschrift: „La Vie et les Actions de Mgr. Christ. Bern. de Galen, 1679,” en houdt hij de uitspraken van den avontuurlijken en om volstrekt geen eervolle redenen uit Frankrijk verbannen graaf de Guiche voor onwederlegbaar.

Over de vroegere krijgsverrichtingen van den Munsterschen Bisschop werd door menig opstel in het „Zeitschrift für Geschichte und Alterthums-kunde,” (Munster), en vooral door de bijdragen van den kundigen majoor bij den generalen staf, E. von SCHAUMBURG een verrassend licht verspreid.

Verder schonk de „Sammlung fragmentarischer Nachrichten über CHRISTOPH BERNARD VON GALEN, Fürstbisschof zu Münster, von Dr. EBERHARD WIENS, Professor am Gymnasium zu Münster 1834,” belangrijke mededeelingen aangaande onderscheidene gebeurtenissen tijdens Bernard's

regeering; gelijk mede de „Geschichte Münsters, nach den Quellen bearbeitet von Dr. HEINRICH AUGUST ERHARD, Archivar des Königl. Preuss. Provinzial-Archivs zu Münster, Director des Vereins für Geschichte und Alterthums-kunde Westfalens, und mehrerer gelehrt. Gesellsch. Mitgliede; 1837”; ofschoon laatstvermelde schrijver zich wel eens verzekeringen veroorlooft, waarvoor hij geene bepaalde bewijzen aanvoert.

Eindelijk werden de wenken en resultaten, door den heer VON STRAMBERG neergelegd in een uitmuntend artikel der „Algemeine Encyklopädie von J. S. Ersch und J. G. Gruber, (1851)” niet voorbij gezien; raadpleegde men het *Theatrum Europaeum* en het *Diarium Europaeum*, waar deze melding maken van den Munsterschen Kerkvorst, die echter veelal in den partijdigen geest van S. D. V. geschreven zijn; en ontleende men de bewijzen voor Bernard's ongemeene bisschoppelijke werkzaamheid hoofdzakelijk aan HARTZHEIM's *Concilia Germaniae* en aan KOCK's *Constitutio Bernardina*.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat de Nederlandsche schrijvers, wier historische werken de Munstersche geschillen en verwikkelingen bespraken, de oplettendheid niet ontgingen. Wij noemen bij voorkeur het bekende werk van LIEUWE VAN AITZEMA. „Saken van Staet en Oorlogh, in en omtrent de vereenigde Nederlanden,” en dat van L. SYLVIVS, „Vervolgh van Saken van Staat en Oorlogh in en omtrent de vereenigde Nederlanden en door geheel Europa voorgevallen”; — VALKENIER's *Verwerd Europa*; — Het ontroerde

Nederland van H. T. E. V. G. D. Q; — BILDERDIJK'S Geschiedenis des vaderlands; — en eindelijk de Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen door Dr. C. J. DIEST LORGION.

Met de vermelding van dezen laatsten besluiten wij onze opgave, want te veel ruimte werd er vereischt wilden wij alle Nederlandsche schrijvers noemen, wier werken geraadpleegd of wier oordeelvellingen getoetst werden. Waar zij overigens bij eenig belangrijk punt in aanmerking zullen komen, zal de lezer telkens uitdrukkelijk naar hunne schriften worden heen gewezen.

Ten slotte meenen we de opmerking verschuldigd te zijn, dat de schrijver wegens verandering van werkkring en verwijdering van de pers, tijd noch gelegenheid heeft gevonden om zelf de laatste zorgen aan zijn werk te wijden. Volgaarne belastten we ons met dat gedeelte zijner taak.

Wij achten ons tot deze mededeeling verplicht, dewijl de billijkheid vordert, dat de verdienstelijke schrijver, wiens onverdroten ijver in het nasporen en wiens oordeelkundige behandeling der verzamelde stoffen allen lof verdienen, niet verantwoordelijk worde gesteld voor de onoplettendheden, die niet door hem werden bedreven, noch voor de aantekeningen, die we gemeend hebben aan zijn werk te mogen toevoegen.

ROTTERDAM, 18 Juli 1872.

F. HEYNEN.

„Een vroom kerkvoogd, een rechtvaardig vorst; e
dapper krijgsheld; vroom jegens den godsdienst, rech
vaardig jegens zijne onderdanen, dapper tegenover zij
vijanden.” HARTZHEIM.

CHRISTOFFEL BERNARD VAN GALEN

VORST-BISSCHOP VAN MUNSTER.

HOOFDSTUK I.

De Stad en het Stift Munster. (1)

Eene vluchtige schets van oudere toestanden en wetgeving, meenen wij den lezer verschuldigd te zijn, opdat hij zich des te lichter in de maatschappij der dagen, waarin de gebeurtenissen van ons verhaal plaats vonden, kunne verplaatsen. Wij beperken ons echter tot het strikt noodzakelijke.

Christoffel Bernard leefde nog in den tijd van het *leenstelsel*, dat evenwel ten jare 1648 bij den Westfaalschen vrede eenige wijziging had ondergaan. Alles scheen volgens het strenge feodale stelsel eigendom te zijn van

(1) Zie Dr. Erhardt, Geschichte Münsters.

den Keizer; deze werd gekozen door de zeven keurvorsten (1), en te Aken op het graf van Karel den Grootten gekroond. De andere vorsten ontvingen van hem hunne heerschappij ter leen, en moesten op straf van vervallen verklaard te worden, de voorwaarden vervullen, die aan de leenmannen door gebruik of overmacht waren opgelegd. Wat de Keizer was tegen over zijne vasallen, waren deze, op hunne beurt tegen over hunne onderdanen. Beiden nogtans, zoowel Keizer als Vorst, werden nu en dan genoodzaakt iets van hun recht af te staan, en eenigen vrijdom, privilegie of joyeuse entrée te geven.

Munster was reeds voor 1300 in het bezit van een privilegie, waardoor sommige vaste goederen bij het overlijden van den bezitter niet aan den Vorst terug keerden, maar aan den oudsten zoon vervielen; in 1309 voegde Bisschop Coenraad van den Berg er bij, dat bij gebrek aan zoons de oudste dochter dat recht zou bezitten, ook gaf hij toe, gelijk later van Galen te Schoonvliet, dat de geschillen niet door den Vorst alleen, maar door rechters zouden beslist worden. Bisschop Hendrik, Graaf van Meurs, vermeerderde die privilegiën in 1424. Men dwong hem die af, naar het schijnt; want bij zijne keuze vond hij de poorten der stad gesloten en moest hij zich te Telgte laten wijden. De nieuwe privilegiën werden door hem bezworen, gelijk later ook nog door eenige zijner opvolgers geschiedde.

Voor de levensbeschrijving van van Galen hebben deze bijzonderheden des te meer waarde, dewijl er uit blijkt, met hoe weinig bekrompenheid, gelijk we later zien zullen, hij te Schoonvliet de nieuwe privilegiën onderteekende.

(1) In het vredes-congres te Munster werd een achtste keurvorst benoemd.

Vóór en na Christoffel Bernard bleef de vraag hangend, welk verschil er bestond tusschen den *adel*, die zijne goederen op het slagveld als roof of als belooning verkregen had; en tusschen den *erfman* of *patriciër*, die krachtens privilegie het van zijn vader erfde. Aan beiden kon het in zekere gevallen ontnomen worden om tot den leenheer terug te komen, en beiden waren tot *hommage*, dienst- of hulde-betoon verplicht, maar de erfman kon het als erfdeel slechts aan bepaalde personen nalaten, terwijl de edelman daarin geheel vrij was.

Dikwerf keert de later met kracht doorgezette meening in de verschillen tusschen de stad Munster en den Bisschop weer, alsof de stad als Souvereine zonder en tegen den Vorst-Bisschop in onderhandeling kon treden met andere Souvereinen; doch te vergeefs zoekt men eenigen deugdelijken grond van die bewering. Wel wordt Munster reeds in 1368 en ook nog later eene *vrije* stad genoemd, doch haar vrijdom was immer begrensd, en ging niet verder dan de Vorst-Bisschop, uit wiens handen zij dien ontving, verleenen wilde; zij mocht dien dus nimmer gebruiken tegen hem. Hooren wij alzoo in den loop van ons verhaal Christoffel Bernard klagen over *die Holländer*, omdat deze van zijne oproerige onderdanen gezanten ontvingen en er hun wederkeerig zonden, dan mogen wij Munster niet gelijk stellen met de souvereine Staten, die eenen stadhouder benoemden, en aan dezen instructiën gaven, maar wij moeten denken aan vrijheden, door den Vorst gegeven, en door zijnen wil beperkt.

Bisschop Hendrik van Meurs overleed in 1450, juist twee honderd jaar vóór de verkiezing van van Galen, een tijdperk, voorzeker, van tranen en bloed, waarover wij zonder ons bestek te kort te doen, een sluier kunnen werpen. Wij bepalen ons derhalve tot de herinnering aan de volgende feiten. Na den dood van Hendrik week de

meerderheid van het kapittel ingevolge den convocatie-brief van den deken Herman van Langen naar Dullen en koos Walraaf van Meurs, den broeder zoowel van den overledene als van den toenmaligen Aartsbisschop van Keulen; eene keus, die, omdat zij door de naburige Bisschoppen ondersteund werd, de pauselijke goedkeuring verwierf. Maar in de stad hadden de *roepers* (1) den magistraat met den dood bedreigd, als iemand anders dan Erich van Hoya gekozen werd. De magistraat dwong nu de twee achtergeblevene domheeren van Oer en Keppel om van Hoya te kiezen, en deze wapende het volk tegen Walraaf.

Reeds in 1456 stierf Walraaf van Meurs; kort voor zijn overlijden was hij Kardinaal benoemd, en zoo stond thans volgens het toenmalige recht, de benoeming uitsluitend aan den Paus, die den zachtzinnigen Johan van Beieren koos. Op het einde van zijn bisschoppelijk bestuur namen de edelen, de ridderschap en de afgevaardigden van stad en stift het bekende besluit van den 22^{sten} Januari 1466, waarbij zij den toekomstige Bisschoppen een raad van hunne keus toevoegden. (2) Zoo duurde de strijd voort, en werden er steeds meer brandstoffen op elkander gestapeld, die bij de verschijning van Luther ontvlammen moesten.

De Wederdoopers maakten gebruik van zooveel verwarring om te Munster den zetel te vestigen van hun denkbeeldig koninkrijk. Het gezonde gedeelte van het kapittel zwierf buiten Munster om; Luthersche predikan-

(1) *Roepers* waren lieden, die, als de raad vergaderd was, door roepen of schreeuwen invloed trachtten uit te oefenen op de te nemen besluiten.

(2) Hunne bedoeling scheen te zijn een tegenwicht in de schaal te leggen tegen de toenemende eischen der gilden.

ten hadden de pastoors verdrongen en werden nu op hunne beurt door de herdoopers verjaagd; de raadsléden, die niet tijdig gevlucht waren, boetten onder het zwaard van Jan van Leiden voor hunne dubbelzinnige houding, en de Bisschop Frans van Waldeck, te geloovig om Luthe-raan te zijn, te politiek om bij het heil der zielen ook niet op tijdelijk voordeel en eigen verheffing te denken, had een vruchtelloozen aanslag op de stad beproefd, was tweemaal den sluipmoordenaars ontsnapt, en zat met de handen over elkander op zijn geliefkoosd Iburg, terwijl de rijks-troepen de stad veroverden.

De rijksraad te Worms vergaderd, verklaarde, dat het Munstersche vraagstuk eene rijkszaak was, en benoemde in November 1535 gedeputeerden om de zaken ter plaatse te onderzoeken en te beslissen. Het *besluit* was: dat Munster zijne vrijheden verloor en de gilden werden afgeschaft; dat de stedelijke raad door den Vorst-Bisschop gekozen zou worden; dat er immer garnizoen in de stad zou liggen, en bovendien in de te bouwen citadel; de sleutels der poorten en tuighuizen moesten bij den commandant bertusten; alle vrijheden, die de Bisschop zou willen geven, zouden krachteloos zijn tot dat zij door den Keizer werden goedgekeurd; enz.

Na het overlijden van Frans van Waldeck (15 Juli 1553) werd de domproost Wilhelm Ketteler gekozen, en in 1557 Bernardus van Raesveld. Beiden waren uit den boezem van het kapittel, en beiden legden achter-eenvolgens hunne waardigheden neer, omdat zij plaats wilden maken voor eene meer krachtige regeering.

Van 1566 tot 1574 was Johan van Hoya, Bisschop van Munster, Osnabrug en Paderborn, bracht eenige twisten over grensscheiding ten einde, en ontwierp een minder omslachtige rechtspleging, die onder keizerlijke goedkeuring werd ingevoerd.

Na twist en strijd werd Hertog Ernst van Beieren in 1585 Bisschop van Munster; hij bekleedde die waardigheid reeds te Freisingen, Hildesheim en Luik; verwierf later het geestelijk keurvorstendom Keulen, stierf in 1612, en werd in de meeste zijner waardigheden opgevolgd door zijnen neef Ferdinand, den onmiddellijken voorganger in het Munstersche, van Christoffel Bernard van Galen.

De laatstgenoemde Beiersche Bisschoppen hadden te Munster gedurende hunne regeering weinig tegenstand gevonden; want zij beschikten over hulpmiddelen, die onmogelijk binnen het bereik van hunnen opvolger konden vallen. Het was dus niet te verwonderen, dat bij diens komst de leus van de oproervaan van Heiligerlee en Jemmegum: „*Nu of nooit*,” werd aangeheven door kooplieden zonder geld, door advocaten zonder praktijk, en door ieder, die lust of behoefte had om in troebel water te visschen.

Dit, weinige zij genoeg om ons eenigermate te oriënteeren. — De lezer zal reeds bespeurd hebben, dat hij de begrippen van onze dagen moet ter zijde zetten, en zich eenige toestanden van dien tijd moet laten welgevallen, wil hij naar behooren over van Galen en over zijnen tijd oordeelen.

De beoefenaar der geschiedenis moge in het oog houden, hoe in Bernard's dagen de souvereiniteit van het volk zich feitelijk begon te ontwikkelen, zonder nog een bepaalden vorm te hebben aangenomen, of zich onder eenigen dekmantel te verschuilen. Vandaar de gilden alom in tegenspraak met den magistraat der steden, de steden zelven in verzet tegen de landheeren, terwijl de adel, van het gezag des Keizers, dat bij den Westfaalschen vrede in 1648 eenige vermindering had ondergaan, afkeerig geworden, zich in willekeurige groe-

pen vereenigt en daardoor onder het juk van den sterkeren nabuur valt.

De zoon der negentiende eeuw vergete niet, dat die volks-souvereiniteit, als een kind zonder naam en zonder vader in het midden van den broeder-oorlog op den Duitschen bodem geworpen, geenerlei vermeende of voorgewende rechten kon doen gelden. Ziet hij dus het volk soms eigenmachtig handelen, het geschiedde nimmer in naam zijner macht of van zijn oppergezag, maar altoos krachtens de vorstelijke vrijgevigheid, die zulks veroorloofde.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat de moderne scheiding van Kerk en Staat al even weinig in aanmerking kan komen bij de bespreking van het door ons te behandelen tijdvak. De Vorst van Munster was Vorst omdat hij Bisschop was. Hij was eerst Bisschop en dan Vorst. Het zwaard was hem gegeven, omdat in die bewogene tijden de herdersstaf vaak een te zwak wapen was. In het kerkelijke stond hem het kapittel ter zijde, en koos hij zich generale vicarissen, proosten of dekens, aartsdiakens enz. In het burgerlijke waren zijne raadgevers de Stenden.

De *stenden* werden gekozen uit de *geestelijkheid*, uit den *adel* en uit de *steden*. Den toenmaligen geestelijken stand moeten we echter niet opvatten als eene hiërarchische aaneenschakeling van priesters of minstens van kerkelijken. Neen, alle kerkelijke bedieningen waren gefundeerd of rijk bezoldigd; en nu waren er helaas! maar al te dikwerf liefhebbers voor de inkomsten, die geene genegenheid of geschiktheid bezaten voor de lasten der zielenzorg; hun eerste streven was dus, de meeste en de vetste waardigheden aan zich trekken, om ze later aan bloedverwanten over te doen, en de noodzakelijkste werkzaamheden er van, zoo goedkoop mogelijk door eenen vicaris

te laten verrichten. Niet beter was het met de afgevaardigden uit de steden gesteld. Feitelijk kozen de burgers weêr te Munster de regeering der stad, want allengs was het besluit van den rijksraad (1535) buiten toepassing geraakt. De burgers waren verdeeld in zeventien gilden, (1) en ieder gild had twee aldermannen en twee meesterlieden (tribunus plebis et tribuum magister). Hunne vergaderplaats was het schouwhuis, dat het zonderlinge opschrift voerde:

„Hic locus odit, amat, punit, conservat, honorat
Nequitiam, pacem, crimina, iura, probos,”

d. i.: Deze plaats haat het slechte, bemint den vrede, straft de misdaad, beschermt het recht, en eert den brave.” — Een spotvogel schreef in de plaats van het tweede vers:

Magnates, luxum, peregrinos, jurgia, scribas.

Het opschrift, dat bij die emendatie in juistheid gewonnen had, luidde nu:

„Deze plaats haat de grooten, bemint de weelde, straft de vreemden (niet onderhoorigen), voedt den twist, en eert de schrijvers.”

Vertegenwoordigden de geestelijkheid en de adel het conservatieve element in de vergadering der stenden, uit het schouwhuis kwam eene sterk gekleurde democratie derwaarts. Het stond bij de gilden vast dat Munster eene vrije stad (Hanze) zou worden, en dan onder hunne leiding in handel en rijkdom zoude wedijveren met Amsterdam, Bremen, Hamburg, enz.

Hoe verre die lieden het in plannen maken wisten te

(1) Aitzema spreekt van twintig gilden.

brengen, blijkt uit een enkel voorbeeld. In het schouwhuis te Munster werd het grootsch of bespottelijk denkbeeld te berde gebracht om Munster tot zeehaven te verheffen. Kanalen, door den Rijn gevoed, moesten de Eems vervangen of haar voor groote schepen bevaarbaar maken en daartoe zouden de Hollanders helpen! Alsof de Hollanders niet nijdig waren op hunnen handel?

Het was regel dat het gezag van den Vorst en de jurisdictie van den Bisschop zich over dezelfde plaatsen uitstrekten. Hierop maakten echter bij het optreden van van Galen de parochiën van het zoogenaamd Benedenstift ongeveer zeventig in getal, die onder de geestelijke jurisdictie stonden van den Bisschop van Osnabrug, eene uitzondering.

HOOFDSTUK II.

Jeugd. Bisschopskeuze.

Christoffel Bernard van Galen werd den 12 October 1606 op het kasteel Bisping bij Rinkerode uit Theoderik, vrijheer van Galen en Catharina van Hörde van Eringveld, geboren.

Zijn vader had zich in zijne jeugd aan den krijgsdienst gewijd en bekleedde later eenige gezantschappen, onder andere ook te 's Hage. Christoffel Bernard had een broeder, die immer als ambteloos landheer te Assen en te Vechta verwijlde en steeds zijn trouwe raadsman was. Hij had twee zusters, waarvan de eene eerlang vrijvrouw van Neuhaus werd en de andere den sluier aannam.

Zijne eerste studiën deed hij te Munster, zijne philosophie te Keulen, altoos onder de leiding der Jesuïten, die van hem getuigden dat hij was: *flos nobilitatis et iuventutis*, „de bloem van den adel en der jongelingschap.” Hij bezocht de universiteiten van Leuven en Bordeaux, van waar hij terugkeerde, gegradueerd in het kerkelijk en burgerlijk recht.

Omtrent het jaar 1630 begaf hij zich naar Munster

en nam er zitting in het kapittel, of, om de taal van dien tijd te bezigen, liet zich *emancipeeren*. Immers men voerde den naam van kanunnik reeds, zoodra men eene prebende, waaraan die waardigheid verbonden was, bezat. Men werd echter geëmancipeerd, als men het bewijs leverde dat men de hoedanigheden in zich vereenigde, die door den stichter der prebende gevorderd waren. De plechtigheid daarbij was hoogst eenvoudig. De candidaat koos een dag, waarop officie en koor kort waren (feriale), hij hing dan zijn wapenschild boven de ledigstaande koorstalle en ontving daarna de gelukwensen des kapittels, en daarmede was alles afgelopen.

Het kapittel bestond toen uit veertig kannunniken, waaronder vier waardigheidsbekleeders: de proost, de deken, de scholaster en de thesaurier of custos aerarii; de laatste bediening werd langen tijd door van Galen waargenomen, vandaar het Hollandsche sprookje dat hij koster was. Niet veel later werd hij subdiaken gewijd, en benoemd tot archidiaken of deken van Vreden. — Dat er in die streken nog al te werken viel zegt ons het jaarschrift op zijnen vriend en buurman Gosen († 1640) pastoor te Ahaus:

Urbs ahVsana DVos paroCho hoC IneVnte fIDeLes
nVLLos haeretICos hInC abeVnte tVLIIt. (1)

Opmerkelijk is het, dat er onder Bernard's bestuur niet één enkele priester is afgevallen, ofschoon vele plaatsen van zijn decanaat onmiddellijk aan Nederland grensden. — Hij was dan ook onvermoeid in het bezoeken van de hem onderhoorige kerken; de pastoor, die het minst aan van Galen dacht, ontving hem soms

(1) Bij de komst van dezen pastoor telde de stad Ahaus twee geloovigen, bij zijn heengaan geen enkelen andersgezinde.

zonder het te vermoeden in huis, als vermoeid bedevaartganger, en herkende later den aartsdiaken in zijnen minzamen omgang en voorkomendheid.

Van beslissenden invloed op zijne staatkundige vorming, was ongetwijfeld het aandeel door hem genomen in de vredesonderhandelingen te Munster ten jare 1648. Dertig jaren had men krijg gevoerd; die het eerst het zwaard hadden getrokken waren meest allen overleden, en velen der oorlogvoerenden wisten niet meer, waarover eigenlijk gestreden werd. Intusschen aan legerhoofden was geen gebrek; men huurde soldaten zoo veel men kon, tegen steeds hooger stijgend handgeld en zocht in plundering en brandschatting een middel tot betaling en onderhoud.

Men verlangde evenwel naar den vrede en sprak dien wensch openlijk uit te Regensburg, op den rijksdag van 1641. Munster en Osnabrug werden als geschikte plaatsen ter onderhandeling aangewezen, en zouden daarom neutraal en onafhankelijk verklaard worden; maar een wapenstilstand was er niet te verkrijgen, en onder de oogen der onderhandelaars vocht men tot voor de poorten van Munster. Zelfs nog in 1647 namen de Zweden: Wildeshaus en Vechta, en beschoot men Rheine, Meppen enz. De ambassadeurs schenen ook weinig haast te hebben en naderden elkander schoorvoetend. Eindelijk in Januari 1648 erkende Spanje de onafhankelijkheid van Nederland, en in October deszelfden jaars werd het vredes-tractaat geteekend tusschen Frankrijk, Zweden en Duitschland. — Frankrijk en Zweden verkregen vergrooting van grondgebied, het eerste onafhankelijk, het tweede met leenplichtigheid aan het Duitsche rijk, en daarenboven vijf millioen tot schadevergoeding. — De Bisdommen Bremen, Verden, Maagdeburg, Halberstad, Minden enz. vervielen, en de inkomsten werden deels aan Zweden deels aan Bran-

denburg gegeven. — Lingen kwam aan den Prins van Oranje. — Onder de Bisdommen, die als vorstendommen bleven bestaan, behoorden Osnabrug, dat beurte-
lings een Lutheraan en een Katholiek tot Bisschop zou hebben (1), Paderborn, Munster, 'en de keurvorstendommen Keulen en Ments.

De vredesvoorwaarden werden in den vereischten vorm geschreven, doch men verzuimde de zaden van nieuwe verwikkelingen te verwijderen; want de Hollanders bleven hun garnizoen behouden in Wezel, Kleef en Emmerich, die zoo vele Brandenburgsche bezittingen waren, en in Rheinberg, dat den keurvorst van Keulen behoorde. De Hessen lagen in de Munstersche plaatsen Coesfeld en Neuhaus; de Zweden in Vechta enz. Men had evenwel dit gewonnen, dat de grootste moeilijkheden althans uit den weg waren geruimd en dat men ieders rechten kende.

Christoffel Bernard van Galen was geen ledig toeschouwer bij de onderhandelingen over den vrede. De keurvorst Ferdinand van Keulen, die tevens ook Bisschop van Munster, en van Luik was, had hem in deze laatste hoedanigheid derwaarts afgevaardigd. Gemeenlijk trachtten de heeren, die meer dan één onafhankelijk vorstendom bezaten, zich door meerdere representanten te doen vertegenwoordigen, om bij de stemming meer invloed te kunnen uitoefenen. De Luiksche gevolmachtigde Christoffel Bernard koos zijn verblijf in het klooster der Franciskanen te Munster. (2).

(1) Viel dat Bisdome een protestantschen vorst te beurt, dan kon deze, gelijk zich van zelf verstaat, daar alleen vorstelijken en geen geestelijken jurisdictie oefenen.

(2) Zoo meldt eene oude overlevering. Het komt ons echter waarschijnlijk voor, dat men hier den naam van van Galen verwisseld heeft met dien van Fabius Chigi, destijds legaat van

Wie lust gevoelen mocht om den hoop papieren in het archief te Munster opeengestapeld, te doorzoeken, zou te midden der edelmoedige opofferingen van eenige vorsten, en de kleingeestige opmerkingen van sommige diplomaten kunnen gewaar worden in welken geest onze van Galen bij de onderhandelingen werkzaam was, wij vergenoegen ons met de volgende woorden van van Alpen. „Vijf en twintigmaal heeft de keurvorst hem met „eene bijzondere zending naar verschillende hoven be- „last, en overal mocht hij slagen door zijne stand- „vastige voorzichtigheid, en door zijn aangenamen om- „gang.”

De vrede van Munster, aan hoe vele gebreken ook onderhevig, had toch zijne zegenrijke gevolgen. Niet slechts keerden eenige vorsten tot den schoot der Kerk terug; maar ook hadden echt rechtschapene mannen elkander leeren kennen, en toen eene vriendschap aangeknoopt, die in latere tijden menig plan van zelfzuchtigen zou verijdelen. Voor ons verhaal is de vermelding der nauwe betrekking, die er ontstond tusschen den Nuntius Chigi, den keurvorst van Ments, en onzen proost van Vreden, niet zonder belang. De woorden van den eersten, bij het sluiten van het congres, zijn bewaard gebleven.

Paus Innocentius X bij het vredes-congres, later Paus onder den naam van Alexander VII. Deze had zijn intrek genomen bij de Franciskanen Observanten, die te Munster sedert 1613 een klooster hadden. Van Galen was zeer bevriend met deze paters, die een huis te Vreden hadden, gelijk later ook een te Vechta, Warendorf en Rheine, maar van gelijktijdig inwonen met den Nuntius meldt ons van Alpen niets. De Capucynen waren te Munster sedert 1612, te Coesfeld sinds 1627; bij eene plechtigheid in 1661 vinden wij onderscheid gemaakt tusschen patres de observantia en patres de strietiori observantia. — Clarissen waren te Munster sedert 1613, Dominikanen sedert 1642.

Zij luiden: „Gaarne had de Kerk hare bezittingen ten offer gebracht in het belang des vredes, maar het speelt hem, dat ze aan nietswaardige vorsten waren weggeschonken. De Paus protesteerde tegen dat wegschenken van eens anders goed.”

Voor al zou het herleven der kerkelijke tucht in Duitschland en de verrijzenis der Katholieke Kerk uit de puinhopen, waaronder men haar begraven achtte, de taak wezen van dat drietal, van Fabius Chigi, van Joannes Philippus van Schönborn en van Christoffel Bernard van Galen.

Den 15 September 1650 stierf te Arensberg Ferdinandus, Aartsbisschop van Keulen, Keurvorst van het heilige Roomsche Rijk, Bisschop van Munster, van Paderborn, van Hildesheim, van Luik, Palts-graaf aan den Rijn en Hertog van Beieren. Hij had acht en dertig jaren geregeerd, en al de verwikkelingen van die dagen niet alleen bijgewoond, maar er een werkzaam deel aan genomen. — De bisschoppelijke wijding ontving hij nimmer, en zijn bisdom Munster schijnt hij weinig bezocht te hebben. Erhardt zegt eenmaal, en deze protestantschë schrijver prijst de wijze maatregelen, die hij toen nam.

Hij had gezorgd, dat zijns broeders zoon Maximilianus Henricus, Coadjutor benoemd werd, en het recht van opvolging verkreeg voor Keulen, Hildesheim en Luik, en dat de Paus deze benoeming goedkeurde.

De zetels van Munster en Paderborn waren alzoo vacant. Volgens de concordaten van dien tijd moesten de kanunniken nu een Vorst-Bisschop kiezen, en die keus met de vereischte bescheiden, ter goedkeuring aan den Paus en aan den Keizer voorleggen. Het gebruik wilde, dat de pauselijke Nuntius eene voorloopige goedkeuring gaf, hetwelk eveneens geschiedde door de kanselarij

te Weenen. Later sprak dan de Paus en het allerlaast de Keizer.

Het kapittel van Paderborn koos terstond den Munsterschen domheer Theodorus Adolphus de Reck; het Munstersche kapittel vereenigde een weinig later zijne stemmen op Christoffel Bernard van Galen.

Deze keuze verrastte niemand. Niet slechts het volk dat aan voortteekens geloofde, maar ook de staatslieden van het congres hadden gezegd, dat Ferdinand van Beieren te Munster geen anderen opvolger hebben zou, dan Christoffel Bernard. Onmiddellijk na zijne benoeming koos hij zich tot geheimen raad, de kanunniken Brabeck en Furstenberg en de rechtsgeleerden van Merveld en Wiedenbruck. Johan van Alpen, deken of proost te Xanten, werd vicaris-generaal en zegelbewaarder. (1)

(1) *Jodocus Edmund Brabeck* werd den 8 October 1651 tot thesaurier benoemd, en den 6 April 1655, in plaats van Mallinckrodt, tot dom-deken, hij ging in 1659 en later als vorst-bisschoppelijke gezant naar 's Hage; wegens onaangenaamheden bij de keuze van den Coadjutor des Bisschops verliet hij in 1667 Munster en werd kanunnik te Hildesheim, en aldaar in 1674 tot deken van het kapittel bevorderd. — *Willem Fürstenberg* vergezelde den vorst naar Regensburg; ging in 1655 naar Rome in de zaak van Mallinckrodt ten gunste des Bisschops; en bekleedde gezantschappen te Weenen. — *Dietrich Herman van Merveld* was kanselier en bisschoppelijke geheimraad. Hij werd in 1668, op verzoek van Christoffel Bernard, door Keizer Leopold I tot den rang van rijks-vrijheer verheven. — *Bernard van Wiedenbruck* was eveneens vorst-bisschoppelijke geheimraad, woonde de vredes-onderhandelingen te Kleef bij, en werd door den Bisschop tot belooning zijner trouw in zijn testament bedacht. Hij was de broeder van den kanselier des graven van Bentheim. — *Van Alpen*, de boezemvriend des Bisschops, schreef na diens dood zijn leven; en wel op verzoek van de ambassadeurs der mogendheden te Nijmegen, die verontwaardigd waren over het lasterlijke en ongerijmde, wat er in Holland en Frankrijk in allerlei geschriften verspreid werd.

De nieuwe Bisschop was niet groot van gestalte, maar sterk gebouwd; hij had een donker, vurig oog, was volmaakt de gramschap meester, en ging zonder tusschenpoozing van hevige verwijtingen tot de zachtste uitdrukkingen over. Zijn lang, zwart haar rustte in sierlijke golving op een breed kraag van wit linnen; vest, broek en kousen waren altoos van zwarte zijde, de stijve rok van die dagen wisselde volgens omstandigheden af met eene rijk gegalonneerde toga. Zijn middag- en avondmaal gebruikte hij altijd in gezelschap van zijnen Vicaris; het eerste duurde slechts eenige oogenblikken, het laatste werd door eene wandeling gevolgd. Wijn dronk hij bijna niet, maar wist toch ter eere zijner gasten een luister ten toon te spreiden, die hoog vorstelijk was. Met dezelfde gemakkelijkerheid sprak hij met adellijken en vorsten, als met den geringsten daglooner. De priesters van zijn diocese vooral vonden in hem eenen warmen vriend; waar hij ook aankwam, zijn eerste bezoek was immer bij den pastoor, en steeds had hij iets te geven voor de kerk of voor de armen; het was alsof het geld zich in zijne handen vermenigvuldigde. Ontzaglijke reizen deed hij te voet, soms onbekend tusschen vrome bedevaartgangers, soms als jager alleen, met weitasch en hond.

Omgang met vrouwen hield hij zoo weinig, dat hij nooit een enkele harer in het bijzonder sprak. De paltsgravin wilde hij zelfs niet anders ontvangen dan in het bijzijn van eenige kapittel-heeren, en zijne moeder mocht met zijne zuster, die later religieuse werd, nooit verder komen dan in de galerij, die voor vrouwen bestemd was, maar bij het heengaan, als de oude gravin knielen wilde om den zegen te vragen en de hand des Bisschops te kussen, volgde er vaak eene teedere omhelzing, die zij beantwoordde met een

traan, en den uitroep: „Gij zijt nog altoos mijn lieve Bernard!”

Onmiddellijk na de verkiezing waren de noodige bescheiden opgemaakt, en eene deputatie ging naar Aken, waar de pauselijke Nuntius, Chigi resideerde, een andere naar den keizer te Weenen; bij deze laatste sloot zich, op last van den Bisschop, de kanunnik Furstenberg aan. Spoedig kwam de goedkeuring van beiden en de last om voor een half jaar het Bisdom zoo wel als het Vorstendom te besturen. In Mei 1651 gaf Paus Innocentius X de definitieve goedkeuring, welke eenige dagen later door die van Keizer Ferdinand III gevolgd werd. En nu sprak van Galen: „Ik wil vóór alles Bisschop zijn.”

De dag voor de consecratie uitgekozen was de 17 September, feestdag van den heiligen Lambertus; de Paus had de wijding opgedragen aan den Bisschop van Osnabrug, Franciscus Gulielmus, en de assistenten waren de wijbisschoppen van Paderborn en van Munster; deze laatste had eenige dagen te voren aan den nieuw verkozene de heilige priesterwijding toegediend. Groot was de toeloop der menigte naar eene plegtigheid, die sedert de rampzalige dagen der reformatie weinigen hadden bijgewoond. Na den eersten zegen, door den nieuwen Bisschop bij het einde der plechtigheid gegeven, was de aandrang der menigte, die zijne hand kwam kussen, zoo groot, dat men voor ongelukken vreesde, en de kracht bewonderde van den man, die zonder de geringste vermoeienis zulk een langdurig huldebetoon kon ontvangen.

Omtrent dien tijd werd hem het zilveren tafel-servies ten geschenke gegeven, dat door onzen Vondel bezon-

gen werd onder het opschrift: „*Series longissima rerum*,” d. i.: „Eene lange reeks van zaken.” Vondel ontleende dit motto aan Virgilius, Aen. I, 645. Het vorstelijk tafelzilver vertoonde in kunstig drijfwerk de geschiedenis van den heiligen Paulus, den patroon van de Munstersehe Domkerk. Vondel besluit zijn gedicht met de volgende heilbede tot den grooten Apostel, den beschermheilige van stad en stift:

O licht van uw Hebreëen, en alle Grieksche steden,
 Ja van den weereltkloot, met zuchten oversteent,
 En tranen oversprengt: o Vorst der Kruisgezanten,
 Neem Munster en uw Stift en zijnen Vorst CHRISTOF
 In uwe hoede, op dat hij 't Roomsche geloof magh planten,
 Ter eere van Godts Kereke, en 't onvergankelijk Hof.
 Beschut den Hooftpylaer der omgelege vlekken
 En vesten, met die zorgh, waer me ghij dezen muur
 Genadighlijk dus lang voor onheil kont bedecken,
 In 't midden van een zee, vol brant en oorloghsvuur
 Dit vroom godtvruchtigh volck, beschaduw't vrij en veiligh,
 Zal eenwigh nwen lof ontfouwen voort en voort,
 En slapen op de wacht van zijn getrouwen Heiligh,
 Met JESUS, die zijn merck gedrukt heeft op hun poort.
 Zoo bloeie al 't Bisschopdom, en ackerlant en eicken.
 Zoo moet de Vorst en 't Volk zijn' hoogsten wensch bereicken.

HOOFDSTUK III.

Verzet tegen de verkiezing. Stedelijke pretensiën.

Bernardus Mallinckrodt was een man van veelzijdige wetenschap, en wel in die mate, dat van Alpen hem in staat achtte om den inhoud der Dom-bibliotheek uit zijn geheugen weer te geven, indien zij door den brand, die haar eens bedreigde, ware verteerd geworden. Hij was een bekeerling, maar de studie, die hem tot de Kerk terugbracht, gaf hem de ootmoedigheid van een oprecht kind der Kerk niet. De man wilde Bisschop worden; tweemaal was hij reeds benoemd geweest, maar telkens door onvoorziene gebeurtenissen niet in het bezit van zijn bisdom gekomen, en moest zich nu vergenoegen met den titel van deken van het Munstersche kapittel.

Bij het openvallen van dien stoel, schijnt hij eene dubbele rol gespeeld te hebben; hij moedigde postulanten van buiten aan, en wel bepaaldelijk Frans Willem van Osnabrug en Jan Lodewijk van Nassau, en werkte tevens bij de Domheeren om iemand uit hun midden te kiezen; dit gaf aanleiding tot eene bijeenkomst van som-

mige kanunniken ter bespreking van den toestand. Op die bijeenkomst grondde Mallinckrodt zijn protest tegen de geldigheid der keuze van van Galen, en, het was hoofdzakelijk om dat protest dat Paus en Keizer aanvankelijk slechts eene voorloopige goedkeuring aan de akten van het kapittel schonken. Drie naburige Bisschoppen met eenige rechtsgeleerden werden benoemd om de zaak nader te onderzoeken en daarin eene beslissende uitspraak te doen. De deken. Mallinckrodt weigerde te verschijnen en werd dus volgens *Cap. Statuimus de electione in Sexto*, voor drie jaren gesuspendeerd. De Bisschop bood hem welwillend in zoo verre wijziging der suspensie aan, dat hem wel geene zitting in het kapittel zou worden toegestaan, maar hij dan toch naam, rang en inkomsten zou behouden; doch Mallinckrodt kende geen Bisschop, beleedigde hem zelfs in de kathedraal, plakte spotprenten aan, en deed een beroep zoowel op de massa van het volk, als op den Paus en den Keizer, nadat zij beter zouden zijn ingelicht; hij brak de deuren der kapittelzaal open, verzette zich tegen de ambtenaren, en pleegde meer dergelijke gewelddadigheden. — Van Galen's geduld mocht niet in zwakheid ontaarden, hij sprak de excommunicatie uit en gebood ten laatste dat hij door den sterken arm uit de stad zou worden gezet.

Nu vergaderde de regeering der stad, die in het geheim den weerspannigen deken niet ongenegen was en vond een oud stuk, waarin een der vorige Vorsten zich verplicht zou hebben om tegenover de stad nooit het woord *gebieden* te gebruiken, maar in plaats daarvan altijd den beleefderen term van *verzoeken* te zullen bezigen; de achtbare magistraat kwam dientengevolge tot het besluit dat zijne privilegiën waren aangerand. — Men richtte zich met eerbiedige, doch ernstige vertoogen tot den Vorst; voegde er nog iets bij over een nieuw bolwerk aan de

Ludgeri-poort — en uitte meer andere gemoedsbezwaren. Het volk was minder rijk in woorden, maar liep den 7 October 1654 te samen voor het collegie der Jesuïten, hief eerst oproerige kreten aan, sloeg weldra de glasruiten aan stukken, liep met den boom van een hooiwagen de deur van het klooster open, mishandelde den portier, kwetste een paar paters, verwoestte den tuin, brak de kelders in en ging van daar dezelfde vertoonning maken aan de huizen der domheeren en anderen, alles juist gelijk in onzen tijd.

Christoffel Bernard liet de heeren van den raad dagvaarden om ter verantwoording te verschijnen voor zijne vierschaar te Coesfeld. Wie delft uit het stof al de papieren, die toen werden volgeschreven? — Eindelijk kwam door bemiddeling van den bekenden casuïst Busenbaum, destijds rector van het Jesuïten-collegie te Munster, een verdrag tusschen den Bisschop en de stad tot stand, dat te Schoonvliet den 25 Februari 1655 geteekend werd.

Het *Schoonvlieter-verdrag* was nagenoeg van den volgende inhoud: 1° de Bisschop geeft op nederige bede der stad en uit vrije toegevendheid algeheele amnestie (met uitzondering van Vierdenhalven). 2° De Vorst zal plechtig worden ingehaald, van 1000 gewapenden gevolgd; 500 soldaten blijven in de stad en worden versterkt door 150 stedelijke soldaten; deze staan gezamenlijk onder het bevel van den opperwachtmeester van Reumont tot den volgende landdag. 3° Alle geschillen, tusschen wie ook, zullen door den gewonen rechter bevestigd worden. (1)

De Vorst, die sterk was door zijne legermacht en

(1) Vgl. von Schaumburg, Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde. Munster 1853.

door een verdrag, reeds den 15 December 1654, met de keurvorsten van Trier, van Keulen en van Palts-Nieuwburg gesloten, had meer kunnen eischen van de weerspannige stad. Hij deed het echter niet en wederlegde op schitterende wijze de ongegronde beschuldiging, als ware hij een dwingeland, die iedere vrijheid onderdrukken, en naast zijn gezag geen ander dulden wilde. Want niet alleen liet hij de keus der regeering aan de burgerij, maar ook stelde hij de gewone rechterlijke uitspraak in de plaats van vorstelijk welbehagen; en sprak alzoo duidelijk uit, dat hij het besluit van den rijksraad (Worms 1535) niet handhaafde, maar aan Munster zekere privilegiën toekende, die hij onverplicht eerbiedigen wilde.

Dezelfde den dag, waarop de overeenkomst geteekend werd, deed Christoffel Bernard zijne intrede in de stad, die hem een feestelijke ontvangst bereidde. Hij verordende tegen den volgenden dag kerkelijke plechtigheden, en daarna eene groote processie. De raad had laten afkondigen, dat niemand op den Bisschop schelden mocht en allen zich ordelijk en betamelijk zouden gedragen. De burgerij meende echter niet dan gewapend de processie te moeten volgen; want er was uitgestrooid dat er gevaar bestond voor de vrijheden der stad. De Vorst toonde zich inmiddels, gelijk hij van natuur was, minzaam en toegevend. Er werd gesproken over een kanaal, dat Munster met de zee in gemeenschap zou brengen; (1) eene universiteit zou worden opgericht, en door een en ander zouden én handel én nijverheid bloeien. Wilden de stedelijke regeering en de burgerij slechts medewerken, dan kon die bloei niet uitblijven, want op den adel,

(1) De Vecht en de Eems zijn op Munstersch gebied door van Galen verbreed geworden.

die met innig welgevallen zag, dat iemand uit zijn midden gekozen, zoo fier in de plaats trad der Beiersche Vorsten, kon Christoffel Bernard rekenen en aan den adel sloot zich gaarne het kapittel en met dit de verdere geestelijkheid aan.

Doch de regeering der stad, geïnfluenceerd als zij werd door de meesterlieden en aldermannen der gilden, bleef hem vijandig. Op de stenden-vergadering, in 1655 te Wolbeck gehouden, wilde zij over de sterkte van het garnizoen beraadslagen, terwijl het reeds wereldkundig was, dat alle vorstelijke soldaten de stad lang verlaten hadden. Nauwelijks toch had de magistraat verzocht, dat de Bisschop die troepen mocht terugnemen om een bewijs van vertrouwen en verzoening te geven, of Christoffel Bernard had aanstonds toegestemd. De stenden hielden zich op deze vergadering inzonderheid bezig met het beramen van middelen, om te voorzien in de schulden, door den dertigjarigen oorlog veroorzaakt. Deze beliepen niet minder dan 2,042,517 thaler. Een accijns op bier en wijn, alsmede eene belasting op de rijtuigen, scheen het verkieslijkst. Men was het hieromtrent eens; slechts hing de vraag nog of de belasting eene landschaps- of eene rijks-belasting wezen zou, dan wel of men naar gelang van het gebruik van rijtuigen, wijn en bier, aan iedere gemeente eene zekere som zou opleggen. Wederom heette het nu dat de privilegiën geschonden waren. De stad Munster klaagde den Bisschop bij de rijkskamer te Spiers aan, en kort daarna werd Vierdenhalven naar den Keizer gezonden, om de geheele *onafhankelijkheid* der stad te vragen.

Waarop grondden de Munsterschen die vraag? Drie maal was de stad Munster uitgenoodigd geworden om op den rijksdag te verschijnen, en wel het eerst in 1488, daarna nogmaals in 1489, en het laatst in 1520, maar

nooit had men de afgevaardigden der stad toegelaten om de protocollen mede te onderteekenen, of om een der genomene besluiten ten uitvoer te leggen. Evenwel bouwde men op dien grondslag de pretensie om *vrije stad* te worden. Men beriep zich bovendien op een oud document, waarbij een vroegere Bisschop zekere bolwerken ter bewaking aan de burgers had toevertrouwd. „*Custodiam turrium civibus committimus*,” zoo luidde de zinsnede, die men onwederlegbaar waande. — Ook sprak men van het restitutions-verdrag, waarbij Frans van Waldeck aan alle steden van zijn bisdom de vrije keus van den magistraat geschonken had. Maar daar tegenover stond de vraag: of de territoriale heer in 1541 geven kon, wat de rijksdag in 1535 had ontnomen? en zoo ja: of hij in 1541 den wil kon binden van zijnen opvolger in 1650? te meer, daar de stad uit wantrouwen jegens den wispelturigen Frans, het restitutions-verdrag nooit in zijn geheel had aangenomen.

Vierdenhalven was stads-syndicus, hij had zich te veel met Mallinckrodt ingelaten, en was daarom door een geheim artikel der Schoonvlietsche overeenkomt van de amnestie uitgesloten, tot dat hij zijne onschuld bewijzen, of vergiffenis vragen zou. Hij deed noch het eene, noch het andere, maar liet zich op zijne reis naar Weenen door dertig ruiters vergezellen, omdat de wegen onveilig gemaakt werden, naar hij zeide, door „Galensche voetknechten.” Bij zijne terugkomst echter werd hij door die voetknechten gevangen genomen.

In hoeverre Mallinckrodt aan deze chicanes der stedelijken deelnam of daar invloed op uitoefende, laat zich moeilijk bepalen. Hij was inmiddels uit de stad verwijderd geworden en hem werd Ottenstein, eene plaats op de Geldersche grenzen, tot verblijf aangewezen. Hij schijnt daar gewoond te hebben bij zekeren Lubbers. Hetzij te recht

of te onrecht, klaagde hij er zijne bibliotheek (5355 werken) niet te kunnen plaatsen, schreef nog eenige wetenschappelijke werkjes, hield omgang met naburige pastoors, werd er, volgens Aitzema, druk door studenten bezocht, stierf daar eindelijk in 1664 en werd te Vreden begraven. (1)

Reeds, toen in 1655 een nieuwe dom-deken in zijne plaats werd benoemd, was de kracht van den woelzieken Mallinckrodt gebroken. Evenwel met de politieke werkeloosheid, waartoe hij zich gedwongen zag, rustte inmiddels de partij niet, waarvan hij misschien minder het hoofd dan de steun was. Aitzema toch verhaalt ons:

Den 17 Januari 1656 des morgens vroeg legden de twee burgemeesters en tweeëntwintig raden den regimentstok op tafel en verlieten het raadhuis, (want hun mandaat expireerde jaarlijks op St. Antoniusdag) „waarop dan quaemen thien borgers, uijt vijf wijcken „yeder twee door verschillende omwegen; daertoe ge- „koosen door de geheele gemeente ende Gilden..... „De gemelde thien borgers wierden opgesloten, en ver- „mochten noch te eten, noch te drinken, eer zij met „eenpaerigheid verkosen hadden den Magistraet voor het „aenstaende jaer; waerdoor dan wel doorgaende allen „gecontinueerd wierden, maer ook somtijds achterge- „laeten, die de Borgerije oordeelden hare vrijheid niet „genoeg voor te staen.” Zoo geschiedde het alle jaren, maar volgens Aitzema had er thans iets buitengewoons plaats. Immers dit jaar werden er tien raadsleden niet

(1) Eenige Hollandsche kooplieden hadden hem geld geschoten en meenden hunne rekeningen door den Bisschop betaald te zullen zien! Zij werden echter deerlijk teleurgesteld. Want noch langs rechterlijken, noch langs diplomatischen weg was Bernard te bewegen tot het beloonen van zulke belanglooze gediensigheden.

herkozen. Onder hen merken we op den burgemeester Hoffling, en Rottendorf, den lijfarts van Christoffel Bernard. Vierdenhalven, die te Soest in arrest zat, werd gekozen, doch overleefde dit eerbewijs slechts eenige maanden. In zijne plaats werd Drachter stads-syndicus. Men zou hem, in de taal van onze eeuw, een eerlijken democraat kunnen noemen, die door zijne beginselen verder werd medegesleept dan hij zelf wilde.

Uit die gebeurtenis van den 17 Januari 1656 door den deftigen Aitzema, den achtbaren agent der Hanzesteden te 's Hage, een weinig verder, eene „*zoo wel gelukte verkiezing*” genoemd, blijkt dat de democratie te Munster niet stil zat en niets onbeproefd liet om den verloren invloed te herwinnen. Bernard's goedhartigheid en ietwat te ver gedreven vertrouwen werkte hun drijven in de hand. Want hij had zijne bezetting uit de stad weggenomen ter verlichting der goede burgerij. Wel poogden de burgemeesters door het nemen van wijze maatregelen de orde te handhaven en het gezag des Bisschops te ondersteunen, wel gelastten zij vertrouwde mannen de gildenvergaderingen bij te wonen om voorbarige en oproerige besluiten te beletten, doch alles was te vergeefs. De even vermelde verkiezing, die veel geleek naar een *coup d'état*, wierp alle gematigden, die volgens de welwillende opmerking van Aitzema „verdacht waren van met den Bisschop te heulen” buiten den raad, en deed hunne plaatsen innemen door volbloed volksmannen der allergeeringste standen.

HOOFDSTUK IV.

Bemoeiingen der Nederlanders met de Munstersche geschillen. Herhaalde belegering der stad. Hare volkomene onderwerping.

Nederland had zijne plaats ingenomen in de rij der onafhankelijke volken. Onze vlag deed zich eerbiedigen. Geld vloeide ons toe uit Oost en West, en de ondernemings-geest, door voorvaderlijke bezadigdheid getemperd en geleid, deed dagelijks nieuwe bronnen van welvaart ontspringen. Er waren echter te midden van zoo veel grootheid, verschillende belangen en partijen, en het was de onderlinge strijd dier partijen, die ons tegenover onze Munstersche bureu een dubbele rol deed spelen.

De partij *van de daad* te Munster noemde zich *vrije stad* en vroeg eigen krijgswezen en bezetting. Na commissie's en rapporten, had de Keizer in December 1656, uitspraak gedaan: „dat die van Munster beweerden het „recht te hebben om bezetting in de stad te leggen, „de sleutels van poorten en tuighuizen te bewaren, het „parool te geven enz.; het was echter noodig alvorens een besluit te nemen, dat gemelde beweringen

„door betere argumenten gestaafd werden, waartoe aan „de Munsterschen zes maanden tijds werden gegeven. In „tusschen zal de Vorst-Bisschop, in overleg met de „stenden, in voorkomende gevallen beslissen; hij zal „garnizoenen leggen en bevelhebbers benoemen, volgens „de overeenkomst van Schoonvliet.”

In dien tijd kende men een toestand, dien men *litis pendentia* noemde; te vergeefs had men dien ingeroepen bij de verkiezing van van Galen: nu echter kwam hij feitelijk in werking, en ieder deed „hangende het geschil” wat hij wilde. De stedelijken namen hunne toevlucht tot den Haag. „Na hier en daar afgewezen te zijn,” verhaalt Aitzema, „verschenen in Mei 1657 te 's Hage, „Drachter en Termolen, respectie Stads-Syndicus ende „Olderman van 't Schouwghuis te Munster. De Colonel „Wielick (1) van wegen den Bisschop hier zijnde, stelde „zich tegen d'admissie ende audientie: zijn argumenten „zijn breeder ghededucceerd in seker geschrift van 4 „Junij. Onaengesien des Colonels oppositie wierden „de gedeputeerden van de Stadt geadmitteerd, op den „zelven tijd als 't memorie van den Colonel wierdt ge- „lezen: ter audientie gehaalt door den Agent van de „Heijden, in eene Carosse met twee paarden. (2)

De Hoogmogenden stelden in beginsel vast, dat zij bemiddelaars zouden zijn tusschen den Vorst-Bisschop en de stad, of beter gezegd: tusschen den Vorst en de gildemannen. Hoe men in diplomatieke kringen deze handelwijze noemt is ons onverschillig; in het burgerlijke

(1) Aitzema, 37 boek.

(2) De Kolonel Wylich was goed soldaat en fijn diplomaat; ofschoon ijverig Lutheraan, bezat hij in hooge mate het vertrouwen van den Bisschop; hij stierf aan een longziekte bij het tweede beleg van Munster.

leven draagt zij een naam, die niet deftig klinkt. De Staten-Generaal spraken dan ook zeer wijselijk in hunne officiële stukken nooit van de *ambassades* der partij, altoos slechts van „Commercie ende trafiquen,” die door den strijd tusschen Vorst en onderdanen zouden lijden.

De waarheid was intusschen, dat het op den uitvoer van koffie, gedistilleerd, enz. niet veel invloed zou hebben, of van Galen in monarchalen vorm of wel de aldermannen in republikeinschen vorm de stad bestuurden. Ook kon de invoer van Westfaalsche ham en wol er niet beduidend door gewijzigd worden. Of die heeren zoo buitengewoon gevoelig waren voor het meer of minder welvaren der Munstersche burgers, laten we in het midden; eerder dient in aanmerking te worden genomen, dat er nog zoo vele oude bewezene diensten te beloonen, nog zoo vele nieuwe te koopen waren. Men moest zich vrienden maken van de onrechtvaardige rijkdommen, waartoe in Munsterland uitmuntende gelegenheid bestond, want het kerkelijk goed was er grootendeels nog onaangeroerd gebleven; en een voornaam gedeelte daarvan lag juist op of bij de grenzen van dezen Staat.

Godsdienstige bezwaren schenen bij dat alles geen beletsel om zelfs desverkiezende de stad Munster te annexeren, mocht men althans den tweeden syndicus der stad, Dr. Joachim Ferdinand van Eitsen, een zich noemenden zoon van den burgemeester van Hamburg, gelooven. Hij verklaarde, namens de stad, in den Haag: dat de Munsterschen „souden moeten handelen met Sweden, soo se hier niet te rechte quamen. Soo Sweden niet wilde, dat se souden liever onder den Turck, ja „onder den Duijvel wezen, als onder den Bisschop-„Religionem nihil morari.” (1) De godsdienst hinderde

(1) Aitzema, 39 boek.

niet! Waarlijk, de heer Eitsen behoorde tot een zeer ver geavanceerde richting, en was zijn tijd een paar eeuwen vooruit.

Leggen we nu van Alpen en Aitzema een oogenblik ter zijde; de lezer kan later bij hen in lange deductien vinden, wat we in het kort willen verhalen. De heeren de Wit en hunne geestverwanten, conservatief gekleurd als zij waren, en met hen de provincie Holland, schenen niet genegen om de Munsterschen te helpen. Bij hen was de gezant van den Bisschop, de kolonel Wylich en later de deken Brabeck in aanzien. Andere provinciën, en meer bepaald Gelderland, Groningen en Friesland wilden de stad tegen den Bisschop bijstaan; misschien wel omdat zij vreesden later nog met van Galen te moeten afrekenen. De predikanten, en wat zich gewoonlijk bij hen aansloot, zagen er heil in voor de ware gereformeerde religie. Intusschen begonnen de Hoogmogenden, schoorvoetend den Vorst en de stad hunne bemiddeling aan te bieden, die door de stad aangenomen, door Christoffel Bernard echter, beleefd maar bondig werd afgewezen. De Hoogmogenden hadden gaarne daarbij berust; maar zij moesten gewestelijke wenschen ontzien, en zich sterk maken tegen inwendige verdeeldheid. Daarom werden de grensplaatsen versterkt: een legertje werd er gekampeerd, afgevaardigden trokken nu en dan onder gewapende begeleiding over de grenzen, en trompetters met brieven reden heen en weer alsof het land in gevaar was.

De Bisschop zat niet stil, hij verpandde zijne inkomsten (*bona mensae Episcopalis*), nam gelden op, huurde of leende soldaten van naburige vorsten, en sloeg op den 20 Augustus 1657 het beleg voor de stad, dat tot den 17 October duurde. Volgens Munstersche berichten zouden er van buiten 70.000 kanonschoten gedaan zijn uit 47 stukken, en uit 70 mortieren zouden 8.000 bommen

in de stad zijn geworpen, — daarentegen zou op de stadswallen 16.290 maal het kanon gelost zijn. Het getal dooden in de stad was tusschen de 80 en de 100 en in het leger ongeveer 8.000. Schaumburg neemt ook die getallen over; maar zet er een uitroepingsteeken (!) achter. Tucking begroot het leger des Bisschops in het geheel op 9.000, dat der stad op 8.000 man.

Gedurende de belegering zag men van Galen achter de schanskorven; hij beval het schieten te matigen, en het geschut te zwenken, zoodra er hier of daar bres geschoten was; want, zeide hij: „men moet de menschen wel verschrikken maar niet dooden.” (1)

De adel van Westfalen nam het op zich om eene overeenkomst tot stand te brengen, die te Geist geteekend werd; gelijktijdig kwamen vier afgevaardigden van den Haag: van der Capelle, van Beveren, van Langen en de Hoog om te melden dat de Hoogmogenden besloten hadden, gewapenderhand een beleg te doen opbreken, dat om de nabijheid der grenzen voor „handel en trafiquen” nadeelig was. De Bisschop reisde hun te gemoet tot Ahaus en ontving hen vorstelijk, een even luisterrijke ontvangst wilde hun de Gravin van Salm en Reiffenscheidt te Vreden bereiden, en te midden van zoo vele beleefdheden hoorden de afgevaardigden, dat het *verdrag van Geist* (2) reeds geteekend was.

(1) Van Alpen, lib. 3, 47.

(2) Den 20 October 1657 werd het *Geister-verdrag* geteekend.

De voorwaarden komen op het volgende neêr: algemeene amnestie ook voor het bedrijvig raadslid Drachter, de ziel der gansche beweging en voor den bevelhebber Wittenberg; loslating van alle gevangenen; de stad behoudt 300 man in haren dienst tot den volgenden landdag; 500 man of 4 compagnieën vorstelijke troepen worden in de stad opgenomen; de stedelijke en de vorstelijke soldaten zweren den eed van trouw aan de stad en aan den

Zij reisden echter niet te min naar Munster en hielden en hoorden er talrijke redevoeringen. Daarna vonden zij geen bezwaar om den Bisschop met zijne overwinning geluk te wenschen. Zoo doen diplomaten! — Maar er was noch overwinning, noch vrede, hoogstens slechts wapenstilstand.

Tijdens de belegering had men op eene vaan geschreven :

gaLen, InCenDIt, VrbeM,

d. i.: „van Galen steekt de stad in brand,” en nauwelijks gaf men zich de moeite, na den overgang het hatelijk jaarschrift te doen verdwijnen. Ook beschrijvingen der belegering met koperen platen geïllustreerd, bleven in omloop; ofschoon zij in hooge mate beleedigend waren voor den Bisschop. Een geschrift tot zijne verdediging werd op bevel van den magistraat verbrand. Lage handelwijze, die sterk afstak bij het edelmoedig gedrag van van Galen! Hij toch gaf vijftig duizend thalers, om de schade door het beleg veroorzaakt, te herstellen, noodigde de raadsheeren dikwijls bij zich ter maaltijd, en schonk aan hunne zonen de winstgevendste bedieningen!!

Toen de stenden-vergadering door den invloed van den Hollandschgezinden graaf van Flodorp (1) hare stem

Bisschop; bovendien zal de Bisschop zijne lijfwacht in de stad mogen medenemen. De bisschoppelijke commandant, de generaal-wachtmeester Reumont, belooft de privilegiën der stad te zullen eerbiedigen. De vorst zal telkens, naar verkiezing de stad kunnen binnentreden. Het overige zal door den Keizer beslist worden of worden verklaard volgens het verdrag van Schoonvliet. — Deze Geister-overeenkomst liet te veel onbeslist, om hoop te kunnen geven op duurzame verbetering van den toestand.

(1) De Graaf van Flodorp veroorzaakte den Bisschop veel last. Hij was een dier woelgeesten, die men overal vindt waar onheil dreigt. Hij stond bij de gilden van Munster in hoog aanzien en trad daar veelal als redenaar op. Hij gaf voor, dat in Holland zijn invloed onbeperkt was. Evenwel stond zijn naam op de

ter gisping zijner handelingen dorst te verheffen, gaf de de Vorst-Bisschop een antwoord, dat wel verdient bewaard te blijven, ofschoon de geschiedschrijvers, met uitzondering van van Alpen, het verzwijgen. „Het recht, om ver-
 „dragen te maken — zoo klonk het vorstelijk woord van-
 „Bernard's lippen — en oorlog te voeren is zoo uitsluitend
 „aan den Vorst voorbehouden, dat de wil der onderdanen
 „dat recht niet vernietigen of verzwakken kan. Aan mij is
 „het bewaren van het grondgebied en van den godsdienst
 „toevertrouwd; een tweevoudige eed, waarvan ik den
 „eenen, aan den Paus en den anderen aan den Keizer
 „gezworen heb, legt mij die verplichting op; en deze
 „tweevoudige eed weegt voor mij zwaarder dan iedere
 „belofte, die hiermede strijden zou, en die altoos aan
 „gewichtiger belangen ondergeschikt moet blijven. In-
 „dien er privilegiën bestaan, dan zijn die gegeven in
 „een tijd, toen er eenheid was in het staatkundige en
 „het godsdienstige; het ware voor het Vaderland beter,
 „die eenheid terug te roepen, dan, nu zij verloren is,
 „hare vruchten te willen plukken. Daarenboven zijn de
 „besluiten van den Westfaalschen vrede van latere dagtee-
 „kening dan uwe voorrechten; zoodat deze volgens die
 „besluiten moeten verklaard worden en niet het vredes-
 „tractaat volgens andere gebruiken moet worden uitge-
 „gelegd. Is de Vorst soms verplicht de stenden te
 „raadplegen, daaruit volgt niet, dat hij hunnen raad

lijst der officieren, wier gedrag aan nader onderzoek moest onderworpen worden. In Westfalen was hij met de justitie in aanraking geweest en had dienst moeten nemen onder de stads-militie om zich aan rechtsvervolging te onttrekken. Hij werd bij verstek veroordeeld en zijne goederen werden verbeurd verklaard. Zijn streven was, dat vonnis door het souvereine volk te doen vernietigen.

„volgen moet; want raadgeving en beslissing zijn rechte, tens twee zeer verschillende dingen.”

Dr. Tucking vraagt, of Bernard niet wijzer had gedaan, indien hij na verloop der zes maanden, door den Keizer aan de stad ter overweging toegestaan, de beslissing des Keizers had afgewacht, alvorens tot handelen over te gaan? Misschien wel; maar wie zorgde dan inmiddels dat het vraagpunt, vooral ook door vreemde inmenging, geen *fait accompli* werd? Overigens bracht men soms besluiten van den Keizer in omloop, die naderhand onecht bevonden werden. Onze Aitzema zelf werd volgens Tucking op die wijze verschalkt door een *inhibitorium* van den 11 Augustus 1660, dat, behalve bij Aitzema, nergens te vinden is.

Omstreeks dien tijd was Keizer Ferdinand III (1637—57) gestorven, en een jaar later werd zijn zoon Leopold (1658—1705) gekozen. (1) In de *Wahlkapitulation* of het *keizerlijk kiesverdrag* was op voorstel van den Mentser keurvorst een artikel opgenomen, luidende: „dat het aan onderdanen van het Rijk verboden zou „zijn, met andere potentaten of republieken verdragen te sluiten, of hunne protectie of mediatie in te „roepen;” alzo art. IX der *Wahlkapitulation*. Waar deze woorden heen wezen, werd duidelijk door een keizerlijk mandement van 12 December 1658, waarbij aan de Munsterschen verboden werd te onderhandelen met de Staten der vereenigde Nederlanden. (2)

Den 9 Juli 1659, onderteevende de Keizer de volgende sententie: „Daar er in zake tusschen burgemeesters en raad der stad Munster, en hunnen landheer Christoffel

(1) Het was Lodewijk XIV, die door invloed en kuiperijen, de keus zoo lang had opgehouden.

(2) Aitzema, 38 boek.

Bernard geene geldige bewijzen waren ingediend, waaruit het bezettingsrecht, sleutelrecht of militair commando als aan de stad behoorende, gebleken was, zoo moesten deze rechten worden uitgeoefend door den Vorst Bisschop.” (1)

Deze stond juist gereed om op St. Ignatius-dag de H. Mis te beginnen in de kapel der Sociëteit van Jesus te Coesfelt, toen hij 's Keizers beslissing ontving. Opgetogen van blijdschap over deze heugelijke tijding, legde hij onder de Mis de gelofte af: daar ter plaatse een collegie te zullen stichten. Hij zond terstond na den H. Dienst een afschrift van het keizerlijk besluit aan de Hoogmogenden in den Haag en een ander aan de leden van den raad te Munster; deze laatsten vonden eene rede van nietigheid in het keizerlijk rescript, die zij *inrotulatie* (2) noemden, en lieten drie hunner naar den Keizer te Passau reizen, om nogmaals hunne zaak te bepleiten. Men betoonde echter weinig lust tot het aanhooren van spitsvondigheden; want in Januari 1660 stonden de rijks-troepen voor Munster.

Welken indruk ontwaarde men bij dit alles in Nederland? Het volgende versje ging te Amsterdam van hand tot hand:

Offeruntur claves vicinae et sociæ
Metropolis Westphaliae,
Subire nolentis papisticum iugum;
Occasio praesto est, mox fallens.
Accipe Batavia, ne praeripiat Suecia,

(1) Aitzema, 39 boek.

(2) *Inrotulatio* schijnt de naam te zijn van eene vraag, die verkeerd is opgezet. Zij hadden feitelijk hunne eigene bezetting in de stad; dat feit was bewijs voor het recht, naar zij meenden, tot zoolang de Bisschop het tegenovergestelde niet kon bewijzen. — Onze regtsgeleerden zouden zeggen: *actori incumbit probatio*; wie was eischer?

Praeveniens gaudebit,
 Subsequens dolebit.
 Propera, festina, tenta leviter,
 Obtinebis perenniter.
 Applaudet Germania,
 Silebit Austria,
 Augebitur Batavia.

De schrijver van het leven van Caesar zou het overzetten: „*faites, mais faites vite.*” Eene meer letterlijke vertaling is de volgende: „Ons worden de sleutels aangeboden der naburige en bevriende hoofdstad van Westfalen, die weigert het paapsche juk te torschen. De gelegenheid is gunstig, ras kan zij keeren. Neem ze aan, o Batavia! opdat Zweden ze u niet ontrukke. Jubelen zou het als het vóór u, treuren als het na u kwam! Haast u, spoed u! beproef slechts en gij hebt ze voor immer! Germania zal juichen, Oostenrijk zal zwijgen, en Batavia zal groo-ter wezen.”

Gelijk eene partij in de hoofdstad, zoo dacht men elders. De Munsterschen moesten tegen hunnen Vorstbisschop worden bijgestaan; eigen eer, belang en veiligheid verplichtten, volgens vele en luide stemmen in den lande, de Staten daartoe ten strengste.

Friesland verklaarde: „dat men die stad moest verlossen van de benouwing, blockade ende onderdruckinge.” Die van Zeeland zeiden: „dat die stad door de belofte ende op vertrouwen van desen Staet haer hadden geëngageerd in deze belegeringe, ende soo men haer niet hielp, dat haer bloet op ons soude druppen.” Gelderland zei: „Munster was een bolwerk van desen Staet, daerom en om andere pregnante redenen moest men het behouden.”

Aitzema berekende dat de belegering van Munster den kooplieden te Amsterdam een millioen schade had

veroorzaakt. In weerwil van dit alles had Holland, en bepaald de hoofdstad, weinig lust om oorlog te voeren, en zocht „*de saek op de lange bane te schuiven; ende vertrouwelyck seiden sij: wij hebben steden genoeg, maer sullen iets doen, opdat sij niet denken dat wij niets doen.* Aliquid, ne videamur nihil facere.”

Toen de Munsterschen op nieuw begonnen te woelen, en zich noch om keizerlijke beslissingen en vorstelijke vertoogen bekommerden, toen zij bleven voortgaan met steun en bondgenooten in den vreemde te zoeken en het souverain spelen maar niet moede wilden worden, besloot Bernard ten laatste de wecrestrevende en immer miltzieke stad voor goed tot rede te brengen.

De Hollanders begrepen dat men voorzichtig behoorde te zijn bij de stemming, waarin de Bisschop verkeerde. Hij werd bovendien krachtig ondersteund door het gezag des Keizers, en wellicht liet Lodewijk XIV in het geheim zijn invloed op de Staten gelden. Deze toch had zich allengs in het verdrag weten binnen te dringen door de keurvorsten van Ments, Keulen en Palts-Nieuwburg en den Bisschop van Munster gesloten, dat weldra den weidschen naam van *Rijn-verbond* voerde. In verband hiermede staan de woorden door den Franschen gezant te 's Hage gesproken: „Als gij naar Munster trekt, dan zult gij ons op uwen weg vinden.” Een en ander was reden te over om met de meeste behoedzaamheid voort te gaan, wilde men niet verder geraken dan men wenschte.

De Hollanders wilden dus *iets* doen, maar dat eigenlijk gelijk moest zijn aan *niets*. Wat was dit dan? Een *project*. — Het was een ontwerp van bemiddeling tusschen de stad en den Bisschop, waaraan hunne krachten beproefd hadden: de raadpensionaris de Wit, van Ommeren, de Groot, Friquet de ambassadeur van Oos-

tenrijk, en Brabeck, de deken van het Munstersche kapittel. Drachter, de afgevaardigde van Munster, had alle medewerking geweigerd.

Het project werd naar Munster gebracht door van Balveren, Scheltinga en Tamminga, die afgevaardigden waren van Gelderland, Friesland en van Stad en lande (Groningen) bij de Staten.

Zij togen dan op reis, doch mochten den titel niet voeren van *afgevaardigden*, noch ook van *mediateurs*, want dit zou bij weigering, de Staten kunnen compromitteeren. Zij gingen *en passant* te gast bij den opperwachtmeester des Bisschops van Wylich en bij den kolonel Nagel, bij welke gelegenheid zij aan het twisten geraakten. Het was hun echter niet kwalijk te nemen, „daer een swaren dronek hun overvallen was.” In de stad gekomen *konden* of, gelijk van Alpen zegt, *wilden* zij het project voor den raad niet smakelijk maken en zagen zich alzoo genoodzaakt nieuwe instructiën in den Haag te vragen. Het antwoord was: „De stad moest „het project in substantie aannemen en dan zouden de „Staten hare vrijheden garandeeren, maar meer kon men „niet.” — Zij reisden naar den Haag terug, doch hadden de voorzorg genomen om zich zoowel door de aldermannen en gildenmeesters, als door de burgemeesters tegenbedenkingen te laten meêgeven. Hunne reis was curieus. Eerst waren de paarden vermist, toen wist men niet wie op de hooge hand moest rijden: de afgevaardigden of de wachtmeester, die hen begeleidde. Later kwamen zij te Coesfelt bij den Bisschop zonder geloofsbriefven en werden dientengevolge als gewone reizigers slechts op een ordinair *soupertje* vergast (*coena dialis*); een courier der Staten, die hen te Munster zocht, vond hen te Zutfen, enz. Curieus ook was hun verslag: „In de vergadering der Gilden was het zoo woelig toegegaan, zeiden zij,

dat zij niet verstaan waren, en ook niets verstaan hadden; maar het protocol der vergadering sloot: Dat die van Munster liever de geheele hand gaven aan de Staten der vereenigde Nederlanden, dan aan den Bisschop een lid van den vinger."

De burgemeesters en raden waren sierlijker in woorden, en baden, dat zij, *na zoo vele en zoo plechtige beloften en verzekeringen*, nu niet door de Staten mochten verlaten worden.

En nogtans was het project dat zij verwierpen, zoo slecht niet: zij zouden o. a. éenen sleutel den Bisschop aanbieden, en éenen sleutel mocht de magistraat behouden; — zij mochten geen parool geven, in presentie van den Vorst, — de stedelijke en de vorstelijke soldaten moesten den eed zweren aan den Vorst en de stenden. En 25 jaren later zou deze overeenkomst herzien worden. Het was weinig meer dan de eer aan den Bisschop en de voordeelen aan de stad. Christoffel Bernard had zich over het project niet uitgelaten, maar de deken Brabeck die het mede had opgemaakt, was zijne rechterhand; ook had eene eerewacht van vorstelijke soldaten de heeren van Balveren c. s. begeleid.

Toen het project op den onwil van den stedelijken raad afsprong en deze zelfs van geen gunstiger voorstellen, die Bernard zelf doen wilde, verkoos te hooren, zon Drachter geweend hebben, onder den uitroep: „Wij zijn niet tevreden met eenige vrijheid en nu zullen wij er geene hebben.” Volgens Aitzema werden dezelfde woorden uit Munster geschreven, met het slot: „Want kromstavige regeeringen zijn de beste.”

Bij al die uitwendige bedrijvigheid is de vraag, die bij lezer en schrijver de eerste was, onopgelost gebleven: Wie sterkte de stad toch in dat even doelloos als hard-

nekkig verzet? Ofschoon van Alpen zoowel als Aitzema ons schijnen te wijzen op Holland, is het moeielijk de namen der eigenlijke drijvers te noemen. Onbetwifelaar is het, dat de Munsterschen tot het laatste toe in hunne hardnekkigheid van uit de Nederlanden werden gestijfd.

Men was daarbij soms zeer ongelukkig of zeer onhandig. Want de Bisschop ontving geregeld, voor tien thaler het stuk, de geheime dépêches, die van uit den Haag naar de vrienden gezonden werden. Hij bezigde de kriegslist om er een stukje af te knippen en liet dan het geheime bericht aan de geadresseerden bezorgen. Door deze operatie won zulk bericht dan wel niet in duidelijkheid, maar men scheen niet te vermoeden dat men beet genomen werd. Zoo geschiedde het kort voor de laatste overgave der stad, dat door bemiddeling van Aitzema het volgend bericht naar Munster werd gezonden: „De stad Munster heeft van dezen Staat (de Nederlanden) niets te verwachten — indien zij weigert het bewuste project aan te nemen.” Bernard sneed er de laatste helft af, en categorisch luidde nu het bericht, „De stad Munster heeft van dezen Staat niets te verwachten.” — Bittere teleurstelling werd door dat bericht aan welks volledigheid men niet twijfelde, in de stad veroorzaakt. Men schreef naar den Haag: „dat Bernard „wel gelijk had toen hij zeide dat de Generale Staten „hem zouden bedriegen of de stad.”

Niet zonder grond mocht de stad een goed deel harer rampen aan de Generale Staten en vooral aan Holland wijten; want door hunne weifelende houding beletten zij elke voor Munster gunstige beslissing.” Wilden zij toch werkelijk en in ernst hulp verschaffen aan de oproerige burgers, die zich onvoorwaardelijk in hunne armen wierpen, dan mochten zij noch zoo lang talmen, noch ook zoo uiterst

zedig optreden. Hadden zij daarentegen besloten voor de stad niets anders te verkrijgen dan hun project behelsde, dan kon de stad werkelijk hunne bemiddeling wel missen. Hoogst waarschijnlijk vreesden zij door krachtig en beslist optreden zich in moeielijkheden te zullen wikkelen, zoo van de zijde der leden van het Rijnverbond als van de zijde des Keizers; maar dan mochten zij de Munsterschen, die alleen op hen hunne hoop vestigden, niet zoo lang in onzekerheid laten, en door al dat dralen hunnen toestand ellendiger maken. Hetzij ze de Munsterschen wilden en konden helpen of niet, immer hadden zij hun een bepaald *Ja* of *Neen* ten antwoord moeten geven. Hunne resoluties waren echter koud noch warm, en het heeft al den schijn alsof zij door gedurig laveeren, met beide partijen op goeden voet trachtten te blijven, om immer, hetzij de Vorst, of de stad ten laatste de overwinning mocht behalen, er goede rekening bij te vinden.

Wij meenen hier eene korte herinnering te mogen wijden aan de wanhopige pogingen waarmede de hanzeatische en tijdelijke Munstersche agent te 's Gravenhage, de meermalen door ons vermelde LEO of LIEUWE VAN AITZEMA in het belang der anti-bisschoppelijke partij van den aanvang af werkzaam was.

De Munsterschen wilden met geweld in de Hanze worden opgenomen om alzoo tot politieke onafhankelijkheid te geraken. Zij namen daartoe hunne toevlucht tot de hoofdsteden der Hanze, Hamburg, Bremen en Lubeck en zonden Drachter met Termolen derwaarts. De Bisschop gaf echter aan die steden te verstaan, dat zij zich niet in zijne zaken moesten mengen en dat zij noch zijn vorstelijk recht, noch de pretensiën der stad konden beoordeelen. De steden trokken zich dan ook terug in 1657.

De stedelijke gezant Drachter c. s. gaf nu aan Aitzema de zaak in handen. In 1658 bracht Aitzema het zoo verre, dat de Staten zich genegen betoonden om van hun recht ten gunste van Munster gebruik te maken en die stad te doen deelen in al de voordeelen der Hanze-steden en haar op te nemen in het gemeenschapelijk tractaat door de Staten met de vrije steden aangegaan. Den Munsterschen had men diets gemaakt dat zij na de opneming in de Hanze, eene republiek zouden zijn. Zij waren zelfs genegen die gunst te betalen met het overleveren van eene kerk aan „die van de Religie” en met opname van Staatsch garnizoen. Den syndicus Drachter en den alderman Klute werd zelfs hoop gegeven in eene plechtige zitting der Staten te 's Hage. Doch den 19 April werden zij jammerlijk teleurgesteld. Zij togen af en lieten nu aan Aitzema en aan Flodorf de opdracht achter, dat zij de Staten om 1000 man zouden verzoeken, die zij ten allen tijde in plicht en eed zouden kunnen nemen.

Toen de rijkshofraad van Weenen het hangend pleit tusschen den Bisschop en de stad voor goed en ten gunste des eersten had beslist, verlocchende Aitzema nogtans zijne verkleefdheid aan de Munstersche belangen niet. Hij wist zelfs te bewerken dat de stedelijke gezant Joachim van Eitzen en de alderman Klute in weerwil der protesten van den keizerlijken gezant Friquet, en van den domdeken Brabeck, den gezant des Bisschops, die het met den raadpensionaris Jan de Wit eens was, ter plechtige vergadering der Staten den 14 November 1659 werden toegelaten.

Gedurende het laatste tijdperk van Munster's strijd bleef Aitzema ijverig in de weer, doch stootte op den onwil van Holland, al vond hij steun bij de andere Staten. Het eenigste, wat hij verkrijgen kon, was, dat hij de Staten bewoog aan Drachter eene som van 25,000 fl. tegen

4 % te leenen. Hij hoopte nog eenige fortuin van een *mandatum inhibitorium*, waarbij de Keizer, naar hij meende, den Bisschop de schorsing der vijandelijkheden gebood, vertaalde het in allerijl en liet het drukken en verspreiden. Dan ook deze poging was ijdel, want het stuk was den keizerlijken gezant geheel onbekend, en bleek valsch.

Over de bedoelingen van den bedrijvigen Aitzema, die zijne pogingen aan zulk een ondankbare taak wijdde, oordeelen we niet, maar zeker is het dat zijne bemoeiingen niet tot heil verstrekten der Munstersche burgerij.

Zwaar boette de stad voor hare hardnekkigheid. Zij moest zich nagenoeg op genade en ongenade in Maart 1661 overgeven. Lang had het beleg geduurd. (1) Weinig kruit werd er verspild om „de menschen te verschrikken” en nog minder om hen te treffen; men koos den watersnood tot bondgenoot om de weerspannige stad te bedwingen.

Weldra volgde de capitulatie op de volgende voorwaarden: de stad moest vergiffenis vragen, zij deed afstand van alle hare eischen, herriep de volmachten door haar aan Aitzema en aan anderen gegeven, en onderwierp zich onvoorwaardelijk aan haren Heer en Vorst. De Bisschop zeide allen lijfsbehoud toe, wilde alles genadig en vaderlijk vergeven en vergeten, wat tegen zijn persoon misdreven was, en vernieuwde de wettige privilegiën der stad; de

(1) Reeds in 1660 stond er keizerlijke ruitery onder den kommandant Faber (een Luikenaar) voor de stad. Onder leiding van Bernardus Spoedaus werden er werken aangelegd, die der stad allen toevoer afsneden en haar gedeeltelijk onder water zetten. Den 22 Juli 1660 had de Bisschop reeds het beleg voor de stad geslagen. Den 1 Januari 1661 wilden de belegerden in onderhandeling treden, doch bemoedigende berichten uit Holland deden de onderhandelingen afspringen. Eindelijk vond de capitulatie plaats den 26 Maart.

gilden werden van hun politieken invloed en beteekenis beroofd; de raadsheeren zouden voortaan door den Vorst worden aangesteld; voor onrechtmatig geïnde belastingen moest de stad 45,000 thaler schadevergoeding betalen en op hare kosten zou eené citadel worden gebouwd: het recht van garnizoen behield de Vorst zich alleen voor.

Den 26 Maart 1661 werden deze voorwaarden onteekend. Den 28 Maart daaraanvolgende monsterde van Galen met den keizerlijken gezant Friquet en Bronkhorst zijne troepen, die 11,500 man te voet en 2600 te paard telden. De stedelijke soldaten trokken uit en legden de wapens neêr. Middelerwijl verkondigden de klokken der stad en de batterijen der beide partijen, wijd en zijd, de heugelijke mare, dat het gezag van den Vorst voor goed werd erkend, dat het kapittel zijne geheele vrijheid hernam, dat de adel zijne voorrechten behield en dat de derde stand allen invloed verloor. Der dwaasheid van weinigen en den raad van vreemden was het te wijten, dat overwinnaars en overwonnenen woonden, waar slechts broeders moesten zijn.

De belegeraars hadden slechts weinig geleden; 28 man waren in het veld gesneuveld en 30 in de hospitalen bezweken. Onder de laatsten was ook de wakkere van Wylich.

Het is onmogelijk de plechtigheden te beschrijven, die bij de nieuwe huldiging plaats hadden en de verzen en opschriften te vermelden, waarmede men allerwege om strijd de huizen versierd had. Uit al het meldenswaardige wat er plaats vond bij de intrede van den Vorst-Bisschop teekenen we slechts een paar bijzonderheden aan.

Elke belangrijke gebeurtenis scheen in die dagen hare profetie te moeten hebben. Geen wonder dus, dat er ook eene bestond aangaande de verovering der stad en hare

volkomen onderwerping aan het zoo lang weerstreefd gezag van den Vorst. Of van Galen zelf aan die profetie geloof hechtte, is moeilijk te zeggen. Hoe het zij, de geschiedenis wijst mannen aan, die de bijzonderheden van het volksgeloof zoo nauwkeurig mogelijk vervulden, om de niet gewenschte proefnemingen van vollediger vervulling te voorkomen. In Westfalen liep de mare dat de ware bevrijders van Munster de stad zouden binnentrekken onder eene gele vaan en met kersen-bloesem op de hoeden. — Men had dan ook ijverig aan de vervulling der profetie gewerkt door kleine kersenboomen in broeikasten te plaatsen; en zie! reeds op nieuwjaarsdag ontving de Bisschop een bloeiend kersenboompje ten geschenke. Doch beter en milder zorgde de natuur dan de kunst. Want den 28 Maart, toen de Bisschop zijne intrede hield, stonden de kersenboomen in vollen bloei; en de overwinnaars versierden niet slechts hunne hoeden met de vroegtijdige bloem, maar droegen zelfs geheele takken op de schouders.

Doch de gele vaan ontbrak nog! Deze kon, volgens de gilden-meesters geen andere wezen dan de Oranje-vaan, die de Hollanders binnen Munster zou brengen. Dan, verwonderlijke samenloop der omstandigheden! in de laatste weken had het bisschoppelijk leger nieuwe versterkingen ontvangen onder aanvoering van den baron van Walpott, en deze voerden geel en blauw in hunne vanen. Meer door toeval, dan door overleg togen deze troepen juist het eerst de bedwongen stad binnen. — Hoogst twijfelachtig moge het wezen of de Bisschop aan die profetie, die zoo gelukkig en in zijn voordeel vervuld werd, hechtte; zeker is het dat hij onbepaald vertrouwen stelde in het gebed. Daarom had hij bevolen, dat iederen dag, zoolang het beleg duren zou, er eene heilige offerande zou worden opge-

dragen op de beroemde bedevaartplaatsen van zijn bisdom; Coesfeld, Telgte, Bilderbeck en Stromberg. De kloosterlingen zijner diocese moesten elke maand een geheel dag in gebed doorbrengen en alsdan een buitengewone uitdeeling van aalmoezen houden.

Bij de even meegedeelde omstandigheid van Bernard's intocht binnen Munster worde nog een andere vermeld, die ons in de gelegenheid stelt tot juiste waardeering van van Galens edel karakter.

In de dagen, die er tusschen de overgave en de intrede verliepen, had men verscheidene personen uit overdreven ijver voor den Bisschop in de gevangenis geworpen. Een der kanunniken trad den Bisschop op zijde en bood hem een briefje aan, waarop de woorden geschreven stonden:

parce DoMIne popVLo tVo;

d. i.: „Heer, spaar uw volk” en wees naar het gevangenhuis. Aanstonds schonk de Vorst de vrijheid aan allen, met uitzondering slechts van hen, die door hunne schuldeischers vervolgd werden.

Allengs werden eenige verdachte raadsleden door betere vervangen, en het gezag der gilden werd voor goed te niet gedaan door hun schouwhuis, of liever twisthuis in een tuighuis te veranderen. Een liefhebber van jaarschriften schreef thans onder het bekende opschrift de bijtende spreuk:

ne sVtor VLtra CrepIDaM,

d. i.: „Schoenmaker blijf bij uw leest.”

De onderwerping van Munster werd in Europa met belangstelling vernomen. De koning van Frankrijk zond gelukwensen, de keurvorsten volgden zijn voorbeeld. Paus Alexander VII (Chigi), die ooggetuige was ge-

weest van de roerige bedrijvigheid der gilden, schreef den 27 April 1661 aan zijnen eerbiedwaardigen broeder, Christoffel Bernard, Bisschop van Munster: „Met innig genoegen heb ik vernomen dat de stad Munster van het verbond met de Hollanders heeft afgezien, en dat zij uwe soldaten zonder voorwaarde heeft opgenomen. Wij danken God en wenschen u geluk, overtuigd als wij zijn, dat er geen ander middel bestaat om in het burgerlijke rust en in het kerkelijke rechtzinnigheid te verkrijgen. Wij twifelen er niet aan of gij zult zorgen, dat de regeering der stad voortaan gekozen worde uit de besten en de braafsten, en niet uit menschen zonder fortuin en kennis (*infimae plebis faex*), gelijk het tot onze verwondering geschiedde, toen wij daar waren.”

Keizer Leopold bleef niet achter. Zijn gezant Lucas Spicus kwam niet slechts gelukwenschen, maar vroeg ook tevens over hoevele manschappen het Rijk kon beschikken, om in Hongarije tegen de Turken te vechten. Het verzoek des Keizers werd aan de troepen bekend gemaakt en de meesten, zoowel der Munstersche soldaten als der hulptroepen, namen dienst onder de keizerlijken en gingen blijmoedig op marsch om den nieuwen vijand op te zoeken. In de stad bleef eene bezetting van ongeveer 2000 man, terwijl 600 den Vorst naar Coesfeld volgden en nagenoeg 1000 zich door het stift verspreidden.

Men vindt bij alle schrijvers beschouwingen over het verval, waartoe de stad Munster na de overwinning van van Galen geraakte.

Het valt niet te ontkennen, dat Munster de welvaart niet meer bezat, die het in 't begin der zeventiende eeuw genoot, maar onbillijk is het daarvan de schuld op den Bisschop te laden. Immers, geschiedde het door

zijn toedoen, dat de Hollanders vijftig duizend gulden van de stad eischten voor geleende penningen, en bewezene diensten tijdens haren strijd tegen den Bisschop? Of mocht hij de stenden in het ongelijk stellen, die 's lands baten terug vorderden van de stad, welke deze onbevoegd geïnd had? — Veroordeelde hij de stad tot het bouwen eener citadel, den Paulusburg (1), dan moest de stad dit zeker minder aan den Bisschop dan aan eigen stijfhoofdigheid wijten.

Gedurende den Spaansch-Hollandschen oorlog had de stad aan beide partijen de benoodigdheden geleverd en dus veelvuldige handelsvoordeelen genoten, terwijl het land werd afgeloopen en verwoest; gedurende het vredescongres van 1643—1648, was aan Munster en Osnabrug volledige neutraliteit gewaarborgd, en inmiddels moest wederom het stift al de lasten des oorlogs dragen; daarbij verschaft de luister, waarmede de gezanten hunne souvereinen vertegenwoordigden, aanzienlijke voordeelen aan de burgerij. Niets van dat alles kon Christoffel Bernard terugroepen. Het eenige wat hij ten voordeele der stad had kunnen doen, ware wellicht geweest, dat hij er zijne residentie hadde gevestigd, doch de bekende gebeurtenissen noodzaakten hem zijn verblijf te Coesfeld te kiezen.

Te Coesfeld bouwde hij een prachtig paleis. Een schaapherder had in dien, met voorspellingen zoo ruim bedeeden, tijd geprofeteerd, dat de nederige stad eene vorstelijke residentie zou worden, waar de belangen van Europa door de grooten der aarde zouden besproken worden. Het paleis dat daar rijzen zou, moest verwoest maar nooit geheel met den grond gelijk worden gemaakt. Christoffel Bernard gebod den voorspeller een

(1) Overigens was het bouwen eener citadel te Munster reeds sedert jaren in den rijksraad gedecreteerd.

weinig te helpen en liet granietblokken in de muren metselen, die zwaar genoeg waren om de toekomstige sloopers den moed te doen verliezen, om verder met afbreken voort te gaan. Die steenen toont men den vreemdeling thans nog, als het overschot van het huis van Berend van Galen.

Zijn lievelingsoord was Sassenberg, waar hij prachtige tuinen aanlegde met zoo vele vijvers, grotten en lanen, dat van heinde en verre nieuwsgierigen toestroomden om dat wondervol verblijf te aanschouwen, waarvan men in geheel Westfalen de wederga niet zag.

Bouwde en plantte hij elders, hij vergat evenwel het vroeger zoo weerspannige, maar thans bedwongene Munster niet. Was aanstonds na de onderwerping der stad de eerste steen van de citadel, den Paulusburg, gelegd, den 17 Juli 1662 werd een begin gemaakt met den bouw eener kapel van dien burgt, die volgens opschrift strekken moest tot behoud des katholieken geloofs en tot veiligheid des vaderlands. Gelijktijdig liet hij drie nieuwe kapellen bouwen aan den dom, eene ter eere der H. Maagd en van den H. Jozef, eene ter eere van den H. Ludgerus, den eersten Bisschop van Munster, en eene ter eere van den H. Maximüs. Hij hoopte daardoor de godsvrucht der ingezetenen te verlevendigen en bereidde zich zelve in eene dier heiligdommen eene laatste rustplaats. Tot opwekking en vernieuwing der bij velen verflauwde godsvrucht, wilde hij dat de jaarlijksche processie, ter gelegenheid van het groote Reliquieën-feest, zoo plechtig en prachtig mogelijk zou zijn; de rente der door de stad verschuldigde som, voor de onrechtmatig geheven belastingen, liet hij daarom op dien dag jaarlijks onder de aanwezigen uitdeelen.

HOOFDSTUK V.

De Dijler-schans. — Borculo.

Ofschoon de openbare bemoeiingen der Hollanders met den Munsterschen opstand zoo schoon ingekleed waren, dat zij geen onafwijsbare gronden boden voor de beschuldiging als waren zij rechtstreeks tegen den Bisschop gericht, zoo brachten de heimelijke kuiperijen en beloften, gevoegd bij den tienjarigen strijd, Christoffel Bernard toch in eene stemming, die men wel eens vergelijkt bij een vat, dat reeds ten boorde toe gevuld is.

Uit ons verhaal zal blijken, hoe roekeloos men de laatste druppelen plengde, die ten laatste het vat deden overvloeien.

Als iemand van het spoor: *Harlingen — Deutsche grenzen*, aan de Eems of de Nieuwe Schans afstapte, en dan vijf of zes kwartier uurs langs den dijk opwandelde, zou hij eerst Wener vinden, alwaar het bier gebrouwen wordt, dat bij ons meestal Beiersch heet; daarna zou het vriendelijk dorpje Stapelmoer hem uitnoodigen om

eens onder de hooge linden een weinig uit te rusten; en eindelijk zou hij Dijl vinden, en bij Dijl, drie heuveltjes, die hem zouden aanduiden dat daar in den ouden tijd de grens was tusschen het Graafschap Oost-Friesland, en het Beneden-stift Munster. Hij zou er ook kunnen vernemen, dat het plaatsje ook Eyl genoemd werd, terwijl een ander Halte heette, omdat men daar met wagen en paard moeielijk door kon om de nabijheid van het Bourtanger moeras.

Maar wat de wandelaar nooit vermoeden zou; men moet over de twee honderd bladzijden in Aitzema lezen, om te weten, wat volgens hem de DIJLER-SCHANS (de Eyler-schans!) is. — Geduld, lezer! Wij zullen het zoo kort mogelijk maken; en beginnen, om u Oost-Friesland te doen kennen met twee citaten, die we ontleenen aan de „*Stemmen en getuigenissen uit het leven der Hervormde Kerk*,” door J. Douwes, predikant te Leens. Groningen 1860.

Het eerste is van Ubbo Emmius (Tract. de Fris. orient.). Blijkens zijn naam was hij van Emden; voorzeker, reden genoeg om Emden Moeder-Kerk te heeten. „Haec est illa ecclesia, ad quam tot millia exulum, pietatis sinceræ causa profugorum, convolarunt, quæ vere Mater dici potest ecclesiarum Belgicarum,” d. w. z.: „Dit is de kerk, waarheen zoo vele duizenden bannelingen, die ter wille van oprechte godzaligheid ontvloden, zijn heen gevlucht. Zij mag terecht de Moeder der Belgische kerken worden genoemd.”

Het andere is van den Emdenschen predikant A. Albarthoma: (1689)

Teder was op Frieslands zoom
Emdens wiege bij den stroom:
Maer als Godt haer heeft bestraelt
Met zijn Light, dat nimmer faelt,

Klom zij als Godts stadt omhoogh
 Zelfs haer Viandin in 't oogh.
 Als een Moeder in haer schoot
 Burgh zij Ballingen in noodt.
 Hollants toevlught, Brabants schuil,
 Afgods onderganck en cuil,
 Neerlants sleutel, Duitslants slot,
 Emden blijf getrou aen Godt.

Het is schoon, maar kwam wat laat; want de dichter wist toch wel, dat het op Emdens moederschoot zoo teeder niet was toegegaan, en dat Lutherschen en Calvinisten, beurtelings vervolgers en vervolgd, er elkander vreeselijk gehavend hadden. Ook had Ulto op de Synode te Rolde al zeventig jaren vroeger gezeid: „Dat de vroomheid van vele ballingen daarin bestond, dat zij op den rug de quitantie droegen der afrekening, die zij in hun vaderland met de justitie gehouden hadden.” (1)

Graaf Enno III van Oost-Friesland moest aan de twee dochters zijner overledene vrouw beduidende sommen uitkeeren. De Hoogmogenden in den Haag hadden zich de belangen dier dames, op verzoek der moeder 'aangetrokken, daarover veel papier vol geschreven, en het fort Lierort in bezit genomen; maar intusschen werd de jongste der „vrouwelingen” door huwelijk vorstin van Lichtenstein, en bracht de zaak voor de rijkskamer te Weenen. De beslissing was: de opvolger van Enno, graaf Georgius Christiaan, zou 300,000 thaler betalen; daarvan kon een vierde afgetrokken worden, als het bewezen werd, dat zooveel buiten schuld van den graaf was verloren gegaan; en de naaste rijksvorst, *in casu* Christoffel Bernard, zou de

(1) Vgl. Magnin.

gelden ontvangen, en des noods met de wapenen opvorderen.

Het is zeker dat van Galen vruchteloze pogingen aanwendde om de *executoriales* van zich af te schuiven; hij wilde ook wel het geld voorschieten tegen rente en onderpand en had in overleg met den Vorst van Lichtenstein lange termijnen voor de betaling gesteld. In den Haag bood men aan, het geld in eens te geven tegen vijf percent rente en onder verpanding van het vorstendom; maar Hollandsche agenten moesten dan tot de aflossing toe het beheer voeren over de geldmiddelen, en de *Dijlerschans* en de *Dwinger* te *Jemgum* door Hollandsch garnizoen bezet worden. De stenden waren hiertoe niet ongenegen; waarschijnlijk volgens het gilden-principe: beter de hand aan de Staten dan de vinger aan den Bisschop; maar de graaf wist wat er in de rijks-kapitelen, die hij bezworen had, geschreven stond over de frontier-vestingen, en hoezeer de zorg daarvoor bij het Munstersche vredes-tractaat aan de grens- of markgraven was ingescherpt.

De Bisschop van Munster vreesde niets meer dan eene bezetting van Dijl en Jemgum door de Hollanders; want, daardoor werd niet alleen zijn waterweg naar zee afgesneden; maar ook het graan, dat hij wegens misgewas in Westfalen, te Emden of althans in Oostfriesland koopen moest, viel dan in weinig bevriende handen; en voor de koloniale waren werd hij geheel afhankelijk van Holland. Bovendien droeg de grond, die meestal in die streken door indijking aan den Dollart, of door kunstmatige afwateringen aan het veen van Bourtang (boeren-tang?) (1) ontwoekerd werd,

(1) *Tang* is de naam van dammen, waarmee de turfgravers zich tegen overtollig water beschutten.

de kenmerken van een willekeurige verlegging der greppels; zoodat men op de klacht dat Bourtang en de Lange akker-schans (de Nieuwe Schans) op Duitsch grondgebied gebouwd waren, in den Haag slechts kon antwoorden: „Men moest geene oude zaken met nieuwe verwarren.” De Bisschop had dus redenen genoeg om op de bezetting der Dijler-schans door de Hollanders niet gesteld te zijn.

Hij besloot dus spoed te maken, en deed den 9 December 1663 het Dijler-fort in naam des Keizers opeischen, en door 330 man onder bevel van den kolonel Elverveld (Erbefelt) bezetten.

Na eenig dralen verschijnt den 29 April 1664 een schrijven van de Hoogmogenden aan Christoffel Bernard, van den volgende hoofdzakelijken inhoud: „Vertrouwen, „dat uwe Vorstelijke Doorluchtigheijt eijntlijk eenmael „bewogen sal worden, prompte ordre te stellen, ten „eijnde dat de Dijlerschansse ten spoedighsten en ten „langsten voor den tienden Maj in der goede ende „minne van de meer genoemde Soldatesca geëvacueert „werde; doch bij onverwachte ontstentennisse van dien, „willen wij onschuldigh zijn en blijven van alle onheijlen; gheconsidereert wij onse militie alsdan aenstonts „sullen moeten laten ageren, ende sullen die geene de „blasme op haar moeten laden, die daertoe met de „boven verhaalde onrechtmatige proceduijren en oppressie „oorzake hebben gegeven.”

Zoo luidde de sommatie der Hoogmogenden. Aitzema verhaalt ons dat er talrijke conferentie's werden gehouden, om zoo mogelijk „feijtelijckheden” te vermijden. De zaak was dan ook volgens hem niet moeielijk te beslissen en men kon het spoedig eens zijn. „Daar „was in der daat geen zonderlingh geschil, want de „Vorst van Oostfriesland was schuldig, en wilde beta-

„len, en de Bisschop van Munster of Prins van Lichtensteijn wilde 't ontvangen; maer dit alleen was het, „dat de Bisschop wilde de Schans wederstellen in handen van den Vorst, (dus teruggeven aan den eigenaar, „den graaf van Oostfriesland), die mocht dan daer „meede doen nae zijn gevallen. Maar de Vorst vreesde „offensie bij den Keijser ende 't Rijck, bij aldien hij „dan de Schans overgaf aen desen Staet; 't welk in „der daet een ijdel vrees was, want hij hadde alrede „sich verbonden tot verpandinge der Schans, ende hij „behoorde meer te vreesen den Bisschop die een mach- „tich ende actief Nabuij was, (1) dan de Staten, die „zijne vrienden waren.”

Was het geschil niet „sonderlingh” meer zonderling mocht het in de tegenwoordige beteekenis van dat woord heeten, dat Aitzema, de agent der Hanze-steden niet begreep, dat wat de graaf-landheer niet geven kon, veel minder gegeven kon worden door den executeur van een rijksvonnis, door Christoffel Bernard, die als zoodanig luidens den keizerlijken lastbrief fungeerde. Intusschen wordt ook hierdoor, al wisten wij het niet van elders, duidelijk, dat men in ons land meer dorst doortasten dan eenige jaren vroeger; men scheen het Roomsche Rijk, dat thans juist door de Turken werd aangevallen, minder te vreezen.

Christoffel Bernard stond tegenover Nederland, als de jeugdige knaap, die zich door een grooteren beleedigd gevoelt en zich troosten moet met den uitroep: „Als ik eens sterker was!”

Voor het oogenblik viel er niets anders te doen dan nieuwe onderhandelingen te openen met den graaf van Oostfriesland. Dit geschiedde en bij eene nieuwe over-

(1) Aitzema, boek 44.

eenkomst werd bepaald: dat de graaf den 31 Mei te Meppen 285,000 R. th. storten zou; daar zou des Bisschop's kwitantie zijn, en een courier gereed staan, om naar Dijl de orders tot onmiddellijke ontruiming der Schans over te brengen. De graaf richtte zich tot de Staten en verkreeg de toezegging, dat hem het geld zou worden geleend.

Maar zoo verhaalt Aitzema: „Sondagh den vijf en twintichsten ten elf uijren na de predicatie, is ge- „hoort het rapport van de heeren Ripperda tot Buirse, „en andere. Waarop gedelibereert en is geoordeelt en „verstaen, dat de voorgenoemde conventie, in drie „distincte perioden behoort te worden geämplieert ende „geëlucideert.” De Staten stelden 1° als betaaldag den 4 Juni vast en de kwitantien moesten gezien en goedgekeurd worden, alvorens er geld naar Meppen zou gaan. 2° Eischten zij „verseeckeringe dat het voorseijde capitael „van 285,000 Rijxdalers zonder eenige detractie ofte „diversie sal werden beleijdt op een vast hypotheek, „ofte geamploijeert tot aenkoop van eenig Heerlijk. ende „vaste goederen en tot contentement van den Vorst van „Oost-Vrieslandt behoorlijk zal worden ende blijven ver- „bonden voor alle aental ende namaninge.” 3° Zouden er onderhandeling en minnelijke schikking, over interesten, kosten en verdere aangelegenheden plaats vinden; zoo nogtans dat deze geen invloed uitoefenden op de onmiddellijke ontruiming der schans. Wat er in onzen telegrafien-tijd zou kunnen gedaan worden, doet weinig ter zaak; maar wie kon in 1664 voor die waarde goederen koopen, en eenige couriers heen en weer zenden van den Haag naar Munster, binnen den tijd van negen dagen? (1)

(1) Aitzema l. c.

De Hoogmogenden draalden echter ditmaal niet; zij zetteden er spoed bij, want de Dijlerschans, een belangrijk strategisch punt, bekoorde hen.

De vrome Aitzema, geeft ons het volgend verslag van hunne werkzaamheden.

„Haer Hoog Mogenden hadden al terstondt op de „eerste tijdinge van 't innemen van de Dijlerschans, „geformeert een lijste van twintich compagnien te paerde, „ende ses en twintich te voet, noemende Prins Willem „(stadhouder van Friesland en Groningen) als Generael „over deselve, ende den Prins van Tarante als Generael „over de Cavalerie ten fine te formeren een corps, „'t welck suffisant soude mogen wesen, om sonder perickel „van affront de Bisschoppelijcke Munstersche troupes „uijt Oostvrieslandt te doen delogeeren; zoodanigen „ordre te stellen, ten eijnde de officieren sich aenstondts „begeven nae hare respective garnisoenen ende de com- „pagnien in complete wapenen gereet te maecken, om „op de eerste ordres sonder dilaj te marcheren; de sol- „daten twee derde parten van bequame musquetten, ende „een derde deel van goede en suffisante spiessen te „voorzien.”

Volgens de lijst die gemaakt werd zou dat legertje 5271 „koppen” tellen; echter werden vooreerst te huis gelaten die in Groningen en Friesland lagen; de overigen moesten den 10 Mei te Ootmarsum zijn.

„Eijndelijk was Prins Willem den elfden Maj tot „Ulsen, s'anderendaeghs tot Northorn, in het Benthem- „sche, den dertienden tot Delmen, op Munstersch grond- „gebied, latende gebieden op lijfstraffe geen plonderinge „of eenige schade te doen ten platten lande, nogthans „de lantlieden waren allenthalve gevlucht ende de huijsen „ledich. Den seventienden was hij tot Wesuwe; den negen- „tienden tot Reijde omtrent een mijle van de Dijler-schans.”

Dezelfde reis werd door Christoffel Bernard in zijne oorlogsverklaring van 1665 aldus beschreven: „De Staatschen waren het prinsdom Munster met geweld binnengetreden, hadden zich daar naar welgevallen gehuisvest, en vorderingen als in een vijandelijk land gedaan, de woningen der edelen geplunderd, de landbouwers beroofd, huizen en schuren vernield of verbrand. En wat meer is: kerken hadden zij met geweld opengebroken — reliquiën en zelfs het kruisbeeld van onzen eenigen Zaligmaker Jesus Christus onder de voeten getreden, en de heilige Hostiën heiligschendig onteerd.”

De schans ging den 4 Juni bij capitulatie over. Kapitein Cock werd kommandant. De Oostfriezen gaven ook Jemgum over. In Emden was reeds Hollandsche bezetting. De schepen, die met graan naar Munster wilden, moesten blijven liggen; en de prins van Lichtenstein moest geduld hebben. Want de Dijlerschans was nu wel bezet, maar de som, die de graaf van Oostfriesland aan Lichtenstein betalen moest, door de Staten nog niet voorgeschoten.

Hoe de Keizer over deze handelwijze der heeren Staten dacht, blijkt uit de brieven door Friquet, den keizerlijken gezant te 's Hage aan de Generale Staten te dezer zake geschreven. Zij zijn van den 17 April en 20 Mei 1664. Wij ontleenen aan den laatsten de volgende verklaringen: dat namelijk na rijp onderzoek aan zijn meester gebleken was hoe de Bisschop en de graaf in hun recht waren, voor zooverre hunne onderlinge overeenkomsten betreft; maar dat de graaf nooit het fort kon overleveren aan de Hoogmogenden, omdat zoo iets streed tegen de Rijkswetten en buitendien reeds alle goederen van den graaf tot hypotheek waren gesteld voor de schuld aan den prins van Lichtenstein.

Zie hier de eigen woorden van den keizerlijken ambassadeur :

Que M. le Evesque et Prince de Munster avoit non seulement observé toutes les formalités legitimes, mais encore qu'il avoit donné des delais extra-ordinaires, et que le dit S. Evesque n'avoit pu moins faire que d'occuper le fort de Dijl; que c'est l'unique moyen par lequel il (Oostfriesland) puit éviter sa ruine, en se privant pour quelque temps d'une partie de son revenu pour se décharger peu a peu d'une si grande dette; que de lever tout à coup un si grand capital à interests le précipitera dans l'embaras d'une autre execution qui ne s'achevera jamais; que si le dit Seigneur Comte leur (Hoogmogenden) à engagé le fort, et leur a permis d'y mettre garnison, le traite est évidemment Nul; parce que le Comte n'a pas le pouvoir de consentir à des conditions, qui sont contraires aux constitutions de l'Empire, et parce que le Comte a fait antérieurement un contract, par lequel tous ses biens sont hypothéqués au Sgr. Prince de Lichtensteijn.

(sig.) J. V. FRIQUET.

Zes dagen na de inneming der schans schreven de Staten-Generaal aan den Keizer; en het werd als eene onhandigheid beschouwd, dat zij het stuk openbaar maakten voor dat de Keizer het ontvangen had, en dat zij de tusschenkomst van Friquet vermeden. Zie hier eenige staaltjes uit dat stuk, te vinden bij Aitzema XI, 67—75. Het is een der bronnen, waaruit eenzijdige schrijvers ijverig geput hebben.

Uwe Keizerlijke Majesteit sal goede narichtinge hebben ontvangen van hetgene den Heere Bisschop van Munster, onder pretext van rechterlijke executie, daartoe misbruijkende uwe Keizerlijke Majesteits verleende commissie, bij wege van surprise, ende actuele hostiliteit, tegen den Vorst van Oost-Vrieslandt, op de grensen van deesen Staet, heeft gelieven te ondernemen en in 't werck te stellen. Wij hebben met alle bedenckelijke moderatie ende langmoedigheijt willen handelen, maar kunnen niet langer stilstaen Uwe Keizerlijke Majesteit klaerlijck aan te wijsen, dat deselve Heer Bisschop zich als eene openbaere vijandt ende onrechtvaerdige usurpateur gedragen heeft.

Friquet antwoordde namens zijn keizerlijken meester: „Dat het nutteloos was aan den Keizer te schrijven, voor dat men antwoord had op de klachten, die hij namens den Keizer had ingediend. *Dat vriendschapsbetuigingen geene waarde hebben op den dag, waarop men rijksvestingen inneemt.*”

Prins Willem keerde naar Leeuwarden terug, en had eenige dagen later het ongeluk zich al spelende met een pistool doodelijk te verwonden.

Tot dusverre de geschiedenis van de Dijler-schans. Een gelegenheid tot nieuwe aanmatigingen voor de Staten en van onaangenaamheden voor Christoffel Bernard, was een nietig stadje.

BORCULO was een leen, waarvan het verlei stond aan de Bisschoppen van Munster. De laatste rechtmatige bezitter Judocus van Bronkhorst had het in leen ontvangen ten jare 1539 van Bisschop Frans van Waldeck. Deze stierf in 1553 kinderloos. De toenmalige Bisschop van Munster, Willem van Ketteler, trok de heerlijkheid Borculo aan zich, als opengevallen leen van het stift. Aan de weduwe echter verzekerde hij, onder borgstelling, levenslang het vruchtgenot. Doch vóór den dood der gravin-weduwe († 1579) maakten de erfgenamen van Judocus aanspraak op de heerlijkheid. Deze waren: Irmgardis, gravin van Limburg-Stirum, en Rudolf van Diepholt, beiden kinderen der zusters van Judocus. Zij vroegen de uitspraak van het leengericht te Munster, en dit benoemde volgens toenmalig gebruik, twaalf scheidsrechters, die op hunne beurt de zaak ter laatste beslissing opdroegen aan de juridische faculteit te Straatsburg. Men koos toen dikwerf, om onpartijdig te schijnen, Protestanten. Het antwoord kwam in Juli 1570, droeg vele zegels, en besloeg 1600 bladzijden.

Het eindbesluit was: dat Borculo als mannelijk leen nooit door tusschenstelling van eene vrouw kon geerfd worden. Irmgardis beriep zich evenwel op de rijkskamer te Spiers, en vroeg sequestratie der heerlijkheid, en revisie van de uitspraak der Straatsburger rechtsgeleerden. Het eerste werd in Juni 1578 afgewezen; het tweede, de revisie namelijk, bleef, als niet doorgezet proces, aanhangig, tot 1652, en werd toen ten voordeele van Munster beslist, dat reeds sedert 1580 in het bezit was der heerlijkheids-rechten. Doch in 1612 had een kleinzoon der gravin, Judocus van Limburg-Stirum en Bronkhorst genaamd, de zaak op nieuw aanhangig gemaakt voor de kanselarij van Gelderland en Zutten. Hij verkreeg daar in 1615 eene uitspraak, waarbij hij verklaard werd te zijn, de eenige wettige eigenaar van Borculo; de Bisschop moest de genoten inkomsten, die begroot werden op 523,995 gulden en 6 stuivers terug betalen; en men schonk uitvoering aan het vonnis door terstond de Munstersche beambten te verdrijven.

De Keizer protesteerde bij de Staten-Generaal tegen de Geldersche rechtspraak en verbood in het Rijk, er aan te gehoorzamen. De goedige Ferdinand van Beieren, Keurvorst van Keulen, Bisschop van Munster, enz. legde de handen in den schoot, en beval de zaak aan God en den tijd, zegt van Alpen.

Indien het vraagstuk door vele woorden duidelijk te maken ware, dan zou men moeten lezen: *Exegesis status causae Borckeloënsis*, 4 vol. in folio, te Arnhem in 1653 in het licht gegeven. Tucking bespreekt dit geschrift en meent dat er het eerste bewijs, hetwelk aan alle verdere redeneeringen moest voorafgaan, in ontbreekt. Niemand toch zal tegenspreken, dat na het twaalfjarig bestand, en na den Munsterschen vrede, de Staten van Gelderland niet meer of minder konden hebben dan de

rechten, die vroeger aan Karel V en Philips II toekwamen; doch deze waren nimmer heeren van Borculo. Want in 1505 en 1517 had Karel als hertog van Gelder en graaf van Zutfen nog onderhandelingen over grensscheiding en uitlevering van misdadigers gevoerd met Frederik, heer van Borculo.

Bij de oprichting der nieuwe bisdommen in Nederland onder Philips II (1559) vinden wij de plaatsen vermeld, die in de Ommelanden ten voordeele van het Groninger, en in Overijssel en Gelderland, ten behoeve van het Deventer bisdom aan Munster ontnomen werden. Er werd echter geen gewag gemaakt van Borculo, dewijl het een leen was van St. Paulus, den patroon der Munstersche kathedraal.

Het bewijs dus, dat Tucking het eerste noemde, waarmede voor al het overige had moeten uitgemaakt worden dat Zutfen van Karel en Philips meer geërfd had dan dezen bezaten, ontbrak.

Eindelijk in 1663 besloot Christoffel Bernard de zaak op nieuw op te vatten, misschien wel hoofdzakelijk om de Hollanders ontzag in te boezemen, en hen te belétten om iets te ondernemen in een tijd, dat hij ongewapend was, en zelfs van het stift afwezig moest zijn.

In Februari 1663 kwam de dom-deken Brabeck in den Haag, en gaf aan de Hoogmogenden een gedrukt verzoekschrift over, om het Borculosche vraagstuk te willen herzien. (1) Het stuk was in het Fransch en in het Duitsch, en de meeste Vorsten van Europa hadden er copie van ontvangen. Lodewijk XIV, die in Borculo een vonkje zag, dat ontijdig een groot vuur ontsteken kon, gaf bevel aan zijnen gezant de pogingen van Bra-

(1) Te vinden bij Aitzema, boek 43. Het verdient wel gelezen te worden.

beck te ondersteunen. Maar de Staten hadden, gelijk zij verklaarden, nooit van dat Geldersche stadje gehoord; zij zouden evenwel onderzoek doen. De Gelderschen weigerden, op nieuw terug te komen op eene afgedane zaak. Evenwel verscheen in dat jaar eene „Deductie waerinne vertoont wordt het Recht van Gelderlandt over Borculo.” Eindelijk, nadat van Brabeck nieuwe memoriën had ingediend, die door den Franschen gezant, d'Estrades, ondersteund werden, schreven de Staten in Juni 1664 aan Christoffel Bernard: „Hij moest hun betalen vijftien honderd duizend gulden. Want deze som had het stift Munster uit de inkomsten van Borculo genoten; tot betaling daarvan was hij reeds sedert vijftig jaren veroordeeld; mocht nu onverhoopt die betaling niet spoedig volgen, dan zou men tot geweld zijn toevlucht moeten nemen.” (1)

Dit schrijven werd echter aan Christoffel Bernard niet in het Munstersche overhandigd; want gebeurtenissen, die we in een volgend hoofdstuk zullen verhalen, hadden hem naar het krijgstooneel in Hongarije geroepen; waar toen ook zijne geheele legermacht zich bevond. Ieder Duitsche Vorst toch moest volgens een besluit van den rijksdag het drievoudig bedrag van zijn gewoon contingent, derwaarts zenden.

De lezer vergunne ons dat we in het vervolg bij het bespreken der gebeurtenissen, waartoe dit verschil aanleiding gaf, korthedshalve slechts Borculo noemen, zonder telkens de overige plaatsen te vermelden, die aan Munster tegelijk met Borculo, ontweldigd en bij Gelderland ingelijfd waren, als bijv. stad en ambt Brevoort, enz. — Niets griefde den Bisschop zoozeer als juist uit die plaatsen, welke hem wederrechtelijk ontnomen werden, de Katholicken verdreven of hen daar vervolgd te zien.

(1) Van Alpen, V. 49.

HOOFDSTUK VI.

Vorstelijk bestuur.

De man, dien men met zoo weinig ontzag behandelde, was echter zoo machteloos niet, als men scheen te veronderstellen; maar hij had met eigenaardige moeilijkheden te kampen, die zijn krachtigen en werkzamen geest een tijd lang beletten om al zijn energie te ontwikkelen. Die weet wat de dertig-jarige oorlog was, en er de gevolgen van berekend heeft, zoo voor Duitschland als voor Munster, moet een gedeelte van die moeilijkheden kennen. De geldmiddelen waren uitgeput, de vorstelijke domeinen verwoest, er heerschte een schaarschte van levensmiddelen die aan hongersnood grensde; daarbij waren de voornaamste plaatsen van het stift: Coesfeld, Bevergern, Vechta, nog immer door den vijand bezet.

Het vredes-congres toch had aan Zweden eene som van vijf millioen thaler toegewezen; aan Meckelenburg zesmaal honderdduizend; aan anderen meer of minder. Ofschoon die gelden nu door Munster slechts gedeelte-

lijk moesten worden betaald, mocht ieder der evenge-
noemden de plaatsen, die hij genomen had, bezet hou-
den tot den dag der geheele aflossing. Op die wijze
had de vorstin van Hessen hare soldaten nog in Coesfeld,
Borken en Boekholt, die er huis hielden als in een
vijandelijk land. De vreemde bezettingen kweekten bo-
vendien, volgens van Alpen, in geen geringe mate den
lust tot verzet en onafhankelijkheid bij de bewoners
dier streken aan. Christoffel Bernard liet niets onbe-
proefd om zoodra mogelijk zijn bisdom van dien overlast
te bevrijden. Lang en ingewikkeld waren de onderhande-
lingen, terwijl de steden die het meest moesten betalen,
het traagst waren om van hare zijde mede te werken.

Christoffel Bernard wilde vooral *Coesfeld* bevrij-
den. Hij zon op middelen om den Hessen de ver-
schuldigde satisfactions- en restitutions-gelden bij den
vrede van 1648 bepaald, te verschaffen; doch stenden
en steden waren niet bij machte om de noodige hulp
te bieden. Eindelijk gewerd hem uitkomst door het
edelmoedig besluit der beide broeders de baronnen van
Beveren. Deze verpandden hunne bezittingen in Bent-
heim, de Bisschop bleef borg voor het ontbrekende.
De Hessen ontruimden nu Coesfeld en in den herfst van
1652 trad Christoffel Bernard de stad binnen, waar
hij van nu af zijn gewoon verblijf vestigde. Drie jaren
later bouwde hij daar den Ludgerus-burg, waarvan de
grootsche ruïnen nog zichtbaar zijn. De Jesuiten waren
aanvankelijk van daar door de Hessen verdreven, doch
later teruggekeerd, bewoonden zij er, met toestemming
van den zoogenaamden eigenaar, een gedeelte van hun
huis, en hielden hunne scholen op de bovenste verdie-
ping van het raadhuis. De Vorst schonk hun, gelijk
wij boven zagen, collegie en kerk, bouwde nog eene
St. Joseph's kapel buiten de vesten, en eene kapel aan den

H. Ludgerus toegewijd, in de citadel. Te Coesfeld ontving hij den Nuntius van den Paus, de gezanten van Lodewijk XIV, den keurvorst van Keulen, enz. en verordende daar driemaal in het jaar eene groote processie, ter herinnering aan de heugelijke bevrijding. De Ludgerus-burg werd gebouwd naar den vorm van eene vesting, die op het eiland Candia gemaakt was door den bekenden Rusius. Voor den Paulusburg, gewoonlijk de bril van Munster genoemd, heeft de citadel van Antwerpen tot model gediend.

Bevergern of Bevergarde was door de Hollanders bezet. Zij hadden het overgenomen van de Zweden, die het krachtens het vredes-tractaat van Munster moesten verlaten. Te vergeefs had men willen onderhandelen en eindelijk bleek het, dat de soldaten die Bevergern bezetten, uit den Hollandschen dienst ontslagen waren, en den eed van trouw hadden gedaan aan den Prins van Oranje, die toen ongeveer twee jaren oud was. Christoffel Bernard zond er in 1652 zeven getrouwe en beproefde soldaten één voor één heen. Deze namen dienst onder den prins en wonnen spoedig door hunne bereidvaardigheid het vertrouwen der Hollanders. Op zekeren middag ging het garnizoen wandelen en vertrouwde zelfs de sleutels aan hunne nieuwe makkers toe. Deze namen nu den kommandant gevangen, haalden de brug op, losten het geschut en leverden de vesting over in de handen van den Munsterschen overste Twickel. De Bisschop zond onverwijld honderd wagens om dat *dapper* garnizoen over de grenzen te brengen. Van Alpen verhaalt, dat de prinses-weduwe, op het bericht dezer verrassing haren zoon uit de wieg nam, onder den uitroep: „Groeï, groeï mijn zoon, gij moet eene groote wraak nemen.” Bevergern was toen eene vrij sterke vesting, die het graafschap Lingen, dat den prins toebehoorde,

dekte. (1) Het huis van Oranje kon ook zekere aanspraak doen gelden op eenige gedeelten van het graafschap Teke-
lenburg; een en ander had de keurvorst, van Galen's voor-
ganger, willen afkopen, doch elke onderhandeling dien-
aangaande sprong af op de hooghartige opmerking: „Een
vorst was geen koopman.”

In 1659, dus zeven jaren later, kwam er echter een ver-
gelijk met de doorluchtige voogden van den prins tot stand,
waarbij Munster 150,000 thaler betalen zou en in het bezit
zou komen en blijven van Bevergern, Kloppenburg, Oite,
Friesoite, enz., en alle aanspraak op Lingen zou laten
varen. Het verdrag werd te Coesfeld geteekend en ter
eene zijde stonden de vorstinnen Amalia en Maria met
den keurvorst van Brandenburg, als grootmoeder en
moeder, voogd en oom van den prins, den *illustren pupil*,
en ter andere zijde Christoffel Bernard, de Vorst-Bisschop

(1) De bijzondere belangstelling der Staten in het bezit van Be-
vergern willen eenigen verklaren door de vrees en jalousie, die zij
koesterden jegens den prins van Oranje, of wat nagenoeg hetzelfde
was, jegens het stadhouderschap en verdere waardigheden, door den
vader van den tweejarigen *illustren pupil* bezeten. Bevergern moest
eerst dienen om den prins in het Lingensche te bewaken, later om hem
in moeilijkheden te wikkelen. — Aitzema, 30 boek, geeft eene
andere reden: „Alles schickte sich tot executie van de vrede, ende
„wiert eijndlijk geteekend eene lista restitutorum; de evacuatie
„der sterkte ofte besette plaetse in de landen tegen de betalingh
„van de satisfactions-gelden ginck tamelijk richtich voort. Maer
„met de restitutie van landen ende andere rechten, volgens de
„lijste ginck het als ghemeenlijk: de swakke restitueerden, om-
„dat sij 't moesten doen, maer de sterken hielden wat sij konden:
„ende wierden daer in en tot vorderingh van sulcks wel moni-
„toria geschreven, gelijk ook aengaende Bevergeerde, soo aen
„den Prins van Oranje als aan haer Hoog Mogenden: want op
„het huijs lach Staten krijghs-volck, hoewel den Staet daarvan
„geen kennis hadde.”

van Munster. Men wil dat de Staten door deze overeenkomst zeer verbitterd waren, omdat Oranje daardoor een vrij aanzienlijke som in handen kreeg. Bernard zou door deze schikking getracht hebben zich de vriendschap van Brandenburg te verzekeren en zich in Nederland verdienstelijk te maken bij de partij, die voor het oogenblik onder lag, maar toch eenmaal zou zegevieren. (1)

Het kostte meer moeite de Zweden uit *Vechta* te verdrijven. Eer men daartoe komen kon, moesten er ongeveer nog 140,000 th. door verschillende vorstjes betaald worden. De bezetting van *Vechta* vroeg iedere maand 7000 th. tot onderhoud, die, werden zij niet vrijwillig aangebracht, door plundering werden afgeperst; zoodat Munster in twee jaren tijds de geheele som betaalde, zonder zich van die lastige gasten te kunnen ontslaan.

Christoffel Bernard nam met toestemming des Keizers geheel de schuld op zich, met het recht om die des noods gewapenderhand van de eigenlijke schuldenaars terug te mogen vorderen. Hij ontving van de stenden 50.000 th., van de stad even veel; hij zond nu zijnen broeder Hendrik, baron van Galen, met het geld naar *Vechta*, terwijl hij hem met zijn toen nog zeer klein legertje op drie mijlen afstands volgde. Door beleid en vrijgevigheid wist Hendrik te verkrijgen, dat de Zweden den 13 Mei 1654 na den middag aftrokken. Onmiddellijk was de Bisschop daar, om de stad te bezetten en zond de aftrekkenden nog eetwaren en wijn achterna. *Vechta* werd aanstonds met nieuwe bolwerken omgeven.

Al was nu het zoogenaamde Benedenstift geheel onder het beheer van den Munsterschen Vorst teruggebracht, het bleef in het *geestelijke* nog onderworpen aan

(1) Vergelijk Ersch und Grüber, tom. 52, en de vertaling van van Alpen, uitgave van 1790.

het bisdom Osnabrug. Door eene dier grillen, die de diplomaten staatkunde noemen, moest Osnabrug, gelijk wij reeds opmerkten, beurtelings door een katholieken en een protestantschen Bisschop worden bestuurd. Dat woog zwaar bij Christoffel Bernard, en het Osnabrugsche kapittel deelde Bernard's bekommering. Gelukkigerwijs kwam, na het overlijden van den Bisschop Frans Willem, en vóór de huldiging van zijnen niet-katholieken opvolger, onder medewerking van den Aartsbisschop van Keulen en onder pauselijke goedkeuring, in tijds eene overeenkomst tot stand, waardoor het Benedenstift, Bevergern, Kloppenburg, Vechta en Eemsland, van Osnabrug gescheiden, en in het geestelijke aan den Bisschop van Munster werden onderworpen. Christoffel Bernard besteedde den zomer van 1669, om dat nieuwe deel zijner diocese te bezoeken.

Geen geringer moeilijkheid dan het verwijderen der vreemde bezettingen, baarde het *werven van soldaten*. Dat zij er niet waren wordt duidelijk, als men bedenkt dat, de Bisschoppen Ketteler en Raesveld (1553—1566) uitgezonderd, de Vorst-Bisschop sedert anderhalve eeuw in het stift niet geresideerd had. Soldaten behoefde men er echter wel tot iets anders dan tot enkel vertoon, gelijk blijkt zoowel uit de tegenstribbeling der stad, als uit de dubbelzinnige houding der naburen in het Westen. Conscriptie of loting is eene uitvinding van lateren tijd, eene herinnering aan de Fransche overheersching; vasallen oproepen, het gewone middel dier dagen, kon weinig opleveren en moest veel ontevredenheid wekken. Doch er liepen toen duizenden ledig, die, in den dertigjarigen oorlog gewoon waren geworden hunne diensten te leenen aan vriend en vijand, en die geen ander handwerk kenden dan den wapenhandel. Uit hen vormde Christoffel Bernard zijn

eerste legertje van drieduizend voetknechten, en een duizendtal ruiters. Jan van Reumunt werd hun bevelhebber, met den titel van generaal-wachtmeester. Reeds op zijn twaalfde jaar had de wakkere borst dienst genomen bij de Spanjaarden, was tijdens de onderhandelingen over het vredes-verdrag kommandant te Munster en streed later in de gelederen van het Duitsch-keizerlijke leger.

Omstreeks dezen tijd ontstond volgens van Alpen ook het *Rijn-verbond*, waarbij eenige Duitsche vorsten en onder hen Christoffel Bernard, elkander door onderlingen steun trachtten te versterken. Maximiliaan Hendrik van Keulen, Carolus Caspar van Trier, Christoffel Bernard van Munster en Philip Wilhelm, paltsgraaf van Nieuwburg, kwamen met elkander overeen dat zij niemand den oorlog zouden aandoen; maar als een van hen werd aangevallen, hetzij door vijanden van buiten, hetzij door binnenslandsch oproer, dan zouden zij elkander bijstaan. Keulen zou 4000 man te voet en 1000 man te paard, Trier 1580 te voet en 400 te paard, Munster 1080 te voet en 270 te paard, Nieuwburg 1200 te voet en 300 te paard leveren. Aan iedere zes honderd man zouden twee veldstukjes en een zesponder worden toegevoegd; alles in overleg met en onder goedkeuring van den Keizer.

Het eerste trad het Rijn-verbond op tegen de stad Munster. Ware het daarbij gebleven! — Dan, reeds in 1658 was Frankrijk, dat vruchteloos de keus van Keizer Leopold had willen beletten, tot het Rijnverbond toegetreden, en zoo werd, wat strekken moest tot bevordering van Duitsche belangen, een vooruitgeschoven schildwacht tegen Duitschland. In 1663 werd het nog verder uitgebreid en vernieuwd; en krachtens dat verbond, ondersteunde Lodewijk XIV, gelijk wij vroeger zagen, den Bisschop in zijne vordering op Borculo.

Wij hebben zoo dikwerf den constitutioneelen regee-

ringvorm, waaronder wij leven, en het woelig verkiezingswerk, dat machtig veel tijd rooft, hooren aanprijzen, op grond, dat anders de Vorst doen zou wat hij wilde ten nadeele van onze belangen, dat er bijna geen twijfel meer mogelijk schijnt of vroeger ware alles aan der Vorsten willekeur prijs gegeven. Een blik evenwel op het bestuur uit van Galen's tijd, kan doen zien, dat er onder die bewering eenige overdrijving schuilt.

De *Vorst* had toen zijne *stenden* te raadplegen. Vorst en stenden waren, door eenen eed voor den Keizer gezworen, aan de rijksformulieren gebonden. De *stenden* bestonden voor een derde gedeelte uit de *steden*, voor een derde uit de *geestelijkheid* en eveneens voor een derde uit den *adel* des lands.

De steden waren niet allen even vrij in de keuze van den magistraat, die in de stenden of zitting had of vertegenwoordigd werd. De dom- of kapittelheeren hadden eerst dan zitting en stem, als zij geëmancipeerd waren, dat wil zeggen: als zij niet alleen de prebende bezaten, waaraan die waardigheid verbonden was, maar ook meerderjarig en gegradueerd waren. En de adellijken, die riddergoederen bezaten, mochten op de stenden verschijnen en moesten des gevorderd met eenige mannen den Vorst in den oorlog volgen; zij waren daarentegen, even als de kanunnikken, voor de goederen die hun recht gaven tot optreden, vrij van directe belasting (kirchspiel-schatzung). Vooral in het beheer der financiën, stonden de stenden den Vorst ter zijde en beperkten zij zijne macht.

Gelijk een vorstendom zijn stendenvergadering had, zoo had het *Keizerrijk* zijn *rijksdag* of eene vergadering, waarin onder voorzitting des Keizers, en op zijn bevel de vorsten bijeen kwamen. De volksleiders te Munster waren gewoon te zeggen: dat er op de rijksdagen veel

geld werd zoek gemaakt aan maaltijden en feestelijkheden, en dat daarbij de rijksbelangen vergeten werden; het eerste is niet onaannemelijk, dewijl een echt Duitsch *Verein*, veel minder eene Duitsche vorsten-bijeenkomst zonder maaltijden, zonder *Fest- und Zweckessen*, moeilijk kan gedacht worden; maar het tweede is, althans nage-noeg onmiddellijk na het Munstersch vredes-congres, niet waarschijnlijk; want veel wat bij dat congres was vast-gesteld eischte uitvoering en voorziening.

In 1665 stonden de stenden vijftigduizend thaler toe, opdat Christoffel Bernard hun gewest op gepaste wijze bij den rijksdag zou vertegenwoordigen.

Van Alpen vermeldt twee rijksdagen, waarbij Christoffel Bernard tegenwoordig was; een in 1653 en een in 1664, die beiden te Regensburg gehouden werden.

Op den rijksdag van 1653 werd hij erkend als burg-graaf van Stromberg, een opengevallen leen. Of hij echter in die hoedanigheid ook eene stem kon uitbrengen, bleef, te midden van gewichtiger vraagstukken, tot 1708 onbeslist. De verdere werkzaamheden van dezen rijksdag waren gewijd aan het beramen van middelen ter heeling der wonden, door den dertigjarigen oorlog veroorzaakt.

Ongemeen belangrijker was de rijksdag van 1664, die eveneens door Christoffel Bernard werd bijgewoond. Den 23 Mei had reeds Leopold I den Bisschop van Munster, *om het bijzonder vertrouwen dat hij in hem stelde, verzocht hem met raad en daad bij te staan, en werkelijke en spoedige hulp te verleenen.* (1) Er waren raadslieden te Munster, die meenden, dat hij om zijn gespannen verhouding tot Holland zich bij den Keizer excuseeren moest; maar hij vertrok onmiddellijk na de plechtigheden der Kersdagen, en

(1) Tucking uit het: Prov.-Archiv. Domkap.-Prod. VI.

was op Driekoningendag te Regensburg. Kleingeestige geschillen over rang en voorrang, waren toenmaals aan de orde van den dag. Bernard meende ter handhaving van zijnen rang bij die gelegenheid een blijk te moeten geven, dat hij niet ongevoelig was voor onoplettendheid aan zijne waardigheid betoond; hij bleef zoo lang onder aan de trappen van den troon staan, totdat de hofmaarschalk hem tot den Keizer leidde.

Op dezen rijksdag hield men zich vooral bezig met het beramen van middelen ter zegevierende bestrijding der Turken, voor welke de keizerlijke troepen meermalen het veld moesten ruimen. Belangrijke beraadslagingen werden er vervolgens gehouden over de vereeniging van losgerukte deelen des Rijks en over de duurzame bevestiging en versterking van den inwendigen toestand. Beschouwen we den inhoud en de gevolgen dier samenspreking der vergaderde vorsten.

Vooreerst dan, de Keizer vroeg soldaten en geld, voor den oorlog tegen de Turken; want dezen waren in Hongarije gevallen, en bij den slechten toestand der keizerlijke troepen, konden zij zegevierend voorwaarts rukken. De Vorsten beloofden geld en een leger: maar zij wilden, dat er behalve den hofkrijgsraad, ook eene bijzondere rijkskrijgsraad zou zijn, die gepresideerd zou worden door Christoffel Bernard, en door den markgraaf Frederik van Baden-Durlach, met eene maandelijksche toelage van 800 rijks-daalders.

Lodewijk XIV, die in den rijksdag als lid van het Rijnverbond vertegenwoordigd was, gaf zes duizend man onder Colligny. De Duitsche vorsten gaven zeven duizend onder Hohenlo; en men zond gezanten naar alle hoven van Europa, om tegen den algemeenen vijand der Christenheid hulp te vragen.

Munster scheen er bijzonder op gesteld te zijn, dat

er ook naar 's Hage een afgevaardigde gezonden werd; wellicht hoopte hij, dat, zoolang men te samen tegen de Turken vocht, er op de grenzen vrede zijn zou; maar ongelukkig sloop er eene fout in de titulatuur van hunne Hoogmogenden, die noodzakelijk eerst moest hersteld worden; doch de Engelschen wilden niet, en dit was de voornaamste reden waarom de Hollanders weigerden.

Verder werd te Regensburg, tusschen de belanghebbenden, vooral Lichtenstein, Oostfriesland en Munster over de bekende schuld gesproken. Ments en Straatsburg waren van gevoelen, dat Nederland niets tegen den Bisschop zou durven te ondernemen. (1)

Christoffel Bernard haastte zich aan den krijg tegen de Turken deel te nemen. Doch alvorens heen te gaan nam hij afscheid van de heeren, met een vorstelijken maaltijd, dien hij ter hunner eer gaf. Hij had uit Munster een stuk geschut doen komen van een nieuw model, bijna zoo gemakkelijk te hanteeren als een musket, dat bij het instellen van een toast honderd malen vuur gaf, en de hooge gasten evenzeer vermaakte als in bewondering bracht.

Intusschen stonden de legers reeds tegenover elkander. Christoffel Bernard schrijft op nieuw gebeden voor, doet dagelijks eene klok, die men van ouds de Turken-klok noemde, luiden, en wil dat er op den preekstoel en in bijzondere bijeenkomsten zal aangedrongen worden op het veelvuldig gebruik der Sacramenten. In het begin van Juli vinden wij hem te Weenen. Zijne raadgevingen aan den rijks-krijgsraad moeten nog al eenige beteekenis gehad hebben, even als zijne redevoeringen te Regensburg, want zij werden op last van den Keizer aan de hoofdofficieren medegedeeld, die er, volgens het verhaal van Dr. Wiens, later in 1683 de overwinning aan

(1) Tucking uit het: Landes-Archiv. 541.

dankten. Doch thans, in 1664, stond het zoo gunstig niet, en het bleek den rijkskrijgsraad weldra dat de soldaten, ofschoon overwinnaars, aan alles gebrek hadden. De beide voorzitters ijlen naar het leger, doen overvloed van levensmiddelen en krijgsvoorraad aanrukken; geven acht op de kleinste bijzonderheden in voeding, in ligging, in wapening; slapen onder dezelfde tent, eten van hetzelfde brood en verlevendigen daardoor den moed der soldaten.

Doch zie, plotseling maakte den 10 Augustus een geheel onverwachte wapenstilstand voor 20 jaren, een einde aan den oorlog. Leopold had den bodem zijner schatkist gezien; en geene voorspiegelingen zijner krijgsoversten konden hem bewegen om verder te gaan.

Christoffel Bernard bleef nog eenige weken te Weenen, sprak bijna dagelijks den Keizer, de Spaansche gezant bezocht hem dikwijls, en Fransche bespieders schreven al wat hij deed of zeide naar Parijs. Van die brieven echter, vinden we geen ander spoor, dan het antwoord dat later door Lodewijk XIV gegeven werd, toen de Bisschop van Munster hem als hoofd van het Rijn-verbond om hulp verzocht tegen Holland, dat onder bedreiging met bezetting, vijftien ton vroeg. „Ik weet alles, zeide Lodewijk, wat de Bisschop van Munster te Weenen met den Keizer en den Spaanschen gezant over mij gesproken heeft.”

Ook had d'Estrades den 6 November 1664 reeds aan zijnen Vorst geschreven: „Ik meld U. M. eenige bijzonderheden, die hier in het geheim verteld worden tusschen personen, die in den regel wel ingelicht zijn. De Bisschop van Munster laat door zijnen gezant Brabeck, den heer Friquet weten, dat, als de Staten Generaal genegen zouden zijn om een verbond te sluiten met den Keizer, waarin ook Saksen zou kunnen treden, zij dan den Keizer bereid zullen vinden om hunne

„voorstellen aan te hooren. Friquet zou dan met hunne
„voorwaarden naar Weenen reizen, en aldaar van de
„noodige volmachten voorzien worden.”

De Koning antwoordde den 4 December.

„Om in vertrouwen te spreken, geloof ik wel zeker
„te zijn, dat de Generale Staten geen verbond zul-
„len aangaan, met mijne belangen strijdig, zoo lang
„zij voor Engeland te vreezen hebben; maar als zij eens
„van dien kant veilig zijn, zou ik er geen borg voor
„durven blijven dat zij niet aanstonds, door tusschen-
„komst van den Munsterschen Bisschop een verbond zul-
„len sluiten met den Keizer en de Duitsche vorsten; want
„zij zijn in het vaste denkbeeld, dat mijn toekomstige
„voorspoed in Vlaanderen, hun nadeelig zal wezen en zij
„vreezen niets meer, dan bureu te worden van Frankrijk.”

Door Leopold I met een kostbaar borstkruis begiftigd,
keerde Christoffel Bernard in den herfst van 1664 naar
Coesfeld terug. Langzamerhand keerden ook zijne solda-
ten uit Hongarije weer. Hunne rijen schenen niet gedund
en het getal officieren niet verminderd.

William Temple, zaakgelastigde van Engeland, ver-
haalt dat hij in 1665 den Bisschop ontmoette aan het
hoofd van 4000 ruiters, die er voortreffelijk uitzagen. „Eene
„garde van 100 Heijdokken, die hij uit Hongarije had
„medegebracht, liep voor zijne koets, die zich zeer snel
„bewoog. Deze lijfwacht droeg korte, bruine overkle-
„deren, en mutsen van dezelfde kleur. Zij hadden den
„degen op zijde, eene strijcknoots in den gordel, en een
„getrokken karabijn op den rug. Men verzekerde mij,
„dat zij de karabijn zoo goed wisten te hanteeren, dat
„zij op 200 roeden afstands een thaler konden tref-
„fen, met een kogeltje zoo groot als een erwt.” Merken
we ter loops op, dat Lord William Temple immer veel
van schilderen hield. Eene juistere opgaaf van Bernard's

leger, ofschoon van eenige jaren vroeger, vinden wij in een Status militiae pro Martio 1659, meegedeeld door het Zeitschrift für Geschichte enz. 1863. De Vorst had gelast: Es soll extrahirt werden, wie viel die militz pro Martio 1659 erfordert hat. Het verslag luidde:

21 Comp. zu fuetz . . 2490 man. 7675 Rth. 14 Sg.

4 Comp. zu pferdt. . 322 " 1682 "

8 Ambthuisker . . . 179 " 533 "

Attiglerie bedienten. 67 " 305 "

Stabspersonen 22 " 147 "

Ambtsführer 12 " 120 "

Wartgelder 4 " 3 " 14 Sg.

3107 " 10545 "

Variis, laut hoch furstl. befelbs. 959 " 21 Sg.

11504 Rth. 21 Sg.

Het andere niet minder gewichtige punt, dat den oorlog tegen de Turken in belangrijkheid evenaarde, ten jare 1664 op den rijksdag te Regensburg besproken, betrof, gelijk we reeds meldden, een krachtiger organisatie van den inwendigen toestand des Keizerrijks. Alvorens we dit hoofdstuk sluiten — waarin wij met zekere volledigheid het voornaamste, door Christoffel Bernard, als vorstelijk bestuurder van zijn bisdom en tevens als invloedrijken raadgever in de hoogste vergadering des Keizerrijks verricht, wilden samenvatten — eischen de maatregelen, die in het belang der meerdere eenheid en kracht des Rijks beproefd werden, wier ziel Bernard was, nog eenige oogenblikken onze oplettendheid. Des te eerder moeten we ons deze geringe moeite getroosten, dewijl juist te dezer gelegenheid de factor, dien we reeds leerden kennen, zich krachtiger dan ooit deed gelden om de loffelijke pogingen van Bernard en der overige Duitsche vorsten te verijdelten.

Duitschland was van oudsher verdeeld in kleinere Staten-groepen, die als goede naburen en nauwere bondgenooten elkander in vrede en oorlog bijstonden; doch de ongelukkige tijden, die men doorworstelde, hadden velen dier *Kreitsen* opgeheven of verminkt. De *Westfaalsche kreits* vooral had veel geleden en werd thans van twee zijden bedreigd. Tot den Westfaalschen kreits behoorden Kleef, Gulick, de Mark, Munster enz., doch geen dezer vorstendommen mocht zich in algeheele onafhankelijkheid van de republiek der vereenigde Nederlanden verheugen; de band waardoor die vorstendommen aan Nederland gekluisterd waren, was meestal het geld. (1) De keurvorst van Brandenburg en de graaf van Palts-Nieuwburg behoorden tot den Westfaalschen kreits door de goederen, die beiden bezaten in het land van Gulick.

Brandenburg zuchtte onder eene schuld, die de hoefijzersche genoemd werd en gedurig aangroeide, naarmate de keurvorst pogingen aanwendde om zijn Kleef en omstreken van de Hollandsche bezetting te bevrijden. De keurvorst van Brandenburg moest de Staten buitendien ontzien in het belang van zijnen neef en pupil, prins Willem van Oranje. De Staten hadden hunne soldaten liggen in Wesel, Buderich, Rees, Emmerich, Orsoy, in de schans te Gennep en in de Schenkerschans, en schenen volstrekt niet voornemens ze uit die plaatsen te verwijderen.

Van den paltsgraaf van Nieuwburg, die te Dusseldorf resideerde, hadden de Staten Ravenstein in hunne macht, waar zij alles regelden naar welgevallen. De paltsgraaf was Katholiek geworden en daarom juist niet

(1) Vgl. Sammlung fragmentarischer Nachrichten über Christoph. Bernard von Galen von Dr. E. Wiens. Munster 1834.

op den besten voet met den keurvorst van Brandenburg, die Lutheraan was in merg en been. Zoo geschiedde het eens dat de paltsgraaf een schoenmaker, die een weinig te rad van tong was geweest, uit Dusseldorf verbande. Die schoenmaker was toevalligerwijs luthersch; de keurvorst van Brandenburg meende in die omstandigheid genoegzamen grond te ontwaren, om aan onverdraagzaamheid te mogen denken. Hij schreef aan de Hoogmogenden en klaagde bitter dat zijn buurman, de paltsgraaf van Nieuwburg, de Lutherschen vervolgde. De Staten onderzochten en gaven den paltsgraaf de zalige vermaning: „dat hij toch niet vervolgziek mocht zijn.” Daarmede was de keurvorst van Brandenburg niet te vreden. Nieuwburg had zwaarder straf verdiend. En wat doet hij? Hij kan den paltsgraaf niet treffen en daarom slaat hij.... de Capucijnen! Hij jaagt deze uit Kleef om den schoenmaker te wreken en om Nieuwburg te straffen. — Wederzijdsche belangen schenen echter thans vroegere grieven te doen vergeten.

De gezworen vijand en felste tegenstander der kreitsen en vooral van den Westfaalschen kreits was Lodewijk XIV. Hij begreep, dat, naarmate de eenheid van Duitschland veld won, de veroveringen, die hij zoo wel aan den Rijn als in de Spaansche Nederlanden beoogde, des te moeilijker zouden worden.

Ontelbaar zijn de velerhande wendingen en listige vormen, die hij verzon, om zijn doel te bereiken. Nu eens liet hij zijne rechten gelden als lid van het Rijnverbond, dan eens wilde hij Kleef c. a. van den Keurvorst van Brandenburg koopen, of veinsde zulks; een andermaal betoonde hij zich blakend van godsdienstijver en den warmen verdediger der Nederlandsche Katholieken, of streed hij te 's Hage voor de miskende rechten der Bisschoppen van Keulen en van Munster. Bij dat

alles zocht hij niets anders dan zijn eigen belangen. Dr. Wiens schetst zeer juist in weinige woorden zijn politiek, als hij de verhouding van Lodewijk XIV tot Nederland en Munster besprekende, het volgend oordeel velt: „Met beide partijen bevriend en verbonden, was hij beider vijand en verderver.”

Christoffel Bernard mocht het ten laatste zoo verre brengen, dat de keurvorst van Brandenburg en de paltsgraaf van Nieuwburg met hem in 1665 een samenkomst hielden te *Dorsten*. Op die vergadering werd er tusschen die vorsten een overeenkomst gesloten, waardoor zooveel mogelijk, voor zoo verre van hen afhing, de Westfaalsche kreits hersteld werd. Zij sloten onderling een *Schutz-verein*, waarvan de drie vorsten condirecteuren wezen zouden, terwijl beurtelings een hunner het presidium zou bekleeden. Alles scheen in orde te wezen, toen eensklaps bij het wisselen der ratificatiën, Brandenburg zich terugtrok. Niemand begreep de oorzaak van dien spoedigen ommekeer. Van Alpen zelfs verklaart: „Het is mij niet genoegzaam bekend en ik vind geene vrijheid om uit te spreken, wat die vorsten zoo plotseling van elkander verwijderd heeft.”

Dr. Wiens loste echter het raadsel op, toen hij de volgende brieven aan het licht bracht, waaraan hij eene opmerking laat voorafgaan, die we met den verkorten inhoud der bedoelde brieven hier mededeelen.

Men vreesde te Parijs dat de Westfaalsche schutsbond onder Oostenrijkschen invloed, het model van meer dergelijke vereenigingen worden zou, die zich dan aan elkander konden aansluiten, en ongemerkt een Duitsch Rijks-verein in het leven roepen. Lodewijk berekende verder, dat zulk een Verein de Spaansche Nederlanden (den Burgondischen kreits) in zich kon opnemen, en hem alzoo den lang gewenschten buit onttrekken. In

ieder geval moest hij vreezen, dat zijne aanhoudende pogingen om de Duitschers te verdeelen, daardoor zouden gedwarsboomd worden. Hij nam dus zijne toevlucht tot zijn gewoon wapen: het intrigeeren. Ditmaal werd de prinses van Oranje het werktuig zijner sluwheid. Zij was aan het Brandenburgsche huis verwant, zelfs schoonmoeder van den regeerenden keurvorst. In het belang van haren kleinzoon (later Willem III) zou zij wel genegen zijn, zich de vriendschap van den grooten koning te verzekeren.

Den 17 April 1665 schreef de minister Lionne, aan d'Estrades, den gezant te 's Hage: (1)

„Als de prinses van Oranje de gunst van Z. M. wilde herwinnen, dan zou zij in deze omstandigheden alles weêr goed kunnen maken door een dienstbetoon, dat Z. M. zou hoogschatten. Zij zou het groot vertrouwen, dat de keurvorst van Brandenburg in haar stelt, moeten bezigen om hem tot twee besluiten over te halen. Eerstens moest hij *wel* uitvoeren, waaromtrent hij met Nieuwburg en Munster overeengekomen was ten opzichte van Gulick, en het condirectorium in den Westfaalschen kreits, en ten tweede moest hij *niet* uitvoeren wat hij met deze overeengekomen is wegens een defensief verbond in dien kreits; want Z. M. beschouwt deze verbintenis als een middel, waardoor men

(1) Markies Lionne was minister en staatssecretaris onder Lodewijk XIV en opvolger van den kardinaal Mazarin. De graaf d'Estrades was maarschalk van Frankrijk, vroeger ambassadeur te Londen en sedert 1661 te 's Hage. In de bibliotheek van het ministerie vindt men zijne onderhandelingen in 22 boekdeelen, groot folio.

De prinses van Oranje, die hier bedoeld wordt was Amelie, de grootmoeder van Willem III, prins van Oranje en later koning van Engeland; zij was de moeder van de Brandenburgsche keurvorstin; haar streven was den „*illustren pupil*” hersteld te zien in de waardigheden zijner voorouders. De partij, die bovendreef, had bij het zoogenaamd eeuwig edikt gezworen, dat zulks nooit zou geschieden.

het Rijn-verbond ondermijnen wil. Echter mag het den schijn niet hebben alsof de koning eenig aandeel in mijn schrijven had; en vooral mag het niet blijken dat Z. M. zulks verlangt. De prinses bezit genoegzame schranderheid en overleg, om zonder van den koning te spreken, haren zoon van dat verbond af te trekken, te meer daar hij des verkiezende in het Rijn-verbond zou kunnen treden, dat voor de verbondenen meer zekerheid en voordeel geeft.”

Den 12 Juni deszelfden jaars schreef Lodewijk XIV zelf aan d'Estrades:

„Ik heb uw schrijven van den 4 dezer ontvangen. Mijn bevel om met de prinses van Oranje over de vernietiging van het verdrag van Dorsten te spreken, kon niet beter en doelmatiger uitgevoerd worden dan zulks door u is geschied. Ik twijfel niet of de opmerking die gij aan die dame hebt gemaakt: dat ik door Nieuwburg krijgen kon, wat mij door Brandenburg geweigerd zou worden, heeft haar vuur doen vatten. Wat het gezegde der Vorstin betreft, dat ik mijne vrienden van mij zoo afhankelijk maak, dat zij slechts op hun eigen voordeel kunnen denken, in zoo verre het met mijne belangen overeenstemt; hierop kunt gij haar een tweevondig antwoord geven; vooreerst: ik kan nooit iemand als vriend erkennen, die zonder noodzakelijkheid een tractaat sluit, waardoor het Rijn-verbond verzwakt wordt, want dat is de hand geven aan mijne vijanden; en ten anderen: als ik mijne vrienden alleen in mijn voordeel wilde laten werken, dan zou ik geene verbintenissen met de keurvorsten hebben aangegaan, over Duitsche aangelegenheden.”

d'Estrades antwoordde den 20 Augustus:

„Ik heb met de prinses van Oranje eene lange onderhandeling gehad. Zij liet mij den brief van den keurvorst lezen, en het schijnt dat men zich over u beklagen wil. De keurvorst verzekert, dat hij nooit de minste gedachte gehad heeft, dat hij uwe Majesteit door het verdrag van Dorsten kon beleedigen.”

En den 29 Augustus schreef Lodewijk XIV:

„Ik antwoord bij dezen op uwe dépêche van den 20. De prinses van Oranje zal mij groot plezier doen, met aan den keurvorst, haren stiefzoon te melden dat ik met bijzondere vreugde vernomen heb, dat hij aan zijnen gezant bevolen heeft, de rati-

ficatie op het Drostener verdrag niet af te geven, en dat ik dat bevel aanneem als een bewijs zijner bijzondere toegenegenheid en van zijn verlangen, om mij te verplichten. Hij schijnt nog altoos, naar ik zie, overtuigd te zijn, dat het verdrag mij en het Rijn-verbond niet schadelijk was; ik denk echter, dat gij bij het herlezen mijner vorige brieven, redenen genoeg zult vinden, om aan de prinses, of aan een der Brandenburger gezanten het tegendeel te bewijzen.”

De prinses Amélie Douairière d'Orange gaf dus gehoor aan de ingevingen van Lodewijk XIV en had hare pogingen bij den keurvorst met den besten uitslag bekroond gezien. Of zij daardoor echter de verheffing en de heerlijke toekomst, die zij voor haren ouderloozen kleinzoon, den prins, beoogde, werkelijk bevorderde, mag met recht betwijfeld worden. Want zouden de Staten zich ooit genegen betoonen ter vervulling van haren hartewensch, zij zouden het volgens het trotsche woord des Amsterdamschen burgemeesters slechts doen uit eigen vrijgevigheid, niet uit vreeze voor vreemden. „Wij willen het, zoo sprak hij, maar wij willen het doen als souverainen.”

Bitter was de teleurstelling, die Christoffel Bernard ingevolge de intrigues van Lodewijk XIV ondervond. Zijn bondgenootschap met den keurvorst van Brandenburg lag in duigen. De paltsgraaf van Nieuwburg werd door den Franschen invloed tot neutraliteit vermaand, en ook hij gaf gehoor aan den vreemden drang. De keurvorst van Keulen, die grooten lust moest gevoelen om zich met Bernard te vereenigen, ten einde te eeniger tijd het door de Staten overweldigd Rheinberg te kunnen hernemen, beefde terug. Ten laatste bracht Lodewijk het zoo verre met zijn invloed, dien hij zelfs op den rijksdag te Regensburg deed gelden, dat Bernard te vergeefs in geheel het Duitsche Rijk naar een enkelen bondgenoot zocht. Hij stond dus volkomen alleen.

HOOFDSTUK VII.

Oorlog tusschen de Nederlanden en Munster.

Op het slot te Coesfeld zat een man in schijnbare rust. Met genoegen kon hij terugzien op den machtigen invloed, door hem geoefend bij de organisatie van het keizerlijke leger, waaraan men de overwinning bij den St. Gothard mocht danken en den vrede, die daardoor aan Europa gewerd. De ernstige trekken van zijn gelaat en de gespannen blik, waarmede hij voor zich uit staarde, doen echter aan geheel iets anders denken dan aan het kalm genieten eener welverdiende rust en der zoete streeling van den verworven roem; zijn werkzame geest hield zich bezig met nieuwe plannen.

Terwijl zijne aandacht geheel aan den strijd tegen de Turken gewijd was, en zijn klein legertje daar onder de rijksbanier streed, had een naburige Staat hem eene schans ontveldigd, die tot eenigen borgtocht verstrekte voor eene schuld, welke hij als de zijne moest beschouwen. Tot in Hongarije zelfs, had men hem met geweld bedreigd, als hij niet spoedig vijftienhonderd duizend

gulden betaalde, en dit nog wel voor Borculo, dat hij gewoon was, het *zijne* volgens goddelijke en mensche-lijke wetten te noemen. Daarbij voegden zich de dubbelzinnige houding van de Hollanders tijdens het beleg van Munster, het indringen van Lodewijk XIV in het Rijn-verbond, het afspringen der onderhandelingen over den Westfaalschen kreits, zonder te weten waarom; het voortdurend bezetten van zoo vele plaatsen, die volgens den vrede van Munster, aan het Rijk moesten terugkeeren; dat alles en veel meer nog, maakte op hem den indruk, als of het oude plan, om van het stift Munster een achtste provincie der vereenigde Nederlanden te maken, wederom werd opgerakeld.

Hij wist wel, dat de provincie Holland, en die men de Loevesteinsche factie noemde, er niet aan dachten, omdat Westfalen voor hen niets anders zijn zou, als eene stem meer in de steeds sterker wordende oppositie; maar zij konden gedwongen worden iets toe te geven, en in dat geval was een Bisschop met kapittelgoederen, kloosters en prebenden, eene welkome buit voor de predikanten-partij. De zoo naamrijke titulatuur van Westfalen prikkelde wellicht de eerezucht der nieuwe edelen, die sedert het twaalfjarig bestand zonder voedsel was. Classis en adel, zouden misschien tegen dien prijs genegen zijn om de Hollandsche heeren te helpen, ten einde den Prins van Oranje te weren, die nu al vijftien jaren oud was (geb. 1650), en aanleg toonde, zoowel voor het krijgstooneel als voor de raadzaal, op wien de meerderheid hare hoop stelde. (1) En evenwel was en bleef

(1) Het volk, dat met zijn natuurlijk gezond verstand de ingewikkeldste zaken soms zeer juist weet te vatten, zong:

„Sy willen hem niet hebben;

„Sy kunnen hem niet missen.”

geweld tegenover Holland te bezigen de strijd van den dwerg tegen den reus.

Kon Christoffel Bernard op bondgenooten rekenen?

Wat de Duitsche keizer wilde, wist niemand beter dan hij. De eenheid van Duitschland; maar hoe ver was die nog te zoeken! De Fransche koning, die beurtelings wapenen en schoone vrouwen gebruikte om Lodewijk de Groote te worden, nam nu zijn toevlucht tot den godsdienst. Niet alleen was het geuit verlangen om Kleef te koopen een listig gekozen middel om de Lutheranen van Westfalen tegen het katholieke stift Munster op te zetten; maar ook de redevoering die hij den 3 Maart 1664 te 's Hage deed uitspreken, was berekend om iedere samenwerking van den Protestant met den Bisschop van Munster onmogelijk te maken. Zie hier eenige uittreksels uit bedoelde redevoering:

„Wy verhoopen dat gy ten goede zult nemen de bede en de instantien, die wy aan u te doen hebben van wege den Coninck en de Coninginne Regente voor de Catholyken van deze land-schappen. Sy verzoeken alleenlyk dat het aan de Catholycken geoorloofd zal zyn God in hun priveën en byzondere huizen te dienen: ende dat de armen, die de middel niet hebben om een Priester te voeden ende te onderhouden, vryelyck in de huizen der rycken mogen komen, om daar God te dienen, sonder vrees van 't bezoek uwer Commissarissen. Myne Heeren, ghy sult my toestaen dat deze ondersoekingen ende nasporingen, 't getal der Catholycken niet verminderen, en dat sy ghepleecht worden door de gierigheyt van uwe officieren, meer om hun byzonder profyt, dan om eenig goed, dat dezen Staat daar af toekomt: in voege dat deze strengigheyt niet dient dan om den geest dergene van de welcken ghy 't getal niet vermindert, te tergen. En laat ons gelooven, gelyck ick daer aen niet twyfele, dat men eenige Catholycken zal vinden, die tot 't tegenwoordig Gouvernement ende Bestieringe van deze Gemeente qualyck genegen zyn; waer uyt kan dat spruyten? Myn Heeren, ick vrage het u. De Catholycken, die de eerste Confoederatien ende verbonden hebben gheteeckent, die U op den throon hebben ghedragen, ende degenen die

de eerste vryheyt voor U hebben verkregen, genieten zelve de vryheyt niet: degenen aen dewelcken de Inquisitie van Spaengien soo hatelyck heeft gheweest als aan U selven, lyden nu een andere Inquisitie, die niet minder strenghe is. In een woord, de strengigheyt die ghy tegen hen gebruyckt in 't stuck van de exercitie ende oeffeninghe van hun Godtsdienst, het stricktelyck verbodt van alle kerckelyke Vergaderingen, de gierigheyt van Uwe Commissarissen, en de verachtinge die sy dikmaels thoonen van de dingen, die wy de heylichste achten, heeft eenige geesten kunnen altereren ende ontstellen. Wilt ghy hen weder winnen? Lost en relacheert yets van de strengigheyt uwer placaten. De namen van Catholyck ende Hollander kunnen te samen gaan; men kan vyandt van den Coninck van Spaengien zyn sonder Protestant te wesen. (1)

Engeland was voor de tweede maal in oorlog met Nederland, en van dezen, gelijk van de andere oorlogen was de eigenlijke oorzaak jalousie; tot voorwendsel strekte verzuim van kleine beleefdheden, en de manier, daarbij gevolgd, was de eigenaardige der Engelschen, namelijk: niet meer geld voor den strijd dan de overwinning waard is. Thans echter was die oorlog allengs eene zaak van eer geworden, door de gevoelige slagen, die de Ruiter, Tromp enz. den Brit hadden toegebracht. Northumberland, Leicester, c. s. verlangden iets, waarop een eervolle vrede kon gevraagd worden; en Karel II, die meende dat twaalf honderd duizend ponden sterling een te karig inkomen waren voor den koning van Engeland, zocht dat iets, wat de anderen verlangden.

Eene vergadering der oudste kapittelheeren van Munster, die krachtens hun ambt reeds tot zwijgen verplicht, nu voor deze beraadslaging in het bijzonder, geheimhouding beloofd hadden, was van gevoelen dat zijne vorstelijke genade zich aan Karel II van Engeland moest aan-

(1) Aitzema, tom. V.

sluiten, om aldus van de Hollanders zoo niet voldoening, dan toch het achterwege laten van allerlei plagerijen te verkrijgen.

Hierop reist baron van Wrede, kanunnik te Minden en kamerheer te Munster, naar Londen. Karel had als balling de van Galens en den Westfaalschen adel leeren kennen. Reeds den 13 Junij 1665 werd eene overeenkomst geteekend, waarbij Christoffel Bernard zich verbond, om met twintig duizend voetknechten en tien duizend ruiters een inval te doen op het grondgebied van de vereenigde provinciën; terwijl Karel II aan Munster als werfgeld voor die troepen, in de eerste drie maanden betalen zou: vijfhonderd duizend rijksdaalders, en vervolgens iedere maand, tot aan het einde van den oorlog vijftig duizend rijksdaalders. Lord Temple vergezelde van Wrede naar Coesfeld om de zaken nader te bespreken.

Hoezeer men de zaak geheim wilde houden, kon Lodewijk XIV toch al den 17 Juli 1665 aan zijnen gezant te 's Hage schrijven: (1)

„Ik heb den hertog van Nieuwburg geschreven, dat hij den Bisschop van Munster iedere geweldige onderneming tegen de Staten-generaal zou afraden; maar nu hoor ik dat hij een verbond met Groot-Brittanje gesloten heeft. Ik zie dus dat de zaak dringender is dan wij geloofden, en neem maatregelen om aan den Bisschop zelven een expresse te zenden, die over twee of drie dagen zal afreizen, om hem te verklaren, dat hij mijne legermacht aan het hoofd der Staatschen zal vinden, indien hij tegen deze vijandelijkheden begint. Ik heb ook mijnen gezant in Engeland opgedragen, den Koning onder het oog te brengen, dat hij zijn geld beter besteden kan. Gij vindt hier eene schoone gelegenheid om aan de heeren Staten mijne deelneming en hartelijke trouw te doen gevoelen; want zonder mij een oogenblik te bedenken, en voor

(1) Dr. Weins.

dat ik er om verzocht word, wil ik aan den Bisschop die krachtige verklaringen doen, ofschoon hij als medelid van het Rijnverbond, mijn gealliëerde is. Overigens is het billijk, dat ik den Bisschop de toezegging kunne doen, dat hem wegens Borculo satisfactie zal gegeven worden, want iedereen is overtuigd, dat zijn bisdom bij deze vexatie lijdt. De Staten mogen ook geen tijd verliezen, om de onderhandelingen over Rheinberg (1) ten einde te brengen, opdat men gerust kunne zijn, dat de Keurvorst van Keulen geen verbond sluite met den Bisschop van Munster."

d'Estrades antwoordde den 6 Augustus aan den koning:

„Mij is verzekerd geworden dat de koning van Engeland, den markies Castel-Rodrigo (2) schriftelijk verzocht heeft, aan de troepen van Uwe Majesteit geen doortocht te geven. Ook weet men dat een Spaansche monnik, (William Temple?) acht dagen te Coesfeld bij den Bisschop geweest is, en dat hij na de komst van den monnik een millioen livres ontvangen heeft. Ook staan er vier regimenten te voet en een te paard bij Venlo en Roermond. Maar wat mij het meeste treft is: dat onze Spaanschgezinde tegenstanders hier in den Haag en in de provinciën het gerucht verspreiden, alsof dit alles voorbereidende maatregelen waren tegen de plannen van Uwe Majesteit omtrent Vlaanderen; en die bewering vindt zoo veel ingang, dat niemand zich hier schijnt te verontrusten over de troepen-werving van den Bisschop van Munster."

Wist men te 's Hage weinig, te Parijs en te Londen was men ook niet goed ingelicht.

Lodewijk XIV dacht dat Duitschland met Spanje tegen Frankrijk te velde wilde trekken en dat van Gallen's onderneming slechts een voorposten-gevecht was. Hij moest die onderneming wel in zijn eigen belang

(1) Rheinberg of Rheinberk, tusschen Wezel en Duisborg, een stadje van den Keurvorst van Keulen, was door de Nederlandsche troepen bezet en versterkt geworden.

(2) Gouverneur der Spaansche Nederlanden.

verhinderen, maar niet zoo, dat er de Hollanders bij wonden, want Nederland kon nooit te zwak zijn als hij Vlaanderen eenmaal zou aanvallen; immers het reeds vroeger op het tapijt geworpen plan van een bondgenootschap tusschen den Keizer, Spanje en Nederland, zou alle zijne plannen kunnen vrijdelen.

Te Londen vleide men zich met de hoop dat, als de zaak eens aan den gang was, de Duitschers wel zouden opkomen om Munster te helpen, en Engeland vrij zou komen met veel te beloven en weinig te geven. Hierop doelde een schrijven van lord Clarendon aan Temple van den 28 December 1665: „Het is onze „schuld niet dat wij verzuimd hebben hem (van Galen) „de bepaalde ondersteuning te doen toekomen. Wij „mochten vermoeden dat de Duitsche vorsten hem wel „heimelijk zouden ondersteunen.”

Intusschen had de staats-secretaris Arlington onder dagteekening van den 13 October, van Temple reeds deze tijding ontvangen:

„Een renbode van den Bisschop van Munster ver- „zekert mij, dat hij zonder geld niet langer bestaan „kan. Uwe Heerlijkheid kan begrijpen, welk eene ver- „legenheid mij dat baart, want men werpt mij voor, „dat ik het ben, die hem (den Bisschop) tot een „zoo spoedig aanvangen der expeditie heb overgehaald; „terwijl hij aanvankelijk eerst wilde beginnen, als de „tweede termijn der subsidiën uitbetaald zou zijn.”

En Aitzema, boek 45 zegt ons wat er hier te lande omging:

„In dese maendt julien esclattee de meest de werving- „van den Bisschop van Munster, sonder dat men wist „sijn dessein. Men wist wel dat hij ontevreden „was met deesen Staet over het werck van de Deiler- „schants; doch men kost sich niet inbeelden dat hij

„soo veel couragie hadde, dat hij deesen Staet met „oorloch soude aantasten. Meest werd geloofd dat het „was ten dienste van Spangien of van den Keizer.”

En nogtans ontbrak aan van Galen niet alleen de steun des Keizers, maar de kleine vorsten, zijne naburen, lieten hem zelfs alleen staan: Keur-Keulen uit natuurlijke vreesachtigheid; Brandenburg, uit politieke berekening; Brunswijk, omdat de mijter van Osnabrug nog zoo wankelend op zijn Luthersch hoofd stond; enz.

Het bezoek van lord Temple (den Spaanschen monnik van d'Estrades) te Coesfeld, was niet zonder gevolg. Er werden werfbureaux opgericht te Hamburg, Lubeck, Frankfort, Ments, Keulen en Antwerpen. Paarden en oorlogsmaterieel werd aangekocht, en een plan voor den aanstaanden veldtocht vastgesteld. Dit plan, misschien wel nooit vormelijk op het papier gezet, schijnt hierin bestaan te hebben: de Engelschen zouden op zee de Hollanders zooveel werks mogelijk bezorgen; de Bisschop zou Bergen-op-Zoom of Willemstad trachten meester te worden, alwaar de Engelschen in twintig transportschepen volk aan land zouden zetten, om in Zeeland en Holland te opereeren; eene betere grensscheiding tusschen Nederland en Munster moest in het vervolg de vijandelijkheden verhinderen, en de zoo vaak besproken waterwegen van Munster naar den Dollart of de Noordzee en naar den IJssel mogelijk maken; Koevorden zou dan het vooruitgeschovene punt, en de Bourtanger moerassen zouden de linie van verdediging worden voor het stift.

Temple scheen over zijne zending tevreden te zijn. Den 6 September schreef hij aan zijne familie:

„Ik had het geluk meer te verkrijgen dan men aan het hof verwachtte, zelfs meer dan de Bisschop aanvankelijk beloofd had. Deze Vorst is een man van geest en oordeel, maar zijne lichaams-

krachten zijn minder. Hij zegt, alles wat besproken is te zullen vervullen: *fide sincera et Germana* (met Duitsche trouw en eerlijkheid), eene uitdrukking die hij dikwerf gebruikt."

Aan den staats-secretaris schrijvende den 13 October, voegt hij er bij:

„Alles wat ik met zekerheid zeggen kan, bestaat hierin: dat er geen ander gevaar bij den Bisschop te vreezen is als geldgebrek. Ik ken hem in zooverre, dat hij niet spoedig loslaat, wat hij eens aanvat. Het ontbreekt hem noch aan moed, noch aan kloekheid of doorzicht; evenmin aan zucht naar grootheid en roem. Wat de Hollanders betreft, men kan met genoegzame zekerheid aannemen, dat zij weinig op huu gemak zijn. Zij worden op de beide elementen aangevallen en gaan gedrukt onder uitgaven en imposten; inwendig verscheurd en gescheiden door politieke partijen, wantrouwen zij zelfs tot overmaat van ongeluk, den steun van hunnen bondgenoot, Frankrijk."

Den 14 September 1665 vaardigde Christoffel Bernard zijne oorlogsverklaring uit. Zij was gegoten in den vorm van eenen brief aan de Staten. Een trompetter bracht die over en moest op antwoord wachten, dat tien dagen later gegeven werd. Brief en antwoord bespreken zeven punten: 1° de wederrechtelijke inmenging der Staten in zaken, die het Rijk aangaan; 2° de bezetting der Dijlerschans en schending van grondgebied; 3° beleedigende brieven aan den Keizer en de Duitsche vorsten gezonden; 4° de voortdurende bezetting van Lierort en Oostfriesche plaatsen; 5° Borculo, en de vordering van vijftien maal honderd duizend gulden; 6° de verspreiding van spotprenten en schimpdichten; 7° het ondersteunen van den opstand te Munster.

Het leger van den Vorst-Bisschop bestond thans uit elf afdeelingen paardenvolk, en dertien regimenten voetvolk. Bovendien had hij nog drie regimenten voetvolk in Brabant, en eene artillerie, die als het beste zijner wapens beschouwd werd.

De opperbevelhebber was de veldmaarschalk prins Georg Christiaan van Hessen-Homburg; onder dezen stonden de opperwachtmeesters Gorgas en graaf d'Ossery, en verder de kolonels Elberveldt, von Pleuren, Crone, (Krohne), Plettenberg, enz.

Dit leger viel gelijktijdig van drie zijden in Nederland.

Den 24 September kwam de hoofdafdeeling, met den Bisschop, met Homburg en d'Ossery te Gronau en Losser. Den volgende dag bereikte zij Enschedé, en vervolgens Oldenzaal, Ootmarsum, Almelo. Op den feestdag van den Heiligen Michael, (29 Sept.) liet de Bisschop het *Te Deum* zingen in de parochiekerk te Borculo.

Den 1 October verschijnt hij te Lochem, te Deutichem, te Keppel, en in het gezicht van Zutphen en Doesburg belegt hij den krijgsraad, en vraagt: Wat nu? — Von Pleuren zegt, dat men zonder gevaar het leger niet verder kan laten voortrukken; Gorgas lag in het noorden zonder hulp, Carpius en Natta waren in het zuiden, aan zich zelve overgelaten. Von Pleuren had gelijk; want in het zuiden was de zaak der Munsterschen reeds zoo goed als verloren.

Te Antwerpen toch waren wel twee korpsen gevormd, maar én de Hollanders' én de Franschen hadden zich zoo sterk tegen dat werven verzet, dat de Spaansche kommandant de korpsen deed vertrekken, vóór dat ze genoegzaam gewapend en geoefend waren. Carpius werd op weg naar Willemstad in het dorp Wouw, door de garnizoenen van Staats-Brabant ingesloten, en na eenige verdediging, met al de zijnen gevankelijk naar 's Bosch geleid. Graaf Natta met zijne afdeeling was nog te Oudenbosch, en wist, op eene of andere wijze, te Valkensweert en hooger op te komen, waar hij de landlieden brandschatte, en zijn volk zag verloopen.

Ook was de positie van Gorgas in het noorden, alles behalve benijdenswaardig. Men had hem gevraagd: „Kunt gij de *Bourtanger Schans* innemen?” en de soldaat had geantwoord: „Ja, als men mij den rug dekt;” en te Meppen en te Latum trok hij de Eems over. Het graafschap Lingen, dat den Prins van Oranje toebehoorde liet hij ongedeerd, „en nam er noch hen noch ei.” (Aitzema.)

De geschiedenis van *Bourtang* zou het onderwerp eener belangwekkende verhandeling kunnen zijn; wij vergenoegen ons met de vermelding van het onontbeerlijkste voor ons onderwerp.

Vroeger zal dat moeras zich wel aan den Dollart hebben aangesloten, en het alignement op den toren van Nesserland eene soort van grensscheiding geweest zijn. Toen was de strook lands, die zich tusschen Bourtang en den Dollart gevormd had door kleine schansen bezet: de Boner of Bondeschans, de Oude schans, de Nieuwe of Langerakker-schans enz.

Volgens Kloden zou de Bourtang, die ook grensmoeras en twistmoeras genoemd werd, nu nog twaalf uren gaans lang en twee of drie breed wezen. Volgens van Alpen hadden de Hollanders of beter gezegd de Groningers de Nieuwe of Langerakkerschans en de Bourtangerschans op Duitsch grondgebied gebouwd.

Toen Gorgas daar kwam geloofde men in militaire kringen, dat de provinciën Friesland, Groningen en Drenthe van de landzijde slechts drie toegangen hadden: Bourtang, Koevorden, Zwolle; het overige was onwaadbaar moeras.

Het fort Bourtang intusschen is niets meer dan een versterkte zandheuvel in het midden van dit moeras. Een kunstweg van een uur gaans verbindt die schans met het landschap Westerwolde, (prov. Gro-

ningen) en een soortgelijke weg of dijk van gelijke lengte, loopt naar Datemen, een paar uurtjes van de Dijler-schans.

De Guiche zeide met zijne gewone oppervlakkigheid: „Honderd boeren kunnen den dijk doorgraven en dan is „de Bourtaug overmeesterd.” Dat wist Gorgas ook wel, maar hij had gevraagd, dat men hem den rug zou dekken, want hij moest zoowel van den Groninger als van den Eemslander kant graven, en kreeg alzoo Groningen en Friesland in den rug, en Oostfriesland in de flank.

In de laatste dagen van September was hij over dat veen gekomen, nu eens tot den buik in het water voortwadend, dan wederom langs eene noodbrug, die van den eenen pol tot den anderen werd gelegd. Te Sellingen zette hij voet op den vasten grond, en het klooster te Ter Apel, waaruit vroeger de Kruisheeren verjaagd waren, werd zijn hoofdkwartier.

De Staatsche Luitenant Nierop versloeg met 104 man eene bende Munsterschen bij Jipsinghuizen, doodde er 2—300; nam 120 man gevangen, vernietigde de brug of dam en stookte er elf vreugdevuren van, maakte negen ledige kisten buit, enz. Zoo luidt het verslag van kapitein Dam, (bij Aitzema 45^e boek); maar Gorgas van Ter Apel te verjagen scheen hij niet te kunnen. Het was dus ook hier slechts eene schermutseling, gelijk geheel de Munstersche oorlog eene aaneenschakeling van schermutselingen heeten moet, waarin getallen en omstandigheden door verschillenden verschillend worden opgegeven, maar die zonder beslissende uitwerking bleef.

Van Alpen beschrijft de meeste dier kleine gevechten. In het algemeen hielden de Munsterschen strenge discipline, roofden veel vee, en kregen nog al krijgsgevangenen in handen. Daarentegen deserteerden dagelijks eenigen van hun volk; misschien gaf de meerdere vrij-

heid en het grooter handgeld, hun vooral door de Franschen aangeboden, daartoe aanleiding.

In den kriegsraad bij Zutphen werd besloten, dat een gedeelte van het leger in Overijssel de winterkwartieren zou betrekken; een ander gedeelte, ongeveer acht duizend man sterk, zou onder d'Ossery door Drenthe en Groningen naar de Bourtang trekken; terwijl de Bisschop zelf, met eenige regimenten door Bentheim derwaarts zou gaan. Heden nog wijst men u in of bij Meppen de kamers, waar van Galen gelogeerd heeft, en een ander vertrek dat hij tot kapel had ingericht. De veldmaarschalk, de prins van Hessen-Homburg, deed middelerwijl eene reis naar Weenen.

Deze troepen-beweging bleef over den IJssel niet onopgemerkt, en wie maar kommandeeren kon, kommandeerde. Men zou, zoo hette het van Hollandsche zijde, Roveen en Staphorst versterken en werkelijk moest d'Ossery dien weg nemen om het vele water te ontwijken en om den tegenstand, dien hij te Ommen vond. Op de brug te Berkum bij Zwolle liet hij, volgens Aitzema, door vier en twintig trompetters het „*Wilhelmus*” blazen, tot „groote ergernis der *goedgezinden* en tot seductie van „onze militie.” Hij vond verder wel eenige boomen omgehakt en eene wacht van landvolk, maar niets wat hem beletten kon Drenthe binnen te rukken.

Hier lag nu alles open tot aan het Groningsch grondgebied. Een fortje en eenige gewapenden schenen hem den overgang van de Aa te willen betwisten aan de ponterbrug, (lees: punterburg), daarom nam hij den weg over Zuidlaren, de Groeve en Fokshol; het nieuwe kanaal door de stad (Groningen) in 1616 daar gegraven, waarvan men de bruggen verwijderd had, hield hem acht uren op. Had het geschut, dat door Crone aangevoerd werd, hem niet beschermd, hij zou zich den weg door ongeveer 900

Staatschen hebben zien afgesneden. Den 8 October (oude stijl) trekt hij Winschoten binnen, legerd zijn volk te Blijham en in de omstreken, maakt eene geregelde verbinding met Gorgas te Ter Apel en bezet Winschoterzijl en de Bruggerschans.

Inmiddels had Christoffel Bernard aan den anderen kant een vruchteloos aanval gedaan op Stikhuizen en Grieterzijl, een klein haventje in Oostfriesland; om daar te vinden, wat te vergeefs in Willemstad gezocht was, en misschien een blijvende haven voor Munster. Ook had hij vier duizend ruiters eene wandeling laten doen door het Osnabrugsche, alwaar men aanstalten had gemaakt om voor de Hollanders volk te werven. Op zijn bevel werd er een dam door het moeras gelegd van Heyde naar Ter Apel, waarvan de overblijfselen nog zichtbaar zijn, die thans nog den naam dragen van *Bisschopsdijk* of *Gorgasdam*.

Prins Maurits was d'Ossery op den voet gevolgd, en na den 22 October te Groningen krijgsraad gehouden te hebben, waarbij de *gedeputeerden te velde*, Corn. de Wit, Glinstra en Nieuveen tegenwoordig waren, zond men kolonel Stik met 900 man om Scheemda te bezetten. Askin moest met 1300 man naar de Meeden oprukken, en de prins kwam zelf daar, den 25 met 1200 man. Hunne voornaamste zorg was, alle koornmolens onbruikbaar te maken, en bij hoogen vloed de sluizen, die zij machtig konden worden, open te zetten.

Gelijktijdig werd de Valterschans door de Hollandsche soldaten bezet.

Schreven we een roman, dan moest d'Ossery zich nu omkeeren, en in de vlakte van Heiligerlee, die hij bezet hield, sneuvelen of overwinnen; en de Engelschen moesten te Delfzijl of te Winschoterzijl eene landing beproeven.

Doch niets van dat alles gebeurde. Christoffel Bernard deed wat hij kon en wat niemand verwachtte. Hij liet zijne troepen terugtrekken over de brug of den dam door het veen.

Van die brug zijn vele beschrijvingen gemaakt. Wij volgen het liefst van Alpen, den eenigen schrijver, die ze gezien heeft.

Tusschen Heda (1) en Ter Apel is de Bourtang niet breeder dan anderhalve Duitsche mijl. Daar werd van beide kanten tegelijk gearbeid; men wierp takkebossen, rijswerk, riet, balken en planken van afgebroken huizen, geheele boomen, en alle hout wat men vinden kon in de diepte, vulde dat aan met turf en zand, en bevestigde alles met palen. Eindelijk trok het voetvolk er het eerst over, vijf man in 't gelid, daarna de bagage en duizende ossen, (2) (milleni frisii boves), en eindelijk het laatst de cavalerie.

Den 22 November werd Winschoten verlaten en den volgende dag door Staatschen bezet. Het is opvallend, zegt Tucking, dat niemand het plan opvatte om den bouw dier brug te verhinderen, of de aftrekkenden na te zetten.

Het verslag van prins Maurits aan de Staten Generaal zegt alleen: „Den vijandt met omtrent acht duizent man in Drenth en in Groeningerland gevallen zijnde, ben ick in persoon derwaerts getrocken, en hebbe met omtrent drie à vier duijsent man de passen zoodanig bezet, dat den vijandt door honger en watersnoot eijndelijk het voors. lant en alle sterckten heeft moeten verlaten, sulcx dat de provincie nu van den vijandt bevrijd is.” (Aitzema boek 46)

(1) Visscher schrijft Heyde.

(2) In sommige streken van ons vaderland heet iemand, die van Munster komt nog: koedief.

Op eene andere plaats heet het: dat Prins Maurits geen aanval wagen durfde, voor dat hij meer en beter volk had; want wegens de communicatie die met Eemsland gemaakt werd, kon hij door de geheele legermagt der vijanden gemolesteerd worden. Aannemelijker schijnt het, dat het oorlogstooneel verplaatst werd door de aankomst der Franschen. Den 11 November toch verliet Maurits reeds, door de gedeputeerden gevolgd, Scheemda; en den 15 was hij bij de Fransche voorhoede aan den Rijn; terwijl wij den Bisschop met zijn leger reeds in de eerste dagen van December te Winterswijk, Ahaus, Vreden en op andere grensplaatsen vinden.

„Het is soo pijnlijk als men van eene muijs gebeten wort!” klaagt Aitzema. Het regende dan ook in Holland schand- en schotschriften tegen den Bisschop en men was er onuitputtelijk in spotprenten. Men scheen niet te begrijpen, dat, hoe dommer en belachelijker van Galen werd voorgesteld, wij des te ellendiger figuur maakten, die niet verhinderen konden, dat hij bij ons binnenkwam en uitging naar welgevallen.

De roem en de kracht van Nederland was ter zee; de landmilitie had men daarentegen deerlijk verwaarloosd. Vooreerst begrepen de republikeinsch-gezinde burgervaders dat alles goed ging als hun stad of hun tuintje welvoeren. De rang van kapitein, vaandrig, enz. was vervolgens een eerepost, die op ongezochte wijze in den zoon de verdiensten van den vader beloonen moest. Bovendien waren er van de veertig duizend man, die op de lijsten stonden, en waarvoor soldij betaald werd, volgens den Comte de Guiche, slechts zeven duizend onder de wapenen. Ten laatste vergezelden de armée altoos gedeputeerden te velde, die de generaals belemmerden, en misschien uit kleingeestigheid dwarsboomden.

Onverschillig welke de oorzaak geweest zij der vernedering, de muizenbeet verbitterde het gemoed van menigen Nederlander, en men zocht op vrome of minder vrome wijze, door bijbelsche exegese, of door hekeldicht en bijschrift zijn wrevel jegens den Bisschop te koelen.

Een vrome, die eens recht geestig wilde zijn, schreef toen: dat de Bisschop niets minder kon zijn dan het beest uit het boek der Openbaring; want het getal des beestes (666) was zoo duidelijk als iets in den naam: ChrIstophorVs bernarDVs Von gaLen, te vinden. Dit was echter een zeer vermetel spel; want een hoogleeraar te Leiden, die gewaagd had het gevoelen te uiten dat de groote Turk best dat vreeselijk beest wezen kon, werd deze willekeurige interpretatie zeer euvel genomen en men censureerde den professor: „dewijl Luther en Calvijn dien naam den Paus hadden toegewezen.” Het stond dus niet vrij, dien zoo maar aan een Turk of Munsterlander weg te schenken.

Een blaasbalmaker te Deventer, die zich de overhaaste vlugt van den Bisschop niet anders verklaren kon, of het moest door de kracht van zijn instrument geschied zijn, liet hem op zijn luifel schilderen, en daaronder schreef hij:

In Berend van Galen den Bisschop der zwynen,
Maakt men blaasbalken by dozynen.

Nog zwieriger deed het een spekslager, die Barend op zijne winddeur voorstelde rijdende op een varken, en daaronder het deftig epigram plaatste:

Hier ziet gy Barend van Galen in zyn pontificaal verheven,
Zoo als hy ter jagt plagt te ryden in zyn leven,
Gevolgd door zyn' adeldom in gelyke pragt,
Als opperste jagtmeester van de Westphaalsche Swynen jagt. (1)

(1) De uithangteekens door Mr. J. van Lennep en J. ter Gouw. Deel I, blz. 244.

Meer geest zat er in de woorden van een Groninger student, die later tijdens het beleg van die stad, toen een gloeiende kogel de borstels van een varken verschroeiide, uitriep: „Zou hij al zijne schapen reeds zoo kaal hebben geschoren, dat hij nu met de zwijnen moet beginnen!”

Natuurlijk werd er onderzoek gedaan naar de oorzaak van zoo veel onheil, en werd er last gegeven alle „*Wandevouren*” strengelijk te straffen. Te Winschoten knoopte men een man op, die den vijand den weg gewezen had. Te Groningen werden doctor Harkens en Gerrit Uden, vrienden of geestverwanten van Schuijlenburg, onthoofd. Te Borculo werd rechtsingang verleend tegen den kommandant, en elders naar gelang der omstandigheden met meerdere of mindere gestrengheid gehandeld.

HOOFDSTUK VIII.

Tusschenkomst der Franschen. Vrede van Kleef.

De schrijvers van dien tijd en de handelingen der strijdende partijen, blijven duister en onverstaanbaar, tenzij men van de Hollandsche zijde het volgende plan van defensie veronderstelle. De vijand had op twee punten een inval beproefd: in Twente had hij geen tegenstand gevonden; in Groningen hielden de Bourtangerschans en moeras hem oogenblikkelijk tegen. Nu zou men hem in dat moeras laten overwinteren, en hij kon daar verhongeren of verdrinken naar verkiezing. Het Nederlandsche leger zou inmiddels met het Fransche vereenigd, in het Munstersche vallen, en er nemen wat er te nemen was. Het Nederlandsche garnizoen te Kleef en te Wezel vermocht dan uitmuntende diensten te bewijzen; en kon men Brandenburg en Osnabrug (Brunswijk-Lunenburg) voor die zaak winnen, dan was de uitslag zoo goed als zeker.

Wie zulk plan het eerst op het touw zette, wordt niet met uitdrukkelijke woorden bericht. De volgende brief

evenwel wijst ons aan waar wij den uitvinder van het schoone plan te zoeken hebben. Den 25 December 1665, schreef de Fransche minister van oorlog, Louvois, aan den gezant van Frankrijk in den Haag: (1)

„L'interest de S. M. est de faire en sorte que l'Evesque de Munster se porte à demander la paix, et le meilleur et le plus honeste moyen de l'y obliger, est de le traiter comme il a fait les Hollandois. Pour sela, de faire durant l'hyver de grandes courses jusques dans le coeur de son pays et de piller et de desoler la campagne. S. M. désire que vous fassiez connoistre à Mrs. les Etats, qu'il n'y a rien de si avantageux pour eux que de ruiner le pays ennemy; et que sans leur descouvrir le véritable interest de S. M. vous leur inspiriez de faire pour cette fin agir leurs troupes et celles du Roy durant l'hyver...”

En de gedeputeerden te velde deden het onmogelijke, om de veldheeren op weg naar Westfalen te krijgen, doch zonder gevolg; dewijl de welberekende wendingen van den Bisschop hen daar een leger deden vinden, waar zij een open veld verondersteld hadden.

Was het Fransch-Hollandsche expeditie-korps niet sterk genoeg om de Munsterschen te slaan?

Lodewijk XIV vreesde evenzeer eene overwinning als eene nederlaag. De eerste moest natuurlijk op de Duitse Vorsten terugwerken en kon eene vereeniging onder hen veroorzaken, die met zijne bedoelingen in strijd was; en de nederlaag der Franschen tegenover Munster zou eene schande zijn, die eenen tweeden oorlog noodzakelijk maakte. Aitzema gelooft, dat de Fransche generaals openbare orders hadden om in Munsterland in te vallen, en geheime orders om de Munsterschen te sparen. Volgens Dr. Wiens zou men moeten zeggen: geheime orders om zonder vechten vriend en vijand te

(1) Vgl. Depping.

vermoeien en af te matten, en zoo beiden tot een vrede te dwingen, welken dan ook.

Een brief van den staats-secretaris Lionne (1) aan d'Estrades, kan ons in dit laatste gevoelen versterken. Reeds den 23 September 1665 had hij geschreven:

„Om op uw schrijven te antwoorden wil ik u in vertrouwen, en op voorwaarde der stipste geheimhouding zeggen, dat de Koning besloten heeft hulp te verleen, deels om zijne eer, deels om zijn voordeel; want beiden vorderen, dat de Staten niet geheel overwonnen worden. Maar wat hij ook bij deze gelegenheid doen moge, wij zijn overtuigd, dat de Staten ons bij andere gelegenheden geene dankbaarheid zullen bewijzen, en in het bijzonder, dat zij de partij voor onze vijanden zullen opnemen, zoodra de Koning zijne rechten op Vlaanderen zou doen gelden. Is het niet verdrietig zich in een grooten oorlog te wagen, waarin wij misschien onze geallieerden zullen verliezen, en dat voor menschen, die ons met zulke munt betalen zullen?”

Het eerste bericht van de komst der Fransche hulp-troepen, geeft ons de Engelsche gezant, lord Temple in een schrijven van den 10 Dec. 1665. (2)

„Van de Franschen hooren wij niets sedert zij naar Holland getogen zijn. Toen zij Maastricht passeerden, vormden zij een korps van minder dan 6000 man. De ruitery was schoon, maar hun voetvolk erbarmelijk. Zij hadden de voeten stuk geloopt en droegen de schoenen aan den hals. Hunne voornaamste beleefdheid bestond hierin, dat zij de Hollanders, die hen goed onthaalden, tienduizend maal naar den duivel wenschten. Zij betaalden niet, of gaven valsche munt, en de beste behandeling namen zij met verachting en dwazen overmoed aan. Op de markt te Maastricht dronken zij in het openbaar de gezondheid van den Koning van Engeland, en van den Bisschop van Munster; eene onaardigheid, die meer de losbandigheid van dit volk, dan hun goede gezindheid jegens die beide Vorsten bewijst.”

De klachten over de Franschen waren dan ook alge-

(1) Dr. Wiens. — (2) Bij denzelfden.

meen, en vullen bij Aitzema geheele bladzijden. Zwart brood wilden zij niet eten. Schoenen en sokken konden nauwelijks in toereikende hoeveelheid aangevoerd worden. Zij weigerden iets te dragen behalve hunne wapens, en mishandelden de voerlieden. Voor eerbare vrouwen vooral, was de Fransche lichtzinnigheid een gruwel.

Den 20 November marcheerden zij door Arnhem. (1) Zij defileerden gedurende vier uren van de Akkerpoort naar de Brukepoort (?). De dwarsstraten waren met kettingen gesloten, en het kanon bulderde op de wallen. Generaal Pradel was hun chef en de gedeputeerden, Beverning en van Asperen, waren hem in koetsen tegemoet gereden. De voorhoede werd gevormd door eene compagnie van de garde te paard, wier mantels van fijn goud en zilver schitterden. De prins van Oranje stond als gewoon burger onder de toeschouwers; hij werd echter door Pradel opgemerkt, die hem een bezoek bracht, wat weldra bij de andere hoofd-officieren navolging vond. Den 23 werden de chefs op het Prinsenhof vorstelijk onthaald, waarbij ook de Fransche gezant in den Haag, graaf d'Estrades, tegenwoordig was, die in een schrijven van den 30 November aan zijnen meester mededeelt, wat de heeren daar zoo al gekeuveld hadden: (2)

„Ik was naar Arnhem gegaan, om de troepen van Uwe Majesteit te zien, en om met den heer Pradel, Prins Maurits en de Gedeputeerden te velde over het operatie-plan te beraadslagen. Er is besloten dat beide legers krachtig tegen den Bisschop zullen ageeren. Men wil Lochem, Deutichem en het slot Keppel aangrijpen. Een aanval op Borculo is niet uitvoerbaar, omdat het land een half uur in de rondte onder water staat, en de

(1) Deze woorden zijn genomen uit het *Theatrum Europaeum* X. Volgens van Alpen zou men Nijmegen moeten lezen. Misschien hielden zij in beide steden een soort van parade.

(2) Dr. Wiens.

Bisschoppelijken den dijk bezet houden. Prins Maurits zal met vijf à zes duizend man, naar Wezel gaan; een paar Bisschoppelijke stadjes en een paar forten aan de Lippe bezetten. Doesburg, Grol, Zwolle, Kampen, Zutphen, Deventer, en andere plaatsen aan den IJssel zullen door groote afdeelingen te voet en te paard bewaard worden. De troepen van den hertog van Brunswijk zullen over Lingen en Rheine in Munsterland trekken, en als de Bisschop hen overvallen zou, op Wezel aanrukken, om vereenigd met de onzen tot in het hart van Munsterland door te breken.

Door deze schikking zijn wij in staat, den geheelen winter door, oorlog te voeren op het grondgebied van den Bisschop, en zijn leger te vernietigen; want hij moet zich dan op Meppen, Munster en Coesfeld terugtrekken, en kan in het open veld geene zekerheid of geene levensmiddelen vinden. Dit is hetgene te Arnhem besloten is, en wat op mijn voorstel in eene lange conferentie met den heer de Wit, door de Staten-generaal is goedgekeurd.

„Wat het voorstel van een wapenstilstand, dat van den heer Friquet (1) is uitgegaan, betreft, zal ik wel middelen weten te vinden, om de onderhandelingen dienaangaande op niets te doen uitloopen; want gelijk ik U. M. al meer bericht heb, in een land waar zooveel cabaal is als hier, kan men een voorstel op verschillende manieren krachteloos maken.”

Van Alpen spreekt ook over die plannen en voegt er bij: dat het gemakkelijker is, ze in de raadzaal te bespreken, dan ze in het veld uit te voeren. d'Estrades merkt op: dat het gebrek aan levensmiddelen, zoo voor menschen als paarden de Staten in verlegenheid bracht; want het leger van den Bisschop had den voorraad in Gelderland, Overijssel en Groningen uitgeput en vernietigd.

Nog een bijoomerk der Franschen leeren wij uit een brief van den koning aan d'Estrades, van den 15 November 1665, kennen, waarin hij schrijft:

„Hij (van Beuningen, de gezant der Nederlanden te Parijs) had gezegd, dat ik er wel op denken kon, de troepen van den

(1) Gezant van den Keizer.

Bisschop te verleiden en van hunnen meester afkeerig te maken; waardoor de Staten de macht van den vijand zouden zien afnemen, terwijl de mijne vermeerderen zou. Het plan schijnt mij zoo goed, dat ik u de zorg voor de gelukkige uitvoering daarvan opdraag."

Pradel verborg zijn afkeer van de bemoeiingen der *citoyens soldats* niet, zoo noemde hij soms de Gedeputeerden te velde der Staten, maar toonde achting voor Prins Maurits van Nassau; de man, die in Europa en in Amerika gestreden had, en nu nog zoo onvermoeid en buigzaam was, boezemde hem een zekeren eerbied in. Toen men hem boodschapte, dat de prins op het verzoek der heeren naar Lochem was opgerukt, volgde hij aanstonds, en deed dien avond nog zijne cavalerie in het gezicht der stad bivakkeeren.

Lochem was zooveel moeite niet waard. De commandant dier stad von Elverfeld had reeds verklaard dat zij onverdedigbaar was. Na vier dagen werkens in de loopgraven eischten de Hollandsch-Fransche belegeraars de stad op, en hij gaf ze over op eervolle voorwaarden. De gedeputeerden gingen een kijkje nemen toen de bisschoppelijken aftrokken; zij telden, officieren en gewonden meegerekend, 400 man te voet, waaronder zich vele jongelingen en 60 te paard bevonden; allen waren wel gemonteerd en gewapend. Tegen den wil van sommigen hield Maurits strenge tucht; er werd niet geplunderd, en de vijand genoot veiligheid en krijgseer tot aan de grenzen bij Vreden.

Bij het beleg van Lochem behoort de volgende anecdote. Een der heeren te velde maakte aanmerkingen over de werkzaamheden in de loopgraven. Maurits verzocht nadere aanwijzing, en arm in arm wandelden zij tot aan het front van eene vijandelijke batterij; terwijl de prins volgens zijne gewoonte met een lachend

gezicht de gierende kogels nastaarde, gaf de gedeputeerde zoo vele teekenen van levenslust, dat de Mof uit wellevendheid en medelijden zijn vuur staakte.

Nu moest Boekholt belegerd worden; maar Maurits en Pradel hadden besloten het niet te doen en zeiden, dat het om het gevorderd jaargetij en om de sterkte der plaats, onmogelijk was. Een groot gedeelte van hetgene heen en weer geschreven werd, vindt men bij Aitzema, eenige kleinere stukken geeft de Guiche bij Depping. En hiermede eindigt de *eerste Munstersche oorlog*.

De Nederlandsche troepen en het Fransche hulptroep zochten winterkwartieren; de vijanden daarentegen bleven in het veld. — „En (1) 't was een klachtigen en kluchtigen „tijd, zoo treurt Aitzema. Elck zeide het sijne. Veel beris- „pers, weinig beteraers. De gedeputeerden en de heeren „militaire hoofden lieten niet nae elckander te visiteeren, „te tracteeren ende te caresseeren; edoch in het parti- „culier lieten sij niet nae te seggen: elck het hare! „Anders sag men dat de Munsterschen korts daernae „met acht à thien duijsent man te velde quamen, ende „Vrieseveen in Overrijssel, ende Emmen in Drenthe, „overvielen ende plonderden, 't volk sloegen en ge- „van- „gen wegvoerden; konden die in 't veldt duijren, d'onse „moesten het ook kunnen. Het was in allen manieren „suspect ende aenmerckelijck dat den Koningh tot noch „toe niet een stuijver subsidie, ende niet een man tot „secours hadt ghesonden tegen Engeland: ende wat hij „ghesonden hadt tegen den Bisschop dat deed meer „schade als voordeel, want sij gaven quaedt exempel „aen 's landts militie, ende induceerden oock onse mili- „tairen tot onwille. Ende 't leger was soo vroeg niet

(1) Aitzema, 46 boek.

„in garnisoen of men begost weder te deliberereen over „den aenstaenden veldttoght.”

In de omgeving van Keizer Leopold had men met aandacht geluisterd naar het verhaal van den Munsterschen veldmaarschalk Hessen—Homburg; de tuchtiging, die de Hollanders ontvangen hadden, werd er loon naar werken genoemd; maar die rijke landouwen en heerlijke zeehavens mochten in geen geval in de handen der Engelschen of Franschen vallen; en de Franschen zooveel mogelijk uit Duitsche zaken te weren was goede politiek. Het was dus tijd om vrede te sluiten en Friquet ontving den last, eene voorloopige basis voor de onderhandelingen te maken, en den Staten 's Keizers bemiddeling aan te bieden. „De Hollanders zouden alle bemoeiing met „de Munsterschen zaken van de zijde der Franschen doen „ophouden en oude vorderingen laten varen; de Bisschop „zou daarentegen alle ingenomene plaatsen verlaten.”

Sommige *Hollandsche* heeren meenden in hunne niet zeer verlichte vaderlandsliefde; men moest den Bisschop *mores* leeren, en kastijden voor de vermetelheid, dat hij een zoo machtigen Staat had durven aanvallen, of men moest hem naar het dolhuis brengen, en Munster tot eene vrije stad verheffen. (Vlg. Aitzema.)

In *Zeeland* werd betreurd, dat men eenige jaren vroeger Munster niet bezet had. De dominé moest nu soms zeven jaren preeken om een papist te bekeeren en toen had men een geheel gewest zonder een enkele preek kunnen reformeeren. *Gelderland* vond bezwaar in het geldelijke; Zutphen alleen had wegens deze aggressie eene vordering van elf honderd vijftig duizend vijf en tachtig gulden, vier stuivers en veertien penningen. *Groningen* had vijf honderd duizend gulden schade geleden, en eischte eveneens vergoeding. Anderen kwamen met meerdere of mindere pretensies, naar gelang der werkelijk geleden of

vermeende nadeelen; doch het ging niet aan om weer een courier naar Christoffel Bernard te zenden met de boodschap: „Betaling of executie.” Men vond het beter zich op een oud besluit te beroepen, naar we meenen van 1599, waarbij bepaald was dat oorlogsschade bleef ten laste van hen, die ze geleden hadden, en dat militaire inkwartiering op de kapiteins moest worden verhaald, die op hunne beurt met 's lands finantie-meester konden afrekenen.

Intusschen scheen de raadpensionaris de Wit wel genegen om met Friquet te onderhandelen. Hij kwam met den keizerlijken gezant overeen, dat de heer van Goese (1) naar den Bisschop zou gaan, en daar een paar der naburige heeren aantreffen, die door den Keizer gezonden waren.

Maar d'Estrades zou wel middelen vinden om alles op niets te doen uitloopen, „wat in een land, waar zoo veel cabaal is, niet moeilijk was.” Want Frankrijk wilde niet dat de zaak door de handen des Keizers ging en zond den heer Lessins naar Coesfeld, met het gevolg, dat daar een half dozijn afgezanten te gelijk aanwezig waren, om over den vrede te onderhandelen. Eerst weigerde Christoffel Bernard, doch later gaf hij in zooverre toe, dat er over préliminair en garantie zou gesproken worden, doch alles in behoorlijken vorm.

Een brief door den Bisschop, den 12 Februari 1666 aan lord Temple geschreven, spreidt veel licht over den toestand, dien wij bespreken:

„Ik maak mijne toebereidselen om in het voorjaar mijne armée in het veld te brengen; en ik twijfel niet of men zal zorgen dat

(1) Johan, baron van Goese, was keizerlijk gevolmachtigde bij Frederik Wilhelm, Keurvorst van Brandenburg. Later werd hij Bisschop en Kardinaal.

ik het derde quantum der subsidiën in eens kan ontvangen. Gij moet reeds te Brussel 30.000 rijksthalers disponibel hebben, en kunt dan middelen vinden om mij de overige 25.000 in wissels op Keulen over te maken, want het is zeker dat ik niets kan beginnen in eene zoo groote onderneming, als de gelden mij in kleine sommen langzamerhand toevloeien: uitstellen van betaling is bij mij zooveel als niets geven. Ook zal ik dit jaar meer tegenstand vinden, dan verleden jaar. Er hebben zich vijanden opgedaan, daar ik niet op gerekend had; vermoedelijk zal de keurvorst van Brandenburg onder hun getal zijn. Maar ik hoop dat ik door een verbond met Zweden en door de brieven van Z. M. die ik ontvangen heb, en geheim moet houden, alles zal te boven komen.

„Ik verzeker U, dat, wat ik het best bewaren wil op deze wereld, is de alliantie met Z. M.; geen geweld is sterk genoeg om mij daarvan af te trekken.

„Ik hoop dat de bemiddeling, mij door den Keizer en andere Vorsten aangeboden U niet zal doen denken, alsof ik van besluit veranderd ware; in mijne omstandigheden mocht ik dat aanbod niet geheel afwijzen; ik heb dus, om tijd te winnen, het voorstel aangenomen, doch mij enkel bepaald bij de algemeene préliminairen, bij de keus der bemiddelaars, de waarborgen des vredes, den aard der onderhandelingen, enz. Mijn besluit staat vast, ik breek niet met den Koning, want ik verwacht mijn slagen geheel en al van zijne bescherming.

„Met groot genoegen verneem ik dat het verdrag tusschen Engeland en Spanje geteekend is. Ik verlang uit geheel mijn hart, er spoedig de vruchten van te zien, en hoop dat de Spanjaarden strijdvaardig zullen zijn, wanneer zij even als Holland, door het drijven der Franschen zullen aangevallen worden.”

Dan de subsidien kwamen te laat; de Zweden bleven te lang weg; en de Spanjaarden waren niet gereed; ziedaar lezer,..... den *vrede van Kleef!*

Hebt gij wel ooit in het veen een man gezien, die den weg bijster was? Hij baadt en springt van pol op pol, en verwijdert zich van het punt, dat hij een oogenblik vroeger trachtte te bereiken, om er zich later weer heen

te richten. Zoo was nagenoeg de houding van Frederik Wilhelm, keurvorst van Brandenburg, en eersten onderhandelaar bij den Kleefschcn vrede.

Zijne raadslieden hadden hem gezegd hij moest geene partij kiezen, maar liever in troebel water vissen. Doch die raad baatte hem weinig; want zijne steden Kleef, Buderik, Wezel enz. werden nog altoos door de Hollanders bezet, en zij lieten er thans de Franschen in huishouden. Reeds lang had hij die plaatsen kunnen terugvorderen; maar Lodewijk XIV had hem afkeerig gemaakt van den Westfaalschen kreits; en immer werd hij van elke krachtige poging weerhouden door de vrees dat hij soms de belangen van den *Illustren Pupil*, later Willem III, wiens oom en voogd hij was, mocht benadeelen.

Thans had hij echter, het verblijf der Franschen in deze steden moede, zich eerst tot den Keizer en later tot den Franschen koning gewend, en eindelijk richtte hij zich tot de Staten in den Haag met het aanbod: dat hij Christoffel Bernard hetzij met schoone woorden en overreding, of door een gewapenden inval in zijn stift bewegen zou, om vrede te sluiten.

Maar welke belooning zullen hem de Staten geven? Zal hij zijne stad Orsoy en den tol te Gennip terug erlangen? „Onmogelijk!” luidde het antwoord. Zal hij dan soldaten leveren maar ze ook mogen aanvoeren? „Wel soldaten leveren, maar hier commandeert niemand als wij,” klonk het. Zal de Prins van Oranje Stadhouder of iets anders worden? „Dwaze vraag! met gelijk recht kon de koning van Frankrijk het stadhouderschap voor zich zelf eischen.” Eindelijk, zal hij 400,000 gulden werfgeld ontvangen, en door dezen finantiëelen steun gesterkt, beproeven of hij den Bisschop kan overhalen tot het sluiten van den vrede, om dan, indien hij zich weigerachtig betoont, met 12,000 man in zijn land te val-

len? Zal hij bovendien in dit laatste geval alle maanden op 92,000 gulden voor iedere 6,000 man mogen rekenen? Het antwoord klonk thans eerst: Ja! — Terstond gaf de keurvorst nu aan den kanselier Jena last om de zaak der verzoening te Coesfeld te bepleiten.

Het Engelsche geld bleef uit, en daarom was van Galen buitengewoon handelbaar. (1) Hij betoonde zich bereid en zond Korff-Smising en Wiedenbrück als zijne gevolmachtigden naar Kleef, waar de gezanten van Frankrijk, van de Staten-Generaal en van andere vorsten zich bevonden. De onderhandelingen vonden plaats te Kleef. Twee moeilijkheden deden zich echter voor: Holland eischte 1^o dat de Bisschop geheel van Borculo zou afzien; en 2^o dat hij zijne soldaten zou wegzenden. Over de oude vorderingen of schadevergoeding sprak niemand. Men werd het in dezer voege eens dat het vraagstuk over Borculo blijven zou, wat het tot nog toe was; de Bisschop deed evenwel afstand van de souvereiniteit over die plaats. De Bisschop zou 3,000 man mogen hebben; maar hij mocht ze niet vermeerderen tenzij de noodzakelijkheid of de rust van het Rijk en van den kreits, of tractaten, die met deze overeenkomst niet in strijd waren, zulks zouden eischen.

De heer de Wit gaf toe, dat wegens Borculo geschreven zou worden: *Salvo iure imperii*; „onverminderd de rechten des Rijks,” dat de Bisschop meer volk zou kunnen werven *als het noodig was*, en dat er van geene schadevergoeding zou gesproken worden. Slechts twee heeren waren met deze *mildering* bekend; men dacht: Holland zou er niet tegen hebben; terwijl Zeeland, Stad en Lande en de Geldersche Kwartieren als de zwakkere partij toch nooit hunnen zin konden krijgen. Friquet

(1) Dr. Wiens.

daarentegen merkte op, dat men bij zoovele besoinnges de Oostfriesche zaken wel vergeten kon.

Maar hierdoor werd het tractaat ook weinig meer dan een papier of perkament, dat wel in de archieven kon worden neergelegd, maar het eigenlijk geschilpunt niet besliste. Want wie anders maakte aanspraak op Borculo, dan juist het Rijk, en namens het Rijk Christoffel Bernard? Wie moest wijders beslissen of het noodig was troepen te werven? Men had het gezag van den Paus verworpen, dat van den Keizer ondermijnd, en thans wierp iedereen zich op als rechter in zijn eigene zaak; men verplichtte zich dus om zoo vele rechters te erkennen als er potentaatjes waren in het vorstenrijke Duitschland.

Het kostte moeite Christoffel Bernard tot onderschrijving van dit tractaat te bewegen: want hij meende sterk genoeg te zijn om aan Holland en Brandenburg eerst nog gevoelige slagen te kunnen toebrengen, en dan daarna betere voorwaarden te bedingen. — „Om een bewijs „van achting te geven aan zijne Duitsche vrienden, maar „niet uit vrees voor Holland en Brandenburg,” gaf hij eindelijk aan Korff-Smising last om den vrede te onder teekenen. Dit geschiedde dan ook op Palmzondag, den 18 April 1666.

Er was nog niets geteekend, maar het bevel tot teekenen was gegeven, toen de komst van den Engelschen gezant, William Temple, den Bisschop werd aangekondigd.

Vijftien duizend man ontvangen bevel om zich in volle wapenrusting langs den weg te scharen, dien de gezant passeeren zal. De Vorst rijdt hem een uur ver te gemoet, geeft hem de eereplaats in het rijtuig, maar klaagt over het uitblijven der Engelsche hulptroepen en over het niet betalen der subsidiën. En Temple verklaart dat het expeditie-korps over eenige weken in Oostfriesland zal staan;

hij heeft geld genoeg om het achterstallige aan te zuiveren, en om een of twee honderd duizend voor te schieten. Aanstonds werd er een courier naar Kleef gezonden. — Wat waren de menschen toch ongelukkig, toen er telegraaf noch spoortreinen waren! — De courier kwam te laat; want reeds waren er drie uren verlopen sedert het onderteekenen der overeenkomst.

Temple en van Galen namen afscheid van elkander als lieden, die bitter te leur gesteld waren.

Op Goeden Vrijdag des morgens te drie ure vertrok Temple, en kwam op Paaschdag te Brussel aan. Hij was behendig genoeg, zegt de Guiche, (ook eerlijk genoeg?) om de wisselbrieven voor den Bisschop afgegeven, wederom op te sporen en te vernietigen.

De Fransche intendant, Colbert, bood aan om de thans overtollige troepen van den Bisschop voor zijnen koning over te nemen; daartegen protesteerde Temple. Er werd dan beslist: dat allen die onderdanen waren van Spanje, met twee of drie regimenten vreemdelingen, naar België zouden gaan, onder het opperbevel van von Pleuren. De Spaansche stadhouder zou daarvoor 50,000 rijks-thlr. betalen, en Christoffel Bernard zou altijd tegen terugbetaling dier som, een gelijk getal soldaten terug kunnen vorderen.

Aitzema eindigt zijn verhaal over de onderhandelingen te Kleef, met de opmerking dat, als 1666 een jaar van wonderen zal genoemd worden, men het dan ook als een wonder kan aanteekenen: dat een zwakke Vorst-Bisschop een machtigen Staat heeft durven aangrijpen, een schaap eenen leeuw; en ons zoover bracht, dat wij de hulp van Frankrijk moesten afbedelen, en die van Brandenburg en Lunenburg koopen — terwijl hij geen duim gronds verloor, en veel geld won. Wij

zullen het woord *wonder* niet gebruiken, om niet in aanraking te komen met die soort van geleerden, die twisten of dergelijke dingen bestaan kunnen; maar vreemd uitwerksel, zonder bekende oorzaak, mag het heeten, dat wij Nederlanders na het ziekelijk vredes-tractaat van Kleef, onze landmilitie, onze magazijnen en vestingen niet beter verzorgden, en het plagen en tergen van den Bisschop niet achterwege lieten.

Menzel merkt een wonder van anderen aard op in deze geschiedenis. „Dat een Bisschop, zegt hij, aan het hoofd van een overwinnend leger een protestantsch land binnendringt en nergens de Protestanten beleedigt, dat is inderdaad een wonder van kracht, waarvoor ieder een eerbied gevoelen moet.”

Te midden van al deze krijgsverrichtingen geschiedde het slechts eenmaal dat de Munsterschen een gereformeerd kerkje in brand staken. De moedwillige euvel-daad bleef niet ongewroken. Terstond liet Christoffel Bernard de brandstichters boven de rookende puinen ophangen.

HOOFDSTUK IX.

Verordeningen. Corvey. Hoxter. Bentheim.

Het was dan vrede. — Christoffel Bernard liet den tijd der rust, hem geschonken, niet onbenut voorbijgaan. De verbetering van de levenswijze zijner geestelijken trok het eerst zijne aandacht. Het onderwijs der schooljeugd en de vreeselijke verwoestingen, in die dagen somwijlen door besmettelijke ziekten aangericht, wekten zijne vaderlijke bekommring. Door wijze voorschriften trachtte hij in dit alles te voorzien. — De abdij van Corvey hield wijders zijne aandacht bezig en met kracht meende hij de tucht als abt, en zijne heerlijke rechten in de stad Hoxter als vorst te moeten handhaven. — Eindelijk mocht hij niets onbeproefd laten om de moeilijkheden, door de bekeering van den graaf van Bentheim ontstaan, uit den weg te ruimen.

Als men sommige schrijvers raadpleegt, dan zou men moeten denken, alsof op zekeren morgen de Paus onder trommelslag en trompetgeschal liet afkondigen dat de

priesters voortaan niet meer mochten trouwen, en dat uit dit onberaden drijven, de duizend en ééne verkeerdheden zouden ontsproten zijn, die zij volgens hunne wijsheid in de Katholieke Kerk meenen op te merken. Nogtans is deze wijze van voorstellen evenzeer in strijd met de geschiedenis, als het bekende vers van Horatius: „Casta placent Superis” vreemd is, aan het celibaat van den katholieken priester.

Altijd heeft men in de Kerk begrepen hoe argloos het oog, hoe rein de tong, hoe vlekkeloos de hand, hoe zuiver het hart moet wezen van hem, die dagelijks het Lichaam en Bloed des Heeren onder de geheimzinnige gedaanten ziet, behandelt en ontvangt. (1) Ook werd het vertrouwen der geloovigen immer aan den priester in die mate geschonken, waarin hij zich offers wist te getroosten en zich aan het aardsche onthechte. Even weinig als het te verwonderen is dat de jeugdige leviet, die het grootsche plan vormde om door een leven van arbeid en lijden de banier van den Gekruiste hoog te verheffen, zijne ontberingen en arbeid niet door die van gade en kroost wilde gedeeld of vermeerderd zien, even weinig kan het bevreemding wekken dat de Kerk in den aanvang bij voorkeur en weldra bijna uitsluitend hare getrouwen, aan wie zij op aarde buiten een korter of langduriger martelaarschap niets belooven kon, ging zoeken onder hen, die aangespoord door de genade, bereid waren, uit vrije keuze eene heilige en onverbreekbare gelofte af te leggen ter naaste voorbereiding tot den verheven dienst des altaars en tot het opdragen der smettelooze en ontzaggelijke Offerande. Geen andere is de geschiedenis van het celibaat der priesters; er verliepen jaren en eeuwen, eer de Kerk het besluit nam,

(1) S. Joannes Chrysostomus.

om buiten die heilige keurbende geene dienaren aan te nemen. Maar bleven nu alle priesters getrouw aan de dure verplichting bij hunne opname onder de levieten en bij hunne wijding aangegaan? of waren er die de vrijwillig afgelegde geloften verbraken? De Kerk, die het bewijs van haren goddelijken oorsprong leveren moest door blijvenden bloei in weerwil van allerlei vervolging, dwaling en afval, doorstond ook de proef van zich verlaten en verraden te zien, niet slechts door de leden maar zelfs somwijlen door de aanvoorders harer keurbende. Moest de heilige Bruid des Heeren met weemoed staren op het graf zoowel als op de wieg van Luther, even weinig verloor zij hare schoonheid als hare vruchtbaarheid door den afval harer kinderen.

Er waren drie soorten van vrouwen, aan welke men destijds den naam van bijzit of *concubine* gaf. Wij moeten ons rekenschap trachten te geven van het onderscheid dat er tusschen deze bestond, omdat protestantsche schrijvers dit verschil voorbijziende, ze meestal met elkander verwarren.

De heeren of de dames, die, hoe dan ook, in het bezit van kerkelijke goederen en titels gekomen waren, voerden den naam, en genoten de inkomsten dier prebenden, zonder daardoor iets van hun recht op een wettig huwelijk te verliezen.

Zoo had bijv. de vrede van Munster aan Osnabrug een Bisschop geschonken, die beurtelings katholiek of protestant moest wezen. Zoo was door hetzelfde vredes-tractaat, het aartsbisdom Bremen en het bisdom Verden aan de kroon van Zweden gegeven. Een der Brunswijksche vorsten kon, en de koning van Zweden moest dus Bisschop heeten; maar men kende geen bisschoppinnen of bisschoppen, en terwijl de adel op de stenden den voorzitterstoel inruimde voor den Bisschop van Osnabrug

werd zijne echtgenoot onder de vrouwen slechts vorstin van Lunenburg genoemd, want de Vorst-Bisschop had als zoodanig geene *chevrouw*. Eveneens was het in Frankrijk met de abbés commendataires en niet anders in ons land met vele pastoryen, prioryen, enz. Zoo kon, bijv. een en dezelfde persoon, abt van Wittewierum, vader van een talrijk kroost en kapitein eener rooversbende zijn.

Later noemde men een huwelijk morganatisch (van morgengave), wat vroeger eenvoudig *concubinaat* heette, en hetgeen men thans noemen zou een huwelijk, waarbij sommige titels buiten de gemeenschap van goederen blijven.

Eene derde soort van concubinen uit die veel bewogen tijden, waren de *focariae* en *coquariae*; in onzen tijd zou men zeggen: tafelhouderessen, of verhuursters van gemeubileerde kamers. Zonder veel zoekens kon men onder die menschen goeden en ook slechten vinden; en het is uit van Alpen duidelijk te bespeuren, hoe ongaarne de Bisschop zag dat de priesters bij die lieden inwoonden, en hoe zeer hij er tegen was dat men aan dergelijke vrouwen het verblijf toestond in huizen, die voor pastoors en kapellaans bestemd waren, vooral als zulks aanleiding gaf tot visites en feestvieringen; dat evenwel ieder priester, die eene concubina coquaria had, de gelofte van kuischheid schond, staat noch in de Coesfeldsche noch in de Munstersche uitgave van van Alpen te lezen. — In het voorbijgaan zij aangestipt dat de zoo veel besproken woorden uit het testament van den pastoor van Peijse: „Ik geef aan mijne concubine en hare kinderen.....” niets bewijzen tegen dien pastoor, zoolang men niet aantoot dat de bedoelde persoon werkelijk priester was, en dat de concubine iets anders was, als eene zelfstandige weduwe, die het huiswerk bij den pastoor verrichtte, en om

stand en afkomst den naam van meid (ancilla of serva) niet dragen kon.

Het eigenlijk concubinaat onder de geestelijken moge niet zoo veelvuldig geweest zijn als protestantsche schrijvers soms beweren; het heeft nogtans bestaan, en was helaas! op verscheidene plaatsen van ons Vaderland de treurige moeder der Reformatie. Het Munstersche bisdom, met uitzondering van het distrikt Vreden, bleef er niet geheel vrij van; en juist om de verordening, die Christoffel Bernard er tegen maakte, des te beter te doen begrijpen en waardeeren, traden wij in deze bijzonderheden.

„Het toezicht op de zeden der geestelijken, zoo luidt „de verordening des Munsterschen Bisschops, is en blijft „het werk van de aartsdiakens; maar om de slapheid „waarmede zij zich van dien last gekweten hebben, „bepalen wij, dat ieder priester, na lezing dezes, ge- „vaarlijke of verdachte vrouwen uit zijn huis verwijde- „ren zal, en het toezicht over zoodanige wordt bij de- „zen, aan den magistraat van iedere plaats opgedragen, „die des noods met geweld, en zonder door immunitets- „rechten gehinderd te worden, haar een zoovele mijlen „verre gelegen verblijf zal aanwijzen, als noodig is om „alle gevaar en alle opspraak te doen ophouden.”

Het middei was eenvoudig en practisch. Dezelfde kenmerken vindt men terug in zijne schoolwet, waarvan we hier mede een verkort overzicht geven, om den ontwerper beter te doen kennen:

„Ieder dorp en iedere buurtschap zal eene school „hebben, die, als het getal kinderen zulks toelaat, ge- „splist wordt in een jongens-school en eene meisjes- „school, in eene school voor eerst beginnenden en „eene voor meer gevorderden. Het gemeentebestuur „geeft de lokalen en vormt eene lijst van personen, die

„bekwaam en geschikt zijn om onderwijs te geven. Wij „stellen de schoolmeesters aan; deze vinden hun salaris „uit de schoolgelden der kinderen; niet schoolgaande „kinderen betalen dubbel schoolgeld; voor armen wordt „uit de kerkelijke fondsen betaald; wij behouden ons „het oordeel voor over het bedrag van het te betalen „schoolgeld; de pastoor heeft het toezicht op de scho- „len, bezoekt die eens in de week, legt daar den „catechismus van Canisius uit, en zendt ons eenige „malen 's jaars het verslag zijner bevindingen.”

De verordeningen van Christoffel Bernard tijdens de besmettelijke ziekte, die in 1666 het stift teisterde, droegen hetzelfde kenmerk: zij waren bruikbaar en doeltreffend. Volgens Tucking werden zij in 1843 te Munster en te Regensburg herdrukt; men vindt ze eveneens in de Sammlung der Gesetze und Verordnungen, die te Munster in 1842 het licht zag. Dr. Wiens deelt ze ook mede, en plaatst ze tegenover soortgelijke stukken, die gelijktijdig te Londen, te Amsterdam, te Weenen en elders gepubliceerd werden. Plaatselijke omstandigheden kunnen echter zooveel invloed op dergelijke besluiten uitoefenen, dat eene onderlinge vergelijking niet wel mogelijk is of althans slechts zeer betrekkelijke waarde heeft; het zij ons genoeg, te hebben aangestipt dat ze nu nog de aandacht der geleerden tot zich trekken, en door hen zeer geroemd worden.

Aan den Wezer, tusschen Brunswijk en het graafschap Lippe ligt CORVEY, eene rijks-onmiddellbare en kerkelijk-exempte abdij, met de aan haar onderhoorige stad Hoxter; dit alles te samen heeft niet meer uitgestrektheid dan ongeveer twee uren gaans in doorsnede. Het kleine abbatiale gebied zou wellicht menigen geschiedschrijver onbekend gebleven zijn, hadden de

abdijs-heeren niet goedgevonden Christoffel Bernard tot prelaat te verkiezen. Zij deden dit in 1662, omdat zij hoopten in hem een geschikten steun te zullen vinden tegen de toenemende vorderingen van Brunswijk.

De hertog van Brunswijk had er dan ook al aardig huis gehouden! Omdat een der vorige abten zijnen bijstand had ingeroepen ter gelegenheid van eene der veelvuldige geweldenarijen, waaraan de dertigjarige oorlog zoo rijk was, nam hij de stad Hoxter in bezit, verjaagde er de katholieke priesters, vormde er een magistraat uit zijne creaturen, en eigende hij zich de meeste inkomsten toe.

Het was in den vroegen morgen op Allerheiligen-dag 1662 dat de nieuwe prelaat, tevens rijks-vorst en Bisschop, zijne intrede te Hoxter deed. Men had aan veel gedacht en voor veel gezorgd, maar juist het minste voor datgene, waar hij het meest naar verlangde. Er was kerk noch altaar te Hoxter beschikbaar voor de H. Mis, die hij wenschte op te dragen. Gelukkig hadden de Brunswijksch-gezinde Lutheranen meer gezond verstand gebruikt dan de Nederlandsche Calvinisten; zij hadden onteigend, maar niet geplunderd of vernield. De kerk en het klooster der Franciskanen-Observanten stonden nog, gelijk zij door de paters verlaten waren; er werd dus tegen den middag Dienst gedaan in de Franciskanen-kerk, en den volgenden dag keerden de verjaagde religieuzen terug. Behalve eene verordening tot beter beheer der geldmiddelen, en nauwlettender toezicht op de eenmaal geroofde kerkelijke goederen, bepaalde zich het bezoek te Hoxter hoofdzakelijk tot festiviteiten en jachtpartijen. De leenplichtigen verschenen allen en werden gecontinueerd.

Er verliepen eenige jaren en toen rezen er klachten bij sommige burgers over aanmatigheden. De stads-secretaris Bierbusse verwekte een oproer ten gevolge van een

brouwers- of bier-kwestie en trachtte de stad Hoxter in de handen der Brunswijkers te spelen. Voor dat de rechtsgeleerde Termeulen, door den Bisschop gezonden, de zaak kon onderzoeken, rukten de troepen van den hertog van Brunswijk Hoxter reeds binnen. De hertog beriep zich ter vergoelijking van dezen „*gewaltstreich*,” op een recht van voogdijschap, door zijne voorouders over Hoxter geoefend. De Bisschop daarentegen ijverde voor zijn goed recht als vorst. Hij vaardigde een manifest uit, dat door den hertog met een tegen-manifest werd beantwoord. (1) Het gevaar werd echter bezworen door de tusschenkomst van den Keizer, van den Franschen koning, die zich in alles mengde waar hij kon, en van de meeste naburige vorsten. Men trof den 15 April 1671 eene overeenkomst van dezen inhoud: er zouden zeventig man uit het leger van den Bisschop gezonden worden om de stad te bewaren, en de Brunswijksche troepen moesten aftrekken. Christoffel Bernard koos nu zeventig gehuwde soldaten, die met vele kinderen gezegend waren, en liet hen dien rust- en eerepost betrekken.

Eindelijk kwamen die van Hoxter in 1674 zich uit eigen beweging geheel aan den vorst onderwerpen. Zij verklaarden zich bereid om het gymnasium en eene der parochiekerken aan de Katholieken terug te geven, en om voor immer af te zien van de hulp der Brunswijkers. Christoffel Bernard nam hun voorstel aan en betoonde hun zijne gunst. — Dat van Galen er aan gedacht zou hebben om de bezittingen der abdij in Groningen en Oostfriesland op te vorderen, is niet waarschijnlijk. Een oogenblik schijnt hij het plan gehad te hebben om ze met het Munstersche bisdom te vereenigen, doch hij liet dit weldra weder varen.

(1) Vgl. Tucking, blz. 164.

Omtrent dezen tijd keerden vele protestansche vorsten tot den schoot der Kerk terug. Slechts eene van die bekeeringen willen wij bespreken, omdat zij ons het karakter van van Galen, en zijne verhouding tot ons vaderland eenigzins beter leert kennen.

BENTHEIM, tusschen Munsterland en Overijssel gelegen, had het voorbeeld der Vereenigde Provinciën gevolgd, zich protestantsch verklaard, en de uitoefening van den Katholieken Godsdienst verboden. De jeugdige graaf Ernst Wilhelm was echter zoo protestantsch niet als men dacht. Hij had de voornaamste hoven van Europa bezocht, en naar de hand gedongen van de deugdzame en écht katholieke gravin van Salm, Anna Catharina. Ook nu en dan had hij een katholiek priester op zijn slot geherbergd, en zelfs uit zijne handen naar verhaald werd, de H. Communie ontvangen. De gravin-weduwe, (eene Isenburg) zag zulks met weerzin, begon te klagen, dat haar zoon niet goed bij het hoofd was, en verbood hem het huwelijk met Anna Catharina, die later gravin van Oostfriesland werd, waarop Ernst Wilhelm antwoordde met de verklaring: dat hij door ongehuwd te blijven den titel van Bentheim zou doen uitsterven.

Maar de boosheid eener vrouw wordt niet straffeloos op de proef gesteld. Onder de hofdames van 's graven zuster, Anna Amalia, was eene jufvrouw van Zelst; deze had eene nog jongere zuster Gertrudis, die bij haren vader, een ambtenaar te Deutichem inwoonde. Het arglistig oog dier vrouwen had in Truitje van Zelst het werktuig gevonden, om Ernst Wilhelm ongelukkig, maar toch ook protestant te maken. Zij kwam hare zuster bezoeken; schoon en aardig deed zij zich opmerken door den graaf, en bracht het zoo ver dat zij met hem in 1661 eene overeenkomst sloot, die men een huwelijk noemde; zij zou de vrouw van den graaf zijn, zoolang dat kon

zonder iemands medeweten. De predikant gaf er zijnen zegen over, in de tegenwoordigheid van Anna Amalia, de dweepzieke zuster des graven van Bentheim. De zegen des predikants, ofschoon gegeven in strijd met de synodale voorschriften, bleek niet zonder kracht, want eenige jaren later vinden we melding gemaakt van vijf kinderen.

Truitje gevoelde zich evenwel niet gelukkig te midden van overvloed en eerbewijs, want als de graaf kwam te overlijden, dan moest zij met een jaargeld naar Deutichem terug, en misschien zwaar boeten voor hare voorbijgegane grootheid. — Zou het Roomsche Geloof ook voordeel aanbrengen? dacht ze. Het slot Bentheim ligt in het diocese van den Munsterschen Bisschop, en tevens in den Westfaalschen kreits, waarvan de Bisschop directeur is. Na een kort beraad schrijft zij aan Christoffel Bernard; zij verklaart overtuigd te zijn van de waarheden, door den heiligen godsdienst des Bisschops verkondigd, en is bereid om dien godsdienst te omhelzen en in de maat harer macht uit te breiden.

Een artillerie-officier of een diplomaat zou van Galen zoo gemakkelijk niet verschalkt hebben als de listige dame van Zelst. Reeds weinige maanden later werd zij in gevolge de invloedrijke voorspraak des Bisschops door den Keizer begiftigd met den titel van geboren rijks-gravin; en Ernst Wilhelm werd eere-kamerheer. Den 6 Mei 1665 kwam er eene verklaring in het licht, waarbij de graaf getuigde dat de edele en deugdzame vrouwe Gertrud, geboren van Zelst, zijne wettige echtgenootte was, met welke hij zich in *facie Ecclesiae* in tegenwoordigheid van den predikant Nicolaus Grimmelius en van zijne zuster, Anna Amalia, verbonden had; en dat dit huwelijk zonder eenig beding, voorwaarde of uitzondering (dus niet morganatisch) voltrokken, door den Keizer bevestigd en gewettigd was geworden.

In het begin van Augustus 1668 reisde de graaf van Steinfort terugkeerend, huiswaarts; op zijnen weg ontmoette hij den Bisschop van Munster, die te Ahaus op zijn jachtslot verbleef. Was deze ontmoeting toevallig, of het gevolg eener berekening? Van Alpen duidt het laatste aan, maar ontkent iedere daad van geweld of onhoffelijkheid, waarop protestantsche schrijvers zinspelen. Van Ahaus reisden nu beide vorsten naar Coesfeld, alwaar de graaf op den 21 Augustus, in het bijzijn van pater Körler s. J., voor den Bisschop belijdenis van het Katholieke Geloof deed, en van dezen het H. Sacrament des Vormsels ontving. Voor goed met alle geveinsdheid willende breken, gaf hij door brieven kennis van zijne handeling, niet slechts aan zijne vrouw, maar ook aan den Paus, aan den Keizer en aan de naburige vorsten, dus natuurlijk ook aan de Generale Staten te 's Gravenhage. Op al die brieven kwamen antwoorden, maar van verschillenden inhoud. De Paus, de Keizer en de Duitsche vorsten wenschten hem geluk; en uit die antwoorden, voor zoo ver ze door van Alpen bewaard zijn, zou moeielijk het bewijs te putten zijn, dat de graaf van Bentheim voor een zwak hoofd, of een onbeduidend persoonadje doorging.

Over de beraadslaging, die inmiddels op het slot Bentheim plaats had, zwijgt de geschiedenis. De gravin had gehandeld met de Staten van Overijssel, waar de stadhouder van Raesveld premier was; de door den graaf ontslagene kanselier Pagenstecker was ook te Bentheim verschenen; de predikant Grimmelijs had er evenmin ontbroken; de vier oudste kinderen waren verdwenen, en het slot werd in staat van tegenweer gebracht. Volgens sommigen verbood de gravin den graaf terug te keeren; volgens anderen stelde zij voorwaarden aan zijne tehuiskomst; in alle geval was

de verhouding tusschen de echtgenooten zeer gespannen.

De graaf verzocht den Bisschop hem op zijne terugreis te vergezellen, en deze als man van ondervinding deed 1600 man met eenige stukken geschut volgen. Die voorzorg was echter overbodig, want Wulfius van Fuchtelen, de opper-kamerheer (aulae praefectus), had de sleutels met geweld aan de gravin ontnomen, en opende de deuren voor gast en huisheer. Wie nu weten wil hoe zij ontvangen werden, leze den brief, dien de gravin den 22 Augustus 1668 (ouden stijl) schreef aan „Seecker voornaem Lit van de Regeringe,” (Raesveld?) en dien wij hier laten volgen (1):

„Hoog Edel Gestrenger,

„Desen morgen omtrent tien uren, quam onse Hofmeester Toebuck met een stuck; dewijl ick toelaet dat sulcks sal opgelaten werden, so brengt hij den schelm van een commandant met boven, ende overgeeft hem de sleutels. Ick loop naer de bovenste poorte en sluijt die toe, en heb hem tusschen de poorten laten staan; ick seijde als ick wist dat hij Bisschops volck was, ick zoude niet eene uijt die poorten hebben laeten koomen; soo seijde hij dat hij in mijn Heers sijn Eedt was; ick mach nu seggen dat ick van ons eijgen Volck verraden ben, sulcke beféebockxsen! daer staen elf Compagnien in de Breght (plein), dicht voor het Fleck met stucken en vuyr-mortieren; het soude er soo disperaet op los gaen, hij wilde mij met laten opvliegen. Den Bisschop had teegens Estback geseght, hij wilde hem hondert duijsent Rijcxd. geven als hij hem de tijdingh bracht, dat de Hollanders tegens hem wilden vechten ende soo gesproocken dat het te schrickelijk was: en dat mijn Heer geen half jaar soude leven, daer maeckt den schelm staet op. Ons Volck seght oock, dat hij (de graaf) deselve mensch niet is, so grijnigh is hij, en doet niet als van Duijvel en Donder. Het schijnt dat het quade Gewissen opweckt is door het quaet dat hij gedaen heeft. Hij komt van avondt hier, dan sullen wij morgen den Duijvel ban-

(1) Vgl. Aitzema, boek 48.

nen. Wat voor Papen hij met brengt weet ick niet; ick krijg sulcken schrick op mijn lijf als ick daarvan hoor; hoe ick deese argernisse noch sal overkoomen! God de Heer wil mij noch bijstaen. De vreughde onder de Papisten is niet te beschrijven, maer ick hoope dat God het noch eens sal omkeeren tot onsen troost. Nu moet ick verhaelen hoe het al verder is gegaen: Des avonds schootense daer die stucken los; en men kost van mijn kamer sien, daermet quam al den Paepsen hoop hier, den Bisschop met wel *twee hondert* Paerden met Trompetten en Harpoucken. Ick heb mij soo ontstelt dat ick bijna niet weet wat ick doe; Hij liet mij seggen met Estback, ick moght dogh den Bisschop niet qualijk bejegenen; ick liet hem wederom seggen; hij soude mij met den verweecten hoop uijt de oogen blijven, of ick wilde hem de oogen uijt het hoofd halen; ick hebse oock niet gesien, ende wilde oock niet sien; soo zijnse deesen morgen ghekoomen, hebben onse Kerck ingenomen, en hebben haer Afgoderij daer gedaen, en den Baäl ghedient. Soo had ick onse Pastoor laeten roepen om te predicken, die hebben sij de Poorte voor de neus toe gedaen, en hebben hem tusschen de Poorten laten staen. Het is niet te beschrijven den stout, en hoogmoet van den Tiran; Ons Volck dat met is geweest, weeten niet genoegh daarvan te seggen, hoe hij mij wil seeren, hij wil maecten dat ir het geheele Graefschap niet eenen steen op den anderen sal blijven staen, ende mij wil hij in de aerde doen sincken; Hij frught sigh voor geen mensch, ende hij heeft over het Graefschap te seggen. De Hollanders sullen nu aankoomen. Het valt al te langh om te verhalen, het is schrickelijck. En over mijn kleijne dat ick het heb laeten doopen, daer zijnse oock zoo boos om; daer haddense oock een aenslagh op gehadt, ofse hier de Duijvel wouden bannen, soo sal dat niet gedoopt zijn geworden, ende sal Ickans hebben genaemt zijn geworden; dat het Statius Philip heet, dat maeckt haer oock soo nadenkend. Maer den Bisschop hadde gisteren gheseijt, hij hadde sulcke goede Vrienden in Hollandt, hij hadt al advijs dat sij mij niet soudenn aennemen, ick sal noch Godt dancken dat ick de kinderen sal laten vaeren; datse dan alle listen daer aanwenden omse te krijgen insonderheijt de oudste. Ick bidt nochmaels om Godtswil u Edelheijt gelieve mij niet te verlaten, Godt de Heere salt beloonen, ick wilde dat hier nu Volck was ghekoomen, sij hadden den schelm wel kunnen krijgen, alsoo hier geen voorraet is voor

twee daeghen, hij dreijght mij, hij wil na Weenen, ick wilde dat hij al wegh was.... Ick sende hier Wilhem, daarvan u Edelheijt mondelingh kan vernemen hoe het hier afgaet; onse boecken hebbense uijt de Kercken gesmeeten en geseight sij wilden deselve in de Lombert brengen. Godt de Heere wil sich laten erbarmen, ick wilde dat het Huijs nu so beset was datse hem (den Bisschop?) nu kregghen, dogh Godt hoop ick sal nogh een goede stonde voor arme bedroefde menschen geeven eene genadige verlossinge.

„Benthem den twee en twintighsten Augusty sestien hondert acht en sestigh.

„U Edelheijts getrouwe Dienares,
G. L. D. B.”

De Staten betoonden zich echter in deze zaak, die zoo schoone kansen scheen aan te bieden, tamelijk onverschillig; even gemakkelijk lieten zij de hun bijna gelijktijdig door de weduwe van graaf Philips Koenraad van Steinfort, over den minderjarigen Arnold Maurits aangeboden voogdijschap varen. Uit een en ander blijkt, dat zij toen minder genegen waren, en dus minder behoefte gevoelden om ten believe der predikanten-partij zich Berendje van Galen op den hals te halen.

Hoe er partij had kunnen getrokken worden van het Bentheimer verschil en van den Steinfortschen pupil, indien men niet goedgevonden had ditmaal zijne gewone bemoeizucht te verloochenen, kan zonder veel inspanning worden afgeleid uit de volgende aanhalingen, die we aan Aitzema (1) ontleenen.

„Op dees tijdt veranderde den Graaf Ernst Willem „van Benthem van Religie, werdende van Gereformeert, „Roomsche-Catholijck. De vrouwe Gravinne, wat naeuwer „van conscientie ende niet konnende begripen dat de „Religie soude wijcken voor 't Interest van Staet, ad-

(1) Aitzema, boek 48, op verschillende plaatsen.

„dresseerde haer door een klaeghlijcken brief aan haer
 „Hoogmogende supplieerende om hare protectie voor haer
 „ende haef ses (?) Kinderen: van de jonghste een Soontje,
 „genaemt Statius, wierden haer Ho. Mog. Gevaeders;
 „maer difficulteerden de Titule; de Gravin sondt die alle
 „ses, onder d'opzicht van een Edelman Ertsbach ge-
 „naemt, herwaerts, dewelcke haer alhier bedeckt hielt,
 „dat se niet weder in handen van den Graef vielen, die
 „hen namaels door veel Brieven aen den Staet versocht.
 „Nu, soo hadt de Graef sijn Religie afgesworen binnen
 „Coesvelt, ende men vertrouwde dat het was door in-
 „ductie van den Bisschop van Munster, die men niet
 „sonder reden vermoedde van eenigh quaet voornemen;
 „ende den Staet was door 't verlies van dit graefschap,
 „geheel bloot gesteldt. Oock soo gedooghde de Graef
 „dat het Huijs te Benthem wierdt met Munsters Guar-
 „nisoen beset, waerin den Bisschop ons voorquam: want
 „haer Hooghmogende hadden van des Graven veran-
 „deringh soo haest geen tijdinge gehadt, of sij schreven
 „aen de Staten van Over-IJssel om 't Huis te Benthem
 „voornoemt, aenstondts te doen besetten, alsoo 't van
 „groote consideratie ende sterck was, zijnde op een steen-
 „rots gelegen, ende heeft maer eenen toegangh... 't Ste-
 „deken Steijnfort (daervan de Graef onlanghs was gestor-
 „ven,) hadt hij (de Bisschop) al te vooren laten besetten,
 „pretendeerende dat het ghehoorde aan sijn Stift. Maar
 „het neder-Graefschap van Benthem (als Schuttorp, Nijen-
 „huis) een Leen van Over-IJssel sijnde, roerde hij daer-
 „om niet aen. Hoe 't sij, 't gaf alhier veel Ombragie,
 „ende ten minste men verhoopte dat dit soude doen,
 „dat d'Over-IJsselsche onlusten wierden geaccommodeert,
 „maer 't raekte de parthijen (soo 't scheen) niet eens aen
 „haer koude kleeren. Sij schreven van 't vervolg van
 „dese Benthemsche veranderingh den volgende Brief:

„Hoogh Mogende Heeren,

„Te gelijk dat ons toegekomen zijn u H. Mog. resolutie; ghenomen over de constitutie van de saecken in de Graefschap van Benthem, zijn de Heere Bisschop van Munster, ende de Graef van Benthem met een goet aental Militie aldaer gekomen, ende hebben het Slot in besettinghe genomen, de Kerck op 't Hof met Paepsche ornamenten doen versien,.... verhoudende de Heere Bisschop sich noch aldaer; soo dat dese saeck niet meer in staet is om bij ons volgens U Ho. Mog. resolutie, daer inne soodanige ordre te kunnen worden gestelt, als tot voorkominghe van bereidts voorgevallene bevreesinge soudē werden gerequireert; waer over wij U Hoogh. Mog. moeten versoecken, dat deselve gelieven te reflecteeren op de dangereuse Nabuijrschap die den Staet op hare grensen krijgt... ende vervolgens spoedigh te resolveeren tot hetgeene in dese conjuncture van saecken geoordeelt sal werden dienstig bij der handt genomen, aen welckers spoet ten hooghsten is gelegen, nochmaels U Ho. Mog. serieuselijck recommanderende de protectie ende titule van de Kinderen.

„Geteeckent

D. ROELINGK.”

„Men had oock voorgeslagen een Deputatie aan „den Graaf van Benthem te senden, alsoo hij de „Gravinne alhier in 't particulier hadt gheschreven soose „hem sijne kinderen niet in korte ter hand stelde, dat „hij teghen haar criminelijck soude procederen: de „Gravinne maeckte dit bekendt aan de Vergaderinge: „d'een d'ander was niet tevreden over 't geen den Graaf „alrede gedaen hadde: ende men had niet geerne dat „hij zijne actie in 't Rijck braght, alwaer d'een en „d'ander qualijck geneijghde zijn fenijn kost uijthalen. „Daerom hadt men de getrouwde liever willen recon- „silieren. Maar den Graef hiervan de lught ontfangende, „liet bekendt maken dat hij sich in geene conferentie „tot afhandelingh of mediatie soude resolveren met „desen Staet, als zijnde die saecke, sijn persoon ende „ingesetenen gehoorigh onder 't Rijck. Dit gaf dat men

„evenwel wilde de Deputatie doen voortgaen, maer al-
 „voorens wierdt hem bij een gearraisonneerden brief deze
 „hare Hooghmogenden intentie bekend gemaect. Den
 „Bisschop oock siende hoe veel spels men maeckte om den
 „graef t' appaiseeren, in teecken dat men dit werck niet op
 „de tongh ende in de Kamer van 't Rijk wilde gehaaldt
 „hebben, braght zijn schijven mede in 't berdt, ver-
 „soeckende dat haer Hooghmogenden wilden afwijsen de
 „oppervoor-monderschap van een eenigh soon naghela-
 „ten bij Graef Philips Coenraet van Steijnfort (die zij
 „op instantie van de Gravelijcke Weduwe hadden aen-
 „genomen), want den Bisschop pretendeerde dat Steijn-
 „fort onder 't stift van Munster was gelegen; sulcks
 „wierdt aen Commissarisen gestelt om 't examineren;
 „eijndelijk het antwoordt dat den Graef van Benthem
 „aen haer Hooghmogenden schreef, was, dat de Deputatie
 „onnoodigh was, dat men hem zijn Kinderen maer
 „had te leveren; korts daeraen is dit door een schrij-
 „ven van de Gravin zelfs gesecondeert, die soo 't scheen
 „van den Graef nu beter contentement had, eijsschende
 „haer Kinderen: maer sij wist dat sij die haer Hoogh-
 „mogenden niet had in bewaringe gelaten, die dan
 „oock repliceerden, niet te weten waer sij waren. Soo
 „veel is er van, men was over dese spoedige reconsi-
 „liatie seer content, ende 't bleek dat misschien den
 „Grave in een korten tijdt had zelfs gedaen, 't geen
 „buijten twijfel een kosttelijcke Deputatie van den Staet
 „niet soude hebben kunnen doen.

„Het besluit van dit Haspelspel, tusschen den
 „Grave en de Gravinne van Benthem is geweest, dat
 „de Gravinne die nu bij den Grave tot Munster
 „was, ende aldaer tegen haer meijninge opgesloten,
 „op den vijftienden November, nevens haer Kint ende
 „Min na Deventer is koomen vluchten, hebbende haer

„met list uijt haer detentie gemaect: Sij Gravinne
 „was gekleet in 't habijt van een slechte Munstersche
 „Vrouw; de Min toeghemaeckt als een reijssende Vrouwe
 „hebbende het Kint in een bundel gewonden op haer
 „rugh, in welck postuer sij tot Deventer voornoemt
 „zijn aengekomen.”

Maar hetgene Aitzema het *besluit* van het *haspel-spel* noemde, was slechts een tusschen-bedrijf. De graaf schreef brief op brief; nu eens aan zijne kinderen, die zoo het schijnt in Engeland waren; dan eens aan zijne vrouw, die in den Haag bij eenen schoenmaker woonde; en toen alles vruchteloos was, wendde hij zich tot den Keizer, die in 1677 het diploma, waarbij Gertrudis van Zelst tot den grafelijken stand verheven was, terug nam.

De Bisschop van Munster gaf den 8 Juli 1678 een geschrift, waarbij hij, na zorgvuldig onderzoek naar feiten en rechten, na ingewonnen oordeel van theologen en canonisten der beroemdste Universiteiten, het huwelijk dat, naar men voorgaf, vroeger tusschen Ernst Wilhelm graaf van Bentheim en eene zekere Gertrudis van Zelst zou zijn aangegaan, als onwettig, ongeldig en nul verklaart; vermeldde graaf was dus geheel vrij om met inachtneming van den vorm door het Concilie van Trente voorgeschreven, eene echtgenoot te nemen naar verkiezing.

Hoeveel er over deze beslissing geschreven is, zou moeilijk te zeggen zijn. Onzes inziens zondigen vele schrijvers door het eigenlijke huwelijk te verwarren met het recht der kinderen op graaflijken naam en bezitting. Ernst Wilhelm en Gertrudis konden wettige zoons en dochters hebben, zonder dat deze graven of gravinnen van Bentheim waren en omgekeerd; want de Keizer kon titels en goederen op de wettig geachten doen overgaan. Het document des Keizers bewijst dus op zich

zelf genomen niets voor of tegen de wettigheid van het vermeende huwelijk. De ongeldigheid van het voorgewende huwelijk werd ook niet gebaseerd op de omstandigheid, dat zij, die het huwelijk sloten, dit wilden verbreken op den dag, waarop het ruchtbaar zou worden; want die vernietigende voorwaarde was in het contract niet opgenomen, en scheen slechts later bij wijze van vreesaanjaging te zijn uitgesproken. De verwaarloozing van den Trentschen vorm kon almede volgens het oordeel van den vicaris-generaal van Alpen, niet beletten, dat het huwelijk daar ter plaatse als wettig beschouwd werd. Wij moeten dus hier noodzakelijk een onbekend gebleven feit vermoeden, dat eene huwelijks-verbintenis tusschen den graaf en Gertrudis ongeldig maakte. Hiermede kan zeer goed samen gaan, dat de Bisschop en de Jesuït Korn, het huwelijk als geldig beschouwden, zoolang het feit hun onbekend bleef. Toen dit feit, toen dit verborgen gebleven ontbindend huwelijks-beletsel, eenmaal ter kennis van den Bisschop was gekomen, kon, men twee wegen inslaan. Men kon dispensatie verschaffen of de oorspronkelijke ongeldigheid des huwelijks laten voortbestaan. Tot het laatste was men niet verplicht en de vermeende echtgenoot des graven verzuimde niets om zich die gunst onwaardig te maken. (1)

(1) Bij volslagen gemis aan officiële bescheiden, is het moeilijk deze zaak onder alle opzichten tot helderheid te brengen. Dewijl er echter in de laatste jaren nog dikwerf op is teruggekomen door Christoffel Bernard weinig genegen schrijvers, b. v. door von Raet von Bögelcamp, 1805; door W. F. Visch, te Zwolle, 1820, en anderen, en er hoogst waarschijnlijk ook thans de oplettendheid aan gewijd zal worden, meenen we op de volgende gronden te moeten wijzen, die voor het rechtmatige van Bernard's gedrag ten deze pleiten:

1. De bestrijders van den Bisschop beroepen zich slechts op vermoedens en verzekeringen en geven geen enkelen deugdelijken

De gravin stierf te 's Hage, en het blijkt niet dat de booze menschen, wier werktuig zij was, haar tegen gebrek of ontbering beveiligd hebben. De graaf huwde in 1678 de gravin Anna Isabella van Limburg-Stirum tot Gemen, die hem slechts een dochtertje schonk. Te Bentheim bouwde hij eene kerk, omdat de toegang tot de slot-kapel niet immer en voor een ieder kon openstaan. Hetzelfde deed hij te Schuttorp,

grond voor de onbetwifelbare geldigheid van het bedoelde huwelijk. Zij stemmen buitendien toe, dat het vermeende huwelijk op zonderlinge en onregelmatige wijze is tot stand gekomen.

2. De graaf heeft herhaaldelijk op de plechtigste wijze, nadrukkelijk en in het openbaar verklaard dat zijn huwelijk met jufv. van Zelst van den aanvang af nietig was.

3. Christoffel Bernard was uiterst nauwgezet in de handhaving der kerkelijke wetten. Men kan hem onder dit opzicht vooral, niet de geringste slapheid verwijten. Zijn karakter gedooft niet, dat men hem zonder stellige bewijzen beschuldige den onverbreekbaren band van een wettig huwelijk te hebben aangerand.

4. Tien jaren lang, van 1668—1678, wacht hij alvorens van de nietigheid des huwelijks te gewagen, in weerwil der hardnekkigheid, waarmede Gertrudis den graaf het hoofd blijft bieden en hem zijne kinderen onthoudt. Had hij eene willekeurige vernietiging beoogd, hij had het veel vroeger moeten doen.

5. De Bisschop raadpleegde de beroemdste doctoren van de theologie en het kerkelijk recht der vermaardste katholieke universiteiten. — Geleerde en godvruchtige mannen, die eerst het huwelijk als wettig hadden erkend, deelen het gevoel der geraadpleegde faculteiten; en eerst daarna gaat de Bisschop tot een officiële beslissing over.

6. Geen enkele klacht of beschuldiging rees er uit den boezem des kapittels noch van eenige andere katholieke zijde tegen die beslissing. Niet de geringste zweem van berisping werd er door den Paus tot den Bisschop gericht; en berisping niet slechts, maar vernietiging van het volgend huwelijk had de Paus moeten uitspreken, indien Christoffel Bernard een geldig huwelijk had nietig verklaard.

waarvan, in het doopboek aldaar, de volgende aanteeke-
ning gewaagt: „Anno 1669 festo S. Catharinae coep-
tum est exercitium Catholicum Schuttorpii, sub illustr.
„Wilhelmo, a patre Gerh. Wikedo Soc. Jesu in castro
„Altona.” „In het jaar 1669, op het feest der H. Ca-
tharina is onder den doorluchtigen Wilhelm door den
pater der Soc. Jesu Gerh. Wikedo uit Altona de Katho-
lieke Godsdienst wederom te Schuttorp begonnen uitge-
geoeft te worden.” Te Nyenhuis (1) gingen de Katho-
lieken ter kerk in de kapel van het slot tot 1824. De
geestelijke jurisdictie over Bentheim werd voor de refor-
matie gedeeld door Munster en Deventer, maar ging
thans geheel aan eerstgenoemd bisdom over.

Ernst Wilhelm sleet vele dagen van zijn treurig leven
te Warendorff en te Sassenberg, of gelijk de oudheid-
kundigen die plaatsen noemen: te Varusdorp en Saxen-
burg. Op de laatste plaats had Christoffel Bernard eene
heerlijke kerk gebouwd, en met vorstelijke pracht zich
een zomerverblijf gemaakt, woeste gronden ontgonnen,
waterleidingen aangelegd, tuinen en diergaarden inge-
richt, waarvan de weêrga nooit in Westfalen gezien was,
en daarom door bewonderaars druk bezocht werd. De
graaf van Bentheim maakte van de bisschoppelijke gast-
vrijheid vaak gebruik.

Na jaren van strijd en onderhandeling volgde Arnold
Maurits, de zoon van den graaf van Steinfurt, die een
broeder was van graaf Ernst Willem van Bentheim, dezen
laatsten op in het graafschap Bentheim. Aan de kinde-
ren van Truda moest hij echter, behalve eene jaarlijksche
rente van 1000 thaler, Steinfurt, Alpen en Haviksweert

(1) De Jesuïten trachtten toenmaals op vrije huizen een ver-
blijf te vinden, van waar zij, meestal bij nacht, de naburige
Katholieken bezochten en bijstonden. Zoo is, gelijk elders, ook
in de Ommelanden, het geloof bewaard gebleven.

afstaan. De Staten in den Haag en de keurvorst van Brandenburg hadden Arnold Maurits even gaarne als zijne moeder, die, gelijk we reeds vermeldde, niets onbeproofd liet, om zijne voogdijschap in de handen der Staten te spelen, gaarne van de Roomsche Kerk afkeerig gezien; misschien had hij wel daarom zijne opvoeding moeten ontvangen te Leiden, te Frankfort ^a/_o en te Genève; maar ijverig en trouw beleed hij den Katholieken Godsdienst, en handhaafde in zijn graafschap de bepalingen van het Munstersche vredes-verdrag; iedere gezindheid mocht er een kerkgebouw bezitten en vrijheid genieten.

De Bentheimsche moeielijkheden veroorzaakten eene briefwisseling met de Staten-Generaal, die door bijkomende verwikkelingen trapsgewijs steeds onvriendelijker werd. Een tolboom, niet ver van de Overijsselsche grenzen, was tijdens den oorlog weggenomen. De Munsterschen wilden dien herstellen, doch werden daarin door gewapenden belet. — Eenige duizende *voeren* turf, die bij, of aan de grenzen gestoken waren, werden op bevel der Overijsselsche heeren op Munstersch grondgebied verbrand. — In 1669 had de Bisschop eene groote hoeveelheid haver doen inkoopen in Oostfriesland; eenige schepen waren er mede belast en zouden de Eems opvaren, doch werden door den kommandant der Dijlerschans genoodzaakt om terug te keeren of tol te betalen. De Staten van Oostfriesland, de Keizer en Christoffel Bernard schreven aan de Staten te 's Hage; deze geboden een naarstig onderzoek, dat echter nooit plaats had, om de eenvoudige reden dat de heeren onderzoekers eerst schepen en haver lieten vergaan, vóór zij ter plaatse aankwamen.

HOOFDSTUK X.

De keuze van een Coadjutor. Houding van Christoffel Bernard tijdens den oorlog van 1667—68. De Furstenbergen.

Toen men te Rome in 1864 de noodige bewijzen zocht, om tot de zaligverklaring van onzen landgenoot Petrus Canisius te kunnen overgaan, ontmoette men in zijne briefwisseling omtrent den afval van sommigen en de zwakheid van anderen bijzonderheden, die men om familiën te sparen goedvond, vooralsnog niet openbaar te maken, maar men las er tevens in, dat hij het was, die den Paus voorstelde, om aan iederen Bisschop een geestelijke toe te voegen, die hem eerst behulpzaam kon wezen en later opvolgen. (1) Want in die tijden van verwarring gaf de ouderdom en vooral het overlijden van den Bisschop veelal aanleiding tot strijd en kuiperijen. Dikwerf had men bij de verkiezingen de overgroote meerderheid der Katholieken zien te kort schieten tegen over eene coölitie, waarin Lutheranen en Calvinisten de hand ga-

(1) Coadiutor cum iure successionis.

ven zoowel aan Keizers- of Rijks-gezinden, als aan de plaatselijke vrijheids-mannen. Moesten de laatsten in de kapittelzaal ook al het onderspit delven, dan vond men er vaak, gelijk bij van Galen's verkiezing had plaats gevonden, Mallinckrodt's en Flodorp's, die woest geweld inriepen, of langgerekte vacatures deden ontstaan.

De zienswijze van den zaligen Canisius schijnt niet altijd die van Christoffel Bernard geweest te zijn, want zijne opmerking: dat de natuur nooit het schouwspel van eene opgaande en eene ondergaande zon te gelijk vertoont, is bewaard gebleven. Intusschen was er in een schrijven uit Rome reeds op gewezen, dat de Bisschoppen van Munster en Paderborn elkander gewichtige diensten bewijzen konden, toen Alexander VII den 26 September 1665 meer bepaald op de keuze van een coadjutor aandrong. „Beloften of verbintenissen, aldus schreef „de Paus, om in geen geval een coadjutor te nemen, „waren nietig als het belang der Kerk het anders vor- „derde. Veel was er gewonnen, maar winnen zonder „bewaren had weinig te beteekenen. De groote verwik- „kelingen, die de verkiezing van den tegenwoordigen „Vorst hadden vergezeld, spoorden aan om intijds nieuwe „moeielijkheden te voorkomen door een opvolger te kie- „zen eer de voorganger verdwenen was.”

Eerst op den 23 Mei 1667 echter werden de kanuniken plechtig samengeroepen en mochten zij uit den mond van de raadsheeren Mervelt en Wiedenbruck ver- „nemen, dat zijne vorstelijke genade na Coesfeld, Vechta „en Bevergern bevrijd, na Munster tot onderwerping „gebracht te hebben, te midden van de rust en den „vrede, die in het stift heerschten, verlangde een coad- „jutor met recht van opvolging gekozen te zien, over- „eenkomstig de pauselijke brieven, aan het kapittel thans „overgelegd. — In het kapittel zoowel als daar buiten

„werden mannen gevonden, die door verdienstelijke daden
 „bewezen hadden alle vereischte hoedanigheden te be-
 „zitten, maar geen hunner werd door den Bisschop
 „aanbevolen, die er zich eene gewetenszaak uit maken
 „zoude, indien hij de vrijheid van keuze ook in het
 „minste belemmerde.”

Toen de beide raadsheeren uitgeleid waren, werd de brief van Alexander VII, die nagenoeg eensluidend was met hetgene de Paus aan den Bisschop had geschreven voorgelezen. Men stelde en besprak de vraag: „Zal er „een coadjutor gekozen worden?” Het antwoord der meerderheid was: „Ja, en de keuze zal geschieden op „den negentienden Juli van dat zelfde jaar 1667.”

Zwaar was intusschen de taak ten deze den Munster-schen domheeren opgelegd. Het stift was katholiek gebleven, ofschoon ten noorden, oosten en westen de ketterij had gezegevierd. Behalve den bij uitnemenheid krachten van Galen, waren er sedert de Reformatie slechts twee Bisschoppen geweest, die men uitsluitend eigen kon noemen, omdat zij van elders niet gesteund werden. Men wenschte echter meer rechtzinnigheid en meer kracht dan Ketteler en van Raesveld aan den dag hadden gelegd. Hoe men ook over de vereeniging der vorstelijke en bisschoppelijke waardigheid in een en denzelfden persoon denken moge, zeker is het, dat zij niet alleen erfelijkheid uitsloot, maar ook de verkiezing bijna telkens, eigenaardige, niet altoos te overkomen moeilijkheden in den weg legde.

Buiten het stift waren er twee, die de oogen der kiezers tot zich trokken. Maximiliaan Hendrik, keurvorst, Aartsbisschop van Keulen enz., en Ferdinand, Bisschop van Paderborn.

Max Hendrik van Beieren was zijn oom opgevolgd op den stoel te Keulen; ruim tachtig jaren hadden daar

achtereenvolgens Beiersche vorsten gezeteld, en een groot gedeelte van dien tijd waren zij tevens Bisschop van Munster geweest. De tegenwoordige keurvorst had echter zijne verheffing meer aan den grooten familienaam, dan aan zijne buitengewone bekwaamheden te danken, en gelijk het bij dergelijken gemeenlijk gaat, hij werd beheerscht en geleid door zijnen suffragaan Frans Egon van Furstenberg, den Bisschop van Straatsburg. Een gerucht zonder bekenden oorsprong had te Munster laten verluiden, dat deze Furstenberg eens keurvorst van Keulen worden zou.

De graven van Furstenberg stammen van een vorstestelijk huis in Zwaben. Eeuwen lang dienden zij den Keizer en het Rijk; doch nu waren zij, althans Frans Egon, de evengenoemde Bisschop van Straatsburg en zijn broeder Willem, van Galen's beproefde diplomaat, dien hij naar Rome en meermalen naar Weenen had gezonden, meer Fransch-gezind. Wat aanleiding tot die verandering gaf, is niet bekend; misschien maakte de fiere houding van Lodewijk XIV eenen indruk, die hen de meer wifelende politiek van Leopold I deed verlaten. De Keizer werd toen ook minder gesteund door de vorsten van Duitschland; want de vriend van iedereen willende zijn voldeed hij niemand, liet de teugels los en deed het Rijk een grooten stap voorwaarts doen naar den constitutioneelen vorm, door den blijvenden rijksdag van 1667 in te voeren.

Ook Munster had reden om over den Keizer te klagen. In den oorlog tegen Holland had hij Christoffel Bernard alleen gelaten; en toch was de zaak, die daar behandeld werd, evenzeer de zaak van het Rijk als die van het stift; en terwijl de Hollanders weigerden den Keizer te helpen, toen hij door de Turken fel bestreden werd, vochten de Munsterschen dapper. De Vorst-Bisschop was

zelf het verbonden leger gevolgd in Hongarije, ofschoon in den eigen oogenblik „die Holländer” zijne grenzen bedreigden. Er was nog meer: kort na den vrede van Kleef had de gravin van Salm op haar slot te Rietbergen twee gasten ontvangen. — Frans Egon van Furstenberg, de Bisschop van Straatsburg, en Christoffel Bernard van Galen hadden daar arm in arm door de lommerrijke lanen gewandeld, en het publiek dat er niets van gehoord had, verhaalde, hoe de vorsten elkander gezegd hadden, dat de band die de Katholieken vereenigen kon eerder te Parijs dan te Weenen gevonden zou worden. Die twee onderteekenaars van het Rijnverbond zouden uitgeroepen hebben: „Wij hadden hem (Lodewijk XIV) „uit Duitschland moeten weren; maar nu hij er eenmaal „in zit, moet hij Duitsche belangen dienen.” Duitschland zou, helaas, zijne diensten duur betalen! Bestond er dus inderdaad gegrond vooruitzicht, dat Frans Egon van Furstenberg eerlang Max Hendrik zou opvolgen op den stoel van Keulen, dan mocht men veilig veronderstellen dat Max Hendrik, als coadjutor van Munster, aan Christoffel Bernard niet geheel onwelgevallig wezen zou.

Het was alzoo niet te verwonderen, dat eenige domheeren te Munster besloten, om Max Hendrik tot coadjutor en opvolger van hunnen Bisschop te kiezen.

Eenigen van het kapittel wilden echter voor eenen anderen Furstenberg stemmen, namenlijk voor Ferdinandus II, den Bisschop van Paderborn. Deze voerde den titel van baron, en het wapen van Oldenburg, waar de heerlijkheid lag, die meermalen Vorstenberg genoemd wordt. Ferdinand was de broeder van den straks vermelden Willem, kanunnik te Munster, geheimraad van Christoffel Bernard, en diens afgevaardigden bij den Keizer tijdens het verzet van Mallinekrodt en de tegenstribbelingen der stad, en thans kamerheer van den Paus te Rome.

Ferdinand was in 1626 geboren, had te Keulen nauwe vriendschap aangeknoopt met Fabius Chigi, (Alexander VII). Ook waren gedichten of vlugschriften van Chigi uitgegeven onder zijnen naam. Met een zwakke gezondheid was hij den pauselijken gezant naar Rome gevolgd, en door dezen, toen hij Paus werd, met verschillende zendingen vereerd. Aan den Bisschop van Osnabrug bracht hij den kardinaalshoed en bezocht den Bisschop van Munster in zijn hoofdkwartier. Van Keizer Ferdinand had hij den titel van baron ontvangen, door het Paderbornsche kapittel was hij in 1661 tot Bisschop verkozen, en door Rospigliosi (later Clemens IX) gewijd. Veel bracht hij tot stand; niet alles echter wat den naam van Furstenberg draagt, is juist zijn werk, want zijn oom Theodorus, die eenige jaren vroeger eveneens Bisschop was van Paderborn, wordt soms met hem vereenzelvigd. Het collegie der Sociëteit van Jesus en het Institutum Theodorianum is door den oom gebouwd, de Monumenta Paderbornensia zijn door den neef geschreven, doch beiden werkten aan de restauratie der cathedraal.

Een derde candidaat was er niet, en van deze twee scheen ieder op den beslissenden dag evenveel stemmen te zullen verkrijgen. Geen der partijen verwaarloosde de gewone kunstgrepen, om de andere te verzwakken en zich te versterken. Dit was de strijd, die onze protestantsche landgenooten zooveel papier, deels met teekeningen, deels met beschrijvingen deed volkrabbelen.

De oude deken van het kapittel, Brabeck, was een der eersten die het ontgelden moesten; hij had bij afwezigheid van den vorst het stift bestuurd, en in den Haag moeielijke zendingen vervuld. Hij was Keulschgezind, en had ter gelegenheid van de voorbereidende maatregelen, die er moesten genomen worden, bij gelijke stemmen, voor zich de dekanale en alzoo de beslissende

stem gevorderd. De andere partij, die door Brabeck's stem overvleugeld werd, vroeg nu het bewijs, dat hij, die in 1650 reeds als een der oudsten gold, werkelijk kanunnik was. De oude man moest dagen lang zoeken naar de brieven zijner priesterwijding; wat hij zocht, hij vond de dispensatie niet, die hem verlof schonk om buiten den gewonen tijd gewijd te worden, weshalve eene curiëele uitspraak noodig werd, dat het wijden buitentijds, *non servatis interstitiis*, wel ongeoorloofd, maar niet ongeldig was. De Bisschop mengde zich in de zaak, besliste voor de meerderheid en suspendeerde den deken tot straf voor deze onregelmatigheid, en sprak tevens het vonnis over den senior Schorlemmer, wegens openbaar concubinaat en andere misdrijven.

Aanleiding tot die verwikkelingen gaf de onwettige emancipatie van eenige kanunniken. Een nieuwe domheer toch moest van adel zijn en dus een wapenbord hebben; eenige dagen vóór hij zitting nam moest dat bord boven zijne plaats worden opgehangen, men moest daarvoor een dag kiezen, waarop het officie der feria plaats vond, wellicht omdat het officie dan korter was wegens de mindere plechtigheid. Vier van de jongsten hadden verzuimd hun geslachtswapen op te hangen, en er kwam geen dag meer, waarop het officium feriale gehouden werd. — Welke verwikkelingen!

Dit was echter nog slechts het begin der ellende: want gelijk Brabeck naar het bewijs zijner priesterwijding zoeken moest, zoo moest nu iedere kapittel-heer op zijne beurt de rij af, de geldigheid zijner aanstelling bewijzen; en wee dengene, die in de plaats van een oom of ouderen broeder getreden was, want in dat geval pleitte tegen hem de presumptie van simonie, waarvan het niet bestaan alsdan moest bewezen worden. Iets dergelijks was er werkelijk wel in het kerkelijk recht te vin-

den: maar dit moest, en dat verzuimde de tegenpartij van Brabeck, gelezen worden in verband met de bepalingen over verjaring en bezit.

De vier kanunniken, wier rechtmatige aanstelling betwist werd, bedankten bij deze gelegenheid, en de geldigheid der aanstelling van anderen in hunne plaats, werd voor en tegen bepleit. Er scheen inderdaad geen einde aan de voorbereidende maatregelen te zullen komen. Bij dit alles verzuimden de kanunniken ter gelegenheid van een paar feestelijkheden, althans de meesten hunner, om den Bisschop te ontvangen en te assisteren. Zoo veel drukte heerschte er in de kapittelzaal.

Het bleek alzoo overtuigend, hoe wijs 's Pausen raad was geweest om bij het leven van Bernard een coadjutor te doen kiezen, maar tevens ook hoe noodzakelijk het was dat Christoffel Bernard al zijne aandacht en energie wijdde aan de zuivering en regeling van het kapittel, dat, naar het schijnt, met te veel vertrouwen door den Bisschop een tijd lang aan zich zelf was overgelaten en van die vrijheid uit achteloosheid of opzet misbruik had gemaakt. Met krachtige hand moest het tot plicht, orde en tucht worden teruggebracht.

Van Galen sprak over vier domheeren de suspensie uit, namelijk over Nesselrode, Frentz, van Pallant en Landsberg.

Zoo brak dan eindelijk de 19 Juli aan. 's Morgens voor zes ure waren al de zetels van het kapittelhuis reeds bezet, en een gegons als dat van eenen bijenkorf kondigde aan, dat allen te gelijk aan het woord waren. Op klokslag van zeven ure openen ceremonie-meesters de breede deuren; de stafdrager des Bisschops vergezeld van Levieten in plechtgewaad treedt binnen, en gebiedt aan allen en een iegelijk op straf van excommunicatie en suspensie, om hem te volgen naar de cathedraal, waar

zijne hoogwaardigheid de Mis van den H. Geest zou zingen, als begin van het gewichtig verkiezings-werk. Maar zie! op de tafel lagen vier brieven; opschrift en zegel toonden aan, dat zij van den Aartsbisschop-keurvorst van Keulen waren. Wat moest voorgaan, het lezen der brieven van den Metropolitaan of het gehoorzamen der bevelen van den Ordinarius-Suffragaan? Dat brieven aan het collectieve collegie gericht niet anders dan in eene capitulaire zitting konden geopend worden, welke zitting eerst na of met de Mis van den H. Geest begon, dit was eene eenvoudige opmerking, welke echter om hare eenvoudigheid aan de oplettenheid ontsnapte van mannen, die zich zoo zeer in haarklooverijen en spitsvondigheden verdiept hadden. Er werd wederom eene stemming noodig geacht, en deze besliste ingewikkeld de keus van Ferdinand van Furstenberg. Want dertig canonici stonden op, en volgden den stafdrager en de ceremonie-meesters, tien bleven zitten. Behalve de vier, den vorigen dag door de bisschoppelijke suspensie getroffen, worden Brabeck, Bucholtz, Metternich, enz. genoemd. Zij redigeerden een lang gemotiveerd protest tegen de voorgenomen verkiezing, en tegen alles wat voorafgegaan was, en verlieten daarop de zaal. Toen de anderen uit de kerk terugkeerden, maakten deze een niet korter contra-protest, en zouden juist tot de stemming overgaan, toen een nieuw schrijven van Christoffel Bernard alle suspensiën ophief, alle inhabiliteiten te niet deed, en iederen kanunnik vrij, gerechtigd en verplicht verklaarde om mede te werken aan de keuze van den coadjutor. Van dat schrijven moest copie gemaakt, en den afwezenden worden meegedeeld, hun moest bovendien nog de noodige tijd worden toegestaan om te kunnen verschijnen. Na dit alles was het inmiddels reeds vijf ure des avonds geworden, met geen ander gevolg dan dat Metternich verscheen om den

kapittelheeren te melden, dat men vruchteloos op de anderen wachten zou. De stemming vond plaats en dertig stemmen vielen Ferdinand ten deele, terwijl de Aartsbisschop van Keulen er slechts eene, namelijk die van Metternich verkreeg. Eene deputatie, die met alle hoffelijkheid ontvangen werd, bracht de tijding aan den Bisschop, terwijl in de cathedraal de keus van het spreekgestoelte werd afgekondigd.

Intusschen was Wolf-Metternich naar het huis van den deken gesneld, om daar deel te nemen aan eene nieuwe verkiezing, die ten gunste van den Aartsbisschop-keurvorst van Keulen uitviel; en nog dien dag ging de onderproost Ferdinand Bucholtz op reis naar Bonn, waar de keurvorst resideerde, om dezen met zijne verkiezing geluk te wenschen. Dit gaf aanleiding tot een proces te Rome, waarbij Ferdinands keuze tot coadjutor bevestigd werd. Brabeck deed na zijne definitieve nederlaag afstand van zijne prebende, om een paar jaren later op een anderen titel weêr zitting in het kapittel te nemen. Bucholtz bedankte, om voor goed het ambtelooze leven te omhelzen. De Bisschoppen van Keulen en Munster wisselden eenige brieven, die de oogeblikkelijk geschokte verstandhouding weldra weder herstelden.

Men mag aannemen dat de hevigheid, waarmede de candidatuur van Keulen werd voorgestaan en tegengewerkt, niet zoozeer in de persoonlijke hoedanigheden van dezen vorst haren oorsprong had, maar dat veel-eer zijne bekende overhelling tot de Fransche politiek daarop een krachtigen invloed uitoefende. Middelerwijl men toch te Munster zoo geheel verdiept was in de keuze van een coadjutor, ijverde Lodewijk XIV meer dan ooit voor hetgene hij noemde zijne rechten op Vlaanderen, en wat later heette: de natuurlijke grenzen van Frank-

rijk. Hij had reeds ter verovering der Spaansche Nederlanden het zwaard aange gord en voerde van 1667—1668 zijn zoogenaamden *devolutie-oorlog* (1). Had men tot stand kunnen brengen wat vroeger te Weenen bespro werd: Duitsche eenheid onder den federatieven vorm, met zekere mate van vrijheid voor zieners en dissenters, en hadden zich Spanje en de Nederlanden daarbij willen aansluiten, men zou niet alleen geld, maar stroomen bloed gespaard hebben. In 1667 scheen het reeds te laat voor dat plan te zijn.

Welke was nu de houding van Christoffel Bernard gedurende dien zoogenaamden *devolutie-oorlog*?

Van Alpen verhaalt ons het volgende (libr. VI). Reeds voor dat de twee vorsten, namelijk Christoffel Bernard en de Bisschop van Straatsburg, Frans Egon van Furstenberg, elkander te Rietberg ontmoetten, had koning Lodewijk zijn gezant Milet naar Westfalen gezonden om daar een verdrag te sluiten; want hij begreep dat hij zijne rechten op België niet geldig zou kunnen maken,

(1) Anna, de moeder van Lodewijk XIV, was de oudste dochter van Philips III van Spanje en Lodewijk's echtgenoot, Maria Theresia, was de dochter van Philips IV. Na den dood van dezen laatsten, zijnen schoonvader († 1665), wilde Lodewijk het erfrecht zijner gade doen gelden, ofschoon zij, even als door Lodewijk's moeder vroeger was geschied, bij hare verloving afstand had gedaan van alle eventuele pretensiën. Eenige Duitschers noemen dezen oorlog van 1667—68 den „*Devolutions-krieg*.” Wij namen dat woord over bij wijze van kunstterm voor dezen oorlog, ter onderscheiding van den Spaanschen *Successie-oorlog* (1701—1713), dien Lodewijk XIV tegen Keizer Leopold voerde, ter handhaving van het voorgewend, hem wegens zijne moeder en echtgenoot toekomend erfrecht, en vooral der testamentaire beschikking, waarbij Karel II († 1700) den kleinzoon van Lodewijk, Philips van Anjou, tot opvolger had benoemd.

voor dat hij aan den Rijn de keur- en andere vorsten aan zich verbonden had, om door hen de hulptroepen die Oostenrijk of Duitschland mocht afzenden, van het tooneel des oorlogs verwijderd te houden. Onder die vorsten wilde hij vooral dien van Munster winnen; want hij had in den oorlog tegen Holland gezien, hoeveel machts Bernard ontwikkelen kon; hij vreesde dus terecht dat zijne vijanden bij hem steun zouden vinden, indien hij hen niet voorkwam.

Christoffel Bernard was den koning niet ongenegen. Hij had gedurende de jongste verwickelingen gezien, dat één wenk van Lodewijk genoeg was om alle hulp en medewerking der Duitschers te verlammen; dezen toch hadden niet gevraagd wat hun eigen belang of het belang van Oostenrijk of Spanje vorderde, maar zij hadden Frankrijk naar de oogen gezien en niets durven ondernemen, wat Lodewijk mishagen kon. Niet alleen Bernards vrienden, maar ook de Hollanders hadden getoond, niets te willen wat de koning niet goedkeurde. Daarbij kwam nog, dat in dringenden nood, Frankrijk spoediger en beter dan iemand anders aan Munster hulp zou kunnen en willen verleen; en dat hij zelf zijne handen, die door den vrede van Kleef gebonden waren, vrij kreeg, om tot veiligheid van het stift het noodige te doen.

In het begin van 1667 reisde de Malthezer commandeur Smissing naar Luik. Daar vond hij afgevaardigden van Keulen, Ments en Nieuwburg; en met dezen sloot hij zonder lange beraadslaging een verdrag tot uitvoering eener bepaling van den Westfaalschen vrede, waarbij was vastgesteld: dat, indien er ooit tuschen de beide koningen (Spanje en Frankrijk) twist mocht ontstaan over den Bourgondischen kreits, dan geen vorst van het Rijk zich daarin zou mogen men-

gen, en aan geen van beide partijen, soldaten, geld of oorlogsbehoeften. verschaffen, noch aan eenige troepen verblijf, kwartier of doortocht geven. De bijzondere overeenkomst te Luik gesloten hield in, dat de vier heeren te samen dertig duizend man, zoo noodig, te velde zouden brengen om hunne neutraliteit te doen eerbiedigen. Smissing reisde van Luik naar Parijs en vond er geene moeilijkheden.

Munster was en bleef alzoo gelijk de drie andere vorsten, *onzijdig* in den *devolutie-oorlog*. Wel mochten de vorsten van Keulen, Ments, Nieuwburg en Munster verklaren, dat zij Duitsche belangen dienden, door den oorlog van den Duitschen bodem te verwijderen, zij konden het nogtans niet weerspreken, dat zij den Keizer niet alleen vooruit liepen, maar dat zij hem den weg naar Brabant versperden. Dat hunne neutraliteit niet onbeloond werd gelaten blijkt uit den inhoud van eene nota, die Depping te Parijs in de koninklijke bibliotheek vond. Zij behelsde eene volmacht van Christoffel Bernard, den 18 Augustus 1667 aan den heer Haugwitz verleend, om 27,000 Rijksth. in ontvangst te nemen, uitmakende het bedrag der door den koning toegezegde subsidiën; twee soortgelijke volmachten ten gunste van den bankier Formond en den heer Schilders, van September en December des zelfden jaars, zijn daar mede voorhanden. Over 1668 vindt men slechts ééne volmacht. De gezamenlijke som, waarover Christoffel Bernard dus beschikken kon, bedroeg niet minder dan 108,000 Rth. Ter zelfde plaatse vond men ook de volmachten en quitantiën van Nieuwburg, Brunswijk, Ments en Paderborn. — Brandenburg wilde toen nog niet; later echter nam ook hij geld aan, en wel 100,000 livres in 1671, en 16,666 Rth. in 1672; zijne vrijheid tot handelen evenwel schijnt hij niet verkocht te hebben. Den

4 Maart 1672 schreef althans Saint-Géran, de Fransche gezant te Berlijn, aan Louvois, dat hij met den keurvorst niet verder kon: „On ne me fait que trop entendre, „que l'on ne veult point entrer dans un traité, quel „qu'il soit.”

Ofschoon Keulen in die nota niet wordt genoemd, zoo is er echter geen twijfel aangaande de gezindheid van dien keurvorst mogelijk; want Furstenberg, die een overwegenden invloed op hem uitoefende, had volgens Aitzema te Regensburg in den vorstenraad zijne overhel-
ling tot de Franschen ruiterslijk uitgesproken. (1)

Wij hebben zoo dikwerf en van zoo verschillende Furstenbergen in den loop dezer laatste bladzijden melding moeten maken, dat wij ter aanvulling der historische kennis onzer lezers en ter voorkoming van mogelijke verwarring, hun nog de volgende mededeelingen meenen verschuldigd te zijn. De Bisschop van Straatsburg, Frans Egon van Furstenburg, had behalve Willem, den Munsterschen diplomaat, nog eenen broeder, Willem Egon genaamd; ook deze laatste was Bisschop en had even als Frans Egon, grooten invloed op den keurvorst Max Hendrik van Keulen, die dan ook verlangde dat Willem zijn coadjutor en opvolger zou worden. Werkelijk werd Willem Egon na het overlijden van den keurvorst door het kapittel tot opvolger verkozen. Tegen een en ander maakten de Keizer en de Paus echter zwaarigheid; zelfs werd hij tijdens de vredes-onderhandelingen te Keulen, op last van den Keizer gevangen genomen. Later Kardinaal en commendataire prelaat van eene abdij in Frankrijk geworden, woonde hij te Parijs, waar eene straat naar hem *Rue de Furstenberg* genoemd werd.

(1) Aitzema, boek 47.

Van Frans Egon wordt verder weinig meer melding gemaakt. Willem Egon zullen wij in den oorlog van 1672 terugvinden bij de Keulschen, en met dezen bij het beleg van Groningen. Hij overleed in 1704 op 75jarigen leeftijd. Dikwerf wordt hij, even als zijn broeder, Monseigneur van Straatsburg genoemd, waaruit men zou mogen besluiten, dat hij na het overlijden of de abdicatie zijns broeders tijdelijk dien bisschopszetel heeft bekleed.

HOOFDSTUK XI.

Diplomatische bedrijvigheid. Triple Alliance. Vrede van Aken. Overeenkomsten. Krijgstoerusting.

Men zegt wel eens, dat iemand, die zich vermoeid heeft door lang over ingewikkelde vraagstukken na te denken, wel doet met een eenvoudig man, van een helder oordeel, wien partijzucht en stelselmatige opvattingen vreemd zijn, te raadplegen.

Hadden de staatslieden dier dagen zulk een eenvoudige gezocht en willen aanhooren, wellicht hadden zij het volgend advies ontvangen:

De vrede van Munster (1648) heeft alles, wat gij door overleg en dapperheid verkregen hadt, gewettigd en bevestigd. Gij moet dus dien vrede goed onderhouden; want eerlijk duurt het langst. Gij behoort dus Kleef, Emmerik en Wezel, aan den eigenaar (Brandenburg) terug te geven. Gij deedt wel dat gij tijdens den oorlog die plaatsen bezet hieldt, maar door ze wederrechtelijk te behouden ondermijnt gij de grondslagen van uw bestaan, en stelt gij macht in plaats van recht.

De jongste inval der Munsterschen heeft u ten naastenbij tienmaal de waarde van Borculo gekost (1); mij dunkt er is daar een weinig hooger op, nog zoo veel land dat woest ligt; ik zou er een tweede Borculo van maken, en gaf het eene cadeau aan den Bisschop, en het andere aan Stirum. De tol in het Boekholtsche zou ik afkopen; er passeeren daar weinig menschen, behalve Prins Maurits en zijn zwager Stirum, en deze dienen toch een eerbewijs te ontvangen. De verbrande turf en verdronken haver zou ik in het vergeetboek zien te brengen en 's lands militie niet meer tot zulke diensten gebruiken; aan de officieren op de grensplaatsen, vooral aan die van Meppel en Koevorden zou ik geene promenades meer over de grenzen permitteeren. Als de kwestie over Rheinberg en Borculo is weggeruimd dan heeft de Fransche koning zijn zin; Keulen en Munster missen dan ieder voorwendsel om zich bij hem aan te sluiten, en onze grenzen te bedreigen. Misschien was het goed, dat wij in eene schuur of op een zolder de Tukkers een weinig kerkje lieten houden, want nu loopen zij gedurig naar Swilbroek en over den Glanerburg; de Prins van Oranje geeft ons onder dat opzicht een navolgenswaardig voorbeeld. (2)

Doch zoo eenvoudig redeneeren diplomaten niet. Verschillenden, zelfs tot zes van die heeren ontmoeten we achtereenvolgens te Coesfeld, bij van Galen. De eerste hunner is de heer Sijborgh, die in Mei 1666 kwam, om de ratificatie der Hoogmogenden op het tractaat van Kleef

(1) Volgens Tucking.

(2) De Prins liet in zijn graafschap Lingen den Katholieken Godsdienst vrij; alleen had hij de kerken met hare inkomsten aan zich getrokken. Maar stadhouder geworden, verbood hij alle „Paepsche gebruikelijkheden;” en in dien tijd zijn al die kleine kapellen gebouwd langs de grenzen, op Munstersch grondgebied.

over te brengen. Dr. Wiens deelt ons het relaas mee dat hij aan de Staten overleverde: „Den 9 Mei tegen „drie ure na den middag kwam ik te Coesfeld aan, „de secretaris bepaalde dat ik den volgenden dag audiëntie zou hebben; de burgemeesters wezen mij eene „woning aan. Den 10 in een vorstelijk rijtuig naar „de citadel afgehaald collationeerde ik alle artikelen „met den heer Wiedenbruck, bracht den Bisschop den „groet van U. H. M. over, en gebruikte het middagmaal, „waarbij ook aanzaten de prins van Homburg, Gorgas, „Zintzig, en anderen. Den 11 Mei liet mij de Bisschop wederom ten hove halen, en verzocht mij U „Hoogmogenden de volgende punten voor te stellen:

„1°. Het huis Wert was nog altoos door Staatschen „bezet, en hij kon zijn volk uit Borculo niet terug „trekken voor dat Wert ontruimd was.

„2°. De (Munstersche) kommandant van Ootmarsum „verlangde achterstallige contributien tot 1 April; de „Bisschop verzoekt dat die spoedig betaald worden.

„3°. Eenige huislieden van Siegburg onder de heer- „lijkheid Assen, zijn gevangen genomen, en naar We- „zel gevoerd, waar men 1200 Rth. losgeld vraagt: de „Bisschop verlangt kosteloze vrijstelling krachtens art. „6 van den vrede te Kleef.

„4°. Ook de krijgsgevangenen te 's Hertogenbosch „moeten vrij gelaten worden; daarop zullen alle krijgs- „gevangenen in het Munstersche vrijheid ontvangen.

„Den zelfden dag nam ik van den Bisschop afscheid, „en maakte de opmerking, dat de ontruiming der staatsche „plaatsen niet uitgesteld kon worden, tot dat de be- „zwaren door hem geopperd, uit den weg geruimd wa- „ren; want het verdrag van Kleef stelde een bepaal- „den dag voor de ontruiming, en liet andere geschil- „punten aan eene vriendschappelijke beslissing over.

„Bepaaldelijk omtrent de bezetting van Borculo voerde ik den Bisschop te gemoet, dat hij geen beter bewijs van vredelievende gezindheid geven kon, dan het verlaten der plaats, die de voornaamste oorzaak des oorlogs geweest was. Ik zeide te weten, dat U Hoogmogenden al twee malen een aantal wagens gezonden hadden, om dat volk met bagage weg te voeren, doch telkens te vergeefs; waarop de Bisschop woordelijk dezen uitroep deed! „Mijn Borculo! mijn Borculo! hetwelk mij van Gods en rechtswege toekomt.” En na een poos stilzwijgen voegde hij er bij, ik zal zien dat de evacuatie geschiede.”

Het verslag van den heer Sijborgh had eene bijeenkomst van gevolmachtigden te Noordhorn in het Bentheimsche ten gevolge, waarin om zoo te spreken, de laatste hand aan den vrede gelegd werd.

Den 20 Augustus 1666 werd de luitenant-generaal Copes, gevolmachtigde der Staten, door van Galen met veel plechtigheid ontvangen. Het bericht aangaande zijne zending, door hem naar den Haag gezonden vinden wij wederom bij dr. Wiens, en komt hierop neer: hij vroeg vrijlating van een staatschen ruiters en eenige officieren, die zich in het Munstersche aan overtredingen hadden schuldig gemaakt; hij sprak over gelden door Nederlanders aan de stad Munster, tijdens den opstand, voorgeschoten (!) en over vorderingen ten laste der nalatenschap van Malinckrodt. — De Bisschop daarentegen sprak over schepen, die men in beslag had genomen, over schending van grondgebied, over het straffeloos rondventen in Holland van spotprenten en paskwillen. — Copes had den Bisschop dikwijls belet gevonden door jachtpartijen en feestmalen. Op het voorstel van nauwere vereeniging en vriendschap met de Staten had hij ten antwoord ontvangen, dat er geene bewijzen waren, dat zulks te 's Hage

verlangd werd, en onder het gesprek liet van Galen meermalen de woorden hooren: „Aber wie kriegen wir unser Borkelo wieder?”

In het verslag van Copes vinden wij de aanwezigheid van den Franschen gezant Milet vermeld. Het schijnt echter niet, dat de generaal er eenig gewicht aan hechtte; hij vermoedde zelfs niet eens, dat de opvallende ontwijkingen, die hij ondervond en de verstrooidheid, die hij bij den Bisschop opmerkte soms het gevolg konden zijn van meer ernstige gesprekken met den Franschman.

Intusschen had de devolutie-oorlog zijn voortgang.

Spoedig en onverwachts begonnen, werd hij met kracht doorgezet.

Onverwijd was Lodewijk XIV in Vlaanderen en Brabant gevallen. Levensmiddelen en ammunitie waren vooruit gezonden in eene hoeveelheid, die aan een veldtocht van jaren en jaren deed denken. Talrijke edelen en zestig hofdames hadden den koning tot aan de grenzen vergezeld, waar hem eene gemakkelijke overwinning wachtte; want in Spaansch Nederland vermoedde men geen oorlog, en de bewoners waren reeds Franschen geworden, vóór zij wisten, waarover eigenlijk getwist werd.

Het is hier de plaats om te vermelden hoe de Staten-Generaal daarbij te moede waren en wat zij bij de plotselinge wendingen, die een oorlog soms nemen kan, van hun belang achtten.

„De Staaten-Generaal, zoo verhaalt ons Aitzema „omdat sij gedachten het oude seggen dat het goet was „een machtighen Potentaat, en voornamentlijk Vrankrijk „tot een Vriend maar niet tot een nabuur te hebben; „dat Vriendschap en Vrede niet anders was gefundeert, „als op estime en vreese, die d'een van d'ander hadde; „en dat voorsichtige Princen altijd, sooveel doenlijk is,

„onderhouden het *contrapoinct*, behertigden dit haar im-
 „portant *intrest* sooseer, dat zij in 5 dagen tijds, op 't
 „papier brachten en teekenden drie tractaten, sonder
 „weten en consent van de Provinciën; veel min, dat de
 „Provinciën sulx konden gecommuniceert hebben aan de
 „Steden, gelijk anders altijd moet geobserveert worden
 „in 't maken van Alliantie met Uijtheemsche. Dit ge-
 „schiedde op dese extraordinaire manier en soo haastig
 „opdat door den gewonen uitstel de tijd niet zou ver-
 „loren gaan om de rest van de Spaanse Nederlanden
 „te redden. Onder dese Tractaten was een, dat tot
 „London op den 25 April S. V. 1668 beslooten wierd
 „tussen Engeland, Sweeden en de vereenigde Provinciën,
 „hetwelke van den koning van Engeland genoemd wierde
 „de *Goddelijke Drievoudige Snoer*; en in 't gemeen met
 „een groote, doch verijdelde naam, de *Triple Alliantie*,
 „ofte *Ligue*. Beloovende aan den anderen tot meerder
 „vastigheid van deselve Ligue, dat tusschen hun Driën
 „soude zijn en blijven een oprechte en bestendige Vreede
 „en Vriendschap, om elkanders nut en voordeel hart-
 „grondig, en ter goeder trouwe voort te setten, en alles
 „wat daar tegen mocht strijden, ten besten af te weeren.
 „En dat sij elkanderen getrouwelijk soude bijstaan.

„Dit verbond heeft Frankrijk aangesien als een
 „Breijdel van zijn onversaadelijke begeerte, waardoor
 „Louis genootsaakt is geweest op redelijke conditiën met
 „de kroon van Spanje te accordeeren.

„Als op den 28 Augustus 1668 tot Londen de acte
 „van ratificatie wierde uitgewisseld, versocht de Ambas-
 „sadeur Boreel, uijt den naam van de Staten-Generaal,
 „dat sijne Majesteijt van Engeland beliefte sulken heer-
 „lijken en goeden werk noch wijder met zijn koninklijken
 „ijver daartoe te stieren, dat noch meer Potentaten en
 „Vorsten van Europa in deselve Alliantie mochten ko-

„men, tot verzekeringe van het geheele Christenrijk.
 „Gelijk hij tot dien eijnde ook een extraordinaris Gesant
 „sond aan de gereformeerde Vorsten van Duijtslant. Hij
 „sond insgelijks M. Marsilly als Gesant ten zelven eijnde
 „na de Switsers, dewelke door de Franse geintercipiëert
 „en gevangen na Parijs gevoert wierd, alwaar hij publyk
 „op een schavot gerabraakt wierd, dat de Engelse
 „met weijnig moeite genoeg hadden kunnen voorkomen,
 „tenzij de Groote Meesters, sedert door der Franssen
 „geld en beleeftheijt, uijt Engels in Frans waren ontaart,
 „waardoor sij ook beletten dat de Keijser niet mede in
 „deselve Triple Alliantie wierde ingelaten, daar hij hem
 „selven nogtans toe presenteerde. Want seijden sij, dat
 „sijne Majesteijt sich daardoor soude involveeren in alle
 „desselefs kwestien, en verplicht wesen sijne Legers,
 „bij voorval, te voeren tot de uijterste paalen van
 „Duijtsland.”

Te midden van al deze zeker zeer loffelijke zorgen om den lieven vrede wederom te herstellen en te bestendigen vergaten de Staten den Munsterschen Bisschop niet. Na de minder naar wensch geslaagde zending van Sijborgh en Copes zou Reede van Amerongen zijn fortuin beproeven of zijne diplomatische talenten ontwikkelen.

De nieuwe Hollandsche afgevaardigde bij van Galen, werd in April 1668 te Coesfeld met luister ontvangen. Het doel van zijne komst was, volgens van Alpen, de handelingen van Christoffel Bernard nauwkeurig te beschouwen (observet sedulus), en doortocht te vragen voor Brunswijk — Lunenburgers, die Holland in dienst genomen had. Men wist dus te 's Hage niet of wilde niet weten, hoevele neutraliteits-tractaten er in de Duitse wereld waren, en hoe duur die door Fransch geld betaald werden. Het toestemmend antwoord van Munster

bleef uit tot in Mei, toen de vrede van Aken reeds gesloten was. Nu begon Amerongen te klagen dat Munster in strijd met den Kleefschen vrede, meer dan 3000 man in dienst had; en hij liet zich niet van zijn stuk brengen door het antwoord, dat men slechts nieuwe soldaten aannam, om oudere te kunnen afdanken. Hij wilde ook niet toestemmen dat het geval van nood, gelijk dat in het Kleefsche verdrag besproken was, zou aanwezig zijn; dewijl, welke vijanden ook het Stift bedreigden, de Hollandsche trouw en edelmoedigheid daar waren, om den Bisschop te beschermen. Al deze vriendschappelijke vertoogen en opmerkingen putten het geduld van van Galen uit. Hij verlangde slechts te vernemen door wien de Hoogmogenden aangesteld waren om het verdrag van Kleef uit te leggen. Hij voor zich kende geene uitlegging dan die van den Keizer, van den Franschen koning, of van de vorsten mede-onderteekenaars; wie ten deze partij en rechter tegelijk wilde zijn, werd eerste overtreder.

Van Amerongen had gezond verstand genoeg, om te begrijpen dat het tijd werd om te vertrekken, dankte voor de vergunning van doortocht voor de Lunenburgers, en wist niet of de Hoogmogenden er nog gebruik van zouden maken.

Brieven na brieven werden er thans geschreven, waarin de Staten zich beklaagden over den Bisschop. De brieven, die geadresseerd waren aan den Keizer te Weenen en aan den koning te Parijs, bleven onbeantwoord. De goedhartige keurvorst van Keulen schreef terug: hij kon zooveel boosheid in zijnen buurman niet veronderstellen, maar zou zich toch eens informeerden. De andere vorsten hadden niets van overtreding of schending van den vrede vernomen.

Al dat kleingeestig bedrijf ten opzichte van Christof-

fel Bernard, was zeker niet het geschikte middel om na al de aangedane verongelijkingen zijne genegenheid te winnen. En toch een zwaar onweder hing Nederland boven het hoofd, waarbij iedere hulp welkom zou wezen.

De vrede van Aken (1668), de vrucht der Triple Alliance, bevredigde de heerschezucht van Lodewijk niet. Terwijl men rust meende te genieten en zich veilig waande was hij ijverig in de weer om, waar hij kon, zich door geld en beloften bondgenooten te verschaffen. Hij had besloten Nederland zwaar te doen boeten voor de misdaad van den Franschen arend in zijne vlucht te hebben gestuit.

Zijn wraakzuchtig plan ten uitvoer te leggen kon hem niet veel moeite kosten, want hij kende de slechte toestand onzer vestingen maar al te goed, rekende bovendien op onze inwendige verdeeldheid en op de zwakte van ons leger, die er het gevolg van was.

Om zich tegen kwade kansen te beveiligen, zocht hij voor alles den koning van Engeland tot een verbond met Frankrijk te bewegen.

Zie hier hoe Depping de pogingen, daartoe door Lodewijk XIV in het werk gesteld, beschrijft. (1)

„Over Engeland heerschte toenmaals Karel II, een verkwistende en weelderige monarch, die het vreeslijk lot van zijn vader Karel I reeds geheel uit het geheugen scheen verloren te hebben en zich weinig om de ontevredenheid van het Parlement over zijne verkwistingen bekreunde. Het eenigste wat hem ter harte ging was, hoe hij van het Parlement zooveel geld zou verkrijgen, als hij behoefde of wenschte.

„Lodewijk XIV kende het euvel van dezen vorst

(1) Depping, boek I.

volkomen, en wist zich daarvan listig tot het bereiken van zijn doel te bedienen. Henriette de zuster van Karel, die door haar huwelijk met den hertog van Orleans, Lodewijk's schoonzuster was, toog op reis naar Engeland. Door een luisterrijken hofstoet werd haar tot Duinkerke uitgeleide gedaan; het was voor ieder duidelijk dat deze reis, waarbij zooveel praal ten toon werd gespreid, iets anders tot doel had dan het brengen van een enkel bezoek. De jeugdige prinses had inderdaad (gelijk men eerst later vernam) den last om al haren invloed te bezigen, ten einde haren broeder tot een oorlogs-verdrag met Frankrijk tegen Holland te bewegen. Wat hare be-
tooverende gesprekken en de verleidelijke overredingskunst van hare hofdame Kevrevel, die aan Karel maar al te welgevallig en der Fransche politiek aan het Engelsche hof in hooge mate voordeelig was, niet vermochten, dat zou men met zekerheid verkrijgen door de aanzienlijke geldsommen, die Henriette, krachtens eene haar verstrekte volmacht, haren verkwisting-lievenden broeder kon aanbieden.

„Werkelijk kwam nog in dat zelfde jaar 1670 een verdrag tot stand, waarbij Karel den koning van Frankrijk zijne hulp tegen Holland beloofde, en wederkeerig in het geheim de toezegging erlangde, dat hem eenige millioenen livres zouden gezonden worden.

Het VIII^e Artikel dezer overeenkomst verdient hier bijzondere vermelding, dewijl de gebeurtenissen der volgende jaren daaruit voortsproten. Het luidt als volgt:

„Item zullen genoemde heeren koningen alle hunne krachten aanwenden, om de koningen van Zweden en Denemarken of ten minste één van beiden te bewegen dat zij toetreden tot den oorlog tegen de Generale Staten, of althans zich verbinden tot neutraliteit. Even eens zal men trachten de keurvorsten van Keulen en Bran-

denburg, het Brunswijksche huis, den Hertog van Nieuwburg en den Bisschop van Munster tot de partij over te halen.”

Welke middelen er dienovereenkomstig in het werk werden gesteld om zoo velen mogelijk voor de zaak te winnen, meldt ons wederom Depping. (1)

„Het is inderdaad verbazend, zegt hij, hoe veel de Duitsche vorsten in dezen oorlog van den Franschen koning ontvingen, gelijk men zien kan uit hunne quitantiën die in de koninklijke bibliotheek te Parijs bewaard worden.

„Den keurvorst van Ments werd een pensioen toegekend van 3000 Thaler; de Paltsgraaf van Nieuwburg kon jaarlijks rekenen op 36,000 Livres; aan den Westfaalschen kreits werd eene som van 240,000 Livres in eens gegeven. — De Bisschop van Osnabrug ontving maandelijks 5000 Thaler. — Over de jaren 1672 — 1674 liggen er 10 quitantiën van den vorst-bisschop van Paderborn, elk ten bijdrage van 6000 Thaler. — De quitantiën van den hertog van Hannover (1672-74) loopen over eene som van 1,722,000 Livres. Lodewijk XIV verplichtte zich later in 1675, door een nieuw verdrag met den zelfden hertog, tot het betalen eener maandelijksche som van 20,000 Thaler. — De keurvorst van Beieren trok ingevolge eene overeenkomst van het jaar 1673 elke maand 16,000 kroondaalders; hij ontving deze Fransche subsidiën tot het jaar 1677. Zijne quitantiën gaan over eene som van 1,818,000 Livres. — Baden-Durlach genoot een Fransch pensioen van 20,000 Livres. — De keurvorst van den Palts trad eerst omstreeks 1682 in Fransche soldij en verkreeg een pensioen van 200,000 Livres. — Eindelijk ontmoeten we nog een zekeren heer von Rhein-Callenfels, die in 1682 eene

(1) V^e boek, noot 99.

som van 6000 Thaler ontving. — In den inventaris dier quitantiën wordt het getal der door Lodewijk XIV bezoldigde of met pensioenen bedachte vorsten op 24 gesteld.”

De milde belooning door Frankrijk aangeboden moest den koning van Engeland nog om een andere reden hoogst welkom zijn; namelijk: de Triple Alliance verslond ook aanzienlijke schatten. De Hollanders als echte kooplieden gaven den koning van Engeland drie jaren crediet; of zij de interesten bij de hoofdsom rekenden, valt moeilijk te beslissen. Ziehier wat er bij het tractaat van den 23 Januari 1668 was vastgesteld: (1) Artikel I gaf het getal der manschappen en schepen op, door Holland te leveren. Art. II zei, dat Engeland na 't eindigen van den oorlog, alle gemaakte onkosten moest vergoeden. Art. III sprak over het opperbevelhebberschap, en art. IV gaf het bedrag op van de eventueel te bestrijden uitgaven: „d'onkosten van 14 schepen, waarde 18666 ponden sterlings, 14 dito kleinere 14000 ponden sterlings, de overige 12 op 6000 ponden sterlings te rekenen; gelijk ook de 6000 krijgslieden te voet op 7500 ponden sterlings; en de 400 ruiters op 1400 ponden van dezelfde munt, die voor iedere maand geteld zullen worden.”

De Zweden waren ook geen goedkoope bondgenooten, zij eischten vergoeding voor hunne diensten en gaven bovendien geen crediet. Eigenlijk moest Spanje hun contanten geven, doch had ze niet. Het schijnt dat wederom Engeland in de bres had moeten springen om Spanje te gemoet te komen en de Zweden te bevredigen. (2)

De Staten trachtten inmiddels van hunne zijde zich

(1) Vgl. Valkenier.

(2) Aitzema, boek 48.

hier of daar eene voordeelige stelling te verschaffen, waarvan zij bij het losbarsten van den oorlog, die iedereen verwachtte, partij konden trekken. De stad Keulen scheen hun eene gewenschte gelegenheid te bieden; en zij namen die gretig aan. De stad was, gelijk in die tijden veelal geschiedde, niet in de beste harmonie met haren vorst, want hij had zekere vrijheden geweigerd, waarop de derde stand met kracht had aangedrongen. De heeren van den raad ontboden nu een ingenieur uit Holland, die de vestingwerken der stad zou herstellen en verbeteren. Hij werkte daar met zulk een voortvarenden en onverdroten ijver aan, dat zon- en feestdagen er bij vergeten werden. Bamphield, een kolonel te voet in Staatschen dienst, richtte er een werfdepôt op en liet de geworven soldaten den eed van trouw doen aan de Hollanschgezinde stad. Geen wonder dat het oplettend oog van den Munsterschen vorst in die handelwijze niet veel goeds bespeurde. Hij zag er eene listige poging in van Holland, om bij eventuëlen oorlog met Frankrijk, het tooneel daarvan aan den Rijn te plaatsen. De Keizer werd gewaarschuwd, doch diens pogingen bleven zonder gevolg. Nu meende Christoffel Bernard als directeur, of zoo als men hem te Dorsten genoemd had, als condirecteur van den Westfaalschen kreits te moeten optreden. Hij nam in October 1671 zijn intrek op het huis Kendenich, bij Keulen; ontving daar de Furstenbergen, de burgemeesters en de meeste mannen van invloed; bracht hun ook dikwerf een tegenbezoek; sprak met den Keurvorst en den Nuntius, en besteedde vele uren aan het gebed, zoowel bij de heilige overblijfselen der drie Koningen, als in de kapel der Jesuïten. Zijn ijver, die geen geoorloofd middel ongebruikt liet, werd met het gelukkig gevolg bekroond, dat op den 2 Januari 1672 een verdrag tusschen den keurvorst en de stad tot stand kwam,

waarbij de eerste veel toegaf, maar de laatste alle aanspraak op eigene militie en vreemde bezetting liet varen.

„Den Kolonel Bamphields regiment, zoo klaagt en „treurt van den Bosch, (1) moest dan uijt Keulen ver- „trekken, gelijk daarna geschiedde, niet sonder bijson- „der misnoegen der burgers en agterdogt van desen „Staat. En wierd aldus dese stad tot een deure, waar- „door de Franschen hunne geweldige legers gemakkelijk „op en van den Duitschen boden konden voeren. En „kregen sij bij desen ook onverhinderde gelegenheijd „om de stad Nuijs te versterken, en aldaar soo grooten „magasijn van allerhande krijgstuig en levensmiddelen „op te regten.”

Christoffel Bernard was niet gewoon zijne zaken ten halve te verrichten. Weldra, namelijk in het begin van Februari 1672, zond hij Westfaalsche soldaten onder den bevelhebber Walpot naar Keulen en bezette de stad.

Mocht Christoffel Bernard alzoo de pogingen, reeds door hem ten jare 1671 ter regeling der Keulsche aangelegenheden beproefd, in 1672 met den gewenschten uitslag bekroond zien en handelde hij daarbij als directeur van den Westfaalschen kreits bepaaldelijk in het belang des Duitschen Rijks, ook op andere wijzen trachtte hij bijna gelijktijdig zijn invloed te wijden aan de versterking des Rijks en de beveiliging der Duitsche belangen.

De kreitsdag vergaderde den 7 April 1671 te *Bielefeldt*. Bernard maakte van die gelegenheid gebruik om een defensieve alliance te sluiten met den keurvorst Frederik Wilhelm van Brandenburg en met den hertog Philips Wilhelm van Palts-Nieuwburg ter vrijwaring hun-

(1) Van den Bosch, boek II.

ner landen en van den geheelen Westfaalschen kreits, tegen het verleenen van doortocht, inkwartiering en contributie aan vreemden. De gealliëerden verplichtten zich om binnen 6 weken aan den bedreigde hulp te bieden. Het gezamenlijk leger zou 15,000 man tellen, waarvan Brandenburg en Munster ieder 1600 ruiters en 3000 voetknechten leveren moest. Men zou niet eerder de wapenen neerleggen voor dat het aangevallen geweest weer geheel vrij was en behoorlijke satisfactie ontvangen had. Ieder der verbondenen behield het bevel over de eigen troepen, maar het opperbevel zou de aangevallene voeren. Vreemde wervingen zou men verbieden en overigens alle andere geschikte middelen aanwenden ter verdediging der verbondene gewesten en van den geheelen kreits. Dit verbond zou duren tot over zes jaren en inmiddels mochten ook andere vorsten, vooral die van den kreits, toetreden. Men kon ook andere overeenkomsten sluiten, mits zij deze niet benadeelden. — De eenige echter, die toetrad was de keurvorst van Keulen. Deze verklaarde in zijn *accessions-reces* of akte van toetreding den 8 Juli 1671, dat hij zich vereenigde met de gestelde bepalingen; dewijl hij buiten het aartsstift Keulen ook de stiften Luik en Hildesheim in het verdrag liet opnemen, zou hij 4500 voetknechten, 1700 ruiters en 300 dragonders in het veld brengen.

De Keulsche keurvorst trad bovendien nog met Bernard in overleg omtrent de stad Dorsten, die bijna immer in iederen vroegeren oorlog bedreigd of genomen was en een belangrijk strategisch punt werd geacht. Volgens eene bijzondere overeenkomst nu van den 24 Augustus 1671 verplichtte Bernard zich tot het versterken van het bruggenhoofd aan de Lippe met eene schans, die de brug beschermen maar de stad niet beschadigen mocht.

Slechts weinige dagen na de toetreding van Keulen

tot het tractaat van Bielefeld, namelijk den 17 Juli 1671, sloot Bernard een zoogenaamde *particuliere-defensieve-alliance* met den Keizer tot instandhouding van den Westfaalschen vrede en ter verdediging der Duitsche vrijheid. Ook Bentheim werd daarin opgenomen. Bij vijandelijken aanval zou de Keizer buiten de noodige veldartillerie, 1000 ruiters en 2000 man te voet geven, de Bisschop moest daarentegen 400 ruiters, 500 man te voet, en 100 dragonders beschikbaar stellen. Bij een tweede aanvraag moesten beide verbondenen binnen drie weken het dubbele getal leveren. De keizerlijke generaal zou het opperbevel voeren. De troepen, reeds wegens andere rijks- of kreits-verbonden geleverd, konden van het getal, bij deze overeenkomst vastgesteld, worden afgetrokken.

Naarmate de zucht van Lodewijk XIV om zich nieuwe bezittingen in Duitschland te winnen zich duidelijker openbaarde, trachtte men als instinctmatig door het sluiten van verbonden en overeenkomsten het dreigend onweer te bezweren. Men begon inderdaad uitmuntend, doch door misslagen van hem, die er het meest belang bij had, werd al het goede wat er reeds tot stand was gebracht, weldra weer vrijdeld of te niet gedaan.

Het hof van Weenen was allengs door den Bisschop-Keurvorst van Ments, Johan Philips op zijne ware belangen oplettend gemaakt. Deze vorst had met zijn helderen blik Lodewijks plan doorschouwd. Hij trachtte dus onvermoeid de Duitsche vorsten van Lodewijk los te maken. Tot dat einde wist hij op een te Brandenburg gehouden vergadering de leden van het Rijnverbond te overreden, dit verbond op te lossen, hetgeen dan ook werkelijk plaats vond in Januari 1668. Hij vrijdelde ook te Regensburg het plan van Lodewijk XIV om met zijn Bourgondische landen in het Duitsche rijk te wor-

den opgenomen en spoorde den Keizer aan tot een verbond met Trier, Saksen, Baireuth en Munster, nadat door zijn invloed de Fransch-gezinde minister des Keizers, Auersberg, zijn ontslag had ontvangen. De Keizer was echter hoogst ongelukkig in de keuze eens opvolgers, want vorst Lobkowitz was een geestverwant van Auersberg, en even Franschgezind als deze. De Keizer liet zich door den nieuwen minister in diens richting meeslepen en reeds den 1 November 1671 kwam er tusschen den Keizer en Lodewijk XIV een verbond tot stand, waarbij men beloofde elkanders vijanden niet te zullen ondersteunen; terwijl de Keizer zich zijnerzijds bovendien verbond dat hij zich niet in een oorlog zou mengen, die soms buiten de Rijks-landen tusschen Frankrijk van de eene zijde en tusschen Engeland, Zweden of Holland aan de andere zijde, ter oorzake van den vrede van Aken, ontstaan mocht.

Hiermede viel alles in duigen, wat Bernard ter verdediging der Duitsche belangen verricht had en er werden bij voorraad alle verdere pogingen door verlamd. Van Deutschland mocht hij na deze zwakheid bescherming noch herstel zijner rechtmatige grieven verwachten. Zijn particulier verdrag met den Keizer baatte niets meer, nu de Keizer zich tegenover Frankrijk de handen gebonden had. Het verdrag van Bielefeld was krachteloos geworden, want Keulen, dat onder den overwegenden invloed der Franschgezinde Furstenbergen stond, zou zich terug trekken en aan Frankrijk aansluiten. Brandenburg zou waarschijnlijk de Staten bijspringen. Keulen zou zijn Rheinberg herwinnen en hij zou zijn Borculo niet herkrijgen, indien hij Keulen's voorbeeld niet volgde. De politiek des Keizers wierp Christoffel Bernard alzoo in de armen van Frankrijk, of stuwde hem althans met kracht in die richting voort.

Lodewijk XIV had reeds tot den oorlog tegen Holland besloten; hij berekende spoedig hoeveel gewicht de mede- of tegenwerking der vorsten van Munster en Keulen in de schaal kon leggen.

Hij was niet onbekend met het ongelijk, door die vorsten van de zijde der Staten geleden. Hij kon er dus op rekenen, opene ooren te zullen vinden, als hij te Keulen over Rheinberg, of te Munster over Borculo sprak.

Werkelijk, reeds den 2 Januari 1672 onderteekende de keurvorst Max Hendrik een of- en defensief verbond met Frankrijk tegen Holland. De koning zou twee legers, te samen van zestig of zeventig duizend man leveren; de keurvorst met zijne bondgenooten een derde leger van zeventien of achtienduizend man. Tot onderhoud van dit leger moest Frankrijk van den 1 December af achtentwintig duizend R. th. bijdragen in de maand. Brandschatting en contributie zouden ontvangen worden door wie ze uitschreef.

Twee dagen later, den 4 Januari 1672, gaf Christoffel Bernard te kennen, dat hij niet ongenegen was om tot die overeenkomst toe te treden. Men stelde hem de volgende voorwaarden ter nadere overweging voor: hij zou van de achtentwintig duizend R. th. vijftien duizend genieten, en daarvoor zesduizend voetknechten, zeventienhonderd ruiters en vierhonderd dragonders in het veld brengen; daarenboven moest Munster al de artillerie leveren, met tweeduizend artilleristen; de keurvorst zou slechts vergoeding betalen voor hetgene van de artillerie ten dienste der Keulenaars zou worden verbruikt; tot belooning zou Munster echter op den te maken buit, een vijfde vooruit ontvangen; het overige moest gedeeld worden volgens het getal der dienstdoende manschappen. Op eene bijeenkomst met Fransche krijgs-

oversten in het voorjaar te Oberhausen te houden, zouden de bijzonderheden nader worden geregeld.

Middelerwijl had men in den Haag pogingen aangewend om heldere inzage in den toestand te verkrijgen. Den 10 December 1671 meenden de Staten een stap te moeten wagen „om, gelijk van den Bosch zich uitdrukt, (1) nog eene proeve te nemen of men den Koning van Vrankrijk door geene vriendelijke bemiddeling tot beter verstand ende overeenkominge soude kunnen disponeeren.” Zij zonden dus den ambassadeur de Groot een brief, dien hij namens de Staten aan den koning moest overhandigen. Maar het antwoord door Lodewijk, den 6 Januarij 1672, daarop gegeven, was zoo vijandig, dat eene formeele oorlogsverklaring weinig meer zou kunnen zeggen. Dat antwoord luidt bij van den Bosch aldus:

„Wij sijn blijde geweest van dat wij in uwen brief de beken-
tenis sagen, van dat ghij in veel voorvallen blijken der goet-
heden van de Koningen onse voorsaten hebt genoten. Maar wij
souden wel gewenscht hebben, dat ghij datgeen niet hadt vergeten,
hetwelck sedert onse komst aan de kroon is gebeurt. Wij staan
toe dat wij onse krijgsbenden hebben vermeerdert. Ja wij sullen
aan uw seggen, dat wij onse wapenrusting, soo ter see als te
landt sullen vermeerderen en haar in dier voege sullen gebruiken,
als wij voor onse waardigheijt betamelijck sullen achten; van
't welck wij aan niemant schuldig sijn rekeninge te geven. Dit
is 't geen wij op uw brief hebben willen antwoorden, hoewel hij
minder voor ons is geschreven, dan om de Vorsten teghen ons
aan te hissen, in welcker hoven hij gemeen is gemaackt eer wij
hem hebben kennen ontfangen.”

„Uw goede Vrient en Bontgenoot,
„Louis.”

(1) Van den Bosch, II déel.

Al zou nu weldra de oorlogsverklaring van Engeland en die van Lodewijk XIV aan de Staten volgen, Christoffel Bernard meende zich zoo lang mogelijk enkel tot eene *gewapende neutraliteit* te moeten bepalen. Vele redenen spoorden hem daartoe aan.

Hij koesterde volstrekt geen onbepaald vertrouwen in den Franschen koning, wiens politiek hij doorschouwde. De Keizer nam geen vaste houding in deze omstandigheden aan; hij en vele Duitsche vorsten met hem, be-toonden zich niet zeer ingenomen met de tusschen Frankrijk en Bernard gesloten of ontworpen overeenkomst. De Bisschop van Munster vreesde vooral dat zijne naburen Brunswijk en Brandenburg partij zouden kiezen voor de Staten en hem in moeilijkheden brengen. Zijne eigene onderdanen legden zeer weinig opgewektheid aan den dag voor het deelnemen aan een oorlog, die slechts zware lasten zou veroorzaken en geringe voor-deelen beloofde.

Voor Lodewijk was het aarzelen des Munsterschen vorsten geen geheim. Immers de hertog van Luxemburg, die in Januari 1672 naar Keulen en Munster was gezonden om over troepen en krijgsplan te spreken deelde den koning zijn onderhoud met Bernard mede. Uit dat onderhoud was hem gebleken dat de vorst van Munster of in het geheel geen denkbeeld van geregeld oorlogvoeren bezat, of dat hij zich slechts zoo hield, en het hem dus niet recht ernst was. De Bisschop toch had voorgeslagen om onmiddellijk Doesborg of Deventer aan te vallen en de soldaten maar voor eigen onderhond te laten zorgen.

De Fransche koning mocht echter den 3 April 1672 door de bemiddeling van zijn gezant Verjus, die zeer wijselijk 100,000 R. th. voor Bernard medebracht, in zooverre slagen, dat de vorst van Munster bewogen werd

tot het teekenen van het verbond met Frankrijk. Bernard besteedde aanstonds de verstrekte som om zonder last voor zijne onderdanen een leger te vormen en in zijn onderhoud te voorzien, ofschoon het werven niet zonder moeilijkheid plaats vond, dewijl Spanje hem hinderpalen in den weg legde.

Doch nog immer wijdde zich de Bisschop niet met de gewenschte energie aan de zaak van Frankrijk en scheen hij nog altijd te willen afwachten of terug te treden.

Want zelfs, toen Frankrijk den 10 April reeds den oorlog aan de Staten had verklaard, beklagde zich Louvois bitter over de onbegrijpelijke koelheid en lauwheid van Bernard. Hij betaalde hem 40,000 livres vooruit op de subsidiën, die eerst in December moesten verstrekt worden, in de hoop dat daardoor zijn ijver zou worden gewekt. Die som was aan Bernard zeer welkom, want het stond vast, dat zijn deelnemen aan den oorlog, op welke wijze ook, zijne onderdanen geene lasten moest opleggen.

De Staten bevonden zich in deerniswaardigen toestand. Verdeeldheid baarde onmacht. Niet dan met moeite en weerzin hadden den 21 Mei 1670 de staatsgezinden en de oranje-gezinden elkander eindelijk zooveel toegegeven, dat zij bij de zoogenaamde *Akte van Harmonie* overeenkwamen, om den Prins zitting in den Raad van State te verleenen, op voorwaarde, dat het kapitein-generaalschap en het stadhouderschap immer gescheiden zouden blijven. In Februari 1672 deed men, door den nood gedwongen, een stap verder en benoemde men Prins Willem III tot kapitein-generaal (opperbevelhebber van het leger) voor den aanstaanden veldtocht. Het was inderdaad hoogst noodzakelijk dat er ernstige maatregelen tot reorganisatie onzer krijgskrachten genomen werden. Want de toestand des legers was ellendig, en de ad-

ministratie dermate verwaarloosd, dat men 50,000 soldaten meende te hebben en men had er nauwelijks 14,000.

De Staten hoopten nog immer den Bisschop van Munster tot neutraliteit te kunnen bewegen in den oorlog, die reeds door Engeland en Frankrijk verklaard was.

De acht gedeputeerden te velde zonden dan uit de legerplaats, die men bij Doesborg had aangelegd, den heer van Coevorden naar Coesfeld. Zij gaven hem een lastbrief mede, die den datum droeg van den 29 April 1672.

„Om den adel van zijn geslacht, dus merkt van „Alpen op, (1) zoowel als om zijne persoonlijke hoedanigheden, moest hij eervol ontvangen worden, ofschoon „hij alles behalve een aangename gast was.” Zijne vraag luidde, of men op de neutraliteit van Munster kon rekenen in geval van oorlog? Het antwoord, dat hem eerst den 26 Mei gewerd, hield in: „Het stift was niet onafhankelijk genoeg van zijne bondgenooten, om vooralsnog onvoorwaardelijk te kunnen spreken.”

Intusschen bleef van Coevorden hangen, (aulae adhaerebat) en van Galen moest naar Oberhausen, waar hij den 26 Mei den Franschen minister van oorlog Louvois, den hertog van Luxemburg en de beide Furstenbergen, Frans en Willem aantrof. Frans Egon, de Bisschop van Straatsburg, verscheen er als vertegenwoordiger van den keurvorst van Keulen, die geen kennis had van krijgszaken. De Duitschers schenen niets te begrijpen van het kunstmatig oorlog voeren; en de Franschen stonden verstomd over dat invallen en overrompelen waar van Galen andermaal van sprak. Wellicht zijn hier de woorden te plaatsen, die door van den Bosch en

(1) Van Alpen.

anderen aan van Galen zijn in den mond gelegd: „Wij „moeten de gans eenige pennen uittrekken, want zij wordt „te vet en vliegt te hoog, maar wij mogen haar niet „dooden.” Men werd het thans volkomen eens. Louvois behaalde een besliste zegepraal op Bernard's weifeling. Men stelde te Oberhausen onder anderen vast: dat de Vorst-Bisschop van Munster in het bezit zou komen van Borculo c. a., van Lingen en van alle plaatsen, die in Friesland en Groningen zouden veroverd worden; hij zou echter maandelijks 9000 th. aan den koning en aan den keurvorst van Keulen afstaan. De stellige toezegging dat hem het te veroveren of te herwinnen grondgebied, zou worden gewaarborgd, en niet minder de tijding dat Zweden met Frankrijk een verbond had gesloten, waardoor hij tegen de aanranding van Brandenburg en Brunswijk beveiligd werd, waren de beslissende beweegredenen, die den Vorst-Bisschop van Munster aanspoorden om van nu af zijne gereserveerde stelling voor goed te verlaten.

Middelerwijl zat van Coevorden nog altijd te Coesfeld, en hinderde niet weinig de toebereidselen tot den krijg. Zijne positie werd echter weldra onhoudbaar, want men had zekeren baron Griem gevangen genomen. Deze was kapitein in Hollandschen dienst geweest, maar om zekere redenen naar Munster gevlucht, en had vroeger briefwisseling gehouden met van Coevorden. Den 18 en 20 Mei legde hij de bekentenis af dat hij in correspondentie stond met den Prins van Oranje, met den raadpensionaris de Wit, met van Velsen, enz. Hij had ook den Haag bezocht, en over de sterkte van het Munstersche leger, en over de handelingen van den Bisschop verslag gedaan; hij poogde nu officieren en soldaten te bewegen dat zij tot de Hollanders zouden overloopen. Ofschoon zijne verklaringen weinig geloof

schenen te verdienen, werd er toch het vertrouwen in de Staten niet door versterkt en van Coevorden's verblijf er door bemoeielijkt. Maar men kreeg nog een tweeden verrader in handen, die door den kommandant van Deventer zou afgezonden zijn. Deze beleed zelfs in bijzijn van den heer van Coevorden de bedenkelijke plannen der Staten en de medeplichtigheid van den gezant, die daarop, namelijk den 25 Mei, onverwijd vertrok, en het niet geraten vond de terugkomst des vorsten van Oberhausen af te wachten.

Van nu af hoorde men in het Munstersche geen ander gesprek dan over oorlog; men zag er kanonnen van ongewonen vorm, bommen van kolossalen omvang, stinkpotten, die de Hollanders naderhand Jesuïten-mutsen noemden, en de toenmaals nog onbekende houwitsers. Aan de brug te Dorsten werden batterijen aangelegd, en in de magazijnen heerschte de grootste bedrijvigheid.

HOOFDSTUK XII.

Oorlog van 1672.

Even duidelijk als het is dat de oorlog van 1672 door Lodewijk XIV begonnen werd en doorgezet, even duister is het, wat hij eigenlijk bedoelde. Wilde hij, in overeenstemming met Engeland en Brandenburg aan de stadhouderlooze regeering een einde maken, en opnieuw de oranjevaan naast de zoo roemrijk bekende driekleur zien wapperen? Of kwam hij nieuwe kracht schenken aan het wankelend eeuwig edikt, om met of zonder titel, koning van Holland te worden? Of wilde hij troebel water maken om er in te vissen, en te vernemen hoeveel geld Nederland geven zou voor de eer van den grooten koning te mogen bestrijden, of terug te drijven? Naar het schijnt, heeft de geschiedenis haar laatste woord nog niet gesproken, en voor elke van deze veronderstellingen, gronden laten bestaan. Wij, die slechts eene episode uit het groote drama te beschrijven hebben, kunnen volstaan met de opmerking, dat Lodewijk XIV zich weinig bekreunde

om de belangen zijner Duitsche bondgenooten; misschien waren de woorden van den Franschen generaal wel de juiste uitdrukking van 's konings gedachten: „Mais ils sont payés pour se faire battre.”

Het treurtooneel werd geopend door de oorlogsverklaring van Engeland, den 29 Maart 1672, waarop die van Frankrijk den 10 April volgde. Keulen volgde het voorbeeld dier groote mogendheden den 27 Mei. Christoffel Bernard zond den 28 Mei aan de gedeputeerden te velde zijn antwoord, waarbij hij het verzoek om neutraal te blijven bepaald afsliegde. Kort daarna zond hij zijn *manifest* in het licht waarin hij zijne grieven tegen de Staten opsomde en hun den oorlog verklaarde.

Die grieven komen op het volgende neer. Zijn hoofdbezwaar was de herhaalde schending van den Kleefschen vrede. Daarbij kwam dat de Hollanders Rheine met een aanval hadden bedreigd en een gedeelte van zijn stift ter belooning hadden aangeboden aan hen die hun hulp wilden bieden. In den strijd met Hörter hadden zij zich gemengd om grootere verwickelingen te veroorzaken. Zijn beschermrecht over Bentheim als directeur van den kreits was door hen aangerand geworden. Een gezant des vorsten was te Deutichem aangehouden en mishandeld, een burger van Munster te Zwol beleedigd, een vorstelijke garde overrompeld en van de vorstelijke brieven beroofd, een zekere Watgins was te Arnhem wegens verdacht van met den vorst te heulen, verbannen; zijne brug in het veen had men verwoest, zijne turf verbrand bij Winterswijk en drie schepen met haver aan de Dijlerschans aangehouden en vernield. Om deze en andere redenen had hij zich gericht tot de vorsten, die den vrede van Kleef hadden gegarandeerd, namelijk tot den koning van Frankrijk en den keurvorst van Keulen. Den laatsten had hij wegens het weigeren

van de teruggave der stad Rheinberg als bondgenoot troepen gezonden en vervolgens ter verdediging van zijn eigen land de noodige maatregelen genomen tegenover het leger der Staten-Generaal dat zich aan den IJssel bevond.

Wij schrijven hier eenige regels over uit Valkenier, opdat de lezer zou zien, hoe Bernard's manifest in Nederland opgenomen werd. (1)

„Den Bisschop van Munster hadde zijn quade intentie lang zoeken te verbergen onder het Mom-aansicht van vriendschap, gelijk hij daarvan deselve door den Heer van Amerongen volkomentlijk hadde doen verseecken, maar hij was so ras niet van het aankomen der Franse Legers versekert, of hij trekt zijn Mom-aansicht af, en vertoont hem een gedeguseerden soldaat in een Bisschopsrok; want nademaal hem nooit betere occasie was voorgekomen, soo greep hij deselve occasie bij het haïr, niet eens schromende weder te vernieuwen en op te krabben het vereelde Brandmerk der Geestelijken, die door haar helse Les, te weeten: *dat men de ketters geen geloof behoeft te houden*, alle Goddelijke en Menschelijke Wetten verkrachten.”

Behalve Valkenier schijnt niemand lust gevoeld te hebben, om de oorlogsverklaring van Munster te wederleggen, althans de Staten lieten haar onbeantwoord. Daarentegen verschenen er verschillende boekjes, om te bewijzen dat van den kant der Staten-Generaal de vijandelijkheden of begonnen of noodzakelijk gemaakt waren. Dr. Wiens bracht in 1843 nog een nieuwe „Rechtfertiging einiger Klagen des Fürstbischofs C. B. von Galen über die Verräthereien der Generalstaten” uit de archieven aan het licht. Doch een en ander

(1) Valkenier, 't Verwerde Europa, III deel.

heeft meer van het pleidooi van een advocaat, die zijne zaak verdedigt, dan wel van de ongekunstelde taal van een beleedigd man, die zijns ondanks, naar de wapenen moet grijpen.

Waarschijnlijk heeft nooit eenig vorst, in verhouding tot zijn grondgebied, een grooter leger op de been gebracht dan Christoffel Bernard in 1672. Men was dan ook overeengekomen, dat ieder der bondgenooten in den buit zou deelen, volgens het getal manschappen, die deel zouden hebben aan de overwinning. Met kwistige hand had Bernard al de subsidiëngelden, naarmate zij inkwamen, besteed om soldaten te werven, en beschikte volgens van Alpen (lib. VII) weldra over zesentwintig regimenten te paard, waarover Reinhart Schade en onder hem veertien kolonels en elf opper-wachtmeesters het bevel voerden. Het voetvolk werd aangevoerd door twee opper-wachtmeesters en vierentwintig tribunen, waarvan ieder tusschen de twaalf- en vijftienhonderd man onder zich had. Nog waren er, onder bijzondere hoofden twintig vrije korpsen.

De artillerie, die hier bij het voetvolk schijnt geteld te zijn, werd aangevoerd door Crone, Otto, Spechaan en Corvey. Er waren 25 stukken belegerings-geschut der tweede klas, 30 kleinere stukken en 60 mortieren. Daarenboven had men bij de meeste regimenten een of meer kleine veldstukjes, en verscheidene houwitsers, een toen nog onbekend wapen, dat volgens een tijdgenoot „grootte bollen van gegoten ijzer in de hoogte slingerde; die bollen, ook bommen genoemd, waren hol, en gevuld met buskruit en onbluschbare stoffen, die later door een draadje van bepaalde lengte in brand gestoken werden, waardoor groote schade aangericht, en niet zelden de overgaaf van steden verkregen werd.”

Zeshonderd wagens waren bestemd om het materiaal

aan te voeren; ook nam men kleine schuitjes van koper en leer mee, die in elkander pasten, en te samen gevoegd een schipbrug vormden. Meer dan één deskundige heeft verklaard, dat, al noemde de partijdige de Guiche, de Munstersche infanterie in vergelijking met de Fransche erbarmelijk (1), de paarden en de kanonnen van van Galen beter waren dan die van den grooten koning, die dan ook bij de belegering van Zutphen het geschut van zijnen Westfaalschen bondgenoot te hulp riep. De majoor von Schauenberg geeft in het *Zeitschrift für Geschichte und Alterthumskunde* 1853 eene opgaafe van dat leger, die niet veel van de onze verschilt. Hij telt: 17 cavalerie-regimenten, 9 bijzondere eskadrons, 2 dragonder-regimenten, 27 infanterie-regimenten van 12, 15 of 17 compagnieën, 20 bijzondere bataillons, 25 halve kartouwen, 30 kwart-kartouwen, 60 mortieren, en vele houwitsers. Een halve kartouw = 24 pond, een heele kartouw = 48 pond, een veldstuk = 1 tot 6 pond, een falkonet = 6 tot 12 pond.

De artillerie stond niet ver van Swilbroek, een Franciskanen-klooster, door van Galen opgericht of uitgebreid op de uiterste grens van zijn voormalig dekanaat Vreden, ten dienste der inwoners van Grol en omstreken. De paarden waren grootendeels in de weiden van Schuttorp bij Bentheim, terwijl de infanterie niet ver van Coesfeld kampeerde.

Op den tweeden Pinksterdag kwam de hertog van Luxemburg aan het hoofd van achtduizend Franschen te Dorsten aan, gevolgd door Willem Furstenberg met de Keulenaars; zij deden nog denzelfden dag hunne

(1) La plus pitoyable infanterie du monde qui n'a besoin que de pompernikkel.

intrede in het Munstersche, langs het versterkte bruggenhoofd, waar van Galen hen opwachtte.

De vijandelijkheden namen terstond een aanvang. De Franschen maakten zich zonder veel moeite meester van Wezel, Buderik, Rheinberg, Orsooy, Emmerich en Rees, terwijl Munstersche patrouilles de wegen in Twente onveilig maakten en Lingen, dat in den vorigen oorlog verschoond was, bezetten. De predikanten, ambtenaren en die er verder tot de Protestantsche gezindheid behoorden, mochten blijven, en behouden wat zij hadden, onder rekenplichtigheid betreffende alle goederen van kerkelijken oorsprong.

Den derden Pinksterdag, na afloop der kerkelijke plechtigheden, reisde van Galen naar Swilbroek, verscheen den volgenden morgen voor Grol, waarin uit acht mortieren twee honderd zeven en tachtig bommen geworpen werden, terwijl eenige kruitwagens der belegeraars in de lucht vlogen. Op den derden dag, den 10 Juni hadden de burgers met geweld de sleutels aan den Staatschen kommandant Tongel (een Zweed) ontnomen, en aan van Galen gebracht, die aan ieder vrijheid van godsdienst verleende, aan de stad het onverdeeld beheer over hare geldzaken schonk, en aan de militairen verlof gaf om af te trekken waarheen zij wilden. Op H. Drievuldigheids-zondag celebreerde de Bisschop de Mis in de kerk te Grol, waarna hij den lofzang *Te Deum* aanbief; hetzelfde deed hij op H. Sacraments-dag in zijn Borculo, ontving daar aan den vorstelijken disch den keurvorst van Keulen, den hertog van Luxemburg, Willem Furstenberg, enz. Breevoort werd na eenigen tegenstand den 18 Juni ingenomen, en het leger rukte voort tot onder de vestingwerken van Deventer. Den 19 kwamen zestien mortieren over den IJssel en vonden hunne plaats in de

tuinhuizen en lustpriëltjes, die men verzuimd had weg te ruimen, omdat men den vijand van den anderen kant der stad verwachtte. Den 21 ging de stad bij verdrag over. De voorwaarden waren: weder-inlijving der stad bij het Rijk onder den keurvorst van Keulen. Voor de Gereformeerden vrijheid en twee kerken met vier bezoldigde predikanten. De stads-regering werd gecontinuëerd tot aan de gewone verkiezingen, en men moest Duitsch garnizoen dulden. De twaalf hoofdofficieren zouden vrij zijn, de overige militairen konden of ingelijfd worden bij de vorstelijke troepen, of als krijgsgevangenen tegen eenen losprijs van vijfenzestig gulden worden vrijgekocht. Nog voor de capitulatie der stad, hadden Schade en Nagel met hunne ruitery-Hattem ingenomen en de kolonel Houtin (1) had te Elburg en te Harderwijk de Munstersche vlag geplant.

Bij den overgang van Deventer was bepaald, dat de Burgemeester l'Espièrre en Adolf Bentink van Brakelencamp naar Zwolle zouden reizen, om aan die stad namens den Bisschop dezelfde voorwaarden aan te bieden, die weldra werden aangenomen, met bijvoeging dat eenige regimenten oude soldaten deelen zouden in alle voorrechten der burgers. Bamphield, die met zijne te Keulen bijeengeraapte manschappen het Katerveer verdedigen zou, en Ripperda, de militaire kommandant der stad, waren gevlucht, en dus van de overeenkomst uitgesloten. Denzelfden dag (den 23 Juni, n. s.) kwamen die van Kampen verzoeken, om zich op dezelfde voorwaar-

(1) Valkenier zegt dat Houtin, alias Houltuijn en Houfain, een barbiersjongen was, uit Wijk bij Duurstede. Wij hebben niets op dien naam af te wijzen, hoewel men toenmaals de lieden van dat vak chirurgijns of meesters placht te noemen. Hij werd bij Steenwijk met zestien ruiters door de Groningers gevangen genomen, later uitgewisseld en stierf in den Elzas.

den te mogen overgeven; welk voorbeeld gevolgd werd door Hasselt, dat 's morgens reeds ten vier ure audientie verzocht, terwijl Zwartsluis, Blokzijl, Steenwijk, Meppel, Geelmuiden en zelfs Kuinre zich bijna gelijktijdig overgaven. Zoo groot, zegt van Alpen, was de schrik voor de Munstersche vuurwapens.

Hollandsche schrijvers, b. v. Valkenier en van den Bosch, geven lange justificatiën van militaire en burgerlijke overheids-personen, die later ter verantwoording van hun gedrag werden opgeroepen. De beknopte inhoud van dat alles komt hier op neer: dat de Prins van Oranje, (destijds kapitein-generaal buiten Holland) met de gedeputeerden te velde, de IJssel-linie als onhoudbaar, verlaten had; dat geen der regimenten voltallig was; dat geen krijgsoverste onafhankelijk kon handelen van de burgemeesters, en deze in schijn of in wezenlijkheid wederom onderdanig waren aan de gezworene gemeente. Onder de burgers heerschte schrik voor een bombardement, en ontevredenheid over een bestuur, dat alle gezag en voordeel had weggelegd voor eenige weinige familiën, die veelal geen andere verdiensten bezaten dan dat zij kerkelijke goederen wisten te annexeren en uit te varen tegen het Pausdom.

Welk Nederlander kent niet Nederlands lustoord, het verrukkelijke Arnhem? Het schoonste en edelste wat de natuur bezit is met kwistige mildheid over die gelukkige stad en de haar omgevende landstreek als uitgegoten. Bergen en heuvelen met prachtige bosschen of met golvende graanvelden bedekt, wisselen af met lachende beemden, van den kronkelenden Rijn en den statigen IJssel doorstroomd of van heldere beekjes doorsneden; sierlijke villa's liggen er in schilderachtige groepen vriendelijk bijeen of scharen zich in kleurige rijen met

haar geurige bloementuinen langs spoorbaan en klinkerwag of schuilen er schuchter wag tusschen welig geboomte.

Hebt gij plaats genomen in den spoorwagen om wellicht een uitstapje te doen naar het grafelijk Zutphen, dan zijt gij weldra te Velp, de bekende lustwarande van Arnhem's bevoorrechte ingezetenen; nog een ommezien glijdt ge voort, en zie, de sluier van een prachtig bosch scheurt zich open en uw oog wordt blijde verrast door den onverwachten aanblik van een adellijk kasteel, dat daar hecht en ongeschonden in zijn muren staat, wier hoeken door vier rijzige en ranke toreus worden beschermd.

Wij zullen u niet verhalen, hoe dat kasteel reeds in 1076 werd vermeld als eene bezitting van Keizer Hendrik IV, hoe het onder den naam van Broekenhof nagenoeg vijf eeuwen lang aan het kapittel van St. Pieter te Utrecht behoorde, noch ook hoe het omstreeks 1530 door hertog Karel van Egmond gekocht en in den tegenwoordigen vorm werd gebouwd.

Wij noemen slechts zijn naam, en dit zal toereikend wezen om de vermelding er van in ons verhaal te rechtvaardigen. Het kasteel heet: het BILJOEN.

Veel van het fraaie, wat thans Arnhem omgeeft en Velp versiert, bestond in 1672 nog niet. Wij ontmoeten daar geen rustige wandelaars, er klinkt ons geen blijde feestmuziek tegen; de omtrek van het slot, nog veelal heide, wemelt van soldaten; het brieschen van moedige strijdrossen en het schetteren der oorlogstrompet treffen ons oor.

In de vorstelijke, met hoogen koepel versierde zaal, die terecht om haar koenen stijl mag geroemd worden, zijn vier vorsten gezeten. De voornaamste hunner, blijkbaar de meester des huizes of de gastheer, heeft de

weidsche manieren en fijne vormen, die zijn hoogen rang en vroegtijdig verkeer aan een glansrijk hof ver-
raden. Gewoon te gebieden, is hij thans uiterst min-
zaam; door de ongedwongen losheid, die hij aanneemt,
schemert evenwel de gebieder heen, en de welwillende
woorden die hij spreekt, verliezen het karakter van een
gunstbewijs niet. De tweede in zijn statigen zwarten
lijfrok gekleed, waarop een kruis aan gouden ketting
nederhangt, moge minder zwierig zijn in zijne bewegin-
gen, minder vlug en geestig als hij spreekt, hij wint
het van den eersten in mannelijken ernst. Zijn gelaat
teekent goedheid en kracht in wondervolle mengeling,
openhartigheid en vastheid van wil tevens. Zijne woor-
den schijnen gewikt en gewogen; zij openbaren eene
stouthed van blik, een koene onverschrokkenheid in
het ondernemen, en eene taaie volharding in de door-
voering van het eenmaal opgevatte plan, die den eersten
uitwendig doen glimlachen doch inwendig doen sidderen.
De derde, een man van een hoogst goedig en eerbiedwaar-
dig voorkomen, is hooger in rang dan de tweede, doch
hier, waar het krijgsgaken en oorlogs-plannen geldt, min-
der op zijne plaats; hij vergenoegt zich meer met de
zedige rol eens getuigen dan dat hij deelneemt aan de
gesprekken. Zijn woordvoerder is de vierde der aanwezi-
gen, een krachtig en ondernemend man, die zich liever
op het woelig oorlogsveld beweegt dan in kathedraal of
kapittelzaal. De voorzichtige bezadigdheid des tweeden
missend, en te zeer genegen om anderen naar zijn eigen
oprecht gemoed te beoordeelen, stelt hij een onvoor-
waardelijk vertrouwen in den eersten.

Gij vermoedt reeds, vóór ik ze noem, wie zij zijn,
die vergaderden in de zaal van het Bilioen. Het waren
Lodewijk XIV de „groote koning”; Christoffel Bernard
van Galen, Vorst-Bisschop van Munster; Max Hendrik

van Beieren, Aartsbisschop-Keurvorst van Keulen; en Willem Egon van Furstenberg. Of Frans Egon, de Bisschop van Straatsburg, er ook verschenen zij, is onzeker.

Lodewijk XIV toch was met het Fransche hoofdleger den 13 Juni te Lobith aan het Tolhuis over den Rijn getrokken. Reeds den 17 Juni hield Turenne zijn zegevierenden intocht in Arnhem. Doesburg viel eenige dagen later; Zutphen bood eene wijle hardnekkigen tegenstand, doch bezweek weldra voor de Munstersche artillerie, wier hulp door de belegeraars werd ingeroepen. Utrecht lag na het vertrek der Staatsche troepen open, en stelde zich den 24 Juni ter beschikking des konings. Ook Nijmegen moest zich na eenig verzet den 9 Juli overgeven, terwijl Grave, Crevecoeur en Bommel den Franschen nagenoeg zonder slag of stoot in handen vielen.

Lodewijk, die twee dagen te Velp verblijven zou en daar zijn hoofdkwartier vestigde, wenschte zijne Duitsche vrienden te zien en met hen in overleg te treden; hij had hen dus tot eene bijeenkomst op het Bilioen uitgenoodigd, en zij haastten zich om aan de uitnoodiging gehoor te geven.

Belangrijke zaken werden er te dier gelegenheid behandeld. De reeds veroverde buit moest verdeeld, en er moesten plannen voor de toekomst worden gemaakt.

Harderwijk, Elburg, Hattem en Kampen zouden Fransch worden, Rheinberg en Deventer Keulsch, Zwolle moest met gelijk gezag en gelijk getal manschappen door de drie partijen worden bezet. (1) Grol, Breevoort, Borsculo en wat verder genomen was of genomen zou worden in Overijssel, Groningen en Friesland, zou uitsluitend aan Munster behooren. Een borstkruis van gelijke waarde (20,000 th.) als hetgene hij vroeger van den Keizer

(1) Anderen zeggen door twee: Keulen en Munster.

ontvangen had, was voor van Galen het herinnerings-teeken aan deze samenkomst met koning Lodewijk. Men zegt, dat de koning zich woorden liet ontvallen, die toonden dat hij ijverzuchtig was op het krijgsgeluk van den Bisschop. En waarschijnlijk dacht Bernard bij zich zelve: Wat zijn verdragen met menschen, die men niet noodzaken kan om ze te onderhouden?

Weinige bijzonderheden zijn er verder bekend, van het verblijf der Duitsche heeren aan den IJssel. De Aartsbisschop-keurvorst van Keulen bevond zich nu eens te Deventer, dan eens te Zwolle, en liet daar onderzoek doen naar de plaats waar Thomas a Kempis begraven was. De reliquiën hief hij uit het graf, en gaf ze met de noodige bescheiden onder vele plechtigheden ter bewaring aan Wiardi, den oudsten pastoor der stad. De Bisschop van Munster was gedurende den zomer meestal te Zwolle, ging dikwerf op de wallen en ook buiten de stad wandelen, en was dan vergezeld van zijnen kapellaan; met wien hij overluid de kerkelijke getijden bad; vijf zijner getrouwe heidokken volgden hem op eenen afstand, behoorlijk gewapend, en soms van een paar Engelsche honden vergezeld.

Men gunde zich evenwel geen werkeloze rust en trachtte de veroveringen steeds verder uit te breiden. Doch de Staten van Friesland namen het wijs besluit, de sluizen te openen en het water te gebruiken tot verdediging van hun schoon gewest. Een inval van uit Overijssel werd daardoor onmogelijk gemaakt. Christoffel Bernard vormde dus het plan om zijne krachten tegen Groningen te richten. Dan Stad en Lande legden den huiselijken twist neêr, en vroegen naar de oorzaak van zooveel onheil; en als eerste redmiddel zocht en vond men een goeden kommandant in Karel Rabenhaupt.

De wakkere en terecht geroemde man, was in het

Hessensche geboren, en had bevel gevoerd over Hessensche troepen in Westfalen, bepaaldelijk te Coesfeld, en te Kleef. Van Alpen noemt hem een goed soldaat, ondernemend, voorzichtig en gelukkig; het volk heette hem gemeenlijk Ravenkop. Onder zijn bevel schaarden zich volgaarne mannen van den aanzienlijksten rang, gelijk onder anderen vorst Pleunen van Holstein en Stolzenberg.

Een twist onder de Keulsche en Munstersche soldaten schijnt de oorzaak geweest te zijn, dat de Keulenaars naar den Rijn trokken, als wilden zij zich met de Franschen vereenigen; hunne plaats in Zwolle werd terstond door de Franschen ingenomen. De Munsterschen deden talrijke verkenningen, die vaak tot botsingen aanleiding gaven, op Frieschen bodem. Het fort te Ommen door de Staatschen reeds den 24 Juni verlaten, werd door de Bisschoppelijken bezet. Den 4 Juli verschenen deze voor Koevorden, den 7 speelde het zwaar geschut reeds op de muren, terwijl twintig mortieren onophoudelijk bommen, granaten en met ontvlambare stoffen gevulde „stinkpotten,” aldus door de Hollanders genoemd wegens den onverdragelijken reuk, dien zij verspreidden, in de stad wierpen: den 9 werd de Friesche poort verbrijzeld en het bolwerk stormenderhand genomen, en den 11 gaf de stad zich over. Bij de capitulatie werd vrije aftocht voor de bezetting bedongen.

Van Alpen spreekt hier de bekende historische woorden, die we letterlijk overzetten: „Ik weet, hoe vele „nauwgezette mannen het afgekeurd hebben, dat de „overwinnaar het verdrag van overgaaf niet eerlijk „noeg heeft onderhouden, want de beloofde vrije aftocht „werd niet aan allen geschonken, niet aller bagage „bleef onaangeroerd; en daar zij bedongen hadden om „naar Harlingen gevoerd te worden, zonder te bepalen

„langs welken weg, werden zij langs zoovele omwegen „geleid, dat inmiddels de tijd verliep, waarin zij nog „dienst konden doen. (1) Ik weet dat iemand toen „den Vorst onder het oog bracht, hoe de fortuin gewoon „was den rug te keeren, aan menschen, die hun gegeven „woord niet houden. De bedoeling van den Vorst was „in den beginne zuiver; hij zocht niets anders als de „eer van God en het welzijn der Kerk; of die echter „na de verovering van Koevorden niet eenig ietsel onder- „vond wil ik niet beslissen; maar zeker is het, dat hij „na dien tijd minder voorspoed had.” (2)

Depping noemt de verovering van Koevorden het „*Culminationspunkt* van het „*Waffenglück*” des Bisschops, en meent dat geen feit van den ganschen oorlog, zelfs niet de verovering van Maastricht door de Franschen, er mede kan vergeleken worden. Valkenier poogt Bernards roem te verkleinen door de vermelding dat hij Mecklenburgsche hulptroepen ter zijner beschikking had. Van Alpen verzekert daarentegen: „De sterkte, die „onoverwinnelijk heette, werd in zeven dagen overmeesterd door hem alleen, want er waren volstrekt geene „hulptroepen bij.” Lib. VII.

Al had nu het krijgsgeluk des Bisschops het hoogste punt bereikt, zijn werkzame geest bleef onvermoeid, want hetzelfde geslacht dat Koevorden overmeesterd had, stond tien dagen later voor Groningen. Doch alvorens wij hem derwaarts volgen, moeten er eerst nog eenige gebeurtenissen verhaald, en aan het oordeel onzer lezers onderworpen worden.

Op den eersten Juli riepen de Munstersche com-

(1) Men noemde iedereen *deserteur*, die dienst nam bij den vijand, nadat zijne woonplaats was overgegaan.

(2) Vgl. Tücking.

missarissen Smissing en Groothuis de ridderschap van Overijssel bijeen, om in de Ommerschans eene conferentie te houden. Daar werd hun het ontwerp van eene capitulatie voorgelegd, waarbij zij de Unie van Utrecht verlieten, om den Bisschop van Munster als landsheer te erkennen. Hij zou zijne nieuwe onderdanen krachtig beschermen, en hun in het godsdienstige volle vrijheid schenken. Een hoog gerechtshof uit edelen en afgevaardigden der steden, zou alle geschillen beslissen, en ieder ridder, die veertien morgen onbelast land bezat, zou zitting in den landdag hebben, en daarvoor honderd gulden schadevergoeding genieten. Deze akte werd zonder ruggespraak met de Staten door de ridderschap aangenomen, en den vijfden Juli op het huis Ter Scheer door Christoffel Bernard onderteekend. De edelen gingen bij dit alles uit van de veronderstelling, dat de nieuwe orde van zaken duurzaam zou zijn. Door de Unie, merkt Tücking op, waren zij niet alleen niet verdedigd geworden, maar de Paapsche Tukkers waren vaak achtergesteld, en in hunnen godsdienst kleingeestig vervolgd, en daarom juichte men de edelen, waar men kon in het openbaar, en elders in het geheim, van harte toe.

De hoogoranje-gekleurde Valkenier, wijdt verscheidene bladzijden van zijn tweede en van zijn derde deel, aan deze geschiedenis. Hij verhaalt ook, hoe men in Holland wraak nam op de bezittingen en de kinderen dier edelen, maar zegt niet wat zij hadden moeten doen of laten, om de gunst der meer en meer boven drijvende partij te verwerven; hij besluit aldus: „De tijdinge „van dit schandelijk en subijt overgaan van de geheele „provincie van Overijssel vloog aanstonts geheel Vries- „land en Groeningerland door, en verwekte aldaar soo „groote vreese en consternatie als het doorbreken der

„Franse aan het tolhuis, (te Lobith) en het verlies van „Uijtrecht in Holland causeerde. Elk wilde vluchten, „en niemand wist waarheen. De regeringe stont raade- „loos en 't volk redeloos, also 't selve als een pot te „vuijz opliep, en voort alles in confusie bracht.”

Tijdens het beleg van Koevorden kwam Willem Egon van Furstenberg in het leger, om de hereeniging der Munsterschen en Keulenaars te bespreken. De Duitschers, die er zoo maar onwetenschappelijk op in sloegen, konden zich niet met de Franschen en hunne strategie verstaau. Zonder magazijnen, maakten zij liefst ruim gebruik van den overvloed, dien zij vonden, en wisten zich des noods ontberingen te getroosten. Het was bij die gelegenheid dat men het plan opvatte om Groningen gezamenlijk te belegeren.

Lodewijk XIV zond aan van Galen gelukwenschingen over de verovering van Koevorden, maar wachtte zich een woord over Groningen te reppen.

De beide vorsten, van Galen en Furstenberg, bespraken het beleg dier stad over en weer, doch schijnen zich in twee punten deerlijk misrekend te hebben. *Vooreerst* meenden zij dat de Engelsche vloot Delfzijl blokkeeren en innemen zou, en deze verscheen dan ook in zee omtrent het midden van Juli, maar werd door de historisch bekende ebbe en gevolgden storm dermate gedemoraliseerd, dat in de eerste dagen van Augustus, dank zij der zorg van onzen Michiel de Ruyter, niet eene Engelsche, maar eene Hollandsche vloot voor Delfzijl lag. *Ten tweede* rekenden zij op de burgerij te Groningen (1), doch het beste gedeelte dier stad was niet Munstersch-gezind, omdat onder anderen van Galen zich van Schuilenburg als tusschenpersoon

(1) Quod ibidem non miles sed civis dominatur. Van Alpen.

bediende; ook kon zij hare gevoelens niet uiten, dewijl Rabenhaupt alle gezag van burgemeesters, gemeente, en gilden in tijds tot zich trok, en alzoo reeds van den beginne af vernietigde, wat andere steden ten val had gebracht.

Wie was Schuilenburg? (1) Hij had vroeger zitting gehad in de Staten-Generaal te 's Hage namens Stad en Lande (Groningen). Men stelde hem in staat van beschuldiging, en veroordeelde hem later tot het verlies van ambten en goederen, omdat hij in strijd met zijne instructiën gestemd en gehandeld had. Daarna sloot hij zich aan bij de gilden-meesters; en hoopte door dezen, die hij kunstmatig tegen de regeering opwond, weer hersteld te zullen worden; doch hij werd weldra ter dood veroordeeld. Hij was echter reeds op denzelfden dag, den 30 November 1662, waarop de gilden door schrik-aanjaging genoodzaakt werden voor den raad te bukken, naar Bremen gevlucht, van waar hij zich later naar Munster begaf. In 1672 was hij de gediensstige geest van den Bisschop, en zou namens hem de Staten van Groningen en Oostfriesland overhalen. Maar een en ander had het ongelukkig gevolg dat, terwijl de Oostfriezen weifelden, de Groningers nog meer verwijderd werden, en zelfs een landbouwer, die met Schuilenburg gesproken had, lieten ophangen. Trouwens Rabenhaupt liet wel eens meer iemand veroordeelen, en als hij hem machtig worden kon, opknoopen, om schrik te verwekken. Wij zullen later Schuilenburg terug vinden, gecompromitteerd in eene samenzwering tegen van Galen.

(1) De Guiche en anderen noemen hem soms Cuylenborg, en doen ons dan aan Waldeck denken, die graaf van Culenburg was. Doch dit is zoo onjuist mogelijk.

Martel, een Munstersch officier, was met eenige nog ongeoeffende manschappen naar Meppen gezonden, om van daar een wakend oog op den vijand te houden. Van hem ontving de Bisschop de tijding dat de Dijlerschans, de Nieuwe of Langeakker-schans en de Oude of Bellingwolder-schans door de Hollanders verlaten waren; de officier voegde er natuurlijk bij: dat zij uit vrees voor Bernard waren gaan loopen; het laatste was echter niet zoo; maar de regeering van Groningen had in de radeloosheid, welke de komst van Rabenhaupt voorafging, die soldaten naar de stad doen komen, niet inziende dat alzoo de deur nog verder werd open gezet. Van Galen zond bezetting naar die fortten, en toen later de Dijlerschans nog eens genomen en hernomen was, gaf hij bevel, het nietige ding, dat aanleiding tot zoo veel onheils gegeven had, te slechten.

Nederlandsche schrijvers plaatsen hier een verhaal van den volgenden inhoud. Van Galen bood den kommandant van de Bourtanger-schans tweemaal honderd duizend gulden, en eene heerlijkheid in Westfalen aan, indien hij dat fort wilde overgeven; en deze antwoordde in echte krijgsmanstaal, dat hij hem zooveel kogels naar het hoofd zou zenden. Depping betwijfelt het feit, als geheel in strijd met de (aan Depping alleen) bekende hebzucht van den Bisschop. Van Alpen zegt: dat de Bisschop verbod gaf, iets tegen Bourtang te ondernemen, daar het nutteloos werk zou zijn, nu de weg naar Friesland en Groningen open lag. Zou men soms den oorlog van 1672 met den inval van 1665 of van 1674 verward hebben? Zulke verkeerde voorstellingen vindt men meer in onze geschiedschrijvers van dien tijd. Trouwens, men moet ze lezen om te kunnen begrijpen hoe opgewonden toen schrijvers en lezers waren.

HOOFDSTUK XIII.

Beleg van Groningen in 1672.

Groningen werd eerst in 1536 onder Karel V met de Nederlandsche gewesten vereenigd. Deze stad was het laatst onder het Oostenrijksch-Burgondische huis gekomen, doch bleef daar aan ook het langst getrouw. Het calvinistisch dwangbuis, door andere steden zoo gedwee gedragen, had Groningen tot in 1594 van zich afgeweerd, toen het haar door prins Maurits en Willem Lodewijk van Nassau, na verscheidene vruchteloze pogingen met geweld werd aangelegd. Maar Groningen was daarom niet calvinistisch gezind. Tot bewijs nemen we uit de talrijke schrijvers van dien tijd de bekentenis over: dat alleen de „*trouwloose*” stadhouder, George van Lalaing, graaf van Rennenberg, die in 1580 Groningen weer onder Filips II terugbracht, en de Jesuïten hier de „*gezegende*” hervorming in den weg stonden. Maar wat kon Rennenberg, als hij geene geestverwanten had? En de twee of drie Jesuïten, die van 1590 tot 1594 te Groningen een collegie poogden op te richten, hoe zouden zij een slag-

boom geweest zijn tegen den drang eener geheele bevolking? En waarom verbraken de Staten den eed, dien zij zwoeren dat zij den Katholieken godsdienst zouden handhaven? Bij Magnin kan de lezer vinden hoe graaf Willem Lodewijk van Nassau 'het apostelambt begreep en toepaste. (1).

Den 19 Juli 1672 verscheen reeds een gedeelte van het vereenigde Munstersche en Keulsche leger voor Groningen. Wij zullen een tweevoudige beschrijving van dat veel besproken en hoogst merkwaardig beleg mededeelen. De eene ontleenen we aan van Alpen, wel is waar den vriend en dischgenoot van van Galen, maar toch ook den ooggetuige, die zijn boek schreef voor diplomaten, in wier handen de noodige bescheiden rustten, waaraan zij zijn verhaal konden toetsen, en voor veldoversten, die het gecombineerde leger hadden aangevoerd. De andere beschrijving van hetzelfde beleg nemen we over uit de geschiedkundige beschrijving der stad Groningen, door Dr. E. J. Diest Lorgion (1852), den eerlijken schrijver, die, wilde hij niet altoos zeggen wat zijne vrienden onaangenaam was, toch den moed had te verzwijgen, wat hem onwaarschijnlijk voorkwam.

De lezer zal het verhaal gemakkelijker begrijpen, als hij de aardhoopen wegdenkt, die later met de zoogenaamde *coupure* tusschen het Winschoter-diep en het Hoornsch-diep of Noord-Willems-kanaal zijn aangelegd, en thans den Oosterweg doorsnijden.

Deze Oosterweg was de scheiding tusschen de Keulsche

(1) Bij het vieren van het eeuwfeest dezer overwinning (1694) sloeg men gedenkpenningen, met het opschrift:

Des Prinsen zweerd met Godes arm,
Bragt Paap en Spanjaardt in allarm,
Als leugen voor het licht verdween,
Wiens zuivre glans in Tempelen scheen.

en de Munstersche troepen. De laatsten maakten hunne breede en diepe loopgraven ten westen van dien weg, en legden daar eene soort van kazematten aan, waarin een geheel regiment veilig kon logeeren. Willem Egon van Furstenberg lag met de Keulenaars ten oosten van dien weg, en had smalle loopgraven, waar slechts één man te gelijk door kon; hij was het, die eenen aanval deed op de Hoogbrug, en een tweeden op de Ruiskerbrug, die beiden afgeslagen werden, en die ook beiden doelloos waren, zoo lang Delfzijl niet in handen der bondgenooten was. Of Max Hendrik van Keulen in het leger voor Groningen geweest zij, kan betwijfeld worden, en nog onwaarschijnlijker is het dat er Fransche regimenten onder de vereenigde troepen waren.

Een vertelsel, voor zooverre ons bekend, nergens geboekt, maar in eene familie bewaard, zegt: dat bij het beleg van Groningen een soort van telegraaf tusschen de belegeraars en sommige inwoners dienst deed. Van Galen, die te Haren logeerde, klom elken morgen op den toren, en stelde daar op goed zichtbare wijze verschillende voorwerpen ten toon. Eens wilde hij aan eenen langen staak een ledige wijnflesch uit den toren hangen, toen een geweerkogel de flesch verbrijzelde, waarop hij onmiddellijk uitriep: „Wij moeten terug!”

Als men die geheime verstandhouding veronderstelt, dan worden de volgende feiten verklaarbaar. De bommen der belegeraars waren soms met vreemdsoortige voorwerpen gevuld; men vond er grootere en kleinere fleschjes in; strooken perkament, en koperen plaatjes met onleesbare opschriften. Wegens vermeende of bewezen gemeenschap met den vijand werd in de stad een der poortbewaarders opgehangen. Men vindt ter staving bij van den Bosch een „Extract uijt het crimineel prothocol der stadt Groeningen,” (20 Febr. 1673), waarin

gezegd wordt: „Alsoo Jr. Osebrand Johan Rengers ge-
 „tracht heeft Juffer Sophia van den Kamp te disponeeren
 „om door hare Neven Twikkel (1) en Schilder te bekomen
 „van den Vorst-Bisschop van Munster de Heerlijkheid
 „Wedde” enz. Verder wordt te kennen gegeven in dit
 stuk, dat de Bisschop „gedurende de beleegeringe van dese
 „stadt hier altijd goede kondschap uyt het leger soude
 „hebben gehad; dat bij de gevangenen papieren zijn ge-
 „vonden en brieven van Johan Schuilenburg, die sich
 „bij den Bisschop had opgehouden als in deszelfs dienst.”
 enz. Geheel in overeenstemming met het vermoeden
 dier geheime verstandhouding met eenige stedelingen
 is de bepaalde verklaring van Furstenberg, dat hij naar
 Groningen wilde, omdat hij er zijne vrienden had; even-
 eens de reeds gemelde grond, waarop Christoffel Bernard,
 zich met eene spoedige verovering der stad vleide, dewijl
 daar een burger- en geen militaire regeering was, „quod
 ibidem non miles sed civis dominatur,” wat evenwel in
 tijds door den voorzichtigen en vastberaden Rabenhaupt
 veranderd was geworden.

Of van Galen bij het leger bleef zoo lang het beleg
 duurde, kunnen we niet verzekeren. Het vertelsel, dat
 hij heimelijk in de stad zou geweest zijn, komt ons
 bijna ongeloofelijk voor; maar waarschijnlijker is de
 overlevering, dat hij dikwijls te Norg de H. Mis las,
 en zich bepaald daar den zesden (derden?) Augustus
 bevond. „Toen quamen, aldus verhaalt van den Bosch,
 „14 Oost-Indische schepen op de Eems, die van geen
 „oorlog wetende, ook geen Engelsche vernomen hadden,
 „als alleen twee fregatten voor de Eems, die al veel
 „seijn-schoten deden om hulp, en tot hun schade een
 „kleijne torn (aanval) op de vloot deden; maar alsoo

(1) De overste Twikkel werd te Blokzijl verraderlijk vermoord.

„er niets opdonderde, hen sulk een schoonen vogel
 „moesten sien ontvliegen, sijnde dit onder de belegeringe
 „van Groeningen. De sterkte Delfziel had hier door het
 „geluk, met kruijt en oorlogs-voorraat uijt Indiën ver-
 „sorgt te worden. Het was wel waar, dat de rest van de
 „kruisende Engelsche vloot eijndelijk op het schieten
 „afquam, maar hebbende wint en vloet tegen, quamen
 „alleen nog tijds genoeg om dese prooije te sien leggen,
 „daar se die niet van daan halen konden.”

Dien dag, zegt men, lag van Galen te Norg met
 zijn oor op den grond, en verhaalde des avonds aan
 zijne omgeving, dat zijne bondgenooten verslagen waren.

Vernemen we nu van Alpen om daarna zijn verhaal
 uit dat van den heer Diest Lorgion aan te vullen.

„Ofschoon een gedeelte der ruitèrij vooruit gegaan was,
 kon van Galen eerst den 21 Juli van Koevorden vertrek-
 ken. Den zondag te voren had hij in de kerk aldaar met
 veel plechtigheid gevierd, en Hautin, met zestien hon-
 derd paarden naar Kuinre gezonden, waar de Friezen
 een aanval gewaagd hadden. Den 22 Juli dus werd de
 legerplaats voor Groningen opgeslagen, en de stad bele-
 gerd; als men althans eene stad belegerd noemen mag,
 waarvan nauwelijks het achtste gedeelte ingesloten wordt,
 terwijl het overige, ten gevolge der inundatie, vrij blijft.

„Karel Rabenhaupt voerde er het bevel, en had den
 misstap, die elders begaan was, dadelijk onmogelijk ge-
 maakt, door het gezag van magistraat en burgerij op te
 schorsen, en alleen te regeeren en te bevelen. Hij was
 bereid om raad aan te hooren, maar niet om er zich
 naar te gedragen. Alhoewel de bommen en kogels veel
 nadeel aan de stad toebrachten, zag men toch aanstonds
 dat het vruchteloos zou zijn eene stad te beschieten,
 die alleen van voren (aan den kant van Drente) kon

worden aangetast; terwijl de rug en de beide zijden ongedeerd bleven. Niet zoo zeer de bolwerken, als wel de vaarten, beken en rivieren met hare sluizen, maken Groningen tot eene sterke vesting. De stad heeft ook gemeenschap met de zee, door de rivier de Hunze, die door hen Reitdiep genoemd wordt; langs de Hunze werden zij overvloedig van alles voorzien. Christoffel Bernard begreep, dat hij niets kon uitrichten, voor dat deze weg aan de belegerden ontnomen was, en gaf dus den overste Nagel bevel, om met vier duizend man het fort Aduarderzijl, dat de sluizen bewaakte, aan te tasten.

„Men zegt, dat Rabenhaupt reeds orders gegeven had om het fort te ruimen, toen het volk van Nagel, meer door het overvloedige water dan door den strijd afgemat, onverrichter zake terugtrok. Het belegeringsgeschut deed weinig uitwerking, en de batterijen des nachts met veel moeite opgericht, werden over dag meestal onbruikbaar gemaakt door het geschut der stad, dat op de wallen geplaatst, naar scheepswijze bediend werd (1). De eenige kans van slagen lag in de bommen; de ontmoediging daardoor onder de belegerden veroorzaakt spoorde de belegeraars aan, om het getal dier vuurbollen te verdubbelen; zoo dat, volgens getuigenis der artillerie-officieren, er in den tijd van veertien dagen bij de negenduizend kanonkogels en over de vijf duizend bommen uit de mortieren in de stad geworpen werden. (2)

(1) Tormentis per valla more nautico dispositis.

(2) Het gunstig denkbeeld, dat men zich vormde van Bernards kanonniërs blijkt eenigermate uit de volgende anecdote: Van Galen zat dikwijls bij den Harenschen weg in een prieeltje, waar hij het oog over het krijgsvolk kon laten weiden. Op zekeren morgen was een zijner kanoniers gedeserteerd, en in den namiddag nam een kanonkogel het tafeltje weg, waaraan Berntje zat. De vorst teekende oogenblikkelijk het pardon voor den de-

Onder deze laatsten waren er zeer groote, zoo dat men naderhand in Holland bommen van drie honderd pond vertoonde als eene curiositeit uit het beleg van Groningen. De schade, die zij aanrichtten was onberekenbaar, want soms deed één schot meer huizen te gelijk instorten; doch daar de stedelingen allen het bereikbare gedeelte der stad verlaten, en zich meer naar het binnenste gedeelte teruggetrokken hadden, kon ons het schieten weinig baten, terwijl zij gaarne hunne woningen opofferden voor het welzijn des vaderlands. Overigens hadden zij weinig hinder van het beleg; schuiten brachten hun dagelijks aan, wat zij verlangden. Holland en Friesland wedijverden om de belegerden bij te staan; en waar tien soldaten vielen, zag men zoo vele compagnieën in de plaats treden: kruit hadden zij meer dan zij gebruiken konden; en wat nog nooit in eene belegerde stad geschied is, de handel stond niet stil; maar de vrachtschepen vertrokken geregeld naar Amsterdam met boter en Groninger produkten. Ja wat meer is, zij bleven zelfs meester in het open veld, en zouden den neef van den Bisschop, Frans Willem van Galen, gevangen hebben genomen, hadden eenige getrouwe landlieden ons niet gewaarschuwd.

„Geen wonder dus dat men in het leger er op bedacht was, om langzamerhand het beleg op te breken. Dit besluit kwam tot uitvoering op de tijding dat Frederik Willem van Brandenburg met de keizerlijken in aantocht was; en dat Turenne daarom het beleg van 's Hertogenbosch had opgegeven. Kanonnen en mortieren werden van hunne stellingen genomen, en

serteur, omdat hij het best gerichte schot van het geheele beleg gedaan had en niemand anders dan de gedeserteerde het geschut zoo goed had kunnen pointeeren.

met den voorraad van krigsbehoefden en levensmiddelen naar Koevorden vooruit gezonden. De zieken en gekwetsen werden met wagens naar Gramsbergen vervoerd, onder leiding van den hofkapellaan Borgmans; de beide vorsten volgden met het leger; en zoo werd in de laatste dagen van Augustus, na een vruchteloos beleg van vijf weken Groningen verlaten. Soldaten en burgers waren buiten zich zelve van vreugde, gelijk de laatsten vooral, ondubbelzinnig deden blijken.

„Zoo eindigde een beleg, dat verschillend beoordeeld en beschreven is. Onderscheidene geschriften tellen vijf duizend zes honderd en zes deserteurs; vier duizend vijf honderd en dertig gesneuvelden, waaronder drie hoofdofficieren: Crone, Spechans en Reus, twee onder-kommandanten (1), en drie en zestig kapiteins. Nauwkeuriger opgaaf, voor zooverre den vorm betreft, zou men van de aanvoerders zelve niet verwachten; deze nochtans spotten er meê, en verklaren eenparig dat het getal der gesneuvelden niet tot *vier honderd* klimt, waaronder Crone; — Reus is hersteld en is thans aanvoerder van het Saksische leger. Spechans was slechts wachtmeester. Van de onder-kommandanten is niemand gesneuveld of vermist; het verlies van kapiteins was vijftien. Zeker waren er eenige overloopers, ook zieken die moesten vervoerd worden; maar het is onvergeeflijk, het getal der laatsten op veertien honderd zes en twintig te brengen, want de bevolking der hospitalen is nooit tot *drie honderd* gestegen.

„Laag en verfoeilijk is het rondlopend verdict, alsof de Bisschop orde had gegeven om de zieken, die weinig hoop op spoedig herstel gaven, dood te schieten. Deze wreedheid, waarvoor een barbaar zou terug deinzen, kan zonder leugen en laster den waarlijk zachtmoedigen

(1) Tribuni.

vorst niet worden aangewreven. Ik ben bereid te verklaren, dat, waar van Galen gezondigd mocht hebben, zulks wel uit toegevendheid en goedheid, maar niet uit overgestrengte rechtspleging, veel minder uit wreedaardigheid voortkwam. Met angstige zorg had hij den overste Groot-huis, het toezicht over zwakken en kranken opgedragen; deze werd bijgestaan door den kamerheer Giesius, en een tal van verschillende religieusen; terwijl drie veld-artsen en ik weet niet hoeveel heelmeeesters altoos aanwezig waren. De beste spijsen gingen alle dagen uit zijne keuken en van zijne tafel naar de ziekenzalen; dagelijks bezocht hij hen persoonlijk, en vroeg aan ieder hunner of hem iets ontbrak. Meermalen zag ik den soldaat schaamrood worden, omdat hij het voorwerp van zooveel zorg was. De weduwen der gesneuvelden ontvingen levenslang volgens haren stand, maandelijks, eene betaamelijke toelage; want hij wilde in haar, de trouw der overledenen beloonen.

„Bespottelijk is het sprookje, dat hij zijne toevlucht nam tot tooverij, en in de bormen een plaatje met mysterieuse woorden sloot, alsof zijne vuurwerkers het geheim niet kenden om van zwavel en pek iets te maken dat krachtiger was dan de geheele tooverkunst.”

Tot dusverre, van Alpen.

Dr. Diest Lorgion, deel 2. blz. 70, spreekt over het doodschieten der zieken niet, noch over het tooverplaatje, ofschoon de Veendamsche predikant Sannes het in 1847 reeds vertalen kon. (1)

Tooveren en bezweren was toen aan de orde van den dag. (Vgl. Aitzema). Te Groningen had men een man op de wallen geplaatst, om de kogels der Munsterschen te bezweren; hij moest echter bekennen dat de

(1) Smith, gesch. der provincie Groningen.

bommen om heur grooten omvang niet onder het bereik zijner kunst vielen; iets dergelijks had hij ook reeds te Koevorden ondervonden. — Waarschijnlijk is dit de stof waaruit Valkenier, Smith en anderen de monniken en papen geweven hebben, die de batterijen van den Bisschop moesten belezen.

Het verlies der belegeraars bepaalt de heer Lorgion, het voetspoor drukkend van Valkenier c. s., op „ruim vijfenveertighonderd man dooden en meer dan veertienhonderd gekwetsten,” in lijnrechte tegenspraak met van Alpen, die volgens de officiële opgave der aanvoerders niet meer dan 400 dooden en 300 gekwetsten telde. Thans volge een verkort uittreksel uit het werk van Dr. Diest Lorgion.

„Zoodra men een zeker bewijs ontving dat de vijand naderde, werden alle huizen buiten de Heere- en Oosterpoort, alsmede die aan het Winschoter trekpad, omver gehaald. Vervolgens werden de bruggen weggenomen, de sluizen open gezet, en in de stad twee dammen gelegd (1), om het water rondom de stad op te voeren en daardoor het omliggende lage land te overstroommen, zoodat de vijand alleen buiten de stad eenen aanval kon doen.

„Op den 14 Juli werd de stad namens den bisschop van Munster door Schuilenburg opgeëischt; en toen daarop, wegens den persoon van Schuilenburg, niet eens geantwoord werd, begonnen den 19 dier maand de vijandelijkheden. Het gros van het vijandelijk leger kwam ech- ter eerst den 24 Juli voor de stad. Den 27 begon de vijand des morgens de stad met vijf halve kartouwen te beschieten, waardoor al dadelijk eenige menschen gedood en verscheidene huizen beschadigd werden; doch reeds op dienzelf-

(1) Waar later de spilsluizen zijn gebouwd.

den voormiddag werden de vijandelijke stukken door het vuur der belegerden onbruikbaar gemaakt. Op den volgenden werden er bommen en granaten in de stad geworpen, en dit geschiedde eenige dagen lang, waardoor zeer vele huizen aan de zuidzijde vernield werden of in brand geraakten.

„De regeering nam intusschen voortdurend geschikte maatregelen om het beleg te kunnen verduren, en den goeden geest der ingezetenen levendig te houden. De prijs van het brood steeg niet boven de vijf stuivers en acht penningen de acht pond, terwijl men een pond boter voor vijf stuivers kon koopen. Ook gaf de regeering den wensch te kennen, dat de uit de naburige dorpen naar de stad gevluchte predikanten dagelijks des morgens en des avonds, eene leerrede en een gebed in de nieuwe kerk mochten doen, „alzo de meeste „heeren en burgers aan die zijde der stad gevlucht zijnde, „en niets te doen hebbende, daardoor tot goede devotie „zouden opgewekt en gediend worden.” Bovendien werd door de stadspredikanten dagelijks dienst gedaan in de drie hoofdkerken, dat slechts éénmaal in de Martini-kerk verhinderd werd, doordien daar op den 3 Augustus twee bommen in vielen. In de gasthuiskerken, die te veel aan het vijandelijk vuur waren blootgesteld, werd de dienst gestaakt. (1)

„Bijna dagelijks werd de stad hevig door den vijand beschoten, waardoor echter slechts een betrekkelijk zeer klein getal personen binnen de stad sneuvelde. Men berekent dat er gedurende het beleg ongeveer vijf duizend bommen en granaten in de stad zijn gevallen, om

(1) De eerste bom viel in de Oosterstraat, in een huis *de drie koningen* genaamd, later *de zon*, alwaar de Roomschen op den zolder eene verborgene bidplaats hadden.

niet te spreken van ontelbare gloeiende kanonkogels en musketkogels; en evenwel zijn er nog geen honderd menschen gesneuveld.

„Op den 28 Augustus was er geen vijand meer te zien. Groot was de blijdschap en de dankbaarheid in de stad.” — Predikatiën werden gehouden, gedenkpenningen geslagen enz. Wij voegen er bij dat de vreugde algemeen was. Vondel zelfs wijdde er zijn talent aan. Dat men den vijand zou nagezet hebben vinden we nergens geboekt.

Aldus beschrijven ons een tijdgenoot van van Galen, en een onzer tijdgenooten Groningen's beleg en bevrijding.

Kunnen wij aan de waarheidsliefde van van Alpen, die door vriend en vijand erkend wordt, en aan de streving van den heer Diest Lorgion naar meerdere juistheid, dan men bij Nederlandsche schrijvers, die dit onderwerp behandelden, pleegt te ontmoeten, den welverdienden lof niet onthouden, minder gunstig is het oordeel waartoe Depping's eenzijdigheid ons dwingt. Deze laatste verdient hier weinig vertrouwen omdat hij uitsluitend op de berichten der Franschen afgaat, die niet immer goede geographen zijn, en den aard der geschilpunten tusschen de Stad en de Ommelanden niet schijnen gekend te hebben.

Nog alle jaren wordt te Groningen die bevrijding feestelijk herdacht en gevierd. Jammer slechts, dat men bij zulke gelegenheden soms redenaars op den kansel ziet, die voor een zoo ingewikkeld onderwerp te zwak zijn. Die heeren hebben veelal de manie om zelfs de namen te ignoreeren door de Kerk aan sommige zaken gegeven, en door de eeuwen geijkt; zoo iets doet de goê gemeente ongetwijfeld aan hunne hooge geleerdheid gelooven, maar anderen; wier blik een weinig vrijer en ruimer is, twij-

felen dan terecht of die redenaars wel genoegzaam de geschiedenis bestudeerd hebben; en worden gemeenlijk op den 28 Augustus niet weinig in dien twijfel versterkt.

Het onmiddellijk gevolg van den mislukten aanslag op Groningen was voor de Munsterschen het verlies van Blokzijl, Vollenhove en Kuinre; de eerste plaats werd den 2 September door list verrast, en de kommandant vermoord; de twee andere werden verlaten. Te Veendam en Wildervank hadden schermutselingen plaats; Winschoten en eenige schansen vielen weldra Rabenhaupt in handen. Den Munsterschen werd de tijd niet gegund, om de belastingen, die zij uitgeschreven hadden, te innen; maar zoo zonderling was toen alles ingericht, dat zij in den winter van 1674 konden terugkeeren om het achterstallige op te vorderen; waar zij onwil ontmoetten, namen zij eene koe mede. En onze dapperen, „die toen den derden Munsterschen inval moedig afsloegen”, kwamen telkens te laat, om den boer zijn melkbeest terug te bezorgen.

Het jaar 1672 liep ten einde, toen aan Christoffel Bernard de gevoeligste slag werd toegebracht door het verlies van Koevorden. Van Alpen verhaalt, dat de kommandant van Koevorden gestorven was, en een zekere de Moy hem opvolgde. Deze man was te jong, onervaren, en bij de soldaten in minachting. Meinardus Tinius (Meinard van Thijnen) was koster te Koevorden geweest, en had de teekeningen der vestingwerken aan Rabenhaupt bezorgd, die op den 3 kersdag heimelijk den overste Eybergen met troepen uit Groningen liet vertrekken.

In den nacht van den 29 tot den 30 kwamen de troepen voor de vesting en begonnen terstond van drie zijden den aanval. Door de vorst en de duisternis begunstigd, besteeg men de wallen en bracht men weldra

na korten strijd tegen de verraste soldaten, Koevorden in zijne macht. Van Munstersche zijde had men iets van den beraamden aanslag bespeurd en daarom uit het Bentheimsche hulp gezonden; deze kwam echter te laat. De opperwachtmeester Dombroek vond den dood in de duisternis, toen hij aan den Bisschop de tijding van het gevaar wilde brengen. Van den Bosch geeft eene lange en waarschijnlijk eene volledige beschrijving van die verovering in zijn geschrift: „*De dageraat van Neerlands verlossing.*” De bezetting werd gevangen genomen en naar Groningen gevoerd, waar zij den 27 December (ouden stijl) aankwam. Onder de krijgsgevangenen bevonden zich volgens van den Bosch „drie patres; pater „Bernardus Maler Franciscaner, pater Donkerts van Frenswewe, (1) en pater Jacobus Fladde, Jesuiter.”

(1) Frenswewe was even als Swilbroek een klooster op de grenzen van ons land, onder den regel van den H. Franciscus. Die paters reisden vermomd van dorp tot dorp, dienden, waar het noodig was, de H. Sacramenten toe, en hadden hier en daar een verborgen hoekje, waar zij de H. Mis konden lezen. De Jesuïten hebben aanvankelijk de paters van Frenswewe geholpen, en later bij gebrek aan personeel vervangen; om de zes weken kwamen zij gemeenlijk op dezelfde plaats terug. De juistheid der opgegeven namen zou men mogen betwijfelen; er zijn redenen om te gelooven dat Maler pastoor was, en dat de twee anderen zendelingen waren, die Steenwijk, Norg, Rhoden, Rhoderwolde, en van daaruit soms Groningen en omstreken bezochten. Te Rhoden waren zij, althans in den beginne, „eenigsinds veilig,” want Jonkheer Jan van Eeuwsum was „der Reformatie afgeneigd gebleven,” en Jan Krijthe, de rentmeester der Staten, herinnerde zich nog altoos dat hij pastoor te Eelde geweest was. — „Eens op een tweeden Februari kwamen er over „het ijs te Rhoden aan, vier sleden met menschen en eenen „mispaap, om op eenen spijker (spicarium, bergplaats voor graven) afgoderij te plegen, en waren weer vertrokken toen de „dorst het merkte.”

Op nieuwjaarsdag 1673 ontving de Bisschop te Munster de tijding van het dubbel verlies, dat eener voorname vesting en eens getrouwen dienaars, die voor eene hoogere betrekking bestemd was. Als mensch werd hij er gevoelig door getroffen, maar als man van moed deed of zeide hij niets noch in het bijzonder, noch in het openbaar, van al het onwelvoegelijke wat hem wordt ten laste gelegd. (Van Alpen VIII.)

De Staten lieten deze dappere daad, de verovering van Koevorden, niet onbeloond. Rabenhaupt werd tot drossaard van Drente, en tot gouverneur van de veroverde sterkte, de overste Eybergen tot kommandant van het fort benoemd, en Meinert van Thijnen als commies aangesteld. Noch lang, noch veel genoeg schijnt Rabenhaupt van de hem bewezen en welverdiende eer genoten te hebben. Want toen prins Hendrik Casimier van Nassau in 1675 stadhouder en kapitein-generaal van Groningen en de Ommelanden was geworden, verkreeg hij ook spoedig dezelfde waardigheid in het landschap Drente. Voor dat zijne hoogheid nog den eed als stadhouder had afgelegd, ontstond er tusschen hem en den drost Rabenhaupt zulk een hooggaand verschil, dat eene uitdaging tot een tweegevecht er het gevolg van was; het duël werd evenwel gelukkig door de bemoeiing der Staten van Stad en Lande voorkomen. (1)

Eenigen tijd later op den 12 Augustus 1675 overleed te Koevorden Karel Rabenhaupt, baron van Zucha en Crombach, luitenant-generaal der vereenigde Nederlan-

(1) Zou men aan dit verschil de onverklaarbare omstandigheid moeten toeschrijven dat op de Oosterpoort, die tot aandenken aan het beleg gebouwd werd, de naam van RABENHAUPT, wiens beleid, moed en volharding waarlijk meer erkentelijkheid verdienden, niet voorkomt? Drie der burgemeesters worden er vermeld.

den wegens de Provincie van Stad en Lande, drossaard van Drente en gouverneur van Koevorden, een krijgsheld van buitengewone talenten.

Op eene medailje ter zijner eere geslagen vindt men naast zijn borstbeeld het volgende vers van Bidloo :

Dit 's Rabenhaupt, die Dorsten won,
Die Nuys en Lingen temmen kon,
Die Karel, die Lamboy versloeg,
Van Groningen den Biskop joeg;
En knoopte aan den lauwerkraus
Van Koevorden de Nieuwe Schans;
Zoo waakt zijn Staatszorg, deugt en hand
Ten dienst van 't volk en kerk en land
Zijn dapperheid is uit zijn wezen,
Zoowel als uit zijn kling te lezen.

Deze dichtelijke ontboezeming ontleenen we aan Smith's geschiedenis der provincie Groningen. — Smith is geen kwaad geschiedschrijver, soms echter zijne verbeeldingskracht niet meester, vooral als hij bv. te velde trekt tegen vier duizend en meer geestelijken, lediggangers en smulbaarden, die ten koste der ingezetenen (van Groningen?) moesten gekleed, gevoed en gehuisvest worden.

HOOFDSTUK XIV.

Toestand in Nederland. — Verwickelingen. — Samenzwering.

Wie de geschiedschrijvers van den Franschen inval in Nederland raadplegend, oplettend nagaat wat de eene verhaalt en de andere door platen aanschouwelijk maakt over de geweldenarijen door de Franschen, vooral in het Utrechtsche gepleegd, moge het vermoeden eenigermate gewettigd achten als waren de feiten wel een weinig te sterk gekleurd; hij kan evenwel den uitroep niet wederhouden: al ware de helft slechts waar, dan mochten onze voorouders geen offer ontzien om zich van die woestelingen te verlossen! Dat offer, het werd gebracht! Had den de regenten nog langer willen voortgaan met dralen, de gemeene man zoude hen door de wapens, hem eigen, uit de slappe werkeloosheid gewekt en tot inspanning aller krachten gedwongen hebben.

Er moest dus eindelijk worden gehandeld en gebruik gemaakt van de middelen, die hoop op redding boden.

Vooreerst dan werd de Prins van Oranje in al de waarigheden van zijne doorluchtige voorouders hersteld. —

Het was waarlijk! hoog tijd, want onder het stadhouderlooze bestuur was de verdediging des lands allengs deerlijk verwaarloosd, en bij het volk had de opinie veld gewonnen, dat er, onder de regenten velen, misschien wel veertien, waren, die het met den Franschen koning hielden, en tot geheim devies genomen hadden: „Liever Fransch dan Prinsch!” Daarbij kwam, dat de koning van Engeland het verbond met Lodewijk XIV zou laten varen, indien hier zijn beschermeling aan het hoofd der regeering zou staan, ook zou 's Prinsen oom, de hertog van Brandenburg, beter helpen, als zijn neef stadhouder werd.

Het ceremonieel was eenvoudig; de Prins liet zich aannemen tot lidmaat der Hervormde kerk, nam deel aan het nachtmaal en werd daarop verklaard te zijn: „kind van den Staat,” (waarom niet vader?) — Maar nu moest nog het *eeuwig edict* vernietigd worden.

De groote vraag was thans hoe men ontslagen zou worden van den eed, waarbij men gezworen had: dat de waardigheid van stadhouder en die van kapitein-generaal voor eeuwig onvereenigbaar zouden blijven; én dat de tegenwoordige wijze van benoeming door de landsregenten immer moest worden gehandhaafd? Men vond een expediënt.

Het volk verzoekt den Prins in de stad te komen. De regeering biedt hem, indien hij komt, een diner aan, waaronder de gewapende burgerij binnendringt, welke ieder, die weigert om den Prins tot stadhouder uit te roepen, met den dood bedreigt. Daarop dispenseert elk zijnen nevenman in den afgelegden eed; de oranjeaan wappert van torens en gebouwen; het blijde *Wilhelmus* klinkt uit honderd trompetten; en de regenten roepen zoo niet het hartelijkst dan toch het luidst: *Oranje boven!* dat door duizende monden wordt herhaald.

Zoo ging het te Dort, den 29 Juni 1672, nadat

Veere in Zeeland het eerst zijne stem tot vernietiging van het edict had verheven. Denzelfden dag deed Rotterdam eveneens, weldra volgden Gouda, Haarlem, Delft, Leiden enz. Dezelfde comédie werd nagenoeg in alle steden met kleine variaties geregeld afgespeeld, totdat ten laatste de Staten van Holland na veel aarzeling de zaak in behandeling namen, en den 3 Juli 1672 eenparig tot de vernietiging van het *eeuwig edict* besloten. Ten overvloede, om alles zooveel mogelijk ongedaan te maken, verbrandde men zelfs in de raadkamer te Amsterdam het boek, waarin de namen stonden van hen, die het edict bezworen hadden. De 21-jarige Prins Willem Hendrik werd terzelfde vergadering der Staten van Holland tot stadhouder, kapitein- en admiraal-generaal van Holland verklaard en weldra op voordracht van Holland ook der overige vereenigde Provinciën.

Ziehier eenige regels uit den brief van den koning van Engeland, waarmede hij, zeker niet vermoedend dat hij aan zijnen opvolger schreef, den Prins geluk wenscht met zijne verheffing. (1)

„Gelief te gelooven dat ik in alle handelingen die ik hebbe aangegaan met den allerchristelijksten koning, altijd hebbe getracht uwe interessen te avanceeren. In cas d' inwoonderen van die Provinciën in tijds hadden geconfereert de digniteiten van uwe voorvaderen, zoo zoude zonder twijfel de allerchr. koning en wij gebleven zijn in eene volmaakte vriendschap met voorschr. Provinciën. En als ik zal gezien hebben dat het niet meer in de magt is om te dissolveeren hetgene men alsnu heeft gedaan, zoo zal ik trachten te protegeeren u en uwe vrienden, en al mijn kracht inspannen, om soodanigen eijnde aan deze verwerde zaken te geven, dat de geheele wereld zal kunnen zien de particuliere zorg, die ik draag voor u persoon, en wat reguard ik om uwentwille zal nemen voor de Provinciën.”

(1) Vgl. Valkenier.

Dit was alzoo het *eerste middel* tot uitkomst, het *tweede* bestond in het zoeken naar bondgenooten.

Toen de Keizer naar den Haag zond om hulp te vragen tegen de Turken, weigerde Holland op grond van commerciële belangen. Later kwamen Ments, Keulen en Munster in naam van Duitschland een verbond aanbieden, om gezamenlijk de Fransche kuiperijen tegen te gaan en Holland weigerde andermaal, om langzamerhand behalve een Overijssel ook een Overeems te krijgen en daarmede te koopen wat het aan den Rijn onrechtmatig bezet hield. Doch in 1672 zat men in druk en was een verbond met Oostenrijk geld waard. Het werd dan ook gekocht op den 30 Augustus 1672 voor honderd duizend thalers in eens, en vijfenveertig duizend thalers maandelijks; daarvoor zouden tien duizend man te paard en twintig duizend te voet vijandelijk optrekken tegen iederen overtreder van den vrede van Munster, van Kleef of van Aken.

De doorluchtigste „vorst en heer,” heer Fredrik Wilhelm, Markgraaf tot Brandenburg, des Heiligen Roomschen Rijks aartskamerheer en keurvorst, was iets minder goedkoop. Den 6 Mei hadden de Staten hem moeten beloven tweemaal honderd duizend thalers kontant, en veertienduizend-achthonderd-eenenveertig thalers in de maand, waartegen hij zich verplichtte twee maanden van dato der ontvangen werfgelden af met eene armée van achtduizend man te paard, en twaalf duizend te voet gereed te zullen zijn.

De twee legers naderden in September 1672 elkan- der in het stift Hildesheim, en bedreigden de grenzen van Munster.

De jeugdige stadhouder had intusschen ijverig de handen aan het werk geslagen, en in de voornaamste plaatsen de regenten veranderd; eenige kapiteins wer-

den door den krijgsraad veroordeeld, en aan andere had men bedied dat het getal manschappen niet alleen op de betaalrol, maar ook in het veld moest aanwezig zijn. De Prins lag reeds met een klein legertje, maar dat op hem vertrouwde, boven Keulen gecampeerd, en bedreigde Bonn, de residentie van den keurvorst, terwijl hij van de Spanjaarden uit Zuid-Nederland eenige versterking kreeg en meer verwachtte. Ook hadden eenige korpsen van hem bevel ontvangen, om de Franschen bij Utrecht en de Munsterschen aan de Zuiderzee gedurig te verontrusten, zonder het tot een gevecht te laten komen.

Als *derde middel*, ofschoon wat laat bedacht, moest het openen der sluizen en het doorsteken van sommige dijken strekken, zoo dat Amsterdam weldra als ware het een eiland, in het midden der golven lag. Derwaarts had men ook 's lands archieven overgebracht, en de regeering vestigde er haren zetel, want den Haag was minder veilig, en na de tooneelen van Augustus ook minder aangenaam voor haar.

Deze gegevens hebben we noodig, maar meer ook behoeven we niet om de handelingen van Christoffel Bernard te kunnen begrijpen, die in de laatste dagen van Augustus uit Groningerland op zijn Borculo was aangekomen.

Bernard's verhouding tot Keulen liet onder het opzicht van vriendschappelijkheid veel te wenschen over, en zijne betrekkingen met de Fransche generaals waren zeer gespannen. De geschiedenis van hetgene tot een en ander aanleiding gaf kan niet beknopter verhaald worden, dan door de mededeeling van eenige fragmenten uit een brief van den Bisschop aan Lodewijk's minister Louvois. (1)

(1) Depping. Urkundliche Beilagen n°. 23.

Het stuk is in het latijn geschreven en gedagteekend uit Borculo, 19 September 1672.

„*Doorluchtig Heer!*

„De trouw van den allerchr. Koning jegens zijne bondgenooten, en zijne standvastigheid in het houden der verbonden zijn aan de geheele wereld bekend. Daarom komt het mij zeer vreemd voor, dat ik en de provincie Overijssel van den kant zijner beambten moeten ondervinden, wat wel aan vijanden maar niet aan vrienden of bondgenooten pleegt te geschieden. Die provincie is aan mij toegewezen; en volgens de tractaten met Z. M. kan ik alleen daar belastingen heffen: doch deze worden mij niet slechts geweigerd, maar vele inwoners worden er door militair geweld gevangen genomen en weggevoerd; paarden en wagens worden geroofd, en men dreigt er met verwoesting en brandschatting; alles ten nadeele van mijn leger, dat tegenover den gemeenschappelijken vijand, evenzeer den Koning als mij dient. Gij herinnert u toch, Doorl. Heer, hoe bij het tractaat van Oberhausen bepaald is dat ieder leger de belastingen heffen zou in het land, door zijne pogingen veroverd, en dat nooit eenig leger des Konings den voet gezet heeft in Overijssel. De overeenkomst bij Arnhem gemaakt, zegt wel, dat Hattem, Elburg, Harderwijk en zelfs Kampen aan Z. M. zouden overgaan, maar spreekt alleen van de vestingen en niet van hetgene daar buiten ligt.

„Als de tractaten zoo willekeurig uitgelegd mogen worden, zou ik recht hebben om in het Geldersche en in het Zutfensche belastingen uit te schrijven: want het zijn mijne wapenen, die laatstgenoemde stad, en ook Lochem bedwongen hebben. Uit uw schrijven aan den kommandant van Breevoort begrijp ik, dat het u onbekend is, hoe het drostambt Breevoort, de parochie Winterswijk, Aalten en Dinxperloo, de stad zoowel als het land van oudsher aan het bisdom en stift Munster behoorden, en hoe de overeenkomst met zijne christelijke Majesteit te Bielefeldt aangegaan, bepaalt: dat die plaatsen van de onrechtmatige overwelddiging verlost, en aan mij terug gegeven zouden worden. Derhalve al had ik geen deel aan den oorlog genomen, dan ware Z. M. toch verplicht geen vrede te sluiten voor dat ik weêr in het bezit was gesteld van gemelde plaatsen. Nu ik ze door mijne eigene wapens, zonder iemands hulp, veroverd heb, zou ik nu van uwen kant datgene moeten lijden, wat ons de Hol-

landers aandeden en waarom wij de wapens hebben opgenomen? (1) Gij begrijpt dus licht, Doorl. Heer! dat er een groot verschil bestaat tusschen land dat op den vijand veroverd wordt, en tusschen land dat het mijne is, en als zoodanig erkend werd bij het tractaat van Bielefelt, waarop mij dus alle recht en jurisdictie toekomt, even als op alle andere plaatsen van het stift. Ik ben er buitendien zeker van dat zijne Kon. Maj. er eer in stelt, dat wij, kleine vorstjes, onder zijn schild kunnen hernemen, wat de Hollanders ons zoo onrechtmatig ontnomen hebben. Men zou kunnen beweren dat er te Oberhausen alleen over Borculo gesproken is; maar men kan daaruit niet afleiden, dat andere plaatsen van mijn Bisdom daardoor uitgesloten zouden zijn: het tegenovergestelde is waar. Immers over het fort Bourtang en over de heerlijkheid Westwold is in geen der overeenkomsten gesproken, en echter blijft het buiten twijfel, dat zij deel uitmaken van het bisdom en stift Munster, en alzoo geheel onder mijne jurisdictie vallen. Het is dus volstrekt onaannemelijk, dat ik na en door de overwinning datgene zou verliezen, waarvoor ik het zwaard opnam en verbintenissen aanging."

Soortgelijke verwikkelingen waren aan de orde van den dag; met Keulen werden zij altoos spoediger bijgelegd dan met Frankrijk.

Ook Brandenburg schreef toen, stout geworden door zijn vereeniging met de keizerlijke troepen, den 23 October 1672, een brief aan den Vorst-Bisschop van Munster, die als oorlogsverklaring uitmuntend was, maar als voorbeeld van redeneerkunde veel te wenschen overliet. Ziehier den verkorten inhoud:

„Dat de Hollanders mijn Kleef enz. bezet hielden was cene zaak die u niet aanging, maar nu zijn de Franschen daar, die er moorden en brandschatten; en die Franschen zijn uwe bondgenooten: derhalve zal ik in uw stift Munster doen, wat zij te Kleef hebben gedaan."

(1) De Franschen redeneerden: wij zijn meester van Zutfen, en kunnen dus doen wat de heeren van Zutfen deden.

Het antwoord van Christoffel Bernard, uit Borculo den 19 November gezonden, was even beknopt:

„Ik weet niet wat er te Kleef of Emmerik gebeurt; als iemand van mijn volk schade aanricht, wijs mij den schuldigen aan en ik zal de schade vergoeden en hem den lust benemen om het weêr te doen. Op gelijke wijs zal ik iedereen behandelen die, wie het ook zij, in het Munstersche komt plunderen.”

Bijna even spoedig als de bringer des briefs, reden bisschoppelijke regimenten het Brandenburgsche graafschap Mark binnen, versterkten het zoo goed mogelijk, en leefden er vrolijk op kosten van zijne „Churfürstliche” genade. Het gecombineerde Oostenrijksch-Brandenburgsch leger zag er dan ook niet naar uit om den vijand schrik aan te jagen. Het kon niet meer dan twee mijlen daags afleggen wegens de baggage, en bezaaide den weg met zieken en uitgeputten; de zedelijke kracht van dat leger echter was verbazend groot.

De naam des Keizers klonk nog immer zeer hoog bij burgers en soldaten, en weinigen van deze laatsten hadden tegen den Keizer willen vechten. Deze kracht kenden de aanvoerders zeer goed, zij lieten daarom twee geschriften in omloop brengen, die het Munstersche leger grootendeels moesten ontwapenen. Het eerste was een brief van den opper-kommandant Montecuculi aan Christoffel Bernard, met verzoek om tot hem over te komen, en gemeenschappelijk te overleggen hoe men den vreemdeling (Lodewijk XIV) van den Duitschen bodem zou verwijderen; en het andere was een *avocatorium* door den opvolger van Montecuculi, den generaal-veldmaarschalk des Oostenrijkschen legers, den hertog von Bournonville, den 9 Februari 1673 uitgevaardigd, waarbij ieder Duitscher, onder welke vaan hij ook diende, werd opgeroepen, om zich onder de keizerlijke banier te scharen. Een en ander werd door van Galen beant-

woord. „Er was geen onderscheid, schreef hij, tusschen de zaak des Keizers en de zaak, die hij voorstond; beiden wilden de integriteit van Duitschland en het was om zijn vaderland tegen de rampen des oorlogs te beveiligen, dat hij niet zonder goed gevolg de Duitsche belangen aan den IJssel had bepleit; met een weinig hulp zou hij eindelijk eens de bepalingen van den Westfaalschen vrede tot waarheid maken.” In een tegenmanifest van den 14 November 1673 gaf hij bovendien te kennen, dat men met recht twijfelen mocht of de Keizer werkelijk last had gegeven tot het uitvaardigen van een *avocatorium*, waardoor klaarblijkelijk inbreuk werd gemaakt op de rijkswetten, den Westfaalschen vrede en de keizerlijke capitulatie-akte. Hij achtte zich dus verplicht om een ieder, die er gehoor aan geven zou, met gestrenge straffen te bedreigen.

De zienswijze van Bernard werd in den Rijksdag te Regensburg voorgestaan door Baden en Ments, en te Weenen in den rijksraad door sommigen gedeeld, aan wie men den scheldnaam gaf der partij van Jan de Wit van Oostenrijk.

Intusschen was de militaire positie van van Galen niet houdbaar meer; hij moest eene lijn verdedigen die zich uitstreckte van de Zuiderzee tot aan den Wezer. Het éene uiteinde werd aan den zeekant door de Hollanders en de Friezen bedreigd; het andere reikte tot Lipstad, waar de voorpost van het keizerlijke en Brandenburgsche leger zich bevond, terwijl Rabenhaupt, gelijk we reeds vroeger opmerkten, met eene steeds toenemende macht het midden aantastte en reeds Koevorden genomen had. Zelfs rukte hij eens tot in het Bentheimsche voort, waar hij eerst won, maar later in Maart '74 veertien vaandels en den kolonel Eybergen verliezen zou. Aan de Nieuwe Schans was hij gelukkiger; hij veroverde

die den 22 Juli 1673 en bleef haar handhaven. Smith verhaalt lage wreedheden, die bij deze gelegenheid door hem zouden gepleegd zijn. Wij laten ze onvermeld, omdat zij ons in een man als Rabenhaupt zeer onwaarschijnlijk voorkomen.

Menigvuldige conferentiën onder de bevelhebbers waren het gevolg van dien toestand. Turenne werd te Wezel bezocht door den Bisschop van Munster en den keurvorst van Keulen; soms woonde ook d'Estrades de samsprekingen bij. Het nasporen van het daar behandelde is overbodig en doelloos, want uit de stukken, door Depping geraadpleegd, blijkt het ten duidelijkste, hoe oprecht Lodewijk XIV het met zijne bondgenooten meende. (1)

„Turenne stond, zoo verhaalt ons Depping, met een „aanzienlijk legerkorps aan den Rijn, en had namens „den koning, van Louvois bevel ontvangen dat hij geene „hulp mocht afstaan om Munsterland te dekken, in „dien dat land door den keurvorst van Brandenburg „zou aangevallen worden; want het ergste wat de „Brandenburgers doen konden was het land verwoesten, „en in dat geval zou de koning het wel met eenig geld „bij den Vorst-Bisschop weer goed maken. Maar, zoo ver „volgde de minister in zijn geheim schrijven, draag toch „zorg den Bisschop zoo te antwoorden, dat hij niet begrip- „pen kan dat wij hem niet helpen willen, want anders „zou hij in vertwijfeling vallen en soms zonderlinge „dingen kunnen doen. Aan het hof van Weenen vleit „men zich met de hoop dat de Bisschop de zijde des „koning's verlaten zal, zoodra de keizerlijken Munster- „land naderen zullen; ik geloof niet dat zulks waarschi- „lijk is. Alleen dan zou hij zich van ons kunnen ver-

(1) Depping, blz. 102.

„wijderen, indien de Hollanders hem alles wat hij op hen veroverd heeft, wilden afstaan; maar, gelijk licht te begrijpen valt, zijn zij evenmin daartoe genegen als de Bisschop geneigd is het veroverde los te laten.

„Volgens berichten uit Weenen zou de Keizer bereid zijn om hem alles wat hij van de Hollanders genomen heeft te waarborgen, indien hij met het Rijk gemeene zaak wil maken. Dit laatste echter moet nog bevestigd worden eer het geloof verdient.” (1)

Kort daarop komt uit Parijs order of verzoek om Munstersche cavalerie naar Bonn te laten oprukken, ten einde het leger van den Prins-stadhouder in bedwang te houden.

De gangen van van Galen werden bij dat alles nauwkeurig bespied. Men zou althans nu nog uit de Fransche correspondentiën met zekerheid kunnen nagaan, hoe dikwijls hij van Borculo naar Schoonbeek bij Koevorden gereden zij, alwaar, gelijk men veronderstelde, keizerlijke of Brandenburgsche agenten waren.

De kwestie met Frankrijk over het plunderen in Overijssel werd opgelost door maandelijks de vijf duizend thalers te korten, die de Bisschop afgestaan had op voorwaarde dat alles wat aan dien kant van den IJssel lag het zijne zou worden. Het argument door den koning tegenover Bernard toenmaals gebezigd was hetzelfde als dat der schoolwet van twee eeuwen later: Ik neem alles, maar geef u de vrijheid om te nemen wat er overschiet.

De samenzwering tegen de regeering en wellicht tegen het leven zelfs van Christoffel Bernard, die in het begin van 1673 zou uitbreken, behoort mede tot de ver-

(1) Depping, uit Grimoards Collect. B. II. blz. 37.

wikkelingen van den tijd, waarin we ons thans bewegen. Veel is er over geschreven, maar even als bij het Bentheimsche huwelijk, werd ook hier het woord, dat men zoekt, nog niet uitgesproken.

Van Alpen is ten deze bewonderenswaardig door zijne beknoptheid; hij bekent dat er medeplichtigen waren, maar hij verzwijgt de namen. Dr. Wiens geeft de origineele processtukken, en leidt daaruit eenige gevolgtrekkingen af, die hij aan het oordeel zijner lezers onderwerpt. Tucking geeft nog andere bescheiden, en vindt onregelmatigheden in het gevoerde proces. Wetenswaardige bijzonderheden vindt men vooral in het „Wochenblatt der Kreise Coesfeld 1838.” Depping ontnemt aan de samenzwering hare historische waarde door de opmerking, dat het hof van Versailles er zijn voordeel in zag, indien het den blijvenden rijksraad te Regensburg kon doen gelooven dat de Keizer sluipmoordenaars bezoldigde, om eenige Deutsche vorsten uit den weg te ruimen, en dat alzoo hunne vrijheid en onafhankelijkheid onder de despotische bedoelingen van Leopold in gevaar verkeerden. Volgens hem werd er ook verhaald dat de Prins van Oranje een aanslag wilde wagen op het leven van Furstenberg.

Ziehier de toedracht der zaak:

Jan Adam von der Kette, het hoofd der saamgezworenen, werd te Munster geboren. Na veel reizen en rondzwerven was hij geheimschrijver geworden bij den graaf van Harrach, die hem als agent gebruikte in een te Munster aanhangig proces. Persoonlijke talenten had von der Kette niet, maar zocht volgens van Alpen door verraad en bedrog groot te worden. Zijn vader was ritmeester geweest in Munsterschen dienst, en meende, door van Galen voorbij gegaan of gekrenkt te zijn; en het was toen, dat de jeugdige Jan Adam gezworen had zijn

vader te zullen wreken. De reis van Weenen naar de hoofdstad van Westfalen legde hij in zes dagen af, en nam zijn intrek bij zijnen zwager Dr. Göckeman, vroeger secretaris bij de ambassade te Weenen, thans assessor aan het stadsgerecht. Buiten den gewonen reis-pas was hij voorzien van drie brieven, die met het keizerlijke zegel gestempeld waren. Eene van deze was voor den magistraat bestemd, en werd bij het proces overgelegd; daarin werd gezegd, dat zekere bevelen aan den kommandant der keizerlijke troepen gegeven waren, en dat bringer dezès een geschikt persoon was om zich met dien veldoverste te verstaan. Von der Kette bleek intusschen niet geschikt voor zijne zending; want reeds weinige dagen na zijne aankomst was zijn toelag zoo wel door den bevelhebber der citadel, Tölner, als door den president der hofkamer, Dröste, aan den Bisschop overgebracht. Liet men hem rustig begaan, het geschiedde slechts, om des te beter alles te kunnen achterhalen, wat hij in zijn schild voerde. Want ofschoon het nergens geschreven staat, zal de vraag van van Galen wel deze geweest zijn: „Wie geven aan von der Kette den dolk in handen? de moordenaars van de heeren de Wit? de tegenstrevers mijner politiek te Weenen? of vertrouw ik wellicht de Franschen te veel?”

Den 24 Februari 1673 ontving de overste Tölner van von der Kette een schriftelijk bevel, geteekend: „*Per Imperatorem, J. A. von der Kette, Kays. Abgeordneter*,” om aan hem (Kette) de sleutels der vesting te brengen, waarop Tölner den man liet gevangen nemen en naar de citadel voeren. Het zonderlinge dezer handelwijze laat zich verklaren, als men veronderstelt dat tijdens de overgave van het bevelschrift een corps Oostenrijkers voor de poort moest staan, en de Bisschop volgens gewoonte door de priesterwijding en andere werkzaamheden van de quatertem-

perdagen in Munster zou worden bezig gehouden. Maar sedert die onderneming geen geheim meer was voor den Vorst, vond men dien nooit waar men hem zocht. De Franschen hadden bovendien onder Turenne, het graafschap Mark bezet, en dreigden alzoo den weg naar Munster te versperren of af te snijden. Ook zij in het voorbijgaan opgemerkt, dat, al hadden de Munstersche soldaten geweigerd te vechten tegen de keizerlijken, dezen evenmin genegen waren om tegen de Munsterschen op te rukken; zij waren immers oude krijgsmakkers, die gezamenlijk aan den Donau gestreden hadden; van Galen was daar in hunne tenten en ambulances geweest, terwijl de Hollandsche vlag den vijand proviand bracht.

Uit de akten van het crimineel proces tegen von der Kette blijkt, dat de rechters hem niet als keizerlijken gezant of beambte wilden erkennen, en dat er uit Weenen niets ter zijner verontschuldiging opdaagde. Hij had geen der Domheeren gesproken; slechts twee leden der stenden hadden hem te woord gestaan, maar geweigerd brieven van hem te ontvangen.

Gelijktijdig met von der Kette werden in hechtenis genomen: de alderman Klute, Schuilenburg, de Groninger vluchteling, die wellicht Groningen tegelijk met Munster den Keizer in handen hoopte te spelen om zoo zijne aldaar verloren goederen te herwinnen, Göckeman, von der Kette's zwager, Witveld de stads-syndicus, Fissack, de onderkommandant van Coesfeld, Styrum van Gemen en diens ambtman Huge, enz. terwijl de Rijngraaf, de procurator Zurwelle en de wachtmeester Gücking de vlucht namen.

Na onderzoek, getuigen-verhoor en tortuur, werd het als bewezen aangenomen dat von der Kette gepoogd had militairen te verleiden, steden in handen des vijands te leveren, den vorst geweld aan te doen, en eventueel te

dooden, alles met behulp van medeplichtigen. Hij werd ter dood veroordeeld, en onderging zijn vonnis den 8 April. Het zelfde lot trof eenige dagen later den door den krijgsraad veroordeelden kommandant Fisnack. Van de andere beschuldigten werden sommigen vrijgesproken en op verzoek van het kapittel in de goede week losgelaten, anderen tot geldboeten veroordeeld. Van Schuilenburg vernemen we verder niets. Graaf van Styrum ontsnapte uit de gevangenis, toen men hem de vrijlating onder borgtocht had aangeboden. Onder de beschuldigten waren twee Nederlanders, een Oostenrijker, een Brandenburger; waar Fisnack te huis behoorde is onbekend.

Van Galen verordende in alle kerken van zijn bisdom, en in alle plaatsen door zijn volk bezet openbare dankzeggingen; deze moesten echter uitgesteld worden om den dood van de Keizerin Margaretha, die het geheele Duitsche vaderland met droefheid vervulde; in het Munstersche werd voor haar in alle kerken eene hoogplechtige uitvaart gehouden op den 14 April.

HOOFDSTUK XV.

De Vrede.

Bleef het een raadsel waarom Lodewijk XIV ons den oorlog aandeed, de voorwaarden, waarop hij en zijn Engelsche bondgenoot vrede wilden maken, werden den 1 Juli 1672 bijna gelijktijdig met de verheffing van den Prins, en iets vóór de Haagsche gruwelen bekend. Die harde voorwaarden zouden volgens het gevoelen van van Alpen, door ons zijn aangenomen geworden, indien de koning ze met eene voorwaartsche troepen-beweging ondersteund had. Maar nu de Franschen stil zaten, en meer lust betoonden tot plunderen dan tot nieuwe veroveringen, zegevierde weldra het gevoelen van den Prins, dat door de gezanten van Weenen en Madrid gedeeld werd.

Reeds voor er ernstig spraak was van de verheffing des Prinsen tot stadhouder, hadden de afgevaardigden der Staten, de Groot en Odyk, zich den 27 Juni naar Rhenen begeven en boden er den 29 Juni aan Lodewijk XIV tot losprijs der vereenigde Nederlanden: de

generaliteits-landen en tien millioenen. Doch de Fransche koning was daarmede niet tevreden; zijne eischen klonken hooger. Met een overmoed, die aan waanzin grensde en die het diep gezonken peil van onzen redeloozen toestand teekende, verlangde hij: al wat de Staat, op welken titel ook bezat, buiten de zeven Provinciën; en bovendien al wat in of buiten de Provinciën tusschen den Rijn en Lek in de Spaansche Nederlanden gelegen was; zoo als ook Delfzijl met 20 der naaste kerspelen, dus ruim de helft der provincie Groningen en eindelijk $11\frac{1}{2}$ millioen Hollandsche guldens voor de kosten des oorlogs, hierbij effening der schuld van Denemarken, met het graafschap Meurs voor den keurvorst van Keulen. Bij dat alles werd, om ons zoo diep mogelijk in het slijk te trappen, de onverdragelijke smaad gevoegd, dat wij jaarlijks een gezantschap aan den koning zouden zenden om hem openlijk en plechtig onzen dank te betuigen voor het genadig gericht en hem een gouden gedenkpenning, ter waarde van tien dukaten, aan te bieden.

Karel van Engeland wilde zich laten vinden met de erkenning zijner heerschappij over de zee en ons *strijken* overal, met 500,000 pd. st. voor de vrije visscherij en evenveel voor de kosten van den oorlog; Vlissingen, den Briel en Sluis moesten Engelsch worden; de Prins van Oranje zou stadhouder zijn, kapitein-generaal en admiraal met successie zijner mannelijke erven, bij wier minderjarigheid de koning en de Staten de voogdij zouden bepalen.

Zoo vernederend en ontzettend hard waren de schandelijke voorwaarden, waarop men ons den vrede wilde gunnen en waartoe men zelfs eene wijle van onze zijde niet ongenegen scheen.

Intusschen waren de keizerlijken, of beter gezegd de

Oostenrijkers bedaard terug getrokken. De Brandenburgers hadden een weinig geschermtseld met de Franschen en ook met de Munsterschen, maar waren er niet in geslaagd om de eersten uit het graafschap Mark, en de laatsten uit Ravensberg te verdrijven. Dat er ernstig gestreden werd mogen wij betwijfelen, omdat wij in het begin van 1673 onderhandelingen ontmoeten over een tractaat tusschen den keurvorst van Brandenburg en den Franschen koning, dat zonder voorkennis van den Bisschop van Munster en van den Keulschen keurvorst, den 16 Juni 1673 tot stand kwam, waarbij aan Fredrik Willem teruggegeven werden de graafschappen Kleef en Mark, en al wat verder door de Franschen bezet was, met alle rechten en inkomsten; terwijl Wezel en Rees, Fransch garnizoenen zouden behouden, doch niet langer dan de oorlog duren zou. Daarentegen zou Brandenburg de geëlliëerde van den grooten koning wezen. De keurvorst had in zekeren zin gelijk; want zijne Nederlandsche bondgenooten wilden hem zoo ruim niet belooenen. Hoe het zij, konden zij beter en deden zij het niet, dan waren zij al zeer ondankbaar, want zonder den keurvorst zouden Groningen en den Bosch niet zoo spoedig ontzet, Koevorden en de verschillende schansen niet zoo gemakkelijk genomen zijn.

De Bourgondische kreits, of liever België met de Rijnprovinciën hadden de Fransche begeerlijkheid opgewekt, en de Keizer was nu eindelijk van plan eenen oorlog te wagen voor de integriteit van Duitschland, terwijl het kranke Spanje wilde behouden wat er in Brabant en Vlaanderen nog te behouden was. Lodewijk begreep dat hij den Keizer dus zoo ver mogelijk van het tooneel des oorlogs moest verwijderen; en daarom moesten Holland, Munster, Brandenburg, de Palts, Keulen, Ments, Baden, enz. óf zóó bevriend zijn, dat zij den Keizer

den doortocht weigerden, iets wat men toen *neutraal* heette, óf zóó verwoest worden, dat er geene troepen konden post vatten. Wat men voor den koop dier neutraliteit of ontreddering zou moeten betalen, was slechts een voorschot, bij het sluiten der rekening wel te vinden. Zoo dikwerf we in de correspondentiën van dien tijd de klacht ontmoeten over van Galen, „que de choses extraordinaires lui passent par la tête,” als speelden hem zonderlinge dingen in het hoofd, dan kunnen wij er zeker van zijn dat hij even dikwerf eené poging had aangewend om aan dat alternatief te ontsnappen.

Veel werd er toen geschreven. Holland en Brandenburg bestreden elkander op het papier: Keulen was onuitputtelijk in scherpe verwijten tegen den keurvorst Frederik Wilhelm. Van Galen echter ignoreerde alles; de keurvorst had hem geschreven dat hij in het stift Munster zou komen plunderen: en daarom waren die van het stift in het Brandenburgsche gevallen, en plunderden er dapper. Nog onlangs hadden zij het stadje Beilefelt plat geschoten, omdat het geene contributie aan Munster betalen wilde, en hoe dikwerf de Fransche generaals nu ook zeiden dat de koning met Brandenburg vrede gesloten had of sluiten wilde, Christoffel Bernard wachtte tot Juli eer hij zijne troepen terug riep. Men was toen ook zeer mild met beloften. Op de klachten zijner Duitsche bondgenooten, die zelfs door den Engelschen ambassadeur ondersteund werden, antwoordde Lodewijk XIV met de verklaring, dat men eindelijk het tijdstip bereikt had, waarop men de vruchten van den arbeid plukken zou, en den in Holland gemaakten buit verdeelen.

Hier moet men de brieven lezen van April 1673, die elders geplaatst onverstaanbaar zouden zijn (1). Turenne

(1) Vgl. Depping.

klaagt daarin dat hij met den Bisschop niet in bijzonderheden kon treden: „Car ce sont tous les jours choses différentes, et on rempliroit les dépesches de choses fort inutiles; car il y paroist des hauts et des bas incroyables.” Alle dagen hoorde men iets anders van den Bisschop; en wilde men alles melden, men zou de dépêches met nuttelooze dingen overladen, want ongehoofelijke eischen werden er gesteld.

Nu, het ongeloofelijke van Bernard's vorderingen was hierin gelegen: men had goedgevonden grootendeels uit Munstersche plaatsen een graafschap Zutfen te vormen, de vorst verlangde dit graafschap als integreerend deel van zijn Munstersch bisdom. Kampen en Elburg vroeg hij voor zijnen broeder, en eene commendataire abdij (dat is de inkomsten eener abdij) in Frankrijk, tot aanvulling van het achterstallige der toegezegde subsidie-gelden.

Misschien wel om deze vragen te versterken, waagde Christoffel Bernard omtrent dien tijd, namelijk in Mei 1673 eenen nieuwen aanval op Koevorden.

Bij het tweede beleg van Munster had hij met gunstig gevolg waterwerken aangewend; nu zou hij de Vecht afdammen, en zoo de stad onder water zetten. De beschrijvingen van dat werk, en de beoordeelingen daarvan door deskundigen loopen nog al uit een. Van Alpen spreekt van een dam van vier uren lengte, de Fransche opgaven bepalen de lengte op twee uren, terwijl de anderen slechts van eenige honderden roeden gewagen.

De Franschen vooral vonden het werk doelloos; zij die besloten hadden om Holland niet alleen te ont-ruimen, maar om het zelfs te vleien ten einde zich in Engeland vrienden te maken, zagen ongaarne dat eene vesting als Koevorden aangevallen werd, want door sterkte en ligging kon zij aan Munster veel steun geven.

Tucking verhaalt ons een zeer heuschen trek der Franschen, waaruit hunne heimelijke gezindheid jegens den Vorst-Bisschop blijken kan. Terwijl duizenden aan den dam in de Vecht werkten, lag Rabenhaupt te Groningen en prins Maurits te Heerenveen op den uitkijk om het werk te vernielen; ofschoon deze rustig en doodbedoord het werk aanzagen, kwam er toch eensklaps van de Fransche zijde de tijding van eenen aanval op de werken voor Koevorden; er werd allarm geblazen, schop en spa tegen de wapenen verwisseld, de cavalerie kwam uit den omtrek aanrennen, en toen deze, ontevreden over de vruchteloze moeite in hare kwartieren wilde terug keeren, vond zij ze door de Franschen bezet, die over zoo veel grappigs zich recht vroolijk maakten.

De dam in de Vecht werd onder leiding van de ingenieurs Pictorius en Spöde door duizenden boeren gelegd en was volgens Hollandsche opgaven beneden 30 schreden, boven 8 schreden breed aan de landzijde. Hij werd verdedigd door vijf kleinere en door twee groote schansen, waarvan de eene Spijt-Koevorden de andere Trots-Koevorden heette, allen waren zij met kanonnen gewapend, terwijl sterke palen, die door redouten beschermd werden, den dam voor schuiten ongenaakbaar maakten. Wat er ten laatste van Koevorden, waar de straten blank stonden van het water, zou geworden zijn, is moeielijk te zeggen; maar tegen het einde van September 1673 verhief zich een storm, die de golven met zoo veel woede tegen den dijk dreef, dat deze den 30 dier maand doorbrak. De schans Spijt-Koevorden werd omvergerukt en de overige schansen moesten verlaten worden.

Groot was de vreugde, uitbundig de blijdschap, die zich lucht gaf in een legio van schimpdichten en spotprenten. Heerlijk is ook de beschrijving van dien doorbraak, ons door Valkenier, van den Bosch, en anderen

in veel woordenpraal gegeven. Jammer slechts voor den wandelaar, die Gramsbergen of Laarwolde bezoekt, dat hij den put of wiel niet vinden kan, waar veertienhonderd Munsterschen verdronken, en zooveel kanonnen wegzonken. Intusschen is het wel aan te nemen dat het ongeval menschenlevens gekost heeft en dat de overste Grubbe dien dag de ziekte opdeed, waaraan hij eenige weken later overleed. Hij werd in het familiegraf bij Oldenzaal begraven.

Van dit oogenblik af scheen bij Christoffel Bernard de zucht tot veroveringen op Hollandsch gebied uitgedoofd. Hij zocht daarentegen middelen om het Katholieke geloof te bevestigen in de plaatsen, die tot hunnen vorigen meester zouden wederkeeren. Te Zwolle liet hij den magistraat zweren dat hij nooit zou afvallen. Te Deventer reconciliëerde hij de cathedraal, en richtte er een nieuw kapittel op; dit alles echter was niet slechts nuttelooze voorzorg, maar wees als bij voorraad de eerste slachtoffers der nieuwe staatsregeling aan. Want menschen zonder geloof en beginselen, die bij gebrek aan een eerlijke leus de vaan van Calvijn opstaken, waren even menigvuldig onder de stadhouderlijke regeering als onder die der burgervaders; zij waren ten allen tijde eene woekerplant, die aan de Nederlandsche staathuishouding heeft geknaagd. Tot aan den tijd van van Galen waren er aan en over den IJssel Staats- en ook Spaansch-gezinden, en door den langdurigen oorlog half verwilderde menschen; maar Gereformeerden kwamen er uit den boezem dier bevolking eerst later te voorschijn, toen er namelijk voor het verkrijgen van tijdelijke voordeelen geen andere weg open stond, en er geene andere toekomst meer te hopen was.

De Keizer had vruchteloos beproefd Lodewijk XIV

tot den vrede te bewegen door zijn gezant Lisola. Hij sloot dus reeds den 30 Augustus 1673 met Spanje en de generale Staten een nauwer verbond.

Den 17 September van het zelfde jaar vaardigde hij een keizerlijk manifest uit, dat weldra werd gevolgd van een rondgaand schrijven, den 5 October verzonden, waardoor aan den oorlog eene nieuwe wending werd gegeven en de verhouding van Christoffel Bernard eene volkomen wijziging erlangde. Het was niet meer een of ander Duitsch vorst, het was niet slechts de gebieder van Oostenrijk die zich verklaarde, maar Leopold, door de gratie Gods Keizer des heiligen Roomschen Rijks. Groot en sterk door de herinnering aan de zoo jammerlijk verbrokene eenheid, wilde hij, aldus verklaarde hij plechtig, den Westfaalschen vrede van 1648 tot waarheid maken, de Duitsche vaan hoog opsteken, en in den ban des Rijks slaan iederen Duitscher, die weigerde onder de oude bannier te strijden.

Zijne woorden werden onmiddellijk door daden gevolgd, want de oude Montecuculi, gesteund door Lotharingers en Franken, trok den Rijn over bij Coblents, om nog in October de hand te drukken van den jeugdigen Willem, Prins van Oranje, die hem daar met zijne acht duizend Hollanders afwachtte.

Te samen openden zij den 9 November 73 het vuur tegen het slecht verdedigde Bonn. Al lagen de Franschen niet ver van daar, al hielden zij te Luik en te Tongeren huis als de vijand in een veroverd land, toch hadden zij geen enkelen man over, tot ontzet van de keurvorstelijke residentie. Hoop noch steun restten dus den goedigen Max Hendrik; het domkapittel zoowel als de stad gaven ondubbelzinnige bewijzen van keizersgezind te zijn, en Willem Furstenberg kon zelfs de vorsten, die door Fransch geld het meest

beoordeeld waren, niet beletten, dat zij openlijk de partij des Keizers kozen. Binnen drie dagen bezweek de stad Bonn.

De Keizer zette zijne verklaringen de kroon op, door te bevelen dat Furstenberg gevangen genomen en naar Weenen opgezonden zou worden, hetgene inderdaad op den avond van den 13 Februari 1674 door den majoor Obizi werd bewerkstelligd.

Deze gebeurtenis zou in vereeniging met het gerucht als ware de Keizer voornemens geweest ook Christoffel Bernard gevangen te doen nemen, eenigen indruk op den Munsterschen Vorst-Bisschop hebben gemaakt. Men wil verder dat de Keizer ernstig aan iets dergelijks ten opzichte van Bernard, vooral was beginnen te denken, toen hem door van Styrum bericht was geworden dat de Bisschop zich bij het proces van von der Kette het woord had laten ontvallen: „Het is beter Oostenrijksch geweld dan verraad te lijden.”

Hoe het zij, Bernard handelde nimmer uit vrees, en zeker thans wel het minst. Immers dagelijks ontving zijn wantrouwen jegens Frankrijk nieuw voedsel en dacht hij er aan zich van zijn gevaarlijken bondgenoot los te maken, en om zich, niet voor de leus, maar met hart en ziel aan Duitschlands Keizer te verbinden.

Bernard zond echter, alvorens tot een beslissenden stap over te gaan, den kommandeur Smissing naar Parijs om over eene misrekening van vijf en veertig duizend thaler te spreken, die Munster nog meende te kunnen vorderen, waarover eene briefwisseling gevoerd werd tusschen den staats-secretaris Louvois en Courtin den Franschen ambassadeur te Berlijn. De laatste was van opinie, dat de koning alles verloor op den dag, waarop de Duitschers aan zijne eerlijkheid zouden twifelen; de eerste antwoordde, thans geene behoefte meer te hebben aan hunne genegenheid.

Lisola was keizerlijk agent bij eene soort van vredesonderhandeling, die te Keulen gevoerd werd; hij had den naam van de fijnste diplomaat zijner eeuw te zijn. Tot hem wendde zich Christoffel Bernard, met het gevolg dat er in April een dubbel tractaat tot stand kwam, waardoor de tot dus verre bestaan hebbende verhouding tusschen Parijs en Munster verbroken, en zelfs omgekeerd werd.

Het eerste tractaat den 22 April 1674 gesloten betrof de vereenigde Nederlanden en den Vorst-Bisschop van Munster, waarbij deze afstand deed van alles wat hij op het oogenblik in Nederland bezet hield, onverminderd evenwel de rechten van het Duitsche Rijk; graaf Georg Frederik van Waldeck kreeg de stad Werth weer terug, behoudens de rechten van Bisschop en stift; van weerszijden bood men elkander vergiffenis, vriendschap en vrijlating der krijgsgevangenen aan.

Het tweede tractaat, een gelijktijdige overeenkomst met den Keizer, behelsde het volgende: Leopold I waarborgde de vrijheid van godsdienst voor de Katholieken in de Nederlandsche en Lingensche plaatsen, die door Munster ontruimd werden; hij beloofde de aanspraken van het Rijk en van het stift op Boreulo en onderhoorigheden bij de Staten te zullen aandringen en doorzetten. Daarentegen beloofde Christoffel Bernard den Keizer tien duizend strijders, vrijen doortocht, en het recht om troepen te werven in het Munstersche.

Van nu af schaarde Bernard zich bepaald op de zijde des Keizers, die thans niet meer streed als vorst van Oostenrijk, maar als Keizer van Duitschland, die het geheele Rijk ten oorlog had opgeroepen. Onmiddellijk gelastte de Bisschop nu ook aan de garnizoenen van Zwartsluis, Hasselt, Ommerschans, Zwolle, Grol, Breevoort, Lingen en Boreulo, dat zij zich

terug moesten trekken naar eene legerplaats bij Borken.

Politiek en slim als altijd zouden de Franschen den Bisschop nog bijna in de laatste oogenblikken voor het afscheid een zeer onaangename poets hebben gespeeld. Een zekere heer Rousseau toch had namens Lodewijk XIV aan van Galen twintig duizend th. maandelijks geboden, indien hij de soldaten, die hij thans niet meer noodig had, aan Frankrijk wilde afstaan, en aan het Rijk niet meer krijgsvolk gaf dan op den rijksdag als Munstersch contingent was vastgesteld. Men noeme het in den Bisschop ongepaste krijgslust of voorzichtigheid, van Galen weigerde; en zie plotseling ontstond er in het kamp bij Borken een gerucht onder de soldaten, dat zij aan den Keizer zouden verkocht worden. Dit veroorzaakte oproer en desertie, waarvan de Franschen partij trokken, die hoogst waarschijnlijk dat tumult hadden veroorzaakt. Eenige krachtige maatregelen evenwel en de verklaring van den vorst, dat zij in zijnen dienst bleven, maakte een einde aan het oproer.

De generaal-wachtmeester Post, werd opperbevelhebber benoemd, en met hem gingen zeven eskadrons cavalerie, twee regimenten dragonders, vijf infanterie, en een artillerie den Keizer hulp bieden; doch reeds in den winter van 1674—1675 werden zij door van Galen teruggeroepen.

Men had hun slechte winter-kwartieren aangewezen, dagen achtereen genoten zij geen ander voedsel dan rapen, dissenterie heerschte onder hen; de generaal Post en de overste Hautin waren bezweken, en volgens Tucking hadden zij bij de drieduizend man verloren, eer zij het stift weer bereikten.

Hoe afgemat en uitgeput de Munstersche cavalerie ook was weergekeerd, toch trok zij nog immer de begeerige blikken der Franschen tot zich; want overal vin-

den we melding gemaakt van een tweede aanbod van Fransch geld voor Munstersche paarden, dat moeilijk op een ander tijdstip dan juist thans kan hebben plaats gehad.

De Keizer begreep de beteekenis van dien terugmarsch, kon niet anders dan Bernard's plichtmatige zorg voor zijne wakkere strijders billijken, en zond zijnen gezant Fischer naar Munster. De overeenkomst, die deze staatsman tot stand bracht, werd den 7 September 1675 te Weenen geratificeerd, en gaf aanleiding tot de laatste periode van van Galens militaire loopbaan. De voorwaarden waren zeer gunstig voor Bernard.

Het Munstersche contingent zou ten laste komen van den kreits; voor de achterstallige rekeningen moest eene commissie te Frankfort zorgen. De Bisschop zou onder eenen door hem zelf te kiezen generaal zesduizend voetknechten, vierentwintig honderd paarden, en zeshonderd dragonders zenden; deze behoefden niet anders dan aan den Wezer, den Rijn of Moezel dienst te doen, zouden in alles met de keizerlijken gelijk staan, en winterkwartieren hebben in den Westfaalschen kreits. De Keizer wilde dertig duizend thaler in eens, en tienduizend maandelijks betalen, en zorgen dat de geleverde troepen voltallig bleven.

Deze nieuwe overeenkomst had een dubbel doel: vooreerst wilde men den keurvorst van Trier bijspringen, die zijne hoofdstad door de Franschen had zien innemen: en ten anderen moest men Brandenburg helpen, die bestemd was om het hoofd te bieden, aan de Zweden. Deze, al waren zij door den Westfaalschen vrede een lid geworden van het Duitsche Rijk, vonden goed, thans met Frankrijk te heulen.

Vijfendertig honderd Munsterschen onder Grandviller hielpen Trier innemen en vochten dapper te Diedenhoven,

waar zij niet weinig tot de nederlaag van den Franschen generaal Crecqui bijdroegen en twee groote kanonnen buit maakten, die langen tijd daarna nog in het arsenaal te Munster stonden.

Tegen de Zweden maakte de Bisschop grootsche plannen; na afspraak met Brandenburg en Denemarken en na gevechten en overwinningen vielen hem behalve vijfenzestig stuks grof geschut, het ambt Wildeshausen, het geheele hertogdom Verden, en eenige beduidende plaatsen in het hertogdom Bremen ten deel. Verblijd over den gelukkigen uitslag keerde de overwinnaar naar zijn bisschoppelijk Munster terug en werd er met allen luister ingehaald.

De volijverige vorst kende geene rust. Onvermoeid bleef hij werkzaam ter bevestiging en verzekering van het reeds verworvene, of ter ondersteuning des Keizers en diens bondgenooten.

Eene bijzondere vermelding verdient de nauwere betrekking, waarin Christoffel Bernard omstreeks dezen tijd trad met de Staten-generaal.

Hij was reeds de bondgenoot van Nederland door zijne overeenkomst met den Keizer en door bijzondere verdragen, die hij met onze bondgenooten, Brandenburg en Denemarken had gesloten. Enger nog wilde hij zich met ons vaderland, dat hij vroeger bestreden had, verbinden.

Den 12 October 1675 dan kwam het *Haagsche tractaat* tot stand, waarbij de Vorst-Bisschop van Munster zich tegenover Spanje en Nederland verplichtte tot het leveren van 2500 man te voet, en 500 dragonders, die dus te samen een legertje vormden van 3000 man, tegen 24,000 thaler werfgeld en 8000 thaler maandelijksche subsidiën. De drie contracteerende partijen

verbonden zich tot onderlinge hulp-verleening van toen af tot 10 jaren na den herstelden vrede. Gedurende dat tijdperk zouden, indien één hunner werd aangevallen, Spanje en de Staten, elk 4000 man te voet en 2000 te paard in het veld brengen, de Vorst-Bisschop daarentegen moest 1000 voetknechten en 500 ruiters te hulp zenden.

Toen later in 1677 de Franschen met geweld in den Elsas vielen en van daar uit België bestookten, Valenciennes en Cambrai namen en de troepen der vereenigde Nederlanden sloegen, werd de markies Honsbroeck door den stadhouder van België tot Christoffel Bernard om hulp gezonden. Door de tusschenkomst van den Munsterschen vice-kanselier Werner Termeulen werd nu den 23 April 1677 het *subsidiën-tractaat* van Brussel gesloten. Ofschoon de Staten niet tot dit verdrag toetraden, dewijl zij niet bij machte waren om 3000 man buiten de reeds besprokene beschikbaar te stellen, zoo werd dit verdrag nogtans beschouwd als eene uitbreiding van het *Haagsche tractaat*. Bernard beloofde thans buiten de reeds toegezegde 3000 man er nog 6000 bij te zullen leveren. En toen het later bleek dat men de artillerie vergeten had, nam de Bisschop den 28 Juni tegen billijke vergoeding de zorg op zich voor 40 kanonnen, mortieren en veldstukken met toebehooren.

De Munstersche troepen waren spoedig in het veld, deden strooptochten tot onder de muren van Maastricht (1676), vereenigden zich met de Spanjaarden, Hollanders en Brandenburgers en belegerden Charleroi (1677).

Waar hulp verlangd werd, was Bernard gereed die te verleen, bereidvaardig sprong hij zijne vrienden bij. Middelerwijl hij Spanje en Nederland ondersteunde, gaf hij den koning van Denemarken 4000 man en 60 artilleristen ter bestrijding der Zweden. Den hertog van

Brandenburg voegde hij tot hetzelfde doel nog 3000 man toe, die zich onder zijne bevelhebbers den generaal Granviller en den graaf van Tecklenburg voor Christianstadt en bij Landskrona dapper weerden.

De onversaagde en taktvolle Grandviller, die alleen den rechtervleugel der Zweden met zijne Munstersche soldaten staande hield en eerst week toen de linker-vleugel van den vijand na de behaalde overwinning zich vol geestdrift bij den rechter had gevoegd, keerde met roem beladen uit den ongelijken strijd weer, en ontving tot belooning voor den betoonden moed en zijn bewonderenswaardig beleid uit de handen des Deenschen konings een gouden halsketen.

Bijna gelijktijdig mengde de Vorst-Bisschop zich in de Oostfriesche aangelegenheden. De oude vete tusschen de stenden en den vorst, thans tusschen de stenden en de vorstin-weduwe Christine Charlotte, was nog immer in vollen gang. De Hollanders hadden het gerezen geschil vroeger niet weinig aangewakkerd en er partij van getrokken, doch thans belastte zich de Keizer met de regeling daarvan; weldra mocht hij over eenige tegenstreving zegevieren en de harmonie tusschen de stenden en de vorstin herstellen.

Te dezer gelegenheid was het dat Christoffel Bernard in 1677 het historisch bekende schip machtig werd. Een Fransche koopvaardijer was de Eems binnen geloopt, en raakte op een der vele ondiepe plaatsen vast; de Munstersche officieren maakten het schip buit en verkochten het aan een Amsterdammer voor twaalf duizend thaler. Van Galen had er zooveel genoeg van, dat hij volgens het model van dat schip een klein vaartuigje van zilver liet vervaardigen, om het in eene der nieuwe kapellen van de Domkerk op te hangen.

Nauwelijks had Christoffel Bernard zijne voor Oost-

friesland bestemde troepen beschikbaar, of hij leende in April 1678 aan den koning van Denemarken op nieuw 7000 soldaten, die onder generaal Wedel Helsingborg gingen terug nemen en Christianstadt veroverden.

In dezelfde maand, namelijk den 2 April 1678, zond hij zijn vice-kanselier Werner Termeulen naar *Keulen*. Daar waren de gezanten der overige verbondene vorsten vereenigd om over verdere ondernemingen te beraadslagen. Bernard wilde dat de oorlog tegen de Franschen met de meeste energie zou worden doorgezet. Het resultaat zijner daartoe strekkende voorstellen was: dat hij — terwijl de overigen zich terugtrokken toen hij den wensch liet uiten, dat men gezamenlijk een nieuw leger van 30,000 man zou bijeen brengen — met Brandenburg en Nieuwburg eene overeenkomst sloot, waarbij de drie vorsten zich verplichtten om een leger van 18,000 man aan de Maas te doen post vatten. Bernard zond vijf regimenten infanterie en vier cavalerie derwaarts. Zijne troepen kampeerden bij Roermond, sloten zich voor een gedeelte bij den *Prins van Oranje* aan en namen met hem deel aan den slag bij St. Denys, ter ontzetting van Bergen in Henegouwen, dat door den hertog van Luxemburg belegerd werd (14 Augustus 1678).

Te midden van al dat krijgsgewoel en wapengekletter was des Bisschops voornaamste zorg, den Katholieken godsdienst in de veroverde gewesten, namelijk in de hertogdommen Bremen en Verden, te herstellen; hij begaf zich daarom na de plechtigheden van den H. Sacraments-dag 1677 derwaarts, en bracht er den geheelen zomer door. Was het godsdienstijver alleen, die hem daartoe aanspoorde, of kwam er staatkunde bij? Indien hij soms gedacht mocht hebben, hoe beter katholiek die menschen zijn, des te meer zullen zij zich van het vervolgzieke Zweden vervreemden, om zich des te vas-

ter aan Munster te hechten, dan zou zijne redeneering zoo geheel onjuist niet zijn geweest. Doch wat daarvan zij, van Galen oefende toen eenen invloed uit, als zelden door vorsten van den tweeden rang bezeten werd, daarom was het noodig, dat hij de plaatselijke toestanden met eigen oogen zag en zich met de personen in onmiddellijke aanraking stelde.

De groote heeren waren het oorlog voeren moede geworden. De koning van Frankrijk, die zijn geld roekeloos verspild had, en begreep dat er eene maat van schuldenlast was, zelfs door een groot Monarch niet ongestraft te overschrijden, en Leopold, die de gelegenheid om zijnen aartsvijand te verslaan uit geldgebrek had laten voorbijgaan, namen beiden weldra de aangeboden bemiddeling van Paus Innocentius XI aan. Deze benoemde toen den Nuntius Bevilaqua om de onderhandelingen, die nu niet meer te Keulen maar te *Nijmegen* zouden gevoerd worden, bij te wonen. Hij had aan den Bisschop van Munster reeds den 20 Maart 1677 geschreven: „Wij hebben onzen Nuntius den last gegeven om in eene zaak van zoo veel gewicht, gebruik te maken van uwen welwillenden ijver en voorzichtigheid. Wij vertrouwen, dat gij hem met uw gezag, raad en hulp zult ter zijde staan.”

Er was in Bremen veel gebeurd, wat te Nijmegen wel diende geweten worden. Zestig jaren lang hield men er de hoofdkerk gesloten, omdat Lutheranen en Katholieken beiden sterk genoeg waren om elkander er uit te verjagen, maar beiden ook te zwak om er zich in te kunnen vestigen. De vrede van Munster had den bezits-toestand, den *status quo* van het jaar 1624, als regel ter verdeeling der kerkelijke goederen onder de verschillende gezindheden aangewezen; maar de koning van Zweden schonk ze uit vrees voor hetgene men de *doode*

hand noemde, willekeurig aan gunstelingen weg, wier hand vaak al te levendig was. In weerwil dier milde schenkingen ging de opbrengst der kerkelijke goederen in Bremen en Verden, nu nog de jaarlijksche som van vijftig duizend thaler te boven. Dat was te veel, zou Dr. Smith zeggen, om het door lediggangers en smullebaarden te laten opeten; maar het was ook te veel, om het den vreemdeling prijs te geven, die er een wapen van smeedde ter verdrukking van het volk, dat die som bij elkander bracht. Zouden derhalve die streken niet duurzaam onder Munster blijven, zij moesten ten minste in het bezit worden gesteld der plechtig beloofde godsdienstige vrijheid. Bernard deed dus de cathedrale en collegiale kerken, benevens negen Benediktijner abdijen in de hertogdommen Bremen en Verden aan de Katholieken terug geven, volgens den godsdienstigen toestand in het jaar 1624, die bij den Westfaalschen vrede van 1648 als grondslag der restitutiën was vastgesteld. Zijne verdere pogingen strekten om den koninklijken bisschop, zijne Zweedsche Majesteit, iets wat naar een grondwettig budget geleek, te doen genieten, terwijl Munster, als uitvoerder der bepalingen van den Munsterschen vrede (1648), honderd duizend thaler schadevergoeding zou ontvangen, met het ambt Wildeshausen tot onderpand.

In het Lingensche was het nog erger toegegaan. De hooge voogden van den minderjarigen Prins van Oranje, hadden in 1652, dus reeds vier jaar na den Westfaalschen vrede, goedgevonden om aan de Katholieken, toen meer dan twintigduizend in getal (1), alle kerken en kerkelijke goederen te ontnemen; men liet hen overigens rustig begaan, en hier en daar in schuren of op zolders de heilige geheimen vieren; de tamelijk sierlijke, ofschoon

(1) Vgl. Tucking.

immer zeer bekrompene bedehuizen, destijds door de Lingensche Katholieken gebouwd, stonden op Munstersch grondgebied.

Van Galen had zich in 1672 van Lingen meester gemaakt, en er niets veranderd, behalve de rekenplichtigheid van de administrateurs der kerkelijke goederen; voor deze misdaad moesten de Katholieken zwaar boeten in 1676. Alle priesters werden toen uit het graafschap verdreven, en elke gift aan den priester, al ware het slechts bij wijze van aalmoes of schuldbetaling, hetzij in geld of eetwaren, op strenge straffen verboden. Die zaak werd den vorsten te Nijmegen onder het oog gebracht, maar op *uitdrukkelijk verzoek* van Christoffel Bernard, wiens edelmoedige inborst, en persoonlijke genegenheid jegens den stadhouder, bijna nimmer eenige waardeering bij de Nederlanders hebben gevonden, werd er geen besluit genomen in de afwezigheid van den Prins, die zich juist, toen deze zaak ter sprake kwam (1677), te Londen bevond, alwaar hij in den echt trad met prinses Maria, de dochter des hertogs van York, later koningin van Engeland.

Dit „*teeken des tijds*” zoo als het heeten mocht, ontleende nog eene nieuwe beteekenis aan de bijeenkomst van den keurvorst van Brandenburg en den Bisschop van Munster te Beckum. De keurvorst Frederik Wilhelm, die thans bij den rooden adelaar van Brandenburg ook den zwarten van Pruisen in zijn wapenschild voerde, bezocht de gewesten, die de Franschen hem hadden terug gegeven, namelijk Kleef, Mark, enz. en stak te Ham over de Lippe, om Christoffel Bernard te Beckum in het stift te ontmoeten.

Van Alpen geeft van die bijeenkomst eene beschrijving, die aan het ongeloofelijke grenst. Het scheelde weinig of de oude Lutheraan was op zijne knieën gevallen,

om zijne vorige zonden te biechten; hij had echter eerder, zoo veel Duitsche trouw, zoo veel doorzicht moeten kennen en waardeeren. Toen kort daarna de keurvorstin hem eenen zoon schonk, bood hij van Galen gelijktijdig met den Keizer en den koning van Spanje tot blijk van hoogschatting den titel van peter aan.

Het verwondert ons niet in de onuitgegevene kerkelijke geschiedenis te lezen, dat de Katholieken in de protestantsche gewesten toen zoo veel hoop koesterden op den toekomstigen vrede van Nijmegen. De toenadering van Brandenburg, en de als ingeborene grootmoedigheid van Oranje gaven moed. De Nuntius van den Paus had daarbij eene innige vriendschap aangeknoopt met den baron Goes, den ambassadeur van Oostenrijk, toen Bisschop, later Kardinaal; en beiden vereerden den Munsterschen kerkvoogd zoo zeer, dat zij daarom zijnen vicaris-generaal, toen deze den 6 October 1677 te Nijmegen verscheen, in hunnen gemeenzamen omgang opnamen. Maar die blijde, of beter gezegd die dragelijke toekomst daagde niet op; door de sluwheid der Franschen werd zij volkomen vernietigd.

Wilden de andere vorsten vereenigen en verzoenen; Lodewijk XIV wilde verdeelen en heerschen. Den 10 Augustus 1678 toch sloot hij met de Nederlanden een separaat-vrede, waarbij hij alles terug gaf en herstelde, als had hij nooit tegen ons gestreden. Het verhaal dat er bij deze gelegenheid verschil van gevoelen bestond tusschen de Staten en den Prins-stadhouder, vindt zijne verklaring in de volgende opmerking. De Staten, oude kooplieden als zij waren, konden niet van zich verkrijgen om een aanbod af te slaan, dat zeker nooit weer onder zoo gunstige voorwaarden zou gedaan worden, terwijl de edelmoedige Prins, die zijne eer hooger stelde dan stoffelijk voordeel, het beneden zich achtte,

om de Duitschers, aan wier hulp men zijne redding dankte, zoo laaghartig te bejegenen; hij, die te Senef het bevel had gevoerd, wist, hoeveel de vernedering van den trotschen Lodewijk aan Duitschland had gekost.

Meermalen vernamen we dat onze voorouders den vrede van Nijmegen voor grof geld gekocht hebben. Ook is in het Munstersche de traditie nog levend, dat de stiftsche plaatsen in Overijssel toen aan Holland zijn afgestaan tegen eene jaarlijksche uitkeering. Dat de Duitschers iets, en de Franschen veel mede genomen hebben, is zeker: maar van eene vormelijke overeenkomst hebben we geene sporen gevonden. De Katholieken wonen hier te lande niets, zij verloren hoop en moed in 1678; en velen hunner, die zich tot dan toe achterstelling en geldboeten getroost hadden, verlieten het land of verklaarden zich hervormd. Want zwaar was de druk, waaronder zij van toen af gebukt gingen. De stadhouder was evenwel geen vervolger. Doch menschen, die de bekende Franschman zou genoemd hebben „*nous et nos amis*,” en die later door een vorstelijk personaadje met den naam van *onverbeterlijken* werden bestempeld, schaarden zich thans onder de zelfde Oranje-vaan, die zij vroeger vertraden. In dien tijd zochten die mannen veelal predikanten te worden, en het: „Wij zijn de uwen, o uitverkorene van Israël,” was schering en inslag van hunne preeken. Later toen die nering ten gevolge van het ongeloof, door hen zelven ingeroepen, verliep, werden zij alles: conservatief en liberaal, democraat en koningsgezind. Bij dat alles reikte hun blik nimmer verder dan hun eigen belang; en het „*Unam Sanctam Catholicam Ecclesiam*” bleef voor hen, wat de zon is voor ooglijders.

Sedert October 1677 was de vicaris-generaal van Munster te Nijmegen. Van Galen bracht een gedeelte

van den zomer te Sassenberg door, waar hij de nieuwe, door hem gebouwde kerk consacreerde, en zijn testament maakte, dat op 2 Juli 1678 door de voornaamsten der edelen mede onderteekend werd. Op Hemelvaarts-dag officieerde hij te Munster; de groote processie van Pinksteren te Coesfeld woonde hij nog bij, en droeg zelf het hoogwaardig, maar scheen vermoeid, wat aan de buitengewone hitte werd toegeschreven. Van daar ging hij over Munster naar Mariënveld, waar hij in de abdij Ferdinand van Furstenberg, zijnen Coadjutor en opvolger, volgens sommigen aantrof, volgens anderen te vergeefs verwachtte; dewijl deze door eene smartelijke kwaal aan het ziekbed gekluisterd werd.

Was het de neiging van den hoogbejaarden vorst om het plekje terug te zien, waar hij zijn werkkring geopend had? of was het om dichterbij de plaats der groote onderhandelingen te zijn? Onverschillig wat hem bewogen hebbe, van Galen reisde naar Vreeden, en nam zijn intrek te Ahaus, waar hij bijna alle gezanten der verbondene vorsten ontving, en voortdurend van een stoet edelen omringd was.

Zaterdag, den 10 September keerde hij des avonds zeer vermoeid van een uitstapje huiswaarts; hij las evenwel den volgenden morgen nog de H. Mis.

Het scheen dat slechts eene lichte ongesteldheid den volijverigen grijsaard had aangegrepen, en men hoopte dat zijn krachtig gestel weldra over de ziekte zou zegevieren. Men dacht hem nog tal van jaren toe, waarin hij rustig en vreedzaam de vruchten zou mogen genieten van een strijd, die weldra met een eervollen en voordeeligen vrede, naar men meende, zou worden bekroond.

Dan een tweevoudige teleurstelling wachtte allen, die Christoffel Bernard genegen waren. Want zijne uren waren geteld, en de gunstige verwachtingen, door

den Vorst-Bisschop gekoesterd, zouden voor zijnen opvolger slechts in geringe mate vervuld worden.

Het voorbeeld toch van Nederland werd weldra door Spanje gevolgd, dat door den afstand van het graafschap Bourgondië en een gedeelte zijner Nederlanden, den 17 September 1678 van Frankrijk den vrede kocht. Nadat Bernard den 29 September '78 was overleden, zag zijn opvolger Ferdinand van Furstenberg zich den 29 Maart 1679 tot het sluiten van een afzonderlijken vrede met Zweden en Frankrijk genoodzaakt, waarbij de veroverde plaatsen in de hertogdommen Bremen en Verden werden terug gegeven. Het ambt Wildeshausen alleen bleef in Munster's bezit, tot dat in 1698 de Zweden met 100,000 thaler aan het stift de oorlogskosten hadden vergoed. Frankrijk gaf den Vorst-Bisschop 50,000 thaler met de fraaiklinkende, doch niet veel beteekenende belofte van zorg te zullen dragen, dat de koning van Zweden den Katholieken godsdienst op den zelfden voet in de hertogdommen Bremen en Verden zou laten voortbestaan, gelijk die door Christoffel Bernard aldaar was gevestigd geworden.

HOOFDSTUK XVI.

Afsterven. Testament. Bijzonderheden. Grafgesticht.

In de zeventiende eeuw was er in Munsterland een huismiddel tegen de koorts bekend, dat vorst en bedelaar gebruikte. Het bestond uit Steinforter bier, waarin een stuk zwart brood en een handvol krenten gekookt werden. Toen de Bisschop de koorts voelde toemen, begon hij het algemeen aangeprezen middel te gebruiken, en dronk bier van Steinfort volgens bovenstaand recept; doch nauwelijks was een zijner geneesheeren toegesneld of aanstonds werd het bier verboden en schreef men verslappende middelen en aderlatingen voor. Denzelfden dag, waarop hij zich aan de behandeling van zijn geneesheer had toevertrouwd, (namelijk zondag 11 September) deed hij door zijnen hofkapelaan, Gerhard Ludgers, aan van Alpen een briefje schrijven, waarin dezen gelast werd om met terzijdestelling van alle andere werkzaamheden onmiddellijk over te komen. De vurig verlangde groot-vicaris stond eerst don-

derdag morgen (tegenwoordig zou het spoediger gaan) te Ahaus aan het ziekbed van den hoogen lijder; hij deed twee der geneesheeren ijlings van gevoelen veranderen en het Steinforter bier toestaan, wat de derde bleef weigeren, en waarvan de lijder nu wel proeven wilde, maar niet drinken in de vereischte hoeveelheid.

De ochtend werd besteed aan het vervaardigen van een paar bijvoegsels voor het testament en aan de regeling van eenige hangende zaken; in den namiddag werden verschillende bezoekers minzaam ontvangen. Vrijdag las een der kapellaans in de kamer de heilige Mis, opdat den zieke de goddelijke Teerspijs zou worden toegediend, wat echter door hevige onpasselijkheid belet werd. Niet te min kon hij dien dag nog verschillende stukken teekenen, die van Alpen hem voorlas, en scheen hij nog eenig vertrouwen te stellen op de verklaring der geneesheeren, die geen gevaar zagen en spoedige genezing voorspelden. Maar zaterdag liet hij zeer vroeg op den morgen den vicaris-generaal roepen, beval aan dezen de zorg over het Bisdóm, en verklaarde dat hij zich van nu af uitsluitend wilde bezig houden met de voorbereiding tot een godvruchtigen en zaligen dood. Al beweerden de geneesheeren, dat er volstrekt geen gevaar bestond, de Vorst-Bisschop gevoelde dat zijn einde naderde en besteedde de meeste zorg aan de zuivering zijns gewetens. Hij verzuumde wijders niets van hetgene strekken kon om hem een genadig vonnis bij den eeuwigen Rechter te verzekeren; en der jaren en des werkens moede wenschte hij ontbonden te worden en met Christus te zijn. Hij schonk vergiffenis aan allen, die hem ooit beleedigd hadden; liet zich de naamlijst der gevangenen voorlezen, en gaf aan de meesten de vrijheid, aan de overigen verzachting van straf, en wilde dat de helft der duizend thaler in zijn testament voor de behoeftigen bestemd, nog dien-

zelfden dag aan hen zou worden uitgekeerd. Aan allen, die door hem benadeeld of beleedigd mochten zijn, hetzij huisgenooten of vreemden, vroeg hij nederig vergiffenis in de volheid der maat, waarmede hij zijne vijanden vergaf.

Daarna uitte hij andermaal zijn verlangen naar de H. Teerspijze, doch wederom verhinderde zijne kwaal de bevrediging van zijn vurigen wensch. Zijne teedere godsvrucht boezemde hem de begeerte in om althans den verborgen God onder de geheimzinnige gestalten te aanschouwen en te aanbidden, en hij gelastte dat het heilig Sacrificie bij zijn ziekbed zou worden opgedragen.

Na den middag lieten zich zijn broeder en zijn neef, de oude en de jonge baron van Galen, aanmelden. Gewone menschen vinden in dergelijke omstandigheden gemeenlijk vele woorden en tranen; die sterkere zielen echter zwegen en knielden aan de sponde des lijdens neder om met hem den dertigsten psalm te bidden. „Op U o Heer, heb ik gehoopt, en ik zal in eeuwigheid niet beschaamd worden,” zoo fluisterden zij. Ditmaal moest de Bisschop, die dat gebed dagelijks, en altoos zonder boek bad, geholpen worden. De zondag werd ook geheel aan gebed en godvruchtige samenspreking besteed. Eerst maandag, den 19 September, verscheen de algemeene commissaris voor krijgszaken, Balthazar Ham, die gelijktijdig met van Alpen ontboden was, maar zooveel grooter reis had moeten maken. De Vorst had den trouwen man vroeger willen spreken, doch nu was hij bezig met de zaken, die niet van deze wereld zijn; hij bepaalde zich dus tot het verzoek, dat hij de uitvoerders van zijn testament met zijne hulp en inlichting mocht gelieven bij te staan.

Het tijdstip was daar, waarin den zieke het heilig Oliesel moest worden toegediend. Volgens het bestaande gebruik baden de omstanders beurtsgewijze met den

priester; de stervende Bisschop verzocht echter dat men in stilte zou bidden; want hij wenschte elk woord goed te verstaan en op alles zelf zoo verstaanbaar mogelijk te antwoorden. Vervolgens vroegen de aanwezigen om zijnen laatsten zegen. Toen hij zich nu wilde oprichten, bleek het dat zijn rechter arm verlamd was. „Kinderen, zeide hij, ik kan u niet meer zegenen, gelijk ik gewoon was, met de hand, maar in mijn hart wensch ik u alle geluk, en hoop u allen, ja allen, in den hemel te zien.” Het waren zijne laatste woorden, een diepe slaap overviel hem onmiddellijk daarna, die tot ruim zeven uren duurde.

Eindelijk, omstreeks acht uren des avonds, op maandag den 19 September 1678, gaf Christoffel Bernard in den ouderdom van twee en zeventig jaren en in het acht en twintigste jaar van zijn vorst-bisschoppelijk bestuur, den geest.

Het lichaam werd volgens het uitdrukkelijk verlangen van den overledene noch gebalsemd noch gewasschen, maar met de bisschoppelijke versierselen in eene eenvoudige kist gelegd, die later in eene kostbaardere van tin, sedert lang van Hamburg, waar zij vervaardigd werd, verwacht, zou worden gesloten. Dinsdag voerde men het lijk naar Coesfeld, donderdag naar Munster, alwaar het eenige dagen later werd bijgezet.

De lezer begrijpt, met hoeveel luister de kerkelijke, burgerlijke en militaire autoriteiten die treurige plechtigheid konden en wilden omringen; maar wat meer zegt, in het geheele diocese was er geen hutje, geen armen- of ziekenhuis, waar men geene jammerklachten hoorde, en waar geene tranen vloeiden. In die week werden er volgens de bepaling van den overledene twee duizend Missen voor hem gelezen.

Om de uitvaart zoo plechtig mogelijk te doen vieren

en aan allen, vooral aan de priesters gelegenheid te verschaffen om haar bij te wonen, werd zij op den 3 November vastgesteld; aan de geestelijken van afgelegene kerken stond men toe de diensten van den 2 November vooruit te houden. Groot was de toevloed der geloovigen, schoon de treurzang in de cathedraal ten gehoor gebracht; vorstelijk mild was de uitdeeling van gouden en zilveren munten, van kleedingstukken en eetwaren, die de som van tienduizend dukaten, door den overledene daartoe aangewezen, overschreed. De domprediker, pater Lucas Nagel, S. J. sprak de lijkrede.

Wij deelen hier eenige fragmenten mede uit het testament van Christoffel Bernard.

Den Paus vermaakt hij drie der grootste en schoonste munten, die onder zijne regeering in goud geslagen zijn; hij hoopt dat Z. H. ze zal aannemen als een bewijs van zijn kinderlijken eerbied, en dat ze tevens dienen zullen als eene verklaring, dat hij, die altoos voor de Kerk gestreden, en in den Paus het hoofd der Kerk en den opvolger van den H. Petrus vereerd heeft, tot aan zijn dood onwrikbaar in zijne trouw jegens de Kerk en den godsdienst gebleven is.

Tot de Bisschoppen van Munster, zijne opvolgers, richt hij de dringende bede, dat zij toch altijd persoonlijk in het stift mogen resideeren, niet alleen om te voldoen aan de voorschriften van het kerkelijk recht, maar ook om de uitgestrektheid van het diocese, om de gevaarlijke naburen, en om de zeldzaamheid van bekwame, onafhankelijke en standvastige plaatsbekleeders.

Hij had zooveel mogelijk immer in het voor- en najaar synode gehouden, en het onderzoek naar de geschiktheid van den toekomstigen kapellaan of pastoor altijd zelf bestuurd, ook had hij aan jongelingen, die door gedrag en

wetenschap uitmuntten, milde ondersteuning geschonken, hij bidt nu zijne opvolgers hierin zijne voetstappen te willen drukken. Bijzondere zorg en waakzaamheid meende hij te moeten aanbevelen voor de meer dan vijftig parochiën, die eerst onder zijn bestuur aan Munster gekomen zijn, en vroeger van Osnabrug afhankelijk waren, eveneens voor het Bentheimsche gedeelte van het diocese.

In eigendom geeft hij aan zijnen opvolger:

het kruis met edelgesteente, door hem van Keizer Leopold ontvangen tot blijk van dankbaarheid voor de diensten, tijdens den Hongaarschen oorlog bewezen;

den bisschoppelijken staf, myter, boeken, ornamenten en alles wat hij op reis en bij kerkbezoek placht te gebruiken;

vier en twintig zilveren schotels, zes kandelaars en wat verder dient bij het nagerecht;

den bekenden beker van Horstmar, van verguld zilver met ingebrande figuren, houdende ruim zestien maten wijn.

Van dit zilverwerk zal echter niets mogen vervreemd worden, maar het zal met hetgene hem bij het aanvaarden zijner waardigheid was toevertrouwd, een geheel vormen, altijd strekkend ten dienste der Bisschoppen van Munster.

Zijn kapittel zegt hij dank voor de betoonde toegenegenheid en medewerking; eene uitkeering van vier en twintig thaler in het jaar is bestemd voor ieder der kanunniken, die de diensten voor den overledene willen bijwonen; terwijl een gouden beker aan hun collegie geschonken, dienen zal, om het aandenken aan zijn persoon levend te houden. Hij hoopt, dat zij zijnen opvolger evenzeer zullen ter zijde staan en zij in geval van vacature immer zullen trachten een Vorst-Bisschop uit hun midden te kiezen.

Aan zijne cathedraal die door een samenloop van rampen en door de afwezigheid van zijne voorgangers arm was aan ornamenten, geeft hij :

eene remonstrans van goud, met diamanten versierd, en een troon van gedreven zilver voor het hoofd-altaar bestemd, waarop bovengemelde remonstrans met het Allerheiligste bij plechtige gelegenheden worde geplaatst;

een kelk uit zuiver gedegen goud, dien hij had laten vervaardigen tot dankzegging voor de rust aan zijn bisdom geworden ingevolge den oorlog tegen de vereenigde Nederlanden, van 1565—1566;

een anderen vergulden kelk, drie reliquiekastjes van zilver, zes zilveren standbeelden, twee groote kandelaars van zilver, wegende ongeveer zeventig pond, negentien gewone zilveren kandelaars, een zilveren scheepje, twee zilveren hanglampen, enz. met vijf bisschoppelijke kappen.

Voor den lezer, die minder vertrouwd is met de kerkelijke taal, diene de bemerking dat eene bisschoppelijke kapel bestaat in een casuifel, vier dalmatieken, en zeven koorkappen met toebehooren.

De eerbiedwaardige priesterschap van Munster zal, hoopt hij, gedenken wat hij haar bijna alle jaren tweemaal in de synodale bijeenkomsten heeft trachten in te prenten. Zij zal hem gewis des te meer in de heilige offerande gedachtig zijn, omdat hij, niet alleen van haar niets ontvangen, maar ook aan de meesten harer leden weldaden bewezen heeft. Het laatste verwacht hij ook van de reguliere geestelijkheid, die hij altijd met bijzondere toegenegenheid meent behandeld te hebben.

De verschillende kerken, door hem gebouwd, verbeterd of begiftigd, zullen in het ongestoorde bezit blijven van alles wat hij haar gegeven, geleend of toevertrouwd had. De kerken die nog in aanbouw zijn, zullen volgens het

gemaakte plan worden afgewerkt, en daarvoor worden gelden aangewezen.

Het convict voor adellijke jongelingen, waaraan hij zoo vele zorgen besteed heeft, zal voor zoover het wetenschappelijke betreft onder de leiding van de paters der Sociëteit te Munster blijven, voor het overige zal het beheerd worden door den erfkamerheer der familie van Galen; behalve huis en huisraad, schenkt hij tot dat doel vierentwintig duizend thaler.

Alvorens we dit hoofdstuk met de beschrijving van het monument des Munsterschen kerkvoogds sluiten, worde op eene vraag betreffende den uitslag van Bernard's pogingen, een beknopt antwoord gegeven; en mogen eenige bijzonderheden omtrent het lot, dat een zijner bouwwerken en sommige zijner beschikkingen trof, benevens een kort bericht aangaande zijne familie nog worden meêgedeeld.

Dr. Tucking toch stelt op het einde zijner „Geschiedenis van Munster” de vraag: „Wat werd er gewonnen met de bedrijvigheid van Christoffel Bernard van Galen?”

Wij meenen met dien uitmuntenden geleerde in gevoelen te mogen verschillen, en wel om de volgende reden, die aanmerkelijk in kracht zal winnen, als in het laatste hoofdstuk meer opzettelijk de bedoelingen en de plannen van den Munsterschen Vorst-Bisschop zullen onderzocht worden.

Voerde van Galen een *veroverings-krijg*, dan had Tucking volkomen recht met te beweren: „Hij heeft niets gewonnen;” maar voerde hij oorlog tot verdediging en behoud van godsdienst en staat, dan komt men, geleidelijk uit de gestelde gegevens voortredeneerend, weldra tot de conclusie: ZONDER VAN GALEN GEEN MUNSTER!

Treedt Valkenier hiertegen in verzet en schrijft hij

boutweg: „de Bisschop liegt als hij zegt dat hij *aangevallen* is,” dan volstaat het wederwoord, dat dergelijk argument wellicht uitmuntend kan zijn voor de catechiseerkamer, maar in de geschiedenis geen burgerrecht bezit.

Of was de Bisschop niet *aangevallen*, of werd hem niet wederrechtelijk het zijne onthouden door de Hessen, die Coesfeld, door de Zweden, die Vechta bezet hielden, en door de Nederlanders, die niet slechts meermalen eenige plaatsen van zijn bisdom wegnamen, maar ook tegen het Munstersch vredes-tractaat van 1648 in, Bevergern bleven handhaven? Werde de Bisschop niet aangevallen toen de Staten in Lingen door de dienaren van de voogden des Prinsen en in Steinfort en in Bentheim door de juffers van Zelst, en in Munster door Flodorp en consorten de revolutie uitlokten of aanmoedigden en bezoldigden? Christoffel Bernard streed dus wel degelijk voor *het al of niet bestaan van zijn bisdom*.

Neemt men hierbij nu in aanmerking, dat, hetgene Tucking's tabellarische opgaven bewijzen, onder de regeering van Bernard de belastingen in het Munstersche met een vierde verminderd zijn, dan is het zonneklaar dat hij een hoogst gewichtig resultaat, het voortbestaan van zijn bisdom en vorstendom, wist te verkrijgen, zonder zijn klein land met drukkende lasten te bezwaren.

Van de grootsche werken door Christoffel Bernard opgetrokken, stond de citadel van Coesfeld het kortst. Zij werd tijdens eene vacature des bisschoppelijken stoels, op last van het kapittel afgebroken. Onder de veelvuldige redenen, die men aanvoerde, was hoogst waarschijnlijk juist de verzwegene de eenig ware; men vreesde namelijk dat de Bisschoppen met achterstelling van Munster bij voorkeur op den Ludgerus-burg zouden resideeren.

Het bij testamentaire beschikking vermaakte goud en

zilver is tijdens de overheersching der Franschen in het begin dezer eeuw grootendeels verdwenen; de remonstrans, de beker van Horstmar en het borstkruis zijn nog aanwezig.

De familie van Galen ontaardde niet. De tegenwoordige stamhouder, de erfkamerheer, graaf van Galen, huwde met de vrijvrouw von Ketteler, zuster van den hoogvereerden Bisschop van Ments. Zijn oudste zoon, vroeger pastoor te Lembeck, stierf in den dienst der hospitalen, tijdens den Sleeswijk-Holsteinschen oorlog. De tweede zoon, Dr. van Galen, kamerheer van Z. H. Pius IX, vervult een leerstoel in het seminarie te Ments; de derde, een ijverig priester, voert den naam van Christoffel Bernard. Twee andere zonen van den erfkamerheer werden eenige jaren geleden pauselijke zouaven; vroeger waren beiden cavalerie-officieren, de een in Oostenrijkschen, de andere in Pruisischen dienst.

In de St. Josephs-kapel, die tegen den Munsterschen dom leunt, rijst ter linkerzijde een prachtig grafgesticht, dat de assche dekt van den vermaarden Vorst-Bisschop.

De opschriften van het monument vermelden zijne daden en den roem, dien hij aan zijnen en aan Munster's naam heeft gehecht; voortreffelijk beeldwerk veraanschouwelijkt er den diepen godsdienstzin, die den grondtrek vormde van zijn karakter.

Een hoog voetstuk van zwart marmer draagt een wit marmeren groep, Christoffel Bernard voorstellend, die in biddende houding zijne handen uitstrekt naar het beeld des Gekruisten, dat hem door een engel wordt voor-gehouden.

Tegen den muur achter het monument verheft zich een gedenksteen met het volgende opschrift.

D. O. M. S.

Celsissimus et Reverendissimus
Princeps ac Dominus

**D. CHRISTOPHORUS
BERNARDUS**

Episcopus Monasteriensis Administrator Corbeiensis
Burggravius Stromberg. S. R. I. Princeps D. in
Borckeloh,

natus in castro Bispinck IV. Id. Oct. MDCVI
electus XVIII. calend. Decem. MDCL
confirmatus et consecratus MDCLI
solenni pompa inauguratus MDCLII

Clero integritatem
Templis decorem
Patriae securitatem
restituit,

Coesfeldiam Hassico, Bevergernam Batavico, Vechtam
Suevico, Dioecessin totam hostili et externo
praesidio liberavit, arces Monasterii,
Coesfeldiae, Vechtae struxit,

Coesfeldiam, Warendorpium, Rhenam, Vechtam,
Meppenam munivit,

Iurisdictionem Dioecesanam Satrapiarum
Emslandiae, Vechtae, Cloppenburg, Bevergern
Monasteriensi Ecclesiae adiecit,

Comitem Benthem. et plures alios ad orthodoxam
fidem convertit,

multa praeclara fundavit, ordinavit, legavit, donavit:

foederibus et bellis tota Europa
ante omnes antecessores clarior.

D. i. „GODE ALLEEN. — De doorluchtige hoogwaardige Vorst en Heer, Heer Christophorus Bernardus, Bisschop van Munster, Administrator van Corvey, Burggraaf van Stromberg, Vorst des H. Roomschen Rijks, Heer van Borculo, geboren op het kasteel Bispink, den 12 October 1606, gekozen den 14 November 1650, bevestigd en gewijd in 1651, plechtig gehuldigd in 1652 — — heeft den clerus de reinheid van zeden, der kerken den betamelijken luister en aan het vaderland de veiligheid teruggeschonken; Coesfeld van Hessische, Bevergern van Nederlandsche, Vechta van Zweedsche en geheel het stift van vijandige en uitheemsche bezetting bevrijd; de citadellen van Munster, Coesfeld en Vechta gebouwd; Coesfeld, Warendorp, Rheine, Vechta en Meppen versterkt; de geestelijke jurisdictie over de heerlijkheden van Emsland, Vechta, Cloppenburg en Bevergern voor de kerk van Munster verworven; den graaf van Bentheim en meer anderen tot het ware geloof bekeerd; vele roemrijke instellingen gesticht, verordend, ondersteund en begiftigd; door verbonden en oorlogen roem verworven, in geheel Europa, boven alle zijne Voorzaten.”

Op de voorzijde van het voetstuk staan deze woorden:

Monasterium reduxit
 in Hungaria adversus Turcas
 Exercituum Imperii Directorem egit,
 Huxariam Corbeiae vindicavit,
 laccessitus bello contra Batavos his gesto
 Transyssalaniam totam,
 Gelriae, Frisiae, Groningae partem occupavit,
 pace cum Batavis iterum pacta,
 multa armatorum millia Caesari et Imperio
 suppetias in Germaniam submisit,

Wildeshusum recuperavit,
 Bremens. et Verdens. Ducatus Suecis eripuit;
 Dum exercitus suos Regi Hispaniarum in Belgio,
 Regi Danorum in Septentrione
 subsidiarios spectabat
 Et quieta domi provincia fruebatur,
 febris correptus, in arce Ahusana
 gloriose, placide, pie obiit
 Ingenti subditorum et vicinorum luctu
 XIX Septembr. anno salutis MDCLXXIIX
 aetatis LXXII, regiminis XXIIIX.

„Munster heeft hij beteugeld; in Hongarije de keizerlijke legers als Director in het veld gebracht, Hörter voor Corvey gehandhaafd; ten oorlog uitgetart, in tweevoudigen krijg tegen Nederland gevoerd, geheel Overijssel, een gedeelte van Gelderland, Friesland en Groningen bezet; na den vrede met Nederland gesloten, vele duizenden gewapenden den Keizer en het Rijk in Duitschland te hulp gezonden; Wildeshausen heroverd, de herzogdommen Bremen en Verden den Zweden ontruikt. Terwijl hij zijne troepen ten dienste des Spaanschen Konings in België en des Deenschen Konings in het noorden zag strijden en binnen zijn gebied verwijlend ruste genoot, is hij, door de koorts aangegrepen, op het slot te Ahaus, roemvol, kalm en godvruchtig ontslapen, tot ongemeene smart zijner onderdanen en naburen, den 19 September van het jaar des heils 1678, in het 72^e zijns levens en in het 28^e zijner regeering.”

Ter rechterzijde prijkt de kernspreuk des kerkvoogds:

PIE, IUSTE, FORTITER.

D. i. Vroom, gerecht en krachtig.

Het linkerzijvlak van het voetstuk des monuments geeft eindelijk te lezen:

Hostium terror
Amicorum praesidium
Ecclesiae et Principatus
Monasteriensis
Restaurator
Conservator
Propagator.

D. i. „Der vijanden schrik, der vrienden steun, was hij van Munster's Kerk en Vorstendom de hersteller, handhaver en uitbreider.”

HOOFDSTUK XVII.

TERUGBLIK.

Nadere waardeering van den Munsterschen Vorst-Bisschop, Christoffel Bernard. Nederland toen en thans.

In de voorgaande hoofdstukken hebben wij Christoffel Bernard van Galen zien optreden, en hem het einde van zijne aan velerhande lotgevallen zoo ongemeen rijke loopbaan zien bereiken. Noch vóór noch tegen hem ingenomen, luisterden we slechts naar de vertrouwbare stem der onpartijdige en rechtvaardige geschiedenis.

Bernard's schitterende talenten hebben ons niet verblind, zijn oogenblikkelijk slagen sleepte ons niet mee tot onvoorwaardelijke bewondering; maar ook het voor onze opvatting vreemde schouwspel van een krijgvoerend kerkvoogd boezemde ons geen onbeteugelbaren weersin in.

Is ons de verschijning van een Carolus Borromaeus liever, die onvermoeid ijverde voor het herstellen der kerkelijke

tucht, met milde hand zijne schatten uitdeelde ter leniging der openbare rampen, en ter verzoening der Goddelijke Rechtvaardigheid, zich zelf ten offer biedend, blootvoets de straten van Milaan doortoog; behaagt ons meer de glans der zachtaardige en teedere liefde, door een Franciscus van Sales, den engel van Geneve ten toon gespreid; zien we met onverdeelde bewondering den martelpalm in de handen eens Bisschops, die zich op de barricaden prijs geeft om het bloed zijns volks te sparen gelijk een Affre deed; of als er kracht moet betoond, schatten we hooger de apostolische kracht, waarmede een Caspar Max von Droste Vischering den vreemden dwingeland een zuiver geestelijken weerstand bood en manhaftig streed voor de rechten van den godsdienst en zijns gewetens; wij mogen evenwel, willen we rechtvaardig zijn, het verschijnen en optreden van historische personen niet enkel beoordeelen naar onze persoonlijke neiging en naar de denkbeelden en begrippen onzer eeuw. Wij behoeven in geen geval gestrenger te zijn dan de historie zelve.

Christoffel Bernard was Bisschop, maar wereldlijk vorst tevens. De zetel, dien hij besteeg, was ook een troon, myter en vorstelijke diadeem waren aan elkander verbonden, met den kromstaf rustte tegelijkertijd de rijksstaf in zijne handen. Wat hij vereenigd ontving, mocht hij niet scheiden. Het eenige, wat hem vrij stond, was: aan het meerdere en betere hoogere waarde toe te kennen, en wat hij als minder beschouwde te heiligen en te verheffen door het betere. Zijne gedachte dienaangaande werd ons reeds vroeger meegedeeld. Hij sprak haar uit in dezen vorm: „*Vocr alles wil ik Bisschop zijn.*” Hij was vorst omdat hij Bisschop was en niet omgekeerd; Bisschop in de eerste plaats, moest hij zijne vorstelijke macht en waardigheid doen strekken tot verheffing van

zijn bisschoppelijk karakter. Zijne vorstenmacht moest zoo veel mogelijk de hoogste, de geestelijke belangen zijner onderdanen bevorderen.

In de uitoefening van zijn dubbel gezag, waarvan het tijdelijke aan het geestelijke ondergeschikt en dienstbaar moest wezen, wilde hij volgens zijne kernspreuk: *PIE, IUSTE, FORTITER*, met godsvrucht, rechtvaardigheid en kracht voortgaan.

Er kan dus slechts ééne vraag worden gesteld, namelijk: of hij woord heeft gehouden, of hij voor alles Bisschop was, en of hij als Bisschop en als Vorst godsvrucht, rechtvaardigheid en kracht heeft betoond.

Men is zoozeer gewoon geworden Christoffel Bernard uitsluitend als krijgsman te beschouwen en voor te stellen, dat het bijna eene paradox schijnt, indien men, in tegenspraak met de Nederlandsche geschiedschrijvers van zeer verschillend gehalte, het waagt hem een *UIRMUNTEND* BISSCHOP te noemen. Want immer, met wellicht slechts eene enkele uitzondering in de laatste tijden, wordt hij, hetzij in den stijl van het *vulgus*, van „Gottfrieds historische Kronyck,” of van een Bilderdijk, gekenschetst als „Bommenberend,” als „het onrustig kind van Mars,” of als „de Munstersche mytherheld.”

En toch ongeloofelijk is het, met welk eenen ijver hij niet slechts in tijd van vrede, maar ook gedurende zijne veelvuldige oorlogen de bisschoppelijke plichten behartigde, de verrichtingen aan dat verheven ambt eigen, veelal in persoon vervulde en hoe onverdroten hij de geestelijke belangen van zijn uitgestrekt diocese, waaraan hij in overleg met het kapittel van Osnabrug en onder goedkeuring des Pausen over de *vijftig* parochiën in 1668 toevoegde, bevorderde.

Een zijner eerste zorgen was, dat voortaan zoo veel

mogelijk jaarlijks *tweemaal* en wel in het voorjaar, meestal in de vaste, en in den herfst, regelmatig de diocesaansynode gehouden werd. Hartzheim en Kock hebben ons de decreten van *zes en twintig* dergelijke synoden bewaard. (1) Werd het bijeenkomen der geestelijkheid soms door oorlogen of heerschende ziekten belet, dan zond de Bisschop herderlijke brieven rond. Tien dier mandementen zijn bewaard gebleven, die allen getuigenis afleggen van den diepen godsdienstigen zin en krachtvollen ijver des kerkvoogds.

Dé ellendige toestand, waarin Bernard zijn diocese ten gevolge van den dertigjarigen oorlog vond, maakte hem deze ongemeene krachtsinspanning ten plicht. Inderdaad jammerlijk was het daar gesteld. Het celibaat werd door vele geestelijken niet meer gehouden; aan onwetendheid ten prooi, verwaarloosde de clerus het onderricht des volks door prediking en catechismus; men zocht vaak niets anders dan een behagelijk en gemakkelijk leven, dat zijn voedsel ontving uit de rijke inkomsten van dikwerf meer dan eene prebende. Kerken en kapellen stonden niet zelden ledig, vele heiligdommen lagen in puinen, de verwoesting door den dertigjarigen oorlog aangericht vertoonde zich alom, de altaren waren op menige plaats verbrijzeld, de heilige vaten geroofd, de beelden verbroken, de biechtstoelen verwijderd, de niet meer betreden kansels met stof bedekt en de doopvonten met spinrag overtoegen.

De ijverige Bisschop bespeurde terstond dat de diepste

(1) Vgl. Concilia Germaniae, quarum collectionem primum coepit P. Iosephus Hartzheim Soc. Iesu, p. m., continuavit et prelo dedit P. Hermannus Scholl eiusd. Societatis, p. m. — Tom. IX et Tom. X ad norman aliorum a. P. Aegidio Neissen S. I. — Coloniae Augustae Agrippinensium, a°. 1771.

Kock. Series episcoporum Monasteriensium.

oorzaak dier veelvuldige ellende gelegen was in het ergerlijk concubinaat van vele geestelijken. Hij besloot voor alles dat euvel uit te roeien. Met apostolischen ernst en nadruk verhief hij daartegen zijne herderlijke stem in een rondgaand schrijven bij den aanvang zijner bisschoppelijke bediening (den 4 Juli 1651) aan zijne geestelijkheid uitgevaardigd; hij drong daarop andermaal met vernieuwden klem aan in den brief, waarmee hij de synode van 1652 beriep en verordende strenge straf-bepalingen tegen de schuldigen.

Binnen korten tijd mocht hij zijne krachtvolle pogingen met verblijdenden uitslag bekroond zien, want niet slechts werd dat onteerend, verlagend en ergerniswekkend euvel uitgeroeid, maar allerwege herleefde weldra een vurig geestesleven onder den clerus. Vele leden toch der dienstdoende geestelijkheid lieten zich opnemen in de *Confraternitas bonae voluntatis*, d. i. in de „Broederschap der priesters van goeden wille,” door den waardigen pastoor van Schepsoord en deken van Lingen, Johan Hendrik Stadtbrock, in 1661 gesticht. In betrekkelijk weinige jaren steeg het getal der leden van deze broederschap, waartoe ook Christoffel Bernard behoorde, van 21 tot 445 priesters. Eenig denkbeeld van de gunstige verandering onder de geestelijkheid door den Munsterschen Bisschop beoogd en met uitstekend gevolg te weeg gebracht, schenken ons het doel dier broederschap en de middelen waarvan zij zich bediende. Het doel was: elkander onderlingen steun te bieden in het streven naar de volmaaktheid. Als middelen werden den leden aanbevolen: vlijtige studie, het lezen van stichtelijke boeken, eenvoudige en welvoegelijke kleederdracht, nuttig besteden van den tijd volgens eene bepaalde dagorde, oefening van het inwendig gebed en deelneming aan de jaarlijksche geestelijke oefenin-

gen. Wijders moesten de leden elkander opwekken tot het leiden van een waarlijk priesterlijken levenswandel; tot dat einde had elk lid een medebroeder, met wien hij in nauwer vriendschappelijke betrekking stond, die hem de feilen, hetzij door hem zelven of door anderen in hem opgemerkt, aanwees, hem in het stervensuur bijstond en zijn overlijden ter kennis der overige leden bracht. Eindelijk was ieder lid verplicht om elke maand voor de levende, en elke week voor de overledene medebroeders eenmaal de H. Mis op te dragen. Deze voortreffelijke broederschap, die van den aanvang af de heilrijkste vruchten beloofde en tot op heden voortbracht, mocht zich verheugen in de hooge goedkeuring van Paus Innocentius XI, haar bij bulle van den 9 Augustus 1687 geschonken. — Bijna gelijktijdig herleefde door de onvermoeide pogingen van den Munsterschen kerkvoogd eene andere broederschap, onder den titel van *Fraternitas Calendarum maiorum S. Spiritus*, reeds in 1314 te Billerbeck voor met zielzorg belaste geestelijken opgericht, doch allengs door de ongunst der tijden in verval geraakt, en outving van hem eene nieuwe regeling. Beide priester-vereenigingen waren eene milde bron van de rijkste zegeningen voor de wereldlijke dienstdoende geestelijken en oefenden een onberekenbaren invloed uit op de gemeenten, waaraan hare leden hunne zorgen en krachten wijdden.

Wat er heilzaams werd besloten, voorgeschreven of aanbevolen op de talrijke, zooveel mogelijk ten bepaalden tijde wederkeerende synoden, werd nader aangedrongen ter gelegenheid der veelvuldige *bisschoppelijke visitatiën*, door Christoffel Bernard in zijn diocese gehouden. Ontelbare malen deed hij die in minder plechtigen vorm. Op meer officiële wijze bezocht hij van 1654—56 *acht en vijftig* parochiën, terwijl hij bovendien nimmer, zoo

dikwerf hij het Vormsel in eene gemeente toediende of er eene kerk of een altaar consacreerde, de kerkelijke visitatie verzuimde. Hij overtuigde zich aldus in persoon of de verordeningen ter synode of bij rondgaanden brief voorgeschreven, behoorlijk werden nagekomen.

Dan ook hierbij bepaalde zich geenszins de waakzame zorg des Bisschops voor zijne geestelijkheid, van welke alle heil moest uitgaan. Niet slechts de verbetering van den tegenwoordigen, maar ook de vorming van den toekomstigen clerus ging hem, en zoo mogelijk in nog hoogere mate ter harte, overtuigd als hij was, dat het verwaarloosd verleden grootendeels de schuld droeg van de ellenden des oogenblik. Hij woonde bijna altijd de examens der kweekelingen des heilighdoms bij en vertrouwde aan geen enkelen der jeugdige priesters eenig geestelijk ambt toe, van wiens wetenschappelijke degelijkheid en zedelijke reinheid hij zich niet genoegzaam verzekerd had. Voor talentvolle en deugdzame doch onbemiddelde jongelieden opende hij de deuren des heilighdoms door hun de heilige wijding te verleenen *titulo mensae episcopalis*, d. i. op titel der zoogenaamde bisschoppelijke tafelgoederen, iets wat vóór hem in het Munstersche bisdom zonder voorbeeld was. Meestal legde hij zelf den wijdelingen de handen op, zoodat hij van 1652—74 volgens het *Protocollum ordinatorum*, (1) dat slechts tot laatstgenoemd jaar reikt, bij een en twintig verschillende wijdingen aan zeven honderd twee en zestig levieten het Priesterschap toediende. Van Alpen begroot het geheele getal der door Christoffel Bernard gewijde priesters op over de *negen honderd*.

(1) Vgl. het *Protocollum ordinatorum* ab Ill. Princ. Monaster. et Episcopo Christoph. Bernardo fol. 332—553, in het archief van het Munstersch generaal-vicariaat bewaard.

Stelde hij zich in de allereerste plaats de verbetering en de vorming van zijn clerus ten doel, hij zorgde ook tevens voor alles wat het geloof der leeken kon versterken en hunne godsvrucht verlevendigen. Hij wilde daarom dat er overal gelegenheid zou bestaan om behoorlijk de H. Mis en preek of godsdienstige onderrichting te kunnen bijwonen en schreef ter tegemoetkoming in de geestelijke behoeften zijner onderhoorigen eene doeltreffende regeling der kerkelijke diensten op zon- en feestdagen voor. Waar vaderlijke vermaning niet toereikte, daar trad de vorstelijke macht het bisschoppelijk gezag op zijde en verordende voor verzuim van Mis en preek straffen en boeten, doch eerst nadat de verregaande lauwhartigheid van eenige gemeenten zich onverschillig had betoond jegens de herhaalde vermaningen.

Voor al vestigde de Bisschop bij den treurigen toestand, waarin hij zijn diocese had gevonden, zijne hoop op de jeugd; van haar wilde hij zich bedienen als het meest geschikte middel om zijn bisdom allengs eene diep ingrijpende verbetering te doen ondergaan.

Zijne zienswijze dienaangaande legt hij met klaarheid bloot in de volgende paragraaf van de synodale decreten, die hij in 1675 uitvaardigde.

„Daar het onderwijs der jeugd, zoo luidt § XXII, van zoo groot gewicht is, dat daarvan bijna het heil zoowel als de ondergang van geheel de Christelijke maatschappij afhangt, daarom moeten de Duitsche scholen, die in alle steden, dorpen, gehuchten en elders voor de kinderen van beiderlei kunne reeds bestaan, worden verbeterd en uitgebreid; en daar waar er nog geene zijn, moet ten spoedigste, vooral in de afgelegene buurtschappen voor de oprichting van nieuwe scholen, ter plaatse voor de bevolking het meest geschikt, met allen ijver en vlijt worden gezorgd.”

Zijne teedere bekommering voor het heil der jeugd verloochende zich nimmer. Opmerkelijk inderdaad is het, hoe hij hare godsdienstige opleiding en geestelijke belangen zich ter harte nam in den laatsten openbaren brief, dien hij in 1678, *het jaar zijns overlijdens*, ter gelegenheid der diocesaan-synode aan zijne geestelijkheid richtte. Zijne diepgevoelde godsvrucht jegens het dierbaarst geheim der Kerk en zijne liefde voor de jeugd treden, met elkander ten innigste vereenigd, in dat laatste herderlijke schrijven treffend te voorschijn. De hoogbejaarde Bisschop prijst er in waardige taal het Sacrosanctum Eucharistiae Sacramentum, het hoogheilig geheim der Eucharistie als het dierbaarst kleinood der Kerk, als het middelpunt van haren openbaren eeredienst, en als de bron van het godsdienstig leven harer kinderen. Eischt hij, dat op waardige wijze dit verheven geheim door de priesters worde behandeld, door de geloovigen ontvangen en met prachtigen luister openlijk gevierd en verheerlijkt; hij wil, en aan zijn verlangen was tot dusverre nog niet genoegzaam voldaan, dat de kinderen tot de eerste Communie behoorlijk zullen worden voorbereid. „De kinderen moeten, dus gelast hij, eenige weken vóór de plechtigheid onder leiding hunner schoolmeesters ter kerke komen, om buiten het gewoon catechetisch onderricht nog bijzonderlijk te worden onderwezen in hetgene strekken kan ter bevordering van het stichtelijk en waardig ontvangen van het Allerh. Sacrament. Hunne biechten zullen worden gehoord op den dag vóór de H. Communie, en de namen der eerste communicanten moeten van den kansel worden afgekondigd om de geloovigen aan te sporen tot vurige gebeden, opdat de kinderen, gesterkt met de hemelsche spijs, zich volijverig tot de beoefening van alle goede werken mogen begeven en toenemen in alle verdiensten.”

Zoo dikwerf hij de kerkelijke visitatie in de parochiën van zijn bisdom verrichtte, of priesters wijdde in zijne cathedraal, placht Christoffel Bernard ook het H. Vormsel toe te dienen. Hij deed dit meer dan *honderd vier en zestig* onderscheidene malen. Het gezamenlijk getal der door hem gevormden bedroeg *vele duizenden*.

Mild vloeiden zijne schatten als het reeds gestichte nut moest bestendigd worden, of het geestelijk heil zijner onderhoorigen geldelijke tegemoetkoming eischte. Hij stichtte alleen meer beneficiën dan al zijne voorgangers te samen; hij liet *dertig* nieuwe kerken bouwen en ongeveer *honderd* bouwvallige kerken en kapellen herstellen. Hij consacreerde bovendien *vijf en vijftig* altaren en *honderd drie en twintig* kelken.

Door zijn voorbeeld beroofde hij alle uitvluchten en voorwendfels van kracht, en schonk hij ongemeenen steun aan zijne verordeningen en voorschriften. Op de hooge feestdagen van het kerkelijk jaar zag men hem gewoonlijk pontificeeren in den Dom te Munster; zijn verschijnen aldaar noodzaakte de kanunniken van zelf om ook derwaarts te komen. Hij zorgde dat zijne hofhouding stichtenden invloed uitoefende op de geloovigen, want hij voerde onder zijne vorstelijke omgeving het schoone gebruik in der zoogenaamde *algemeene Communie*. Werd hij niet door dringende bezigheden weerhouden dan was hij immer bij de processiën te Munster en Coesfeld en bij die naar Billerbeck en Telgte tegenwoordig. Hij droeg dan altijd zelf het Allerheiligste. Het was zijn stelregel, waarvan hij noode afweek, immer zooveel doenlijk zelf de bisschoppelijke functiën uit te oefenen en die zoo weinig mogelijk door zijnen wijbisschop en later door zijnen coadjutor te laten verrichten.

Verwijdde hij elders of was hij met het leger te velde, dan begaf hij zich altijd op zon- en feestdagen naar de

naast bijgelegen parochie-kerk om er de H. Mis te lezen en woonde dan daarna de hoogmis en de preek bij; nagenoeg dagelijks las hij de H. Mis, zoo niet in het openbaar, dan toch in zijn eigene kapel. Twee- of drie-maal in de week biechtte hij en liet nimmer, zelfs geen enkelen keer, ook te midden der overstelpendste bezigheden na, hetzij des nachts of over dag het kerkelijke officie te bidden; menig uur wijdde hij bovendien aan de lezing van godvruchtige boeken of aan geestelijke beschouwing. Ook in het onderhouden van oefeningen, die hij lichter dan anderen had kunnen nalaten, betoonde hij bewonderenswaardige getrouwheid, zoo was hij bv. lid der Congregatie, die in de kapel der paters Jesuïten te Munster voor de geestelijkheid der stad was opgericht. Bevond hij zich in de stad, dan verscheen hij altijd ter vergadering, als zijne bezigheden het eenigzins veroorloofden, werd hij echter verhinderd dan bleef hij nooit in gebreke om schriftelijk kennis te geven aan het bestuur.

Uit deze bijzonderheden, wier vermelding wij om Christoffel Bernard des te beter als Bisschop te kunnen waardeeren noodig achtten, blijkt ten duidelijkste dat zijn ijver voor zijne bisschoppelijke plichten voortsproot uit zijn diepen godsdienstigen zin, maar ook tevens wordt er eene oordeelvelling over den Munsterschen kerkvoogd door wederlegd, die we bij Dr. Erhard in zijne *Geschichte Münsters* vinden (blz. 541).

Het feit van Bernard's ijver erkennend, schrijft hij daaraan een onheiligen oorsprong toe, die weinig eere doet aan het vindingrijk vernuft en minder nog aan de waarheidsliefde des schrijvers en zonder den minsten grond den Bisschop doet verdenken van eene waarlijk diabolische huichelarij.

„Als wilde hij (Christoffel Bernard), dus lezen wij

bij Dr. Erhard, bij voorraad de stemmen dergenen, die hem beschuldigen zouden, dat hij te grooten ijver betoonde voor politieke en militaire zaken ten koste van zijn bisschoppelijk ambt, wederleggen, *wijdde hij TEN ALLEN TIJDE ook aan de kerkelijke aangelegenheden GROOTE OPMERKZAAMHEID, oefende hij, als hij niet te velde was, zijne bisschoppelijke functiën zorgvuldig uit*, en zoekt hij de herinnering aan zijnen naam evenzeer door kerkelijke stichtingen als door wapenfeiten te vestigen."

De waarde van Dr. Erhard's vermetele uitspraak daarlatend, vinden wij hier een uitmuntende getuigenis voor de feitelijke en onloochenbare waarheid, dat Christoffel Bernard, welke zijne bedoeling ook geweest zij, evenwel *als Bisschop* met den meesten ijver heeft gewerkt.

Het zal dan ook bij de ontzettende werkzaamheid door Christoffel Bernard, als Bisschop op kerkelijk gebied betoond, niemand verwonderen, dat hij dikwerf door de Pausen, bijzonderlijk door Alexander VII, Clemens V, en Innocentius XI werd geprezen. De laatste noemde hem wegens de vele der Kerk bewezene diensten *den arm des apostolischen Stoels in Duitschland* en schonk hem den welverdienden lof „voor al het goede, door hem in het belang van zijn bisdom en der Katholieke Kerk met even veel godsvrucht als kracht verricht," „a te pro ecclesiae tuae, ac Catholicae Religionis incremento *pie ac fortiter gestis.*" (Breve van den 23 Jan. 1677). Veilig kon de Munstersehe kerkvoogd den gegeven lof aanvaarden, en even veilig mocht de Paus steunen op een Bisschop, die zich gunstig onderscheidde door zijne getrouwe verkleefdheid aan den H. Stoel en volkomen wars was van de Gallikaansche beginselen, die bij zijnen mede-geëllieerde in het Rijn-verbond, bij den Aartsbisschop van Ments, weerklank vonden.

Was Christoffel Bernard als Bisschop onvermoeid werkzaam tot herstel en handhaving der tucht onder de geestelijkheid en tot opwekking van den sluimerenden geloofszin en der godsvrucht onder de geloovigen van zijn diocese, als VORST betoonde hij zich niet minder ijverig voor de bevordering van het welzijn zijns tijdelijken gebieds. De duidelijke inzage dat hij Vorst was *omdat* hij Bisschop was, dat hij zijne vorstelijke waardigheid en macht aan zijne verheffing tot den bisschoppelijken zetel dankte, het helder bewustzijn der juiste verhouding tusschen myter en kroon, hem ten deel geworden, en der plichten hem door beiden opgelegd, was de diepste drijfveer zijner handelingen en bepaalde de richting van zijn streven.

Om het even hoe hij geslaagd zij, te veel werd het immer door zijne beoordeelaars voorbij gezien dat zijne bedoeling geene andere was dan het geluk van zijn bisdom en van zijnen staat. Zijne vorstelijke macht moest dienstbaar gemaakt aan de verheffing zijner geestelijke waardigheid en aan de hoogere belangen zijner onderhoorigen, en de Vorst-Bisschop moest zijne dubbele macht en waardigheid doen strekken tot heil des volks.

Zou dat heil kunnen bewerkt worden, dan werd als eerste voorwaarde vereischt, dat de Vorst niet verwijderd leefde van zijne onderdanen, noch de Bisschop van zijne geloovigen; de Vorst-Bisschop, de grondslag en de hoeksteen van het volksgeluk, moest te midden der hem toevertrouwden zetelen; Christoffel Bernard achtte zich dus vóór alles verplicht tot *persoonlijke residentie* binnen den kring van zijn geestelijk vorstendom en stelde het zich tot hoofdtaak de *blijvende residentie* zijner toekomstige opvolgers te verzekeren.

Kon hij dit bewerken, dan bewees hij een onschatbaren dienst aan zijn volk en kudde; want de oorzaak

van het diep verval, waarin hij zijn gebied bij de aanvaarding zijner regeering vond, was dan verwijderd en althans de *grondslag* gelegd voor duurzamen bloei en welvaart.

Dat dit beginsel de ziel zijner handelingen was, blijkt overtuigend uit de verklaringen, door hem bij de aanvaarding zijner regeering afgelegd; uit den nadruk, waarmede hij zijne opvolgers in zijn testament aanbeveelt, dat zij immer persoonlijk binnen de grenzen des bisdoms verwijlend, zelf met een waakzaam oog en met vaste hand voor eene goede en spoedige rechtsbedeeling zouden zorgen en de inwendige rust en de uitwendige veiligheid handhaven; en eindelijk uit de herhaalde en dringende vermaningen ter zelfde gelegenheid tot zijn kapittel gericht, dat het immer een kerkvoogd moest kiezen, die persoonlijk resideerend, de geestelijke en tijdelijke belangen van bisdom en vorstendom als zijn eigen belangen zou behartigen.

Houdt men dit beginsel in het oog, dan verkrijgt geheel het bedrijvig werken van den Munsterschen Vorst-Bisschop eene bevredigende verklaring, terwijl men daarentegen dit bezielend beginsel voorbij ziende, wel eenige meerdere of mindere kennis der feiten kan bezitten, doch niets begrijpt van dezer onderlingen samenhang. Eenige der belangrijkste gebeurtenissen zijner langdurige en veelbewogen regeering mogen hier ter loops in het licht van dat beginsel worden gesteld.

De binnenlandsche krijg, door Christoffel Bernard tegen de weerspannige zetelstad gevoerd, strekte tot bevestiging zijns gezags en dus ter verzekering en bevestiging zijner persoonlijke *residentie*, en van die zijner opvolgers. Munster moest aan de woelzieke democratie der gilden worden ontrukkt, en krachtdadig worden bevestigd, zouden hij en zijne opvolgers er ooit veilig en geëerbiedigd kunnen verwijlen.

Vele steden van zijn bisdom werden nog ten gevolge van den dertigjarigen oorlog door vreemde troepen bezet gehouden, die bijna even zoovele middelpunten waren, van waaruit ontevredenheid werd verspreid, en die het verzet van weerspannigen niet weinig stijfden; ook zij waren dus een hinderpaal tegen Bernard's doel, het bisdom moest derhalve, al ware het ten koste van veel strijd en opoffering, er van bevrijd worden.

Van drie zijden lag zijn klein gebied ingesloten door Calvinisten en Lutheranen; voorwaar lastige bureu in die dagen! die aanhoudend zijne grenzen bedreigden, die geene gelegenheid lieten voorbijgaan om steun of hoop te bieden aan kwalijkgezinden en door hunne overtollige gedienschtigheid gedurig zijn binnenlandsch bestuur bemoeiijkten. Zij achtten het kleine Munsterland en zijn „onbeduidenden Bisschop” gering en waren er gedurig op uit om hem te bedreigen en te kwellen. Ook hun moest hij ontzag inboezemen, wilde hij niet bij elke verwickeling bloot staan aan geweldenarij en roof.

Zijn bisdom was door de langdurige afwezigheid zijner voorzaten tot verval en armoede geraakt, althans hunnerzijds was er weinig of niets geschied om het uit zijn treurigen toestand op te beuren; hier en daar had men bovendien door het recht van den sterksten eenige gedeelten van zijn gebied ontvreemd; hij mocht van het toch reeds zoo nietige en uiterst zwakke vorstendom niets laten varen en achtte het zijn plicht ook gewapenderhand terug te eischen wat hem toekwam. Geenerlei geoorloofd middel meende hij ongebruikt te moeten laten, om, waar het kon, door meerdere uitbreiding van zijn kleinen staat, diens inkomsten te vermeerderen en alzoo ook onder financieel opzicht, de residentie voor zijne opvolgers zoo aantrekkelijk te maken als mogelijk was.

Niets liet hij onbepoefd om den vorstelijk-bisschop-

pelijken zetel van Munster met eere en luister te omringen, opdat zijne opvolgers, door loffelijken naijver geprikkeld, zijnen roem zouden trachten te evenaren of ten minste te handhaven.

Christoffel Bernard wilde alzoo dat Munster eene inwendig veilige, eene uitwendig geëerbiedigde residentie zou bieden aan zijne opvolgers, die er prijs op moesten stellen daar hunnen zetel te vestigen en er tot heil van bisdom en vorstendom voortdurend te verblijven.

Hoe uiteenlopend de gevoelens ook mogen zijn omtrent het al of niet slagen van Christoffel Bernard in het verwezenlijken van zijne plannen, dit blijkt onbetwijfelbaar, dat hij de weerspannige en immer woelzieke bisschops-stad bedwong, aan zijn vorstelijk bisdom de gewenschte veiligheid verschafte en den naam van den Munsterschen kerkvoogd met ongeken den luister omgaf. Getuigen voor het laatste zijn de onderscheidingen en eerbewijzen, hem door de machtigste vorsten geschonken, door den Keizer, den Franschen koning, door Karel II van Spanje, door den grooten keurvorst van Brandenburg en vele anderen; voeg daarbij den zelfverlagenden smaad en hoon, hem, uit wrevel en spijt over de geleden nederlagen en ontvangen bestraffing, gedurende twee eeuwen zoo kwistig door zijne vernederde vijanden toegeworpen.

De behaalde tijdelijke voordeelen, welke die geweest mogen zijn, het is waar, zij gingen met het Munstersch vorstendom te loor; ééne zaak echter, en juist die, waaraan hij de hoogste waarde hechtte, heeft hij gered en voor zijne opvolgers behouden — zijn BISDOM! — Want — iedereen, die eenig denkbeeld heeft van de toenmalige omstandigheden, zal het moeten erkennen — ware er geen Bernard van Galen geweest, Munster ware verloren gegaan voor de Kerk.

Bij het streven naar de verwezenlijking van dit zijn

geliefkoosd denkbeeld vergat Christoffel Bernard de gewone plichten van elken vorst niet; ook dezer vervulling hing veeleer daarmede samen.

Reeds in een vroeger hoofdstuk werd er op gewezen wat Christoffel Bernard als vorst voor zijn bisdom deed.

Wij vermelden hier nog slechts ter loops: de *nuttige wetten*, waarmede hij de wonden door den dertigjarigen oorlog veroorzaakt trachtte te heelen, de binnenlandsche veiligheid te verzekeren, de openbare wegen te verbeteren en het muntwezen te regelen; benevens zijne *policie-verordeningen* ter voorkoming van brand, zijne *edicten* aangaande drinkgelagen, vechtpartijen, vreemdelingen, reizigers, landloopers, bedelaars en zigeuners, en zijne *voorschriften* tijdens besmettelijke ziekten.

Bijzondere aandacht wijdde hij aan de *armen-verpleging*. De armen eener gemeente, die wegens ouderdom of ziekte niet meer hun dagelijksch brood konden verdienen, moesten in armenhuizen worden opgenomen, of als deze reeds bezet waren, dan mochten hunne pastoors hun bedelbrieven uitreiken. Voor de huiszittende armen moesten er onder de preek almoezen verzameld worden. Kinderen of volwassenen, die geen werk hadden, mochten niet in ledigheid rondzwerven, maar konden zich bij een aangewezen persoon vervoegen, om tegen behoorlijk loon met het spinnen van vlas, hennip en wol te worden belast.

Ongemeen strenge edicten liet hij afkondigen tegen de zoogenaande *waarzeggers*, *toovenaars*, *duivelbanners* en dergelijken, aan wie de uitoefening hunner kunsten verboden werd, op straffe eener boete van 2000 goudguldens. Of in Westfalen tooverij, hekserij, spoken en voortee-kens meer geloof vonden dan elders, is moeilijk te beslissen en zijn wij genegen te betwijfelen; want juist buiten Westfalen werd Christoffel Bernard even als

Tilly voor *kogelvast* gehouden; doch zeker is het, dat de Munstersche Vorst-Bisschop deed wat hij kon, om het bijgeloof te weren en uit te roeien. Tegen elke speculatie op de lichtgeloovigheid des volks verzette hij zich met de meeste kracht; zoo beval hij, dat zij, die ruimere almoezen trachtten te verkrijgen door zich voor bezetenen uit te geven, moesten worden vastgegrepen en in handen der overheid gesteld.

In het belang *eener spoedige en welgeregelde rechtsbedeeling* vaardigde Christoffel Bernard belangrijke bepalingen uit.

Er bestonden toenmaals in Munsterland twee gerechtelijke instantiën, namelijk een hoog-gerechtshof en ondergeschikte rechtbanken. Het hoogste was het *hof-gerecht* te Munster, waartoe men van de overige rechters kon appelleeren, in zoo verre die onder den vorst ressorteerden en soms niet onmiddellijk onder het gezag des Keizers stonden. De lagere vorstelijke gerechten waren stad- of land-gerechten; deze laatste werden ook *gogerechten* (gouw-gerechten, van *gouw* = landschap) genoemd. Doch niet de vorst alleen oefende jurisdictie uit; want als overblijfsel van het oude feodaal-systeem bezaten de leden van het domkapittel als adellijke heeren, en de riddergoedbezitters rechtsmacht op alle hunne goederen of in zoogenaamde *bijvangen*. De *bijvang* gaf geen halsrecht (*ius gladii*) en misdeed een inwoner van dergelijken *bijvang* buiten dat gebied, dan viel hij onder de jurisdictie van den vorst.

Reeds den 23 November 1651 gaf Christoffel Bernard een zoo genaamde *Provisional- oder Kriminal-prozessordnung*. In 1659 drong hij die nader met nieuwe bepalingen aan, in 1666 vaardigde hij nog verdere wetten uit. Hij stelde den 18 Mei 1667 een *Fiskalats-prozessordnung* en een *Appellations-prozessordnung* in werking.

Het voornaamste, waarop wij hier de aandacht kunnen vestigen, komt neer op het volgende: Niemand kan

in hechtenis worden genomen, als hij niet op heeterdaad wordt betrapt of tenzij hij „bij lijfstraffelijke misdaden, kennelijk verdacht” tegen zich hebbe. Bij aanklacht (denuntiatio) moet de zaak eerst in alle stilte worden onderzocht en moeten één of meer getuigen worden gehoord, alvorens bevel tot in hechtenis neming kan gegeven worden. — Bij wederrechtelijke gevangenzetting of onbehoorlijke handelwijze in lijfstraffelijke zaken, moeten zij, die met het opzicht belast waren, alle schande, kosten en schade vergoeden. — De fiskale processen moeten binnen het jaar geëindigd zijn, en elke maand moet aan het hofgerecht worden meegedeeld de stand van het proces en de oorzaak der vertraging van de uitspraak. — Bij *appel* in zaken van fiskalen aard, zal de aangeklaagde, indien hij op nieuw veroordeeld wordt, de geëischte boete dubbel betalen. — — Op straffe van 10 tot 20 goudguldens was het verboden een proces te beginnen, indien men niet te voren beproefd had de zaak in der minne te regelen; tot dat einde moesten de vorstelijke rechters in de eerste week van elke maand een zoogenaamden „*dag van minnelijke schikking*” (gütlicher Vergleichstag) houden. Eerst als eene tweede samenspreking der partijen voor den vrederechter mislukte, werden zij naar haren gewonen rechter verwezen. — In geen geval mocht eenig proces ook in burgerlijke zaken over het jaar duren.

In dezer voege poogde Christoffel Bernard de rechtsbedeeling te regelen om kostbare proceduren en langgerekte onzekerheden met de daaruit voortvloeiende twisten en afkeerigheden te voorkomen. (1)

(1) Ch. Bernard schonk ook eene nieuwe regeling aan zijn geestelijk gerechtshof. Hij vaardigde daartoe den 2 Dec. 1651 zijne *Reformatio et visitationes Iudicii Ecclesiastici* of „Reformatie

De krachtige handhaving der openbare veiligheid, de breideling der losbandigheid en de verbetering van het rechtswezen werden het dringendst geeischt door de verwaarloozing, waarin hij zijn kleinen staat vond; doch middelerwijl hij daarmede bezig was, verzuimde hij niet om tevens het bevorderen der wetenschap te bezigen als een uitmuntend middel ter beschaving en ter veredeling der zeden.

In het belang der *wetenschap* verrichtte hij veel en op veelvuldige wijze. Gereeden steun boden hem de Jesuïten, die te Munster en te Coesfeld zeer druk bezochte gymnasiën hielden en de Franciskanen, die door Bernard's toedoen te Höxster en te Rheine nieuwe scholen verkregen.

Het *gymnasium der Jesuïten te Munster* bevatte vijf klassen; bovendien gaven zij aldaar een driejarigen cursus van filosofie en een vierjarigen theologischen cursus. De vrijgevighe Vorst-Bisschop stichtte te Munster een *adellijk convict*, waarin 18 adellijke jongelingen moesten worden opgevoed en onderwezen; met hunne leiding werden de paters der Sociëteit belast. Hij schonk tot dat doel een kostbaar huis, een kapitaal van 24,000

van het officiaal-gerecht" uit. Onder de jurisdictie van deze kerkelijke rechtbank vielen alle geestelijke personen en zaken, benevens ook hunne onderhoorigen en die op bijzondere wijze op hunne bescherming aanspraak hadden, vooral de weduwen en weezen, doch slechts in zaken, die het huwelijk, de legitimatie van kinderen, de kerkelijke tienden, de verplichting van den eed en dergelijke betroffen. — Iederen donderdag en zaterdag hield de officiaal met twee assessoren zitting. Ook in dit forum wilde de Bisschop betamelijken spoed; telkens kon den advokaten 14 dagen uitstel tot nader onderzoek worden gegeven, doch binnen 2, hoogstens 6 maanden moest de zaak geëindigd zijn of appel worden aangeteekend, hetzij bij den Bisschop of bij den Paus. MS. 130 van het *Alterthums-Verein*.

thaler en benoemde dit gesticht tot erfgenaam der goederen, die na aftrek van schulden en legaten zouden overschieten. Gelijke mildheid betoonde de edelmoedige Vorst jegens het *gymnasium der Jesuiten te Coesfeld*. In 1651 had P. Wilhelm Nakatenus van den stedelijken raad niet meer kunnen verkrijgen dan de bovenste verdieping van het raadhuis, om er voor den tijd van tien jaren eenige schoollokalen in te richten; Christoffel Bernard schonk daarentegen weldra voor den bouw van een collegie de aanzienlijke som van 12,000 thaler uit de nalatenschap van Godfried van Buren, beleende de inrichting met aanzienlijke goederen, en gaf bovendien nog voor de kerk 15,434 thaler. In 1664 werd het collegie-gebouw begonnen en in 1673 door den Vorst-Bisschop zelven de eerste steen der kerk gelegd.

Christoffel Bernard behoeft waarlijk, na de vluchtige schets, hier van zijne vorstelijke werkzaamheid gegeven, onder geen enkel opzicht de vergelijking te schromen met eenigen *wereldlijken Vorst* van zijnen en van lateren tijd. Het eenig plan, dat blijvenden bloei en welvaart aan zijnen kleinen staat kon verzekeren, wist hij duidelijk en klaar zich te vormen en het met kracht door te zetten. Zijn machtige geest omvatte alle behoeften, niets ontging hem. Op staatkundig, administratief, wetgevend, rechterlijk en wetenschappelijk gebied liet hij de zelfs thans nog niet overal uitgewischte sporen achter van zijnen rusteloozen ijver, van waarlijk vorstelijke kracht, van edelmoedige mildheid en van een voortreffelijken wil, die meer zou hebben verricht, hadden de omstandigheden het gedoogd.

Betoonde Christoffel Bernard zich een ongewoon man als Bisschop en als Vorst, niet minder was hij het als KRIJGSMAN. Moeilijk kan het betwist worden, want juist

zijn aanleg en zijn lust voor den oorlog werden hem door zijne talrijke vijanden tot hoofdgrief aangerekend.

Hij mag zonder overdrijving en overschatting geacht worden eene waardige plaats te bekleeden in de heldenpleiade dier van helden niet misdeelde tijden. Hij deed voor geen Condé, Turenne, Luxemburg, Maurits of Willem III onder in koene ondernemingszucht, kalm beleid, onuitputtelijke vindingrijkheid, vastberadenheid en taaie volharding.

Al voerde hij zelf zijne troepen niet aan, hij was toch met hen in het veld en vervulde zijne legerhoofden van zijnen geest, zat voor in de beraadslagingen en regelde het krijgsplan. Hij gaf den soldaten voorbeelden van onverschrokken moed, wist allen vertrouwen in te boezemen, beloonde edelmoedig, bestrafte gestreng en handhaafde de onontbeerlijke tucht. Hij zorgde met vaderlijke teederheid voor zieken en gewonden en trok zich het lot van weduwen en weezen met vorstelijke onbekrompenheid aan. Met eene waakzaamheid, waaraan niets ontging, zag hij toe dat hetgene voor het leger was toegestaan of bestemd, ook aan het leger werd besteed.

In één woord, hij was de ziel van het krijgsbeleid, der legertucht, der administratie, en der ziekenverpleging zijner troepen.

Wil men een bewijs voor de vaderlijke zorg, waarmede hij zijn leger ook in den vreemde en in verre gewesten vergezelde, wij herinneren slechts, hoe hij terstond zijne troepen terug ontbood, zoodra het bleek dat zij door de keizerlijke commissarissen verwaarloosd werden.

Verlangt men een blijk zijner ongewone vindingrijkheid en van zijne voor niets terugdeinzende volharding, wij verwijzen naar het elders meegedeelde over het reuzenwerk, door hem in 1673 opgeworpen ter herovering

van Koevorden, waarover de Franschen in verbazing geraakten en waarvan de overste Mornas in een brief aan Louvois (11 Juli 1673) getuigde: „Dat er niets grootschers en schooners bestond, dan die vervaarlijke twee uren lange dam met zijn zes groote schansen en zestig kanonnen”; of wij beroepen ons op de beroemde brug van een duitsche mijl lang, door hem binnen zes weken tijds in de Bourtangsche moeras gelegd (1665). Depping, volstrekt geen vriend van den Munsterschen Bisschop, zegt er van: „Zoo iets is inderdaad ongehoofelijk! want zulk een werk pleegt jaren arbeids en millioenen schats te vorderen. Evenwel aan het feit valt niet te twijfelen. De onpartijdige getuige, de Guiche, schenkt aan den Bisschop geheel de eer van deze reusachtige onderneming te hebben uitgedacht en met spoed te hebben voltooid.” (1)

Hoe hij eindelijk, om noodelooze herhaling te vermijden, oorlog wist te voeren zonder bezwaar voor zijne onderdanen, of indien hij eenig offer eischte, daarvoor ruime schadeloosstelling wist te schenken, blijkt uit de instellingen, waarvan hij zijn vorstendom ten algemeenen nutte voorzag en uit de verklaringen, door hem zelven ter gelegenheid van zijn testament afgelegd en uit de beschikkingen, daarbij gemaakt.

„De troepen, zoo sprak hij korten tijd voor zijnen dood, door hem aan de koningen van Denemarken en Spanje gezonden, had hij niet met gelden van het stift bekostigd, maar voor de verstrekte subsidiën-gelden gewonnen en van de schattingen, in de veroverde gewesten geheven, onderhouden. Zijne tuighuizen waren welgevuld en het geschut was dermate door hem vermeerderd, dat hij in plaats van de tien kanonnen, die hij

(1) Vgl. Depping, blz. 178 en 22.

bij het aanvaarden der regeering gevonden had, nu meerdere honderden achterliet. Het herwinnen van Wildeshausen en de verovering van Bremen en Verden hadden ten minste de tienvoudige waarde van de staats-schulden die nog voldaan moesten worden.”

Hij wilde niet, dat het land op eenige wijze schade zou lijden wegens de door hem gevoerde oorlogen; daarom bepaalde hij ten overvloede in een codicil aan zijn testament toegevoegd, dat „alle schulden door het krijgswezen veroorzaakt of uit andere oorzaken ontstaan en niet slechts die met zekerheid konden worden aangewezen, maar ook de twijfelachtige, uit zijne nalatenschap vóór de uitbetaling van alle andere beschikkingen zouden voldaan worden.”

Een vorst, die zulk een schitterend voorbeeld gaf van zeldzame rechtschapenheid en van de grootste eerlijkheid aan zijne wereldlijke ranggenooten, mogen we veilig op zijn woord gelooven, als hij in het aangezicht des doods de verklaring aflegt: „dat hij nimmer een oorlog ondernam, of hij was innig overtuigd van diens onbetwifelbare noodzakelijkheid, en dat de redding en het behoud des lands alleen te danken waren aan zijn goed geregelde krijgsmacht.” Wij hebben geene redenen om aan het werkelijk bestaan dier overtuiging of aan de oprechtheid zijner woorden te twijfelen en hem van doemwaardige huichelarij te verdenken.

Slechts ééne grief hebben we tegen hem, die reeds vroeger toereikend in het licht werd gesteld; wij bedoelen zijne onversehoonbare handelwijze omtrent de bezetting van Koevorden, jegens welke hij zijn vorstelijk eerewoord niet heeft gehouden (1). Bij die gelegenheid bleek het ten volle, hoe gevaarlijk de voorspoed is en

(1) Vgl. blz. 191.

hoe licht ook de besten kunnen misdoen. De berisping echter zijner vrienden en de weldra gevolgde straf zullen hem spoedig van het schandelijke eener feil, die men terecht moeilijker aan een Bisschop dan aan een Vorst vergeeft, hebben overtuigd.

Wij achten ons, in weerwil dier inderdaad ernstige, doch erkende en afgeboete feil, gerechtigd om, zonder eenig ander merkelyk voorbehoud het gunstig oordeel te onderschrijven, door den continuator van Hartzheim over Christoffel Bernard geveld. Hij noemt hem „*een vroom Bisschop, een rechtvaardig Vorst en een dapper Krijgsman; vroom jegens den godsdienst, rechtvaardig jegens zijne onderdanen, dapper jegens zijne vijanden;*” PIUS PRAESUL, IUSTUS PRINCEPS, FORTIS MILES; *pius in religionem, iustus in subditos, fortis in hostes.*” (1)

Dit gunstig vonnis over Christoffel Bernard als BISCHOP, VORST EN KRIJGSMAN geveld, vindt bevestiging van eene zijde, die niet van partijdige ingenomenheid met hem kan worden verdacht.

Vernemen we hoe de heer von Stramberg, optredend in de beroemde *Allgemeine Encyclopädie von Ersch und Gruber* — een werk, waaraan de uitstekendste Duitsche geleerden hunne pen leenen, die echter, waar het de Katholieke Kerk en hare geschiedenis geldt, zich niet zelden zeer kwalijk ingelicht betoonen of veelal nog aan de oude vooroordeelen hunne offers plengen — den Munsterschen Vorst-Bisschop beschouwt. (2)

„Hoe levendig een deel, dus luidt von Stramberg's uitspraak, Christoffel Bernard ook moest nemen in de politieke gebeurtenissen van zijnen tijd, nimmer heeft

(1) Concilia Germaniae. Tom. IX, p. 792.

(2) Erste Section, A — G, Theil LII. Leipzig 1851.

hij bij al zijne wereldlijke bedrijvigheid *de plichten eens Bisschops* verwaarloosd; want diepe godsdienstzin vormde den grondtrek zijns karakters. De reinheid zijner zeden dwong zelfs zijne bitterste vijanden tot bewondering. Driftig van aard, doch volstrekt niet wraakgierig of wreed, zooals de verschoonende behandeling der Munstersche oproerlingen duidelijk deed zien, was hij een ongemeen *goedhartige en vriendelijke gebieder*. Met hem zonk het geslacht der *krijgvoerende Bisschoppen*, waaraan de middeleeuwen in Duitschland zoo rijk waren, in het graf. Hij verdient ook hierom nog te worden vermeld, dewijl hij de laatste der veldheeren was, die uit den dertigjarigen oorlog gesproten, de kunst verstonden om den oorlog door den oorlog te voeden, terwijl daarentegen de onmiddellijk na hem optredende en door den grooten Eugenius geïdealiseerde militaire school *geld en geld en geld* als de drie grondbeginselen der krijgskunst huldigde. Zonder geld heeft van Galen een leger van 20,000 man weten te vinden en te onderhouden."

Niet minder gunstig is de waardeering van Christoffel Bernard, door den geleerden Tucking in het laatste hoofdstuk zijner *Geschichte des Stifts Münster* als eindresultaat zijner onderzoekingen neergelegd. (1) Met eene voorzichtige bezadigdheid, die het vertrouwen in den nauwgezetten geschiedvorschcr niet weinig verhoogt, zegt hij daar: „Christoffel Bernard was een Bisschop en een Vorst, die het zich gedurende eene achtentwintig-jarige regeering tot taak stelde om door *vroomheid, gerechtigheid* en *kracht* zijn eigen en zijner onderhorigen heil te bevorderen en te verzekeren.

(3) Geschichte des Stifts Münster unter Ch. B. von Galen, blz. 350.

„Moge hij niet immer zijn doel hebben bereikt, moge de wijze, waarop hij zijne plannen trachtte te verwezenlijken, niet immer aller goedkeuring hebben weggedragen; dit althans kan niemand loochenen, dat hij onder vele opzichten en vooral door zijne werkzaamheid als Bisschop en wetgever, zich in hooge mate voor zijn stift verdienstelijk heeft gemaakt.

„Wat had hij, wat had zijn land kunnen worden, waren de omstandigheden hem gunstiger geweest!”

Ziedaar Christoffel Bernard, gelijk hij was! Uitstekend in deugden en talenten doch niet zonder alle smet; bewonderenswaardig als Bisschop, Vorst en Veldheer. Hem ontbrak niets om onder elk opzicht een groot vorst te zijn, dan een groot land.

Aldus was hij volgens het onpartijdig oordeel der geschiedenis.

Het valt den Nēderlanders moeilijk zich tegenover den Munsterschen Vorst-Bisschop op het zuiver algemeen historisch standpunt te plaatsen; slechts weinigen weten zich aan de overmacht der eenmaal bestaande, en door eene bijna onverklaarbare eenstemmigheid van tallooze grootere en kleinere schrijvers bevestigde opinie te ontworstelen en door een zelfstandig onderzoek der veelvuldige bronnen den weg te vinden tot billijke beoordeeling. Eene uitstekende plaats bekleedt onder die weinigen, volgens een bibliographisch bericht in de *Gids*, (Juli 11.), de heer F. der Kinderen, die in een, naar het schijnt, doorwrocht academisch proefschrift, dat echter niet in den handel is en dus niet binnen ons bereik lag, den Munsterschen Vorst-Bisschop heeft geschetst als „een talentvol regent, die niet dan door allerlei kwellingen en inbreuken op zijn recht er toe gebracht werd geweld te ge-

bruiken, die zeer ten onrechte als een woelgeest, als een blind werktuig van anderen en als de tyran zijner naburen is afgeschilderd.” (1)

De meesten onzer kunnen het in hunne bevangenheid den Bisschop van Munster maar niet vergeven dat hij ons, gelijk het heet, lastig viel in zeer zorgwekkende omstandigheden, ja in den uitersten nood, waarin wij verkeerden en dit zelfs meer dan eens.

Doch aan wie lag de schuld dat *wij* geen vreedzame bureu waren?

Aan wie de schuld dat onze toestand zoo verwaarloosd, zoo ellendig was? — Hadden wij dit ten minste van den Munsterschen Bisschop geleerd, liever soldaten in het veld te brengen dan op het papier te zetten. Terwijl Christoffel Bernard toch maandelijks de bevelhebbers gelastte hunne soldaten in gelederen van tien man te scharen,

(1) Vgl. Gids '72 III blz. 160. „De Nederlandsche Republiek en Munster, gedurende de jaren 1650 — 1666. Academisch proefschrift, door F. der Kinderen Fz. Leiden, 1871.” Dat de recensent van dit proefschrift, de heer P. L. Muller, die het in alles op verre na niet eens is met den schrijver, zich niet volkomen juist uitdrukt, als hij zegt dat hij „alleen *van Galen's persoon*, niet zijnen Staat kent,” en daarom ook over de volgende niet minder merkwaardige regeeringsjaren van Christoffel Bernard eenige inlichting hoopt, vindt hierin bevestiging, dat hij Ch. B. van „*groote immoraliteit*” beschuldigt in zijne politiek, en dat hij stoutweg stelt: „Zijne (Bernard's) hoedanigheid van katholiek kerkvorst, midden tusschen protestanten in, *verzekerde hem de hulp der Keizers, die steeds de belangen van het Katholicisme boven alles behartigden en die in hem het bolwerk hunner partij in Noord-Duitschland zagen.*” Uit hetgene in den loop van dit boek werd meegedeeld én omtrent van Galen én omtrent zijne verhouding tot den Keizer is het handtastelijk, dat de heer Muller niet beter *van Galen's persoon*, de plannen die hij vormde en de weerstreving, door hem juist van de zijde der keizerlijke regeering ondervonden, kent dan den Munsterschen Staat.

zelf ze monsterde en door zijne gevolmachtigden aan-teekening liet houden van de aanwezigen, aan wie dan onmiddellijk in zijne tegenwoordigheid de soldij werd uitgereikt, om zich op deze wijze zoo nauwkeurig mogelijk van de ware sterkte zijns legers te overtuigen, betaalden wij immer meer soldaten dan wij hadden. (1)

Aan wie moest het geweten, dat de Engelschen en later vooral de Fransche koning ons zoo verdeeld vonden? Aan wie anders dan aan ons zelven?

Nam bovendien de Bisschop van Munster, na ons eerst fel bestreden te hebben, later niet werkelijk deel aan onze redding? Hij werd immers sedert 1674 de bondgenoot onzer bondgenooten, sloot verdragen met ons en met Spanje, die strekken moesten ter onzer verdediging en liet zijne troepen strijden, naast die van Prins Willem III.

Waarlijk! wij hadden meer redenen om ons te beklagen over ons zelven dan over Christoffel Bernard van Galen.

Moet dan in 1872 het jaar 1672 niet worden herdacht?

Ongetwijfeld! doch niet zoozeer om den triumpf op den Munsterschen Vorst-Bisschop behaald, maar als het begin van onze redding uit den diepen nood, waarin wij verzonken lagen; als de *triumpf op ons zelven*, als het begin der heerlijke zege, die we eerst op ons zelven en weldra op onze bestrijders hebben bevochten.

Terecht mag inzonderheid GRONINGEN en zijn voortreffelijke RABENHAUPT worden gevierd en hoogverheven.

(1) Aldus het smaadschrift: Lebens- und Kriegs-Beschreibung Ch. B. v. Galen durch S. D. V. 1679, blz. 7.

De wakkere burgerij van Groningen toch schonk ons moed, prikkelde tot heilzamen naijver en gaf ons eene behartigenswaardige les bovendien; want zij leerde ons wat eensgezinde samenwerking aller krachten onder de leiding van een vastberaden en geëerbiedigd man vermag; en die les ging niet verloren.

De vernederende, ja de vernietigende vredesvoorwaarden, door den overmoedigen overwinnaar gesteld, prikelden al de zenuwen van het Nederlandsche volk, elke welgeaarde Nederlander gevoelde zich diep beleedigd, en wilde liever alles op het spel zetten dan den Staat een roemloozen dood of een kwijnend leven prijs te geven. De nood scherpte den blik, wekte de sluimerende krachten, onzen landaard in zoo overvloedige mate eigen, en deed het eenig besluit, waarvan redding te wachten viel, met geestdrift omhelzen, namelijk het besluit om het uiterste te beproeven. Kleingeestig eigenbelang werd ijlings op zij gezet, de bevoorrechte familiën lieten hare aangematigde privilegiën uit vrije beweging of uit nooddwang varen; beleedigingen werden vergeten, geschillen bijgelegd, partijen verzoend; het belemmerende uit het stroefgeworden raderwerk des bestuurs verwijderd; feilen erkend en verbeterd; aller krachten, thans strevend naar één doel, de redding van het dierbaar vaderland, zochten een middelpunt en zij vonden het in een Prins van Oranje, op wien Nederland trotsch mocht zijn, ware hij nimmer koning van Engeland geworden. Men schaarde zich rond om hem, en deed wonderen. De Voorzienigheid bekroonde onze pogingen en wij waren vrij.

De redding van ons vaderland, waarop Groningen's bevrijding in 1672 zulk een belangrijken invloed heeft uitgeoefend en die voltooid zou worden door den vrede van Nijmegen, worde alzoo dit jaar blijde herdacht en fees-

telijk gevierd. Elk, die zich Nederlander gevoelt, zal deelen in die vreugdevolle herinnering.

Doch niet enkel herinnering aan de ons geworden redding, niet slechts vreugdebedrijf over de zelfstandigheid die toen werd behouden of herwonnen, zij noch het eenig doel, noch de eenige vrucht dier feestviering.

Een nationaal feit, belangrijk genoeg om algemeen als zoodanig te worden herdacht, besluit immer in zich eene gewichtige les en een veiligen waarborg.

Waaraan toch hadden wij toen ons behoud te danken?

Naast de Voorzienigheid aan onze pogingen, om de verdeeldheden uit ons midden te weren en om met inspanning der gezamenlijke krachten onder de leiding van een Vorst, wiens naam eene leuze was, die allen kon vereenigen, te streven naar één doel.

Wat ons toen heeft gered in die kommervolle en ontzettende dagen, dat zal, zoo iets ter wereld, het ook thans kunnen, indien, hetgene God verhoede, soms wederom ons geliefd vaderland op den rand van zijnen ondergang mocht geraken.

Verwijderen we wat verdeeldheid kweekt, blaken we van eensgezinde liefde voor het gemeenschappelijke vaderland, zijn we, zoo noodig, tot offers en krachtsinspanning bereid, en het is ongelooflijk, het verleden leert het ons, wat wij Nederlanders eenmaal vermochten en wat wij immer zullen vermogen.

Wat wij toen konden, waarom zouden wij het thans niet kunnen? Of zijn de omstandigheden, waarin we ons nu bevinden, onder velerlei opzichten niet beter en gunstiger dan ze toen waren?

Wat toen moest worden gezocht, dat bezitten wij. Nederland en Oranje zijn met elkander grondwettig en onafscheidelijk vereenigd.

Toen moest de heillooze verdeeldheid, die de edelste krachten tot machteloosheid doemde, verwijderd, toen moesten de groote staats-partijen, die de beste sappen der natie in een nimmer rustenden strijd om den voorrang verspilden, met elkander verzoend worden; thans rust de strijd van *Staatsgezinden* en *Prinsgezinden*, beiden behooren tot de historie.

Toen was er veelvuldige vete op godsdienstig gebied, niet tusschen de Protestantsche geloofsbelijdenis en de Katholieke kerk — want met overmchtig geweld werd de laatste onderdrukt en zij onderging lijdelijk en zwijgend het harde lot — maar onder de niet-katholieken onderling; thans bezitten alle erkende kerkgenootschappen het recht tot gelijke bescherming, haar toegekend door de grondwet, over dat recht bestaat geen verschil, elke strijd over het wettelijk *beginsel* mag nutteloos heeten; stof tot onderzoek en verbetering biedt nog slechts de meerdere of mindere eerlijkheid, waarmede het gestelde beginsel voor alle kerkgenootschappen in oefening wordt gebracht.

Toen waren nog immer drie provinciën van de behandeling der algemeene staats-belangen uitgesloten, Noordbrabant en Limburg werden als wingewesten behandeld en Drente niet meegeteld; thans genieten alle gewesten des lands in beginsel dezelfde rechten.

Toen heerschte er nepotisme in de steden en in het leger, en, wat in oorlogstijd alles bedierf, een kleingeestig wantrouwen van de zijde der Staten jegens de krijgsbevelhebbers, waardoor de beste pogingen vrijdeld werden. Thans bestaat die wanverhouding niet meer.

De rechten der kroon, en der groote staats-lichamen zijn juist bepaald, door allen erkend en geëerbiedigd. De werkkring der aan beiden ondergeschikte of verantwoordelijke ambtenaren is dermate geregeld, dat, al zul-

len er immer misbruiken mogelijk blijven, en al zij er verbetering onder een of ander opzicht wenschelijk, niets het terugverlangen van de regeling der openbare zaken, gelijk die toen was, zou kunnen rechtvaardigen.

Ontbreekt ons dus iets van hetgene onze voorouders omtrent 1672 bezaten, om, zoo noodig, aan buitenlandsch geweld ernstigen wederstand te kunnen bieden?

Wij willen het aan het oordeel van meer bevoegden overlaten of onze zeemacht dier dagen, nadat de vloot op een derde was teruggebracht en hare administratie aan wanorde was ten prooi geworden, van beslissend gewicht moet worden geacht, indien men den toenmaligen en den tegenwoordigen toestand onzer weerbaarheid met elkander vergelijkt; eenstemmig was echter de kreet van verontwaardiging, die allerwege bij landgenoot en vreemdeling opging, over den ellendigen toestand van ons leger.

Hoe het zij, in de herlevende vaderlandsliefde, in de wederom ontwaakte zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid en de daaruit voortgevloeide bereidvaardigheid tot elk offer, in de eensgezindheid, waarmede allen streefden naar het behoud en de bevrijding van den vaderlandschen bodem; daarin lag, voor zooverre van ons afhing, het geheim van den heldhaftigen wederstand, die weldra met de meeste veerkracht en volharding werd geboden en die met verblijdenden uitslag werd bekroond.

Moge de herinnering aan een tijdperk van zoo zware beproeving en van den heldhaftigen strijd onzer vaderen, die, toen alles verloren scheen, den moed niet lieten varen, maar één van hart en geest, alle vete en eigenbelang vergetend, zich edelmoedig rondom een vorst uit het huis van Oranje schaarden en onder zijne

leiding en aanvoering toonden, wat een klein doch vaderlandlievend en eensgezind volk vermag, bij elken landgenoot de overtuiging verlevendigen dat de veiligste waarborg voor het behoud van ons voortbestaan gelegen is in de helder bewuste en diep gevoelde liefde jegens het VADERLAND en in de getrouwe verkleefdheid aan het doorluchtig VORSTENHUIS, waaraan de wettigste banden ons verbinden.

AANTEKENINGEN.

I.

BLZ. 1. — Zeer uiteenlopend zijn de opvattingen over de keizerlijke macht in den tijd van het leenstelsel. De legisten lieten weldra niets onbeproefd om de macht der Keizers, in wier dienst zij stonden, bovenmate te verheffen en zochten der meening ingang te verschaffen, als waren de Duitsche Keizers de natuurlijke erfgenamen der heidensche Romeinsche keizers en van alle dezer werkelijke en vermeende rechten. Volgens hen behoorde den Duitschen Keizer niet minder dan den Romeinschen Keizer alles toe en was hij evenzeer de Opperheer der wereld. — Welk eene bedwelmende kracht politieke passïën op de edelste geesten vermogen uit te oefenen, leert ons de aan de evenvermelde nauwverwante dwaling van den onsterfelijken DANTE.

De algemeene toepassing van het leenbegrip op verreweg de meeste vaste goederen en zelfs op rechten, bedieningen en ambten werkte die overdreven opvatting niet weinig in de hand. Want allengs had de meening zich gevestigd dat men slechts macht, aanzien en invloed verkreeg door het feudum en niet door het allodium, door het leengoed en niet door het vrije familiegoed. En inderdaad door in het leenverband te treden werd men eenigermate van privaat-persoon een openbaar persoon; droeg men zijn privaatgoed als leen op aan een machtigen vorst, dan verkreeg men openbare rechten of breidde die uit. De vrije beschikking, welke men voor een gedeelte door die opdracht over zijn allodiale goederen verloor en de trouw waartoe men zich verplichtte, werden ruimschoots in die tijden vergoed door de bescherming, welke de vasal van zijnen leenheer eischen mocht.

Aan welke theorie men ook door bespiegeling getracht hebbe ingang te verschaffen, volgens de toenmalige rechtsbegrippen en praktijk strekten de plichten van den leenman als zoodanig, zich niet verder uit dan tot oorlogsplichten, verschuldigde trouw en gemis van vrije beschikking over het feudum, dat niet bij erfenis op alle kinderen overging, maar meestal slechts op éénen en bij de zoogenaamde oude leenen slechts op den oudsten mannelijken nakomeling.

In den gemengden tijd, waarin Christoffel Bernard optrad, maakte zich vooral door den invloed der Fransche koningen in Deutschland eene absolute opvatting van de macht des Keizers en der koningen geldig, waaraan Louis XIV de krachtigste uitdrukking schonk door zijn bekend woord: „L'état c'est moi.”

Hoeverre men in de middeleeuwen van dat absolutisme verwijderd was, en welke waarborgen toen de noodige en nuttige vrijheid bezat tegenover het hoogste vorstelijke gezag, blijkt weldra, indien men met eenige oplettendheid die tijden beschouwt. Men vergelijke desverkiezende de „Geschiedenis des Vaderlands” door Mr. W. Bilderdijk, deel I, en de daar gegeven kritiek op den verdienstelijken Kluit. Men raadplege vooral het „Theatrum veritatis et iustitiae” van den geleerden Kardinaal J. B. DE LUCA (Lyon 1697) die van het Feudum de volgende definitie geeft: „Feudum est beneficium quod Dominus vasallo praebet sub fidelitatis ac militaris servitii onere,” en dus het feudum kenmerkt als een beneficium door den heer aan zijn vasal gegeven onder verplichting van trouw en krijgsdienst.

Wetenswaardige bijzonderheden, die men elders in het geheel niet of minder duidelijk vermeld vindt, deelt hij mee aangaande de onderscheiding der leenen, bijv. in feuda dividua en individua, deelbare of ondeelbare leenen. De deelbare, ook Longobardische geheeten, lieten gelijktijdige opvolging van verschillende personen in hetzelfde leen toe, de ondeelbare, die men Frankische noemde, gingen over volgens orde van eerstgeboorte en volgens voorrang van lijn. — In Lombardije had men ook nog leenen wier grondgoed onverdeeld bleef, doch wier vruchten door meerderen gelijktijdig genoten en wier rechten door meerderen, die dan een hunner tot Provasallus of leendrager kozen, werden uitgeoefend. Eene andere onderscheiding vermelden we nog uit de vele door hem gegevene. Zij is die in feuda recta of vera et propria en impropria, d. i. eigenlijke leenen.

namelijk onder verplichting tot trouw en krijgsdienst, en oneigenlijke die tot andere diensten of lasten verplichtten. De eigenlijke werden in sommige gewesten in capite, d. i. hoofdelijk, onmiddellijk door den Vorst gegevene genoemd; de oneigenlijke heetten daar *plana* et de *tabula* of buiten tusschenkomst des vorsten verleide en door de gewone wetten der allodiën beheerschte leenen. Anderen daarentegen stellen de *capitalia* tegenover de *subfeuda*, de hoofdleenen tegenover de achterleenen (Bilderdijk.) De Luca gewaagt slechts van *subfeuda* in tegenstelling met *feuda*.

Over de investituur, het verlei, de investiging handelend, gewaagt hij van het *landemium* of *relevium*, een zeker recht van de opbrengsten des leengoeds gedurende het eerste jaar, bij wijze van recognitie aan den leenheer door den vasal te betalen; en van het *ius tapeti* het tapijtsrecht dat ter gelegenheid van het *homagium* (van de kniebuiging of de hulde voor den leenheer te verrichten) den vorst toekwam en hierin bestond, dat de vasal het tapijt waarop hij knielde, den leenheer ten geschenke moest geven. Alzoo geschiedde het althans te Napels. Nu moge de feodale term verheergewaden eerder volgens Bilderdijk zijn af te leiden van heergewed (recht van den heer) dan van heerlijk gewaad aan den heer bij het verlei vereerd, de verzekering door hem zoo bepaald uitgesproken: „nergens wordt vermeld dat de leenmannen aan de leenheeren kleederen gaven,” kan na het voorgaande niet onbetwifelbaar worden geacht.

De bekwame en doorknede feudalist bevestigt — en hiermede besluiten we deze aantekening — hoe weinig men zich in de praktijk om de theoriën der hof-philosophen en der imperialistische legisten bekommerde, door de verzekering dat het feodale recht meer gewoonte- dan geschreven recht was, en buitendien door de wijze, waarop hij tal van feodale rechtsquaestiën behandelt en oplost.

BLZ. 3. — De stad Munster kon noch voor, noch na den Westfaalschen vrede eenigen deugdelijken grond aanvoeren voor de aanmatiging als ware zij eene vrije en onafhankelijke rijksstad, want immer deed zij den huldigingseed aan den Bisschop en erkende zij zijne vorstelijke rechten.

De vrije rijkssteden, ook rijks-onmiddellbare steden genoemd, waren kleine republieken, die het gezag van den Kei-

zer en van het Rijk erkenden in zooverre dit niet door hare privilegiën beperkt was. De steden, die geen rijks-steden waren, bezaten slechts de gewone municipale rechten. Er bestond echter nog eene middel-klasse, die wel is waar in den strijd om de onafhankelijkheid tegen de vorsten ondernomen, niet alle rechten der onmiddellbare rijks-steden hadden veroverd, maar toch meerdere rechten wisten te verwerven dan de gewone steden.

Gemeenlijk waren de steden, die tot zekeren bloei en welvaart waren gestegen en die niet tot residentie van een vorst verstrekten, het meest er op uit, om zich ten volle of gedeeltelijk te ontslaan van het gezag harer vorsten, dewijl de burgerij en de gilden daar meer ongestoord en onbelemmerd in macht konden toenemen.

Aldus zien we, gelijk Munster in 1661, zoo ook Ments in 1664 tegen zijnen keurvorst, Maagdenburg in 1666 tegen zijn Aartsbisschop strijden, en deze drie steden gelijkelijk het onder-spit delven in haren strijd tegen de vorstelijke macht. Bremen daarentegen mocht, na in 1654 door den Zweedschen generaal Königsmarck en na andermaal in 1664 door den Zweedschen veldmaarschalk Wrangel fel besprongen te zijn, eindelijk volledige vrijheid en onafhankelijkheid verwerven. Brunswijk nam in 1671 de wapens op tegen hertog Rudolf August en moest zich onderwerpen. Hamburg zag tot tweemalen toe onder Keizer Leopold I zijne onafhankelijkheid bedreigd door Christiaan V, die niet duldde dat de keizerlijke hofkamer de stad in 1681 tot Staat van het Keizerrijk verklaarde.

Uit deze gegevens, die lichtelijk met soortgelijke te vermeerderen waren, wordt het duidelijk dat conflicten tussehen steden en geestelijke of wereldlijke vorsten in dien tijd aan de orde van den dag waren. Men vergelijke „Cours d'histoire des Etats Européens par MAX. SAMSON-FRED. SCHOELL t. XXVI. Paris. Berlin. 1832.

Over den strijd van Munster om de onmiddelbaarheid en de inmenging der Staten oordeelt SCHÖLL, t. XXIX blz. 258 aldus: „De beslissing van dit geschil behoorde aan zijne keizerlijke majesteit; geen vreemde mogendheid had het recht om zich daarin te mengen op eenige andere wijze dan bij enkele voor-spraak of als medeonderteekenaar van den Westfaalschen vrede. Desniettegenstaande stelden de Generale Staten zich boven de wetten, sloten een verbond met de stad (Munster) en zon-

den zelfs troepen om haar te ondersteunen. Zij zagen hunne plannen mislukken, en Munster was verplicht zich den 26 Maart 1661 voor goed aan de territoriale overheid des Bisschops te onderwerpen."

Blz. 8. — Dewijl er later meermalen sprake zal zijn van de Hanze, meenen we met een enkel woord aan haren oorsprong te mogen herinneren. Dit handelsverbond ontstond in de 13^e eeuw eerst onder de Wendische en daarna weldra ook onder de Noord-duitsche steden. Het omvatte allengs alle belangrijke steden van de monden der Schelde af tot in Estland en strekte zijne handelsbetrekkingen uit door Rusland heen naar Azië en door Vlaanderen naar zuidelijk Europa. IJlings in krachten toenemend schreef het soms de wet aan de heerschers der Scandinavische rijken.

Reeds in 1241 hadden Hamburg en Lubeek een verbond met elkander gesloten, doch ten onrechte heeft men daarin den oorsprong der groote Hanze willen ontdekken, want deze schijnt haar ontstaan te danken te hebben aan mondelinge overeenkomsten door de noordelijke steden onderling gesloten. De oudste zeker bekende bondsbrief, die echter verloren ging, dagteekent eerst van 1364.

Bijna eene eeuw vroeger gaf de Hanze blijken van hare macht en van haar politiek gewicht. Zij leverde, voor dat haar bestaan door een schriftelijke oorkonde werd vermeld, zeeslagen tegen Denemarken en Noorwegen en drong dit laatste land in 1285 tot een voor haar zeer gunstigen vrede.

Lubeek verwierf zekere suprematie, die echter bij de zwakke middelen, waarover men beschikken kon ter handhaving van de algemeene bonds-belangen, en bij de zelfzuchtige streving der machtigste steden naar eigen voordeel, niet veel beteekende. Te Lubeek hadden de bonds-vergaderingen plaats en binnen de muren dier stad zetelden de bekleeders der groote bonds-ambten. Men vaardigde daar de bondsbesluiten uit, die door de zwakke leden werden nageleefd, maar door de machtige steden verwaarloosd werden, als zij niet met hare bijzondere belangen strookten.

De bond was verdeeld in vier groote kringen of kwartieren, wier hoofdplaatsen waren: Lubeek, Dantzig, Brunswijk en Keulen. Vier groote stapelplaatsen dienden tot steunpunten voor den buitenlandschen handel, namelijk: Londen, Brugge (later Antwerpen), Bergen, en Novogorod (later Narva). De grootmeester

der Duitsche orde in Pruisen was bonds-protector, welk protectoraat echter verviel toen Pruisen onder Polen kwam.

II.

BLZ. 10. — De oud-adellijke Westfaalsche familie VAN GALEN komt reeds voor in stukken van 1269 en 1279. Het huis van Galen werd echter eerst in 1804 tot den gravenstand verheven door koning Fredrik Wilhelm III van Pruisen, ter gelegenheid zijner erfhuuldiging te Munster.

Vrijheer Theodorik of ook Dietrich van Galen, Bernard's vader, liet vier kinderen na. Zijne oudste dochter Catharina huwde met Arnold von Schilder, ambtman te Neuhaus; de tweede dochter Hedwig stierf als abdis van het adellijk stift te Borchorst. De oudste zoon was Christoffel Bernard, die geboren werd den 15 Oct. 1604 op Bisping en dus niet, gelijk terecht door van Stramberg wordt aangemerkt „naar het gemeenlijk heet, gedurende de gevangenschap zijns vaders.” Zijn jongste zoon was Hendrik van Galen, ten gunste van wiens zoon, Frans Willem gehceten, de kerkvorst later het erfkamerheersambt in het hoog-Stift van Munster fundeerde.

Het gerucht, door Mallinekrodt boosaardig uitgestrooid, ijverig door de buitenlandsche toenmalige pers verspreid, en bijna door alle Nederlandsche geschiedschrijvers in folio en in duodecimo overgenomen, als had Theodorik van Galen zich aan eene halsmisdadig schuldig gemaakt, dewijl hij bij een jacht-twist den erfmaarschalk von Morriën doorstak, en als ware hij dientengevolge in de gevangenis gestorven, is van allen grond ontbloot en met onbetwifelbare zekerheid als lasterlijk gebrandmerkt.

Van Alpen toch verklaart uitdrukkelijk, dat van Galen's daad gerechtelijk is onderzocht geworden en hij volkomen vrijspraak van alle schuld erlangde, dewijl hij zich slechts verdedigd had tegen een onrechtvaardigen aanvaller.

VON STRAMBERG bevestigt van Alpen's verzekering ten overvloede met het volgend onwraakbaar getuigenis aan het „Westphälisch Adelich Stammbuch” ontleend:

„Anno 1607, den 21 Julii, ist Gerhardt Morriën Marschalek zu Nortkerken, zu Münster auf dem Domhoff, alss er aus dem Landtrade quam, von Dirick von Galen zu Bispinck auff vorher-

gehende etliche Wexelworte erstochen und alsovort zu Dode gebleven. Der Däter ist zwarn auss der Statt kommen, aber dennoch darauss erdapffet worden, und zu Bevergern in langwieriger Gefenknuss erhalten, dazwischen die Sache weitläuffig zu Rechte getrieben und ventilirt worden, biss endtlich ihnen Galen Urtheil und Recht losserkandt haben. Der Streit quam her wegen der Jagt, darin der Marschalck dem Galen viel Einsperrung mit Abpfendung von Garn und Hunden gethan hatte."

Dietrich bekleedde na dien tijd volgens von Stramberg en van Alpen aanzienlijke betrekkingen. In 1628 toch onderteekende hij, den 8 September, als vorstelijke Koerlandsche landmaarschalk en opperraad het besluit van den landdag; den 21 Juli 1642 onderteekende hij als landmaarschalk eene beslissing der ridderbank; in diezelfde hoedanigheid verschijnt hij later aan het hoofd van den adel bij de lijkstaatsie van hertog Frederik van Koerland en stierf in eervolle rust, een hoogen leeftijd bereikt hebbende, op zijn burcht Lautzen, ten jare 1648.

BLZ. 10. Christoffel Bernard genoot zijne eerste wetenschappelijke opleiding aan het Collegie der Jesuïten te Munster. Dat Collegie werd in 1587 door twee leden der Sociëteit uit Paderborn begonnen, die derwaarts waren geroepen door den Keurvorst van Keulen en Bisschop van Munster, Ernst van Beieren, en in wier eerste onderhoud werd voorzien door de zorgen van den domdeken von Raesveld. In 1592 had het reeds een hoogen bloei bereikt en werd bezocht door 1100 leerlingen, tot niet geringe schade en spijt der protestantsche school te Steinfurt, die zich den naam van academie gaf. Een volksoploop schijnt den weelderigen bloei van het Munstersch collegie, zelfs zijn bestaan, een oogenblik in ernstig gevaar te hebben gebracht. Een der professoren had de jongelingen zijner klasse vermaand, dat zij wel zouden doen met geen ooggetuigen te zijn der voltrekking van een doodvonnis, want hij achtte zoo iets minder geschikt ter veredeling en beschaving der zeden. Die zeer humane raad werd den professor hoogst euvel genomen. Het achterdochtige volk vatte dien op als eene zijdelingsche veroordeeling der doodstraf en meer nog als eene gevaarlijke miskenning van de macht des magistraats, die juist toen tegenover den Vorst-Bisschop zich de hooge jurisdictie aanmatigde. Weldra bleek het evenwel dat de professor niets anders beoogd had dan het welzijn zijner studenten alleen, zonder

den magistraat te willen beoordeelen en zich in politieke geschilpunten te willen mengen. De storm woei voorbij, en het collegie dat wederom bloeide gelijk te voren, vormde tal van jongelingen uit den adel of uit de gegoede klassen der burgerij (ingenui) tot degelijke mannen, die overal boven de te Steinfort gepromoveerden werden gezocht. Deze berichten ontleenen we gedeeltelijk aan Dr. Erhard en gedeeltelijk aan zekere gedrukte jaarlijksche verslagen, onder den naam van *Litterae annuae* bekend.

Een dergelijk verslag van het jaar 1603 deelt ons mee, dat ook vele jongelieden uit Nederland het Munstersch collegie bezochten. Oldenzaal, welks naamverklaring wij voor rekening van den berichtgever laten, zond alleen in dat jaar, de hevige uitvallen der onverdraagzame predikanten ten spijt, vijftien jongelieden derwaarts. „Oldensalia una, zoo lezen we daar, blz. 546 — veteres Salios inde emigrasse nonnulli putant — denos quinos misit, licet buccinatores Calviniani non desinant palam e suggestu contra furere.”

Te Munster en later te Keulen, Ments, Leuven en Bordeaux onderscheidde zich Ch. Bernard in studieijver en stichtelijken levenswandel en gold overal als uitstekend door aanleg en oordeel, „palmaria ingenii, iudiciiue laude.”

BLZ. 11. Wij willen hier mededeelen hoe de Waalsche predikant BASNAGE de verkiezing van Ch. Bernard tot Bisschop van Munster beschrijft. Het zal echter niet overbodig wezen den schrijver der „*Annales des Provinces unies*” met een paar volzinnen, aan de voorrede van zijne *Annales* ontleend, bij onze lezers in te leiden; te meer, dewijl we hem elders nog meermalen zullen noemen. Hij heet daar: JACQUES BASNAGE, écuyer, Seigneur de Franquenet et pasteur ordinaire de l'Eglise Wallonne de la Haye, fils et arrière petitfils de Ministre. Hij werd geboren te Rouaan den 8 Augustus 1653 en genoot het onderricht van Tannegui de Fêvre, die zich verplicht gevoelde om hem uit alle kracht het predikambt te ontraden. Hij bediende zich daartoe van de volgende drangreden: „Vous ne connaissez cet état, que par son beau coté et vous ignorez combien il est dégénéré de sa première origine. Croyez-moi vous êtes trop honnête homme pour être ministre. Vous avez trop de candeur pour exercer cette charge, comme l'on exerce aujourd'hui et votre franchise vous ferait des ennemis de la plûpart de vos collègues.”

Wij nemen gaarne aan dat Tannegui, toen hij de predikanten van zijnen tijd zoo hard beoordeelde, zich aan overdrijving schuldig maakte; indien men hem echter onvoorwaardelijk geloof schonk, zou men niet onbillijker zijn dan zij, die den stelregel schijnen te hebben aangenomen dat alle kwaad, wat er over den Munsterschen Bisschop door vijandig gezinden ooit werd uitgestrooid, zoolang voor onbetwifelbare waarheid moet worden gehouden als niet handtastelijk het tegendeel bewezen is.

De candeur en de franchise, door Tannegui in den jeugdigen Basnage zoo zeer geprezen, mogen hem niet ontbroken hebben, de wijze evenwel, waarop hij die later in oefening bracht, schijnt ons niet zeer prijsbaar toe. Eene hoogst kinderlijke lichtgeloovigheid toch, waarmede men zonder zweem van onderzoek alle vertelsels, die men hoort, voor goede munt aanneemt, en eene onbeteugelde lust tot navertellen van hetgeen men bij den eersten den besten pamflettist leest, waren zeker nimmer aanbevelenswaardige hoedanigheden.

Dat zijn candeur en franchise zich werkelijk in die richting hebben ontwikkeld of liever ontaard, bewijzen overvloedig deze en dergelijke stellige verzekeringen: „dat Ch. Bernard de zoon was van een Westfaalschen edelman, die in de gevangenis stierf; dat hij tot op vijftigjarigen leeftijd zich door niets anders onderscheidde dan door genotzucht en losbandigheid”; en niet minder zijne beschrijving van Bernard's bisschopskeuze, waarop wij hier meer bijzonderlijk de aandacht wilden vestigen.

„Un jour,” zoo schrijft hij, „que von Galen avait regalé un grand nombre de Chanoines, ils crurent ne pouvoir mieux remercier leur hôte, qu'en le faisant Evêque, ils firent retentir la sale du festin du bruit de leurs acclamations et s'écrièrent la tête pleine de vin: Vivat Bernardus Episcopus! Vive Bernard, il est digne d'être nôtre Evêque!”

De wijn door Christoffel Bernard op dat prachtig festijn zoo mild geschonken, bezat buitengemeene kracht. Want volgens den candiden Basnage bleef hij den volgenden dag nog eenen begoochelenden invloed oefenen op de kanunniken. Bernard „profita de ces fumées,” riep ijlings het kapittel samen en liet zich thans, in meer kanonischen vorm, door de feestelingen van den vorigen dag tot Bisschop kiezen!!

Blz. 11. De leden van het Munstersche kapittel die deelnamen

aan de keuze van den nieuwen Bisschop waren de volgende :

Otto Henricus Korff-Smissing, Proost des kapittels,
 Bernardus Mallinckrodt, Deken des kapittels,
 Joannes Henricus von Vorden, Scholaster,
 Christophorus Bernardus van Galen, Thesaurier,
 Ferdinand van Bucholtz, Onderproost,
 Godefridus Droste Vischering, Senior,
 Rembertus Ketteler,
 Arnoldus Vitinghoff,
 Theodorus Adolphus von Reck, Bisschop van Paderborn,
 Joannes Bernardus von Westerholt,
 Gulielmus Henricus von Schorlemmer,
 Joannes Gulielmus von Gertzen von Sintzig,
 Joannes von Newhoff,
 Engelbertus von Beverförde,
 Maximilianus Henricus, Keurvorst van Keulen,
 Jodocus Edmundus von Brabeek,
 Everardus Mallinckrodt,
 Arnoldus von Bucholtz,
 Matthias Korff,
 Gulielmus von Furstenberg,
 Christianus von Plettenberg.
 Joannes Henricus von Reede,
 Caspar Andreas Vos,
 Joannes Rutgerus Tork,
 Joannes Bertramus von Nesselrodt,
 Joannes Gulielmus von Nesselrodt,
 Joannes Adolphus Frentz,
 Joannes Henricus von Gertzen von Sintzig.
 Bernardus Theodorus von Reck,
 Gosivinus Droste Vischering,
 Joannes Henricus von Asscheberg,
 Joannes Gulielmus Metternich,
 Joannes Ernestus van Nassau,
 Joannes Uldaricus Walpot,
 Caspar Philippus von Ketteler,
 Adolphus Henricus Droste Vischering,
 Bernardus Mallinckrodt,
 Matthias von Reck,
 Theodorus von Plettenberg.
 Joannes Hermannus von Pallant.
 Joannes Theodorus Raitz von Frentz.

III.

BLZ. 22 — P. HERMAN BUSENBAUM uit Nottuln in Westfalen geboortig (1600 — 1668) bestuurde vroeger het collegie van Hildesheim, en was thans Rector van het Jesuïten-collegie te Munster. Hij is de schrijver der beroemde „*Medulla Theologiae moralis*,” die hij voor zijne lessen, toen hij professor was der moraal-theologie te Keulen bewerkte; hij benutte daarbij veelal de geschriften van P. Herman Nünning en P. Frederik Spee. Hij gaf zijne *Medulla* in 1650 het eerst in het licht en mocht volgens Dr. Erhard, daarvan bij zijn leven reeds de veertigste uitgave zien. Gaf zijn werk aanleiding tot veel tegenspraak, het vond evenwel zijne rechtvaardiging in de talrijke uitgaven, die er tot op heden toe van verschenen, en in de waardeering, daaraan geschonken door P. LACROIX, die er uitgebreide commentaren op schreef en door den H. ALPHONSUS DE LIGORIO, die het tot grondslag nam voor zijne moraal-theologie. — Vgl. PP. DE BACKER, *Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jésus* II^e. Serie, 1854, p. 87 — 92.

Te dezer gelegenheid noemen we twee andere tijdgenooten van Ch. Bernard, die leden waren der zelfde Orde en van wier talenten hij zich bediende. De eerste is P. JOHAN SCHÜCKING uit Darfeld (1596 — 1660), die hem met zijne raadgevingen bijstond op het Westfaalsche vredescongres. De andere is P. NICOLAUS SCHATEN uit Heeck (1608 — 1676) die door Ferdinand van Furstenberg belast werd met de beschrijving der geschiedenis van Westfalen. Zijn omvangrijk werk de „*Historia Westphaliae*” werd echter niet voltooid; slechts eenige deelen in folio verschenen er van, terwijl veel van het door hem met zorg verzamelde en bewerkte ongedrukt bleef. Zijne historische studiën maakte hij ook dienstbaar aan de wederlegging van eene zonderlinge stelling door den Lutherschen superintendent en predikant van Bielefeldt, zekeren Nifanius verdedigd, alsof namelijk Karel de Groote nimmer Roomsche-Katholiek ware geweest, „*quod Carolus M. formaliter non fuerit Papista*.” — Vgl. de Backer, I^e. Serie, p. 700.

IV.

BLZ. 32. — Ter vereeuwiging van het eerste beleg der woel-

zieke Bisschops-stad in 1657, heeft een poëet naar den trant van FOCQUENBROCH gemeend eenige rijmen te moeten schrijven, die zeker den rijmelaar niet zouden overleefd hebben, had het bezongen onderwerp er niet eenige waarde aan gegeven.

PARTURIUNT MONTES. (1)

Wat wonders, wat wonders,
En niet veel bezonders!
De papen zijn gaande,
Haar trommelen slaande,
Men roepter, men krijter,
De Munstersche mijter
Wil stormen en vechten,
Met ruiters en knechten.

Met spitsen en stangen
Met bangen en slangen;
Nu brandt hij en bonster
Vast machtig op Monster,
Alsof hij haar woude,
De jongen en oude,
De nonnen en papen,
Zijn leeken en schapen,
Met ligchaam en zielen
Te gronde vernielen.
Zijn gloeiende ballen
Gaan over de wallen,
En branden en blaken
Al wat ze maar raken.

Al zoeken de Staten,
Den Bisschop te praten
Tot stilstand en vrede,
Daar lacht hij toch mede:
Hij wil ze bespringen
Benaauwen en dringen;

(1) „Bergen zijn in barensnood.” Ontleend aan de „Bloemenkrans van verschillende gedichten, door eenige liefhebbers der poëzy bijeen verzameld. Tot Amsterdam, bij Louwys SPILLEBOUT. Ao. 1659.”

Te voet en te paarde,
 Te vuur en te zwaarde.
 De boeren, die moeten
 Op straffen en boeten,
 Als Mooren en slaven
 Met delven en graven,
 Haar hoofdstad bespringen,
 En helpen bedwingen,
 In zweet en ellende;
 En wat is het ende?
 Te sterven, of vreezen
 Om slaven te wezen.
 En dat is begonnen
 Waar Monster gewonnen.
 Maar Bisschop, bedenk u!
 De winter, die wenkt u,
 En wilder haast volgen
 Met buijen verbolgen.
 Of zijnder dan hutten
 Om u te beschutten?
 Bevrozene leden,
 En winnen geen steden!
 Maar vrinden! wij hooren
 Den hoorn op den toren
 Zeer blazen en luijen;
 Wat mach dat beduijen?
 Gans pijpen en trommen!
 De geuzen die kommen!
 O wopen, o wopen!
 O Bisschop, ga loopen!

Zijn eisch laat hij zakken,
 Om zich te verpakken,
 En niet te verweren;
 Zoo loopt hij met eeren.
 Dat 's beter te wagen
 Als schande met klagen.

Loop Bijtschaap leer weven,
 Of beter uw leven;

Den degen laat varen
 En dient uw altaren,
 Gaat biechten, gaat wijen
 En leest uw getijen!
 Dee zoo Sinte Peter?
 Zoo is u dat beter.

Blz. 40. Niet onwelkom zal het den lezer zijn, herinnerd te worden aan het oordeel door BILDERDIJK over de inmenging der Staten in de Munstersche aangelegenheden geveld.

„De stad Munster,” dus schrijft de beroemde Nederlander, „had van ouds groote vrijheden en sterk naar onafhankelijkheid smakende, welke Bernard van Galen, aan 't Bisdom geraakt zijnde, niet wilde erkennen. Met zijne wapenen bedreigd, riep de stad de hulp en arbitrage der Staten-Generaal in, maar dum deliberat Senatus, perit Saguntum (1), en de Bisschop had van die van Holland geleerd, dat het voorgeven, het is een domestique zaak, alle willekeur wettigde, en verwierp derhalve het aanbod tot bemiddeling en maakte de stad in zijn macht te krijgen. De afgevaardigden der Staten, die echter op doordrijven van Holland, dat gaarne elders regeerde, en zelf vrijheid schreeuwde, volstrekt bemiddelen wilden, en troepen deden marcheeren om die bemiddeling te ondersteunen, kwamen te laat. De stad bleef zich, na de overgave aan den Bisschop, weerstrevig toonen, vooral nu zij de genomen maatregelen der Republiek vernam, en trachtte naar een bijzonder verbond met haar, hetzij nevens de Hanzee-steden, hetzij anders, tegen den Bisschop, ja wilde zich zelfs geheel aan de Staten-Generaal overgeven, die haar nu ook (in 1660) met geld (ten beloope van 10,000 Rijksdaalders) ondersteunden tot groote verbittering van den Bisschop. Holland echter trad terug, en liet de stad aan haar lot over, en zij moest zich (in 1661) aan de genade des Bisschops onderwerpen.

„De Bisschop, die intusschen met Frankrijk in verbond getreden was, ('t geen eigenlijk Holland zoo geheel had doen omslaan), had nu een onverzoenlijken wrevel tegen onzen Staat opgevat (en waarlijk, niet gantsch zonder reden was hij verstoord), en hij zocht geschil.”

(1) „Onder het lang raadplegen gaat de zaak verloren.” Tydeman.

Het ontging den scherpzinnigen BILDERDIJK niet, dat de Staten den Bisschop geen dienst bewezen met zijn oproerige onderdanen, wier rechten door Bilderdijk hooger werden geschat dan zij werkelijk waard waren, in hun verzet te stijven. Hij gaat echter te ver als hij den Bisschop op dien grond een onverzoenlijken wrevel toeschrijft, en als hij, alles wat er verder geschiedde voorbijziende, de latere conflicten tusschen Nederland en Munster voor het bloote gevolg aanziet van het geschilzoeken des Bisschops.

BLZ. 47. De groote VONDEL stelde ons schadeloos voor de onbeduidende rijmen, die we zoo even lazen, door het heerlijk gedicht, waarmede hij in 1655 de inwijding bezong van FABIVS CHIGI, den boezemvriend van den Munsterschen Kerkvorst, die onder den naam van ALEXANDER VII den pauselijken Stoel besteeg.

OP HET INWIJDEN
VAN ZIJNE HEILIGHEIT
ALEXANDER DEN VII.

Tu maximus ille es. (1)

GELIJK de Wijsheit zich een huis
Op zeven pylers sticht,
Dat voor geen buldrend zeegedruisch,
Noch regenbuien zwicht;
Zoo zienwe 't hof van Vatikaen
Gegrontvest sterck en vast,
Dat op geen brullenden orkaen
Noch donderslagen past.
De Deughden zijn wel lotgemeen, (2)
Bij druppels uitgespreit;
Maer zelden vint menze al in een.
Dit wort Nature ontzeit.
Dat bleeck, toen d' opperste Gena,

(1) D. i.: „Gij zijt de allergrootste.” Zie Aeneis VI, 845.

(2) Voor: „naar het lot valt.”

De kracht van 's hemels Geest,
 Zich stortte zonder wederga,
 Op 't heiligh Pingsterfeest;
 Daer Godts Aposteldom, bij een
 Vergadert, onder 't dack,
 Verlichtte Grieecken, en Hebreen,
 En al het volck ontstack.
 Dat bleek noch onlangs, toen de Keur
 Te Rome, een wyl verwacht,
 Gelijck een leistar, entlijck deur
 De nevels heenebrack,
 En 't lot des hemels CHISIUS
 Verhief op 't hoogste altaer,
 Met een' gemeenen vredekus,
 En wensch: dat menigh jaer
 De Kruisstaf door zijn sleutelmaght
 Regeere in vrede, en pais.
 Dat FABIUS zijn grijs geslacht (1)
 Vergiere in 't Kerckpalais,
 Als braefste hoofttack van den stam,
 Die, door zijn wijs beleid,
 Kartagoos toght den scheut benam,
 En, Rome in veiligheid
 Herstellende, met recht den naem
 Van Allergrootste kreegh;
 Een cer, bekend door d' oude Faem.
 Maer ALEXANDER steegh
 Noch hooger met de Myterkroon,
 Ge-eert door zulck een' helt,
 Hanthaver van zijn voorzaets troon,
 Ten trots van 's Turcks geweld,
 Dat eeuwigh op Godts Kerckdeur brult.
 Al dwongh de Macedoon (2)
 De weerelt; dees zal met gedult,
 En zijn' godtvruchten toon
 Van wijsheit en rechtmatigheit
 Veroveren, al wat

(1) Zinspeling op Fabius Maximus, op wien Virgilius' versregel slaat.

(2) Alexander de Grootte.

De woestheit van Godts wetten scheid.
 Zoo groeit Sint Peters Stadt,
 Terwijl elck stil te weide gaet,
 Waer 't eickloof schaduw geeft (1)
 Het volck, dat, op dien toeverlaet,
 Gerust in vrede leeft;
 Zoo wijt d' Aertsherder, op de wacht,
 De bergen gade slaet,
 D'orakelrol zet in haer kracht,
 Die dezen gulden Staet
 Ons spelde, jaeren lang vooruit;
 Een teecken dat dit lot
 Zich voeght naer 't eeuwich raetbesluit.
 Dus stont de Kerck, van Godt (2)
 Gewijt op bergen, voor 't gezicht
 Van David, die haer zagh
 Ontworpen in 't voorziende licht,
 Op haeren schoonsten dagh.
 Daer gaet de zanger aan den rey,
 Verruekt in haren lof.
 Wat Keurfeest hem noit stof ontzey;
 Hier vindt hy rijcker stof.

V.

BLZ. 51. — Geruimen tijd voordat de verhouding tusschen Nederland en den Munsterschen Vorst-Bisschop de uiterste spanning bereikte, hadden er eenige kleine onaangenaamheden tusschen beiden plaats, waartoe onder anderen de zoogenaamde valiezen-quaestie in 1662 aanleiding gaf.

De Hollanders zonden hunne voor Engeland bestemde brieven niet meer over Antwerpen maar rechtstreeks over Sluis. De Vorst van Taxis, die het postrecht bezat in een groot gedeelte van Duitschland en vooral in de Oostenrijksche gewesten, en mede in de Spaansche Nederlanden, diende daarover zijne klachten in bij den Keizer. Deze gelastte nu Christoffel Bernard door zijn gezant,

(1) „Het volk” voor: Aan 't volk.

(2) Toespeling op Psalm: 77, 3.

den graaf von Bronkhorst-Gronsfeldt, dat hij de Hollandsche boden die over Munstersch gebied naar Hamburg reisden, zoodra zij binnen zijne grenzen zouden gekomen zijn, van hunne valiezen moest ontdoen, om die den boden van Taxis ter hand te stellen. Hetzelfde werd voor Bentheim aan graaf Ernst Wilhelm geboden. De Amsterdamsche en Hamburgsche kooplieden beklaagden zich over dezen maatregel bitter bij de Vorsten en de Stenden van den Nedersaksischen Kreits, waartoe Hamburg behoorde. Die heeren besloten op eene plechtige vergadering te Lunenburg in hunne wijsheid; dat zoo iets aandruischte tegen de rechten der Vorsten, die in hun gebied heer en meester waren over het verzenden van brieven en koopwaren. Maar die rechten waren niet aangerand geworden; want als Rijks-vorst mocht Christoffel Bernard even goed als een hunner het verzenden van brieven en goederen door zijn gebied aan eigene boden of aan die van Taxis toevertrouwen. De Generale Staten richtten zich nu, vooral op aansporing van Amsterdam, met hunne vertoogen tot Christoffel Bernard zelve, doch ontvingen ten antwoord, gelijk te voorzien was: dat hij volgaarne met hen als goede nabuur wilde samenleven, maar dat hij in het gegeven geval geene termen vond om den wil des Keizers te weerstreven. De Keizer liet de zaak gelijk zij was, en de Hollanders zonden voortaan hunne brieven en goederen door Friesland en Oldenburg naar Bremen en Hamburg. Eerst bij den vrede van Kleef werd hun wederom het vrije vervoer door het Munstersch Stift vergund. Vgl. VAN ALPEN, I. 574.

BLZ. 61. — De geheele quaestie over Borculo kwam eigenlijk hierop neer of het een zwaardleen was, dan wel een spille-leen, en of het dus kon overgaan ook op agnaten of alleen op cognaten. Men beriep er zich op dat in Gelderland bij ontstentenis van mannelijk oir de leenen op dochters overgingen of ook voerde men het beginsel aan: *Pedum episcopale excludit neminem*," d. i. „de bisschopsstaf sluit niemand uit." Vgl. SANDEUS de Feudis Geldriae. Doch alles hing af van de oorspronkelijke beleening, waarbij de voorwaarden van verval en overgang bepaald werden. In hooge mate bevreemdend is BILDERDIJK's redeneering ten deze. „De Bisschop, zegt hij, vorderde tevens den Staat de heerlijkheid Borkelo af, die sinds 1616 in ons bezit was. (Onrechtvaardig, zei hij, maar de praescriptie.)" Kon het een rustig en onbestreden bezit heeten, waartegen men van den aan-

vang af, in 1615 reeds, daarna in 1634, en in 1642 met den meesten nadruk had geprotesteerd?

VI.

BLZ. 82. — BASNAGE vat in betrekkelijk weinige woorden de beginselen samen, door het vindingrijke vernuft der jegens den Munsterschen Vorst-Bisschop het meest vijandig gezinden uitgedacht, die hem, volgens dezen, in zijn binnenlandsche en buitenlandsche politiek zouden geleid hebben. Een citaat uit Basnage kan ons den dienst van vele andere bewijzen.

„Van Galen, zegt hij, qui eut de si grands démelées avec la République, était un de ces esprits inquiets, remuants, qui croiait qu'il était inutile d'être grand, si on ne travaillait à le devenir davantage. Sa profession d'Ecclésiastique ne l'empêchait pas d'être soldat, et son inclination pour la guerre éclata dès le moment qu'il eut le moyen de la faire. Les petits Saints ne laissent pas de faire quelquefois de grands miracles, disait-il à ceux qui lui reprochaient que ses forces n'étaient pas proportionnées à la grandeur des desseins qu'il formait.”

Hij zeide volgens Basnage van zijne onderdanen: „qu'ils lui devaient leur vie aussi-bien que leur fortune et qu'au fonds on ne devait pas se laisser attendrir par la misère des peuples, ni par la mort de quelques soldats, parcequ'un bon homme de guerre ne devait pas avoir beaucoup plus de compassion que le diable.”

VII.

BLZ. 93. — Lodewijk XIV was zeker geen veilige bondgenoot voor Nederland, gelijk Lord Temple te recht opmerkte. Later gaf hij aan de Staten 6000 man hulptroepen tegen den Munsterschen Bisschop, die duur moesten betaald worden en weinig uitvoerden. „Mais il se fit bien payer,” schrijft Voltaire. „Colbert mit sur leur compte non seulement la solde de ces troupes, mais jusqu'aux frais d'une ambassade envoyée en Angleterre pour conclure la paix avec Charles II. Jamais secours fut donné de si mauvaise grace, ni reçu avec moins de reconnaissance.” VOLTAIRE le siècle de Louis XIV. Ch. VI. p. 164.

VIII.

BLZ. 116. — Het jaar 1666 gold bij sommigen als een wonderjaar. Uit een paar voorbeelden blyke wat de opgewekte toestand der toen, naar het schijnt, zeer prikkelbare fantasie in dit cijfer al niet wist te ontdekken.

„Het volkomen vervolg op JOH. LODEW. GOTTFRIED's Historische Kronyck" van SIMON DE VRIES (Leiden 1702) verhaalt bij het jaar 1666 de volgende profetie: „dat wanneer de letteren IVXLCDM in 't jaertal soudent saemenkomen in een vervolghende ordre, van de hooghste tot de laeghste, des werelds eynd dan sou invallen." Dat jaar kon geen ander zijn dan 1660; want „nu stonden ze in dit jaer in haer juyst-afgaende ordre aldus: M 1000, D 500, C 100, L 50, X 10, V 5, I 1; 't welck noyt meer geschied is of geschieden kan." Aldus de vrome Katholicken-hater en overgeloovige kronykschrijver. Wie van wonderbare dingen houdt kan bij hem zijn lust ten volle boeten. Een oogslag op den Index zal hem aanstonds in staat stellen om de schatten van wonderheden in die kronyk verborgen te kunnen overzien. In een lange rubriek vindt hij er „Wonderteeeken en aen den Hemel, wonderteeeken en op d' Aerde, wonderteeeken en aen de Wateren" bijeen. In de hoogste mate belangwekkend is het voorspook van den Engelschen oorlog te Goeree den 25 Juli 1664 gezien. Men zag daar toen vele schepen verschijnen en twee vechtende leeuwen; een derde zeer groote leeuw doemde er op, mengde zich in den strijd en verslond de beide andere. Ook een koning met eene kroon op het hoofd betrad het ziltig tooneel en zoo verre het oog kon reiken vertoonde het water der zee zich niet anders dan als ware het bloed. „Swaermoedige bedeneken veroorsaekte dit in veele gemoederen!" — Het feit, dat zulk een omvangrijke in vele foliodeelen nitgegeven kronijk kon worden gedrukt en genoegzame lezers en koopers vinden om de onkosten te dekken, bewijst beter dan eenige redeneering, hoe door en door bijgeloovig de massa der Protestanten in Nederland toen was.

Dr. EBERHARD WIENS heeft ons eene andere proeve van fantasiegeknutsel op het jaartal 1666 bewaard in zijne Sammlung fragmentarischer Nachrichten über CH. B. VON GALEN; en wel een

PROGNOSTICON

ÜBER DEN MÜNSTERISCH-ENGLISCH-HOLLÄNDISCHEN KRIEG AUS
DER ZAHL DES JAHR 1666.

Vae anno, cui tria 6.

Das ist: Weh dem Jahr, darin sich drei Ziffern Sechs befinden.
Obruetur REX: dispergetur GREX et evertetur LEX.

Denn es wird ein König verzehrt, ein Volk verheert, und ein
Gesetz umgekehrt.

Dic mihi, fatalis Regem quem denotat Annus?

Sage mir, was für einen König meint das unglückliche Jahr?

Resp. LVDOVICVM.

Den der den Namen Ludwig führt; weil darin sowie in 1666
sämmliche Zahlbuchstaben [M. D. C. L. X. (VV). V. I.]
zusammen kommen.

Quis dispergetur Grex? Quis disperget eum hostis?

Welches Volk wird verheert werden, und welcher Feind
wird es verheeren?

Resp. ReX AngLIae HoLLanDVM.

Antw. Der König Englands den Holländer.

Sed dic: quae fuerit Lex et quomodo evertetur?

Aber sage mir, was wird das für ein Gesetz seyn, und wie
wird es umgekehrt werden?

Resp. LeX nefarIa HoLLanDorVM.

Das schnöde Gesetz der Holländer.

Ast quomodo aut a quo?

Aber wie und von wem?

Resp. IndVstria LaboreqVe EpisCopI Monaster-
IensIs.

Durch Fleiss und mit Hülfe des Bisschofs von Münster.

IX.

BLZ. 120. — DU CANGE teekent in zijn Glossarium me-
diae et infimae Latinitatis bij het woord Concubina
aan, dat volgens Bractonus ook zoo genoemd werd: „uxor matri-
monio copulata, quod legitimum est quantum ad haeredem et

haereditatis successionem, et tamen illegitimum, quoad dotis exactionem."

BLZ. 123. — De abdij Corvey is thans in het bezit van den hertog von Ratibor; als intendant, of gelijk het daar heet, als opper-geheim-kamerraad fungeert er de hier te lande bekende dichter Hoffman von Fallersleben.

BLZ. 126. — Buiten den graaf van Bentheim keerden nog andere aanzienlijken onder de regeering van Christoffel Bernard in den schoot der Katholieke Kerk terug.

Door den invloed en onder de leiding van P. Godfried Körler, den biechtvader des Bisschops en van P. Matthias Kalkoven, beiden van de Sociëteit, verliet JOHAN VON DER RECK, Dynast van Drensteinfort en Wölpendorf, het Calvinisme, dat door die familie sedert 1533 beleden werd.

Beide paters bezochten eens Drensteinfort en onderhielden er zich met den vrijheer over onderwerpen van godsdienstigen aard. Uit dankbaarheid voor het genoten onthaal lieten zij hunnen gastheer twee boeken ten geschenke achter, namelijk: Den spiegel der Katholieke waarheid, eene lettervrucht van CHRISTIAAN WILHELM, markgraaf te Brandenburg, en de toen juist verschenen Zonnestad of Heliopolis van Pater JODOCUS KETT.

De baron schiep bijzonder behagen in het eerste werk, omdat het de bewijsgronden bevatte, die Christiaan Wilhelm hadden bewogen om het Catholicisme te omhelzen.

Von der Reck kwam weldra door vlijtige studie en volhardend gebed tot de overtuiging dat de Katholieke leer de ware was. Om echter zeker te gaan, noodigde hij in een door den druk verspreid geschrift de Theologen der verschillende confessiën uit, dat zij duidelijk en klaar hun oordeel mochten kenbaar maken over de geschilpunten, die Katholieken en Protestanten scheidden en zijne gronden wederleggen.

Het eenig antwoord dat er verscheen, was van SAMUEL MARESUS uit Groningen, die echter goedvond zijn geschrift met smaadredenen voor argumenten te vullen en aldus het Calvinisme eerder verdacht maakte dan verdedigde.

Johan von der Reck trad derhalve, na behoorlijk zonder overijling het voor en tegen te hebben getoetst, den 29 Nov. 1651 in den schoot der Katholieke Kerk terug. Hij gaf daarna een

geschrift uit over de overeenstemming van het oude en het tegenwoordige Pausdom, en een ander nog, waarin hij de ware en degelijke gronden bloot legt, die hem tot den terugkeer hadden bewogen; het eerste voert tot titel: „Consensus veteris et moderni Papatus;” het tweede: „Motiva vera ac solida quibus perill. et generosus D. J. Liber-Baro a RECK, convictus permotusque est, ut eiurato Calvino ad Ecclesiae Rom.-Catholicae gremium se transtulerit d. 30 Nov. a. 1651.” — Vgl. „Darlegung der Gründe, warum J. von der Recke zu Steinfurt wiederum zur Kathol. Kirche übergegangen, von P. WITTFELD, S. J. 1652.

Het voorbeeld van den baron von der Reck werd weldra gevolgd door de hem aanverwante familie van Galen van Ermelinhof.

BLZ. 135. — Wist Aitzema niets verder over het Bentheimsche Haspelspel te melden, SYLVIVS geeft er des te meer, ofschoon niet alles van, in het tweede deel van zijn „Vervolgh van Saken van Staaten Oorlogh.” Hij vult niet minder dan 101 bladzijden in folio met eene collectie van stukken door hem saamgebracht onder den titel van „Saken van Staat, rakende de verschillen van de heeren Graven von Bentheim, neffens desselfs bijlagen, behoorende tot het jaar 1685.”

Volgens Sylvius zou de gravin van Bentheim van de Staten van Holland f 4000 jaarlijks hebben genoten.

X.

BLZ. 142. — MAXIMILIAAN HENDRIK was dezelfde als de keurvorst aartsbisschop van Keulen, die in 1662 Amsterdam met een bezoek vereerde. De stad bood hem een prachtig feestmaal aan en VONDEL kruidde den disch met zijn heldervloeïend welkomslied. De Duitsche keurvorst beloonde hem met de niet zeer milde, doch althans niet onteerende gift van een gouden rijder, terwijl de heeren der stedelijke Regeering, die den prins der Nederlandsche dichters beter konden waardeeren, hem veertig percent lager schatten dan Jan Vos; want aan Vondel gaven zij „voor het maken van zijn gedicht ter eere van den keurvorst

van Keulen" f 30, en aan Vos voor zijne poësie aan de Heeren
Burgemeesters f 50.

Vergunnen we ons het genot van het waarlijk schoone gedicht:

TER BLYDE MAELTYT

VOOR DEN DOORLUCHTIGHSTEN VORST EN HEERE

MAXIMILIAEN HENRICK,

Keurvorst te Keulen, Hertogh te Baiere, Prince te Luick &c.

Deus nobis haec otia fecit. (1)

Nu de pais door christenlant draeft,
En alle ongelijck beslecht,
Komt de Vorst, die Cezar hanthaeft
Bij het out en wettigh recht,
't Vrye Nederlant bestraelen
Met zijn gunstigh aengezicht.
Zulck een eer beschijnt ons paelen
En vereischt zoo trots een dicht
Als ooit Flaccus kon bereicken,
Op Augustus blijden dagh;
Tot een danckbaer offerteicken,
Toegewijt aen 't wijs gezagh
Van den Keurvorst, rijk van zegen,
Die, uit zijnen hoogen troon,
Zeewaert aen komt neêrgestegen
En met keur- en myterkroon
D'oude schiltkroon ons geschoncken
Van den Keizer zijn' genan, (2)
Overstraelen en ontvoncken,
Schooner dan men wenschen kan.
Op 't verzaemen van twee bureu,
Aemstelstadt en Agrippijn, (3)
Rijst de nieuwe bou der muren,
En die halve maeneschijn (4)

(1) „God heeft ons deze rust bereid.”

(2) D. i. zijn naamgenoot, keizer Maximiliaan.

(3) Keulen.

(4) Amsterdam als een halve maan gebouwd, spiegelt zich in het IJ.

Komt in 't Y, dat zeilrijk water,
 Zich te spieglen met meer glans,
 En men hoort een bly geschater,
 Over torenspits en trans,
 Zich verheffen, nu de Heeren,
 Op het Hollantsch Kapitoel,
 Met een Keurhooft triomfeeren,
 Op schalmey, en feestviool,
 En muzyckspel van musketten
 Der verheughde burgery.
 Zulck een blijchap kent geen wetten.
 Laet den berckemeier vry
 Omme gaen: de Rynsche vaten
 Rollen Kolen recht voorby
 Naer de staetstar van de Staeten, (1)
 In den kelder van het Y.
 Wenscht vry, en de hemel geve
 Dat nu MAXIMILIAEN
 Langer dan zijn voorzaet leve,
 En de vrientschap vol magh staen,
 Die zoo lang, voor zestien eeuwen,
 Van Vespasianus tijt, (2)
 Met de Bataviersche leeuwen
 Aenving, in den burgerstrijt,
 Tusschen Burgerhart ontsteecken,
 En 't Romainsche krijgsgewelt;
 Eer de tweedraght vergeleken,
 Rome Batoos erven telt
 Onder 's Tybers bontgenooten
 En gebroeders trou van aert,
 Daer de bontkroon wert gesloten
 Onder standert, schilt en zwaert.
 Kranst kristal met groene kranssen:
 Vlecht uw haer met wijngertloof:
 Leopoldus temt Byzanssen, (3)

(1) Amsterdam, de star van staat.

(2) Verbond der bewoners van den Bovenrijn met de Batavieren in den oorlog, door Civilis (Burgerhart) tegen de Romeinen gevoerd.

(3) Keizer Leopold had hulptroepen gezonden aan den vorst van Zevenbergen om hem te beschermen tegen de Turken.

Noit verzaet van bloet en roof,
 En de kruisbanier te tergen.
 Vrede bloeit van kust tot kust,
 En luickt op uit Zevenbergen.
 Tityrus bedanekt August,
 In de schaduw van zijn beucken,
 En het voorhoofd, lang verneêrt,
 Weet van rimpelen noch kreucken,
 Nu het vee de klaver scheert;
 Nu de melckbron in de weide
 Uit de koienader springt,
 Daer hij, onder Godts geleide,
 Van zijn Amaryllis zingt,
 En van verr' de witte doecken
 Uit ziet spannen op de reê,
 Om meer weerelden te zoeken
 Door de rijke en ope zee,
 Met de vrachten en de packen,
 Die omlaegh van Rijn en Maes,
 's Bisschops stroomen, nederzacken
 Naar 't gewest vol room en kaes.
 Drinckt op 't rijzen van ons veste.
 Geeft uw hart den Vorst ten beste.

XI.

BLZ. 186. — Algemeen is de klacht bij nagenoeg alle schrijvers over den ellendigen toestand, waarin kleingeestig partijbelang, lafhartigheid en traagheid ons gebracht hadden. Om de schuld van zich af te wenden, weet men, gelijk veelal bij oorlogsrampen geschiedt, zijne onheilen aan verraad; en dus konden natuurlijk de schuldigen geen anderen dan Katholieken zijn. BILDERDIJK, die als hij zich niet door oogenblikkelijke hartstochtelijkheid liet meeslepen, een te eerlijk gemoed bezat, dan dat hij zoo iets ongestraft zou laten voorbijgaan, herhaalt meermalen in zijne geschiedenis dat het zoeken naar verraders onder de Katholieken overbodig was; want als men die meende te moeten zoeken, dan kon men ze best elders vinden, met vrij wat minder inspanning.

Het dwaze vermoeden door BILDERDIJK gewraakt, waaraan een

brief van den graaf d' Estrades aan Lodewijk XIV (17 Juni 1672), die de bewering bevatte dat „de 6000 Katholieken van Utrecht hem gunstig waren” voedsel had gegeven, en de eigenlijke oorzaken onzer onheilen worden uitmuntend in het ware licht gesteld door Baron SIRTEMA DE GROVESTINS in zijn Guillaume III et Louis XIV — Histoire des luttres et rivalités politiques entre les Puissances maritimes et la France dans la dernière moitié du XVII^e Siècle. Nouvelle édition Paris: 1855.

Hij schrijft daar tom. II p. 340: „Une connaissance approfondie de la situation intérieure du pays et de son régime gouvernemental ne peut être contestée à d' Estrades; toutefois l'équité exige de rectifier l'erreur dans laquelle il tombe, peut-être involontairement, en depeignant à son souverain les catholiques des Provinces-Unies comme des sujets traîtres et rebelles au gouvernement. Rien, absolument rien, ne justifie cette accusation à l'égard d'une portion considérable des habitants de la République, qui firent peut-être, et c'est même plus que probable, dans le for intérieur, des vœux pour l'émancipation de leur religion, mais qui ne se conduisirent jamais en traîtres disposés à vendre leur pays à l'étranger. — Ce qui ouvrit à l'ennemi à cette époque funeste, le chemin du coeur du pays, ce qui laissa la République sans moyen de défense, ce qui attira sur elle un déluge de maux et de désastres qui menacèrent d'engloutir le vaisseau de l'Etat, corps et biens, ce furent les dissensions intestines, qui avaient désolé l'Etat, et qui le désolaient encore, en présence d'un ennemi maître déjà des deux tiers du pays. Ces désastres furent augmentés par l'égoïsme rétréci de la province de Hollande, qui, quand elle vit l'imminence du danger, qui la menaçait ne songea qu'à elle-même, sans s'inquiéter du sort réservé aux autres Etats de la Confédération. Enfin, cette situation déplorable fut aggravée par la fâcheuse condition de l'armée, où la trahison et la lacheté étaient à l'ordre du jour, ou le manque de discipline et l'ignorance du métier de la guerre se faisaient sentir à toute heure, tandis que la coupable incurie de ceux qui étaient chargés de pourvoir à la subsistance et à l'approvisionnement de cette armée, laissait les chefs fidèles dans l'impossibilité d'agir et de se défendre.”

Terwijl men elders, waar de meerderheid der bevolking protestant, was zich zonder slag of stoot overgaf, bood de burgerij

van het katholieke Nijmegen, gelijk de heer Grovestins een weinig verder verhaalt, een heldhaftigen en de lafhartigheid des Staat-schen garnizoens beschamenden tegenweer. „Nimègue entre autres trouva dans ses bourgeois des défenseurs, lorsque la garnison était prête à déposer les armes.” (T. a. p. blz. 341.)

XII.

BLZ. 196. — Wij geven hier een overzicht der plaatsen van ons Vaderland, die voor de wapenen van Christoffel Bernard en van den Keulschen keurvorst moesten zwichten, volgens „de lijst van de veroverde steden en sterkten in het jaar 1672,” gelijk die voorkomt in Het Ontroerde Nederland, door H. T. E. V. G. D. Q., Amsterdam 1674 en 1676. De veroveringen der Fransche legers daarlatende, bepalen wij ons alleen bij de vermelding van die gedeelten des lands, welke door de Munstersche en Keulsche troepen bezet werden.

IN GELDERLAND.

ELBURG op de Veluwe, aan de Zuiderzee, overgegeven aan den overste Hauteyn voor den Bisschop van Munster, den 20 Juni.

HARDERWIJK gelegen als voren, den 22 Juni, aan en voor denzelfden.

HATTEM, ingenomen door den overste Nagel, voor den Bisschop van Munster, den 22 Juni.

GRAAFSCHAP ZUTFEN.

GROL, eene sterke stad, ingenomen door den Bisschop van Munster, den 9 Juni.

ZEVENAAR, volgens Mr. L. Ph. C. van den Bergh in 1049 reeds genoemd als Subenhara, in de 11^e of 12^e eeuw als Sovenharen op eene thijnslijst voorkomende, in 1200 als Sewenharen en wellicht reeds in 838 onder den naam van Villa Tumarhara (Sivvarhara?). Deze plaats wier naam zeven heiligdommen (of zeven huizen) schijnt te beteekenen, is gelegen in het ambt Lymers, oudtijds (reeds in 838), de pagus (het landschap, of gouwe) Leomerike geheeten.

's HEEBENBERGH; LICHTENVOORDT; BORCULO, dat reeds voorkomt in een charter van 1190 als Burkelo en beteekent Bosch

aan de Berkel (v. d. Bergh); BREEVOORT, reeds voor 1238 vermeld, gebouwd door de heeren van Loen en beteekent breede overvaart (v. d. Bergh); LOCHEM; ANHOLT; IJSSSELBURG. — Van deze plaatsen liepen de garnizoenen, die daar mochten zijn, weg; en kwamen alle in des Bisschops handen.

IN OVERIJSSSEL.

OLDENZAAL in de Twente, eertijds sterk; daarna geslecht en door den Bisschop van Munster bezet.

OOTMARSUM; ALMELO; ENSCHEDE; GOOR; HARDENBERGH; DELDEN. Deze opene stedekens in de Twente had de Bisschop al te voren ingenomen en met Sauvegardes bezet.

DEVENTER, overgegeven aan Keur-Keulen en den Bisschop van Munster, den 21 Juni 1672, na eene belegering van weinige dagen.

ZWOL, overgegeven aan Keulen en Munster den 23 Juni.

DE KOOTERSCHANS met nog drie andere en 't Retranchement tot aan den IJssel, idem.

KAMPEN en de schans daartegenover, overgegeven aan Keulen en Munster, op denzelfden datum.

HATTEM, den 24 Juni aan dezelfden.

DE OMMERSCHANS, den 24 Juni, door dezelfden bezet.

STEENWIJK en ZWARTESLUIS. Deze waren sterk genoeg, maar gaven zich bij de generale capitulatie van Overijssel over aan dezelfden.

BLOKZIJL en KUINDER-SCHANS waren ook sterk genoeg, doch gaven zich over met de anderen.

ROOVEEN en STAPHORST gaven zich over.

GEELMUIJEN en VOLLENHOVE, opene vlekken aan de Zuiderzee, gingen over met de rest.

MEPPEL, een redelijk groot open stedeken in de Drente bij Zwartsluis, ingenomen als voren.

IN DE PROVINCIE VAN DE HEERLIJKHEID GRONINGEN.

KOEVORDEN, een uitstekend sterke forteresse, midden in de moerassen gelegen, overgegeven aan den Bisschop van Munster, den 12 Juli 1672; den volgende winter, den 30 December weêr door die van Groningen hernomen.

BELINGWOLDER of OUDE SCHANS verlaten en door den Bisschop bezet.

DE NIEUWE of LANG-AKKERSCHANS, mede verlaten.

WINSCHOTEN, WINSCHOTER ZIJL, WINSCHOTER SCHANS, 't HUIS
TE WEDDE, BOONER SCHANS, eerst door het Nederlandsche krijgs-
volk verlaten, door de Munsterschen bezet, en daarna door die
van Groningen weêr ingenomen.

IN EMDER, OF OOST-FRIESLAND OF REIDERLAND.

De DIJLERSCHANS, eerst van het Staten-volk verlaten en
door den Bisschop ingenomen, werd door hem bij de aankomst
der Koerlandsche hulptroepen weêr verlaten en door die van Bour-
tange bezet; werd daarna wederom door deze verlaten en van den
Bisschop ingenomen, die deze schans liet slechten.

Hoe hoogen graad de verbittering tegen den Munsterschen
Kerkvorst reeds bereikt had, toen deze oorlog nog slechts aan
het opkomen was en Lodewijk XIV een voorwendsel zoekt tot
den aanval in het verbod, door de Staten in 1671 uitgevaardigd
tegen den invoer van Franschen brandewijn en geweven stoffen,
blijkt uit het gedicht door W. v. FOCQUENBROCH onder den vol-
gende titel verspreid: „De doodelijke nasmaak van de
Fransche Brandewijn en de levendige voorsmaak
van 't Orangiewater.” Het maaksel dat bestemd was om
gezongen te worden en veel heeft van een straatlied, begint aldus:

Za bom bom, roert den trom,
Steekt trompetten vrij alom:
Ieder moet op dit termijn
Noch eens op nieuws gewaarschouwd zijn,
Voor den Franschen Brandewijn,
Elk die hoede zich voor schâ,
En ongenâ.

Een der groofste coupletten richt hij tegen CHRISTOFEL BERNARD.
In ware „Jordaanstijl,” zou zeker iemand zeggen, heet het daar:

't Munsters zwijn vol fenijn,
Is dees Franschen Brandewijn,
Zoo gewend, dat hij ze staêg
Moet drinken, driemaal alle daag

Voor zijn goddelooze maag,
 Die gewislijk aârs van kou
 Verstijven zou.

JAN DE WIT komt er niet veel beter af. Want hem geldt:

Hoe wat 's dit dat de Wit
 Tans, vol slaap, zoo doddrig zit?
 Immers klonk het krijgsgeschal
 Van Frankrijks wapens overal.
 Wel wat schort hem, is hij mal?
 Denkt hij om geen tegenstant
 Van dezen kant?

Zulke poësie viel in den smaak van het publiek, waarvoor Focquenbroch dichtte. Geen wonder dus, dat zijne Muze in hevigheid en gemeenheid toenam, met het stijgen des krijgsgeluks van den Bisschop. Wij waagden het niet een enkele zijner onleesbare versen onder de oogen onzer lezers te brengen, indien Bilderdijk den misselijken en vaak uiterst onkieschen en walgelijken rijmelaar de eer eener tweevoudige vermelding in zijne Geschiedenis niet had waardig geoordeeld. Met Bilderdijk achten wij de hier besproken producten van Focquenbroch niet zonder eenig historisch belang, al ware het slechts dat zij onze voorstelling van de verschillende tinten en schakeeringen, zelfs van de allernaangenaamste der toenmalige Nederlandsche maatschappij kunnen aanvullen en vollediger doen zijn.

Men sta ons toe, dat we van twee maaksels, die door hem een weinig later geschreven schijnen dan het vorige, nog even den aanhef mededeelen. Het eerste heet: „Antwerps gedicht; de Munstersche Trommelslag” en daarin treedt een Antwerpenaar op die zich de vrijheid veroorlooft om de Nederlanders met den eernaam van „Hollandsche Viskoppen” te bestempelen. Het begint aldus:

De Hollandsche Viskop
 Wil tegen den Bisschop
 Schuimbekken en razen
 En tieren en blazen
 En knorren en morren

En kauten en praten,
 Dat hij met soldaten
 Te voet en te peerde
 Te vier en te zweerde
 De Geuzen wil dwingen
 Om reekning te brengen,
 Omdat ze voor dezen
 In 't land zijn geweest. Enz.

In het tweede antwoordt een Hollander den Brabanter niet minder heusch met een „vuistslag,” en noemt hem een zwijn van den Munsterschen Bisschop. De Hollandsche Muze zingt door het orgaan van haren voedsterling:

Een Antwerpse mispop,
 Een zwijn van den Bisschop
 (Om ravens te azen),
 Durft hier komen razen
 En gnurken en knorren
 En schelden en morren,
 Alsof meester Barent
 Die rowenden arent
 Zijn grijpende poten
 In steden en sloten
 Zoo lichtlijk zou krijgen
 Als hij ons kan dreigen. Enz.

Wie lust mocht gevoelen tot het lezen van meer dergelijke poësie, dien verwijzen we liever naar „Aesopus in Europa,” dan naar Focquenbroch. Want moge hij daar geen parelen vinden hij zal er ten minste verschoond blijven van den onuitstaanbaren wansmaak, de walgelijke platheid van uitdrukking, en de gemeenheid van onkiesche en kwetsende figuren, waarin Focquenbroch gemeend heeft te moeten uitmunten.

Den lichtzinnigen en platten rijmelaar, die voor een publiek schreef, dat vrij wat lager moest gestaan hebben op den ladder der beschaving dan de kruiers onzer dagen, kan men lichter grove onwaarheden en beleedigende veronderstellingen vergeven dan den meer bezadigden prosaschrijver, die optreedt om het Neder-

landsche volk van alle rangen en klassen door middel van een statig alphabetisch leerboek in folio te onderwijzen in de geschiedenis des Vaderlands.

Wil men in een enkel voorbeeld zien, hoe de schijnbaar bezadigden in den lande zich door het gekrenkte nationale gevoel, door diepen wrok over de ontvangen en door eigen schuld geleden vernedering, tot de onrechtvaardigste beoordeeling van den Munsterschen Bisschop, die het eenmaal machtige en geduchte Nederland dorst bestrijden, soms lieten medeslepen, men leze dezen volzin, dien we ontleenen aan het Tooneel der vereenigde Nederlanden door FRANÇOIS HALMA:

„De redenen, zoo schrijft de van bitterheid overvloeiende man, waarom Christoffel Bernard zoo wrevelig tegen dezen Staat was, waren zijne onrustige inborst, die hem nauwelijks toeliet in rust en vrede te leven, zijn opgevatte haat tegen dien, wegens eenige gewaande beleedigingen, als ook ter oorzaak van den Godsdienst, daar hij zoo vergalt tegen ingenomen was, dat hij allen die den Hervormden Godsdienst beleden, wel met eigen handen, ware het mogelijk geweest, zou hebben willen verscheuren.”

Evenmin als Focquenbroch c. s. bekreunen zich de meer ernstige schrijvers van Halma's richting om bewijzen, of om de vragen, die de meest oppervlakkige na het lezen van zulk eene ontboezeming zou kunnen stellen; bv.: wat Christoffel Bernard met geen enkelen heeft gedaan, ofschoon de mogelijkheid hem daartoe niet ontbrak, want hier en elders kreeg hij vele hervormden in handen, zou hij dat in ernst met allen hebben gedaan, „ware het hem mogelijk geweest”?

XIII.

BLZ. 197. — Slechts twee of drie Jesuiten waren er voor 1594 te Groningen werkzaam. In 1588 toch werd P. HENRICUS SAMERIUS, (geb. 1540 + 1610) — de eerste Jesuit, die daar verscheen — op verzoek van Verdugo naar Groningen gezonden. Aanstonds uitten de aanzienlijken der stad het verlangen naar een collegie der Sociëteit en na eenig overleg besloot men een gezant, en wel den syndicus der stad (Joannes van Gouda?) tot den hertog van Parma, Alexander Farnese, te zenden. De zaak scheen inmiddels onverwachte moeilijkheden te vinden bij de stedelijke

regeering, die in 1590 bedenkingen maakte tegen de vereischte kosten. Op aanhouden evenwel van den pauselijken Nuntius, Octavius Frangipani, en van koning Filips van Spanje werd er eindelijk tot de oprichting besloten.

Samerius verliet in 1590 Groningen, en thans wijdden P. ADRIANUS ARBOREUS (Boom, te Hoorn geb. 1554 + 1615) en P. ZACHAEUS RIBECIUS hunne zorgen aan die taak.

Men schijnt slechts voorloopig tot proefneming eenige klassen te hebben geopend en het collegie niet aanstonds in volle werking te hebben gesteld, want we vinden aangaande het Groningsch collegie vermeld, dat „toen Prins Maurits van Nassau in 1594 de stad innam, de voor vier jaren opgevatte hoop voor goed vervloog.” Arboreus en Ribecius verlieten toen de stad tot groot leedwezen der burgerij. — Samerius had inmiddels de belegering van Steenwijk (1592) bijgewoond en der Spaansche bezetting geestelijke hulp verleend. Vele jaren lang was hij de biechtvader geweest der ongelukkige Maria Stuart, gedurende hare gevangenschap. Dit wisten de Engelschen, die in het leger van Prins Maurits waren; deze eischten nu, toen de sterkte op de eervolste voorwaarden overging, dat de pater hun in handen zou worden geleverd. Na eenige weifeling wierp Prins Maurits den onedelen eisch der Engelschen met verachting van zich, en schonk den priester de beloofde vrijheid, tot geen geringe teleurstelling voor Elisabeth en hare afgezanten.

Zeker was de invloed dier drie Jesuïten te Groningen niet gering, want Arboreus predikte daar met zulk een bijval der geloovigen in de St. Walburgis-kerk, die der Sociëteit ten gebruike was afgestaan, dat hij weldra werd uitgenoodigd om ten gerieve der toestroomende menigte het woord te voeren in de ruime St. Martini-kerk.

Doch van hetgene de heer DIEST LORGION in zijne Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen uit niet vertrouwbare bronnen meldt, alsof de Jesuïten vóór de overgave der stad aan Prins Maurits, hunnen invloed zouden misbruikt hebben en „het gemeen zouden hebben opgeruid,” heeft de Prins zelf, die aan de regeering der stad schreef, om haar tot de overgave te bewegen, volstrekt niets geweten. Want herhaaldelijk vinden we na dien tijd melding gemaakt van de welwillende gezindheid, die de Prins den Jesuïten toedroeg en van de bescherming, die hij hun bij verschillende gelegenheden heeft verleend. Zoo ont-

moeten we, om ons bij een enkele aanhaling te bepalen, het volgend merkwaardig getuigenis, door de Jesuïten aangaande PRINS MAURITS afgelegd: „Nos Mauritii nomen, auctoritatemque adversum petulantes fidenter appellabamus. Huiusmodi tutoris nostri frequens appellatio pudorem metumque infensissimis quibuscumque iniecit.” — „Wij beriepen ons met vertrouwen op den naam en het gezag van Prins Maurits tegenover de moedwilligen. Het veelvuldig herhaald beroep op zulk een beschermer joeg den vijandigst gezinden schaamte en vrees aan.” Litt. ann. 1613—14, p. 213.

BLZ. 205. — Dat de wonderlievende GOTTFRIED in zijn kronijk veel weet te verhalen van het toover-toestel, waarvan de Munsterse Bisschop bij de belegering van Groningen gebruik zou hebben gemaakt, en dat hij een bombardement met zulke onheilige projectielen in al zijn ijzingwekkende afschuwelijkheid schetst, laat zich even gemakkelijk verklaren als vermoeden.

Maar ook de Waalsche Hagenaar BASNAGE is onuitputtelijk, zoodra zijne pen bij de beschrijving van Groningen's belegering deze omstandigheid bereikt, en hij meldt ons menige bijzonderheid, die wij te vergeefs elders, zelfs bij den beruchten S. D. V. zochten. Het nieuwe kunstvuurwerk, gelijk hij het noemt, dat koperen gegraveerde plaatjes in de stad wierp, sloeg de overigens manhafte bewoners van Groningen met ontzettenden, met panischen schrik. Wat het ergste was, de weinige verlichten, die zulke talismans niet vreesden, werden door het volk voor niets minders gehouden dan voor goddeloozen en atheïsten; en de stad ware bijna bezweken, niet uit vrees voor de bommen, maar uit angst voor de helsche machten, die naar men meende, door de tooverkunsten des Bisschops tegen haar in het geweer werden geroepen. De overmaat des lichts ten spijt, dat Groningen reeds zoo lang (sedert 1594) met vollen middagglans had beschenen, zag het er waarlijk nog stikdonker uit in den geest en de gemoederen harer bevolking. De Theologen werden door Rabenhaupt, die terecht het dwaze en gevaarlijke dier bijgeloovigheid inzag, opgeroepen en uitgenoodigd om het volk al het ijdele van zijn dwazen waan onder het oog te brengen. Zij hadden daarbij de handen vol werks en meenden, naar het schijnt, dat een enkel leugentje om bestwil hun verlichtenden arbeid niet schaden zou. Zie hier de woorden van Basnage zelf, ten bewijze dat we niet overdrijven:

„On vit un nouveau feu d'artifice. Du sein des Bombes et des

Pots à feu, sortoient des lames de cuivre, gravées en caractères Gothiques et chargées de figures éfrayantes. (1) Le dessein des Prélats (Munster en Keulen) étoit de jeter la terreur par ces talismans. En effet le peuple en fut épouvanté; et ceux qui voulurent le rassûrer en se moquant d'une superstition aussi ridicule et en se raillant de sa crédulité, furent d'abord régardés comme des Impies et des Athées. Rabenhaupt, qui avoit intérêt à dissiper le Préjugé d'un peuple si sottement alarmé, qu'il auroit sacrifié la ville à la crainte des Puissances infernales, qu'on évoquoit contre lui, pria les Théologiens de le détromper. Ils le désabusèrent, en lui faisant voir que la Religion Protestante, dont il faisait profession, ne s'accordoit point avec ces terreurs Paniques. L'un représenta que le Saint Evêque de Munster, ne pouvant prendre la ville par le secours de Simon Pierre, imploroit celui de Simon le Magicien; et l'autre remontant jusqu'au siège de Bois-le-Duc, fait par le Prince Frédéric Henri en 1629, aprit au peuple, que c'étoit un artifice ancien et usé, puisqu'on avoit trouvé dans cette ville un grand nombre de lames de cuivre chargées d'imprécations avec le nom de Dieu, celui des Anges et de quelques Saints, à la faveur desquels les Prêtres persuadoient aux Assiégés, qu'il pouvoient charmer les Armes des Assiégeants et se garentir des coups des Hérétiques. — Voici les mots et les caractères qu'on lisoit sur quelques unes des lames, qu'on trouva dans les bombes que les Prélats firent jeter dans Groningue: „Pater et Principium, Sapientia Filius, Spiritus Sancti et Siranus. MTOB CDE MC EINUS DC DC DD O EOP EHOPRTGKHNR. Amen.” — Elders bv. bij S.D.V. worden de letters en de woorden anders geschreven en gelezen. Zonder eene verklaring te beproeven verzekert S.D.V. slechts: „Ausser allen Zweifel hat man einige zauberische Beschreibung damit vorgehabt.” Het brein dier ingenomen lieden scheen niet vatbaar voor het vermoeden dat die onverstaaubare plaatjes wel eens een geheimschrift konden bevatten. Basnage was echter niet zoo geheel verre van dat middel tot oplossing verwijderd, gelijk blijkt uit

(1) Basnage zegt niet hoevele plaatjes aldus in de stad werden geslingerd. De Duitsche vertaler van den bekenden vijand des Bisschops S. D. V. zegt: „Am letzten Heumonat ward in etzlichen Bischofflichen Bomben ein Kùpfieres auf einer Seiten mit vielerley fremden Litteren und unverständlichen Characteren bezeichnetes Plättlein gefunden.” VALKENIER gewaagt slechts van eene bom met zoogenaamde tooverspreuken.

hetgene hij weldra laat volgen. „On dit, zoo toch gaat hij voort, qu'on trouva aussi sur d'autres plaques ces paroles fort claires pour ceux aux-quels elles s'adressoient: „Celui, „qui se retire de la ville est un honnête homme; mais celui qui „ne livre pas ce qu'il a vendu, est un Traître.”

Nog immer worden, zoodra er sprake komt van Groningen's beleg, de onvergetelijke tooverplaatjes in herinnering gebracht. De eenige, die van dat aartsvaderlijk gebruik, voor zooverre we weten, afweek, is de heer Diest Lorgion. De schrijvers van de „Schoonheden en merkwaardige tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis,” de heeren P. G. WITSEN GEYSBEEK en G. ENGELBERTS GERRITS hadden bijna die schoone merkwaardigheid vergeten; doch gelukkig vonden zij nog gelegenheid om haar even in een geestig nootje aan te teekenen. „Sommige kogels, zoo leest men daar, waren met tooverspreuken geteekend of beslagen met koperen plaatjes, waarin tooverfiguren gesneden waren. De vrome Bisschop dacht zeker: Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.” De hemel hoort mij niet, ik zal de hel bewegen! — Wat men al niet voor Christoffel Bernard gedacht heeft!

Hij zal eenvoudig, dunkt ons, van zijne plaatjes, als hij ze zelf liet graveeren, den dienst hebben verwacht, die later andere midelen bv. duivenposten en luchtballons aan belegeraars en belegerden zouden bewijzen. Wellicht dacht hij ook dat de artilleristen wel eens een grap mochten uitvoeren, die in hunnen smaak viel, en den Groninger theologen en toen zeer schalksehe studenten gelegenheid kon verschaffen tot oefening in het ontcijferen van onleesbare opschriften. Eindelijk dacht hij stellig dat de Groningers bijgelooviger waren dan zijne Munsterlanders.

BLZ. 206. — Algemeen is bij onze Nederlandsche geschiedschrijvers de overdrijving van het verlies door de Munstersche en Keulse troepen voor Groningen geleden. BILDERDIJK schrijft: „Tot den 26 Augustus duurde deze belegering, wanneer de Bisschoppelijke macht opbrak, na er 4500 man voor verloren te hebben aan gesneuvelden en veel meer aan verloop;” Mr. J. VAN LENNEP, in De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland; Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, in het Handboek der geschiedenis van het Vaderland; en W. A. E. ELBERTS in zijn Geschiedenis des Vaderlands, beweren allen dat de troepen des Munsterschen Bisschops eene

regeering, die in 1590 bedenkingen maakte tegen de vereischte kosten. Op aanhouden evenwel van den pauselijken Nuntius, Octavius Frangipani, en van koning Filips van Spanje werd er eindelijk tot de oprichting besloten.

Samerius verliet in 1590 Groningen, en thans wijdden P. ADRIANUS ARBOREUS (Boom, te Hoorn geb. 1554 + 1615) en P. ZACHAEUS RIBECIUS hunne zorgen aan die taak.

Men schijnt slechts voorloopig tot proefneming eenige klassen te hebben geopend en het collegie niet aanstonds in volle werking te hebben gesteld, want we vinden aangaande het Groningsch collegie vermeld, dat „toen Prins Maurits van Nassau in 1594 de stad innam, de voor vier jaren opgevatte hoop voor goed vervloog.” Arboreus en Ribecius verlieten toen de stad tot groot leedwezen der burgerij. — Samerius had inmiddels de belegering van Steenwijk (1592) bijgewoond en der Spaansche bezetting geestelijke hulp verleend. Vele jaren lang was hij de biechtvader geweest der ongelukkige Maria Stuart, gedurende hare gevangenschap. Dit wisten de Engelschen, die in het leger van Prins Maurits waren; deze eischten nu, toen de sterkte op de eervolste voorwaarden overging, dat de pater hun in handen zou worden geleverd. Na eenige weifeling wierp Prins Maurits den onedelen eisch der Engelschen met verachting van zich, en schonk den priester de beloofde vrijheid, tot geen geringe teleurstelling voor Elisabeth en hare afgezanten.

Zeker was de invloed dier drie Jesuïten te Groningen niet gering, want Arboreus predikte daar met zulk een bijval der geloovigen in de St. Walburgis-kerk, die der Sociëteit ten gebruike was afgestaan, dat hij weldra werd uitgenoodigd om ten gerieve der toestroomende menigte het woord te voeren in de ruime St. Martini-kerk.

Doch van hetgene de heer DIEST LORGION in zijne Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen uit niet vertrouwbare bronnen meldt, alsof de Jesuïten vóór de overgave der stad aan Prins Maurits, hunnen invloed zouden misbruikt hebben en „het gemeen zouden hebben opgeruid,” heeft de Prins zelf, die aan de regeering der stad schreef, om haar tot de overgave te bewegen, volstrekt niets geweten. Want herhaaldelijk vinden we na dien tijd melding gemaakt van de welwillende gezindheid, die de Prins den Jesuïten toedroeg en van de bescherming, die hij hun bij verschillende gelegenheden heeft verleend. Zoo out-

moeten we, om ons bij een enkele aanhaling te bepalen, het volgend merkwaardig getuigenis, door de Jesuïten aangaande PRINS MAURITS afgelegd: „Nos Mauritii nomen, auctoritatemque adversum petulantes fidenter appellabamus. Huiusmodi tutoris nostri frequens appellatio pudorem metumque infensissimis quibuscumque iniecit.” — „Wij beriepen ons met vertrouwen op den naam en het gezag van Prins Maurits tegenover de moedwilligen. Het veelvuldig herhaald beroep op zulk een beschermer joeg den vijandigst gezinden schaamte en vrees aan.” Litt. ann. 1613—14, p. 213.

BLZ. 205. — Dat de wonderlievende GOTTFRIED in zijn kronijk veel weet te verhalen van het toover-toestel, waarvan de Munstersche Bisschop bij de belegering van Groningen gebruik zou hebben gemaakt, en dat hij een bombardement met zulke onheilige projectielen in al zijn ijzingwekkende afschuwelijkheid schetst, laat zich even gemakkelijk verklaren als vermoeden.

Maar ook de Waalsche Hagenaar BASNAGE is onuitputtelijk, zoodra zijne pen bij de beschrijving van Groningen's belegering deze omstandigheid bereikt, en hij meldt ons menige bijzonderheid, die wij te vergeefs elders, zelfs bij den beruchten S. D. V. zochten. Het nieuwe kunstvuurwerk, gelijk hij het noemt, dat koperen gegraveerde plaatjes in de stad wierp, sloeg de overigens manhafte bewoners van Groningen met ontzettenden, met panischen schrik. Wat het ergste was, de weinige verlichten, die zulke talismans niet vreesden, werden door het volk voor niets minders gehouden dan voor goddeloozen en atheïsten; en de stad ware bijna bezweken, niet uit vrees voor de bommen, maar uit angst voor de helsche machten, die naar men meende, door de tooverkunsten des Bisschops tegen haar in het geweer werden geroepen. De overmaat des lights ten spijt, dat Groningen reeds zoo lang (sedert 1594) met vollen middagglans had beschenen, zag het er waarlijk nog stikdonker uit in den geest en de gemoederen harer bevolking. De Theologen werden door Rabenhaupt, die terecht het dwaze en gevaarlijke dier bijgeloovigheid inzag, opgeroepen en uitgenoodigd om het volk al het ijdele van zijn dwazen waan onder het oog te brengen. Zij hadden daarbij de handen vol werks en meenden, naar het schijnt, dat een enkel leugentje om bestwil hun verlichtenden arbeid niet schaden zou. Zie hier de woorden van Basnage zelf, ten bewijze dat we niet overdrijven:

„On vit un nouveau feu d'artifice. Du sein des Bombes et des

Pots à feu, sortoient des lames de cuivre, gravées en caractères Gothiques et chargées de figures éfrayantes. (1) Le dessein des Prélats (Munster en Keulen) étoit de jeter la terreur par ces talismans. En effet le peuple en fut épouvanté; et ceux qui voulurent le rassûrer en se moquant d'une superstition aussi ridicule et en se raillant de sa crédulité, furent d'abord régardés comme des Impies et des Athées. Rabenhaupt, qui avoit intérêt à dissiper le Préjugé d'un peuple si sottement alarmé, qu'il auroit sacrifié la ville à la crainte des Puissances infernales, qu'on évoquoit contre lui, pria les Théologiens de le détromper. Ils le désabusèrent, en lui faisant voir que la Religion Protestante, dont il faisait profession, ne s'accordoit point avec ces terreurs Paniques. L'un représenta que le Saint Evêque de Munster, ne pouvant prendre la ville par le secours de Simon Pierre, imploroit celui de Simon le Magicien; et l'autre remontant jusqu'au siège de Bois-le-Duc, fait par le Prince Frédéric Henri en 1629, aprit au peuple, que c'étoit un artifice ancien et usé, puisqu'on avoit trouvé dans cette ville un grand nombre de lames de cuivre chargées d'imprécations avec le nom de Dieu, celui des Anges et de quelques Saints, à la faveur desquels les Prêtres persuadoient aux Assiégez, qu'il pouvoient charmer les Armes des Assiégeants et se garentir des coups des Hérétiques. — Voici les mots et les caractères qu'on lisoit sur quelques unes des lames, qu'on trouva dans les bombes que les Prélats firent jeter dans Groningue: „Pater et Principium, Sapientia Filius, Spiritus Sancti et Siranus. MTOB CDE MC EINUS DC DC DD O EOP EHOPRTGKHNR. Amen.” — Elders bv. bij S.D.V. worden de letters en de woorden anders geschreven en gelezen. Zonder eene verklaring te beproeven verzekert S.D.V. slechts: „Ausser allen Zweifel hat man einige zauberische Beschreibung damit vorgehabt.” Het brein dier ingenomen lieden scheen niet vatbaar voor het vermoeden dat die onverstaaubare plaatjes wel eens een geheimschrift konden bevatten. Basnage was echter niet zoo geheel verre van dat middel tot oplossing verwijderd, gelijk blijkt uit

(1) Basnage zegt niet hoevele plaatjes aldus in de stad werden geslingerd. De Duitsche vertaler van den bekenden vijand des Bisschops S. D. V. zegt: „Am letzten Heumonat ward in etzlichen Bisehofflichen Bomben ein Kûpfferes auf einer Seiten mit vielerley fremden Litteren und unverständlichen Characteren bezeichnetes Plättlein gefunden.” VALKENIER gewaagt slechts van eene bom met zoogenaamde tooverspreuken.

hetgene hij weldra laat volgen. „On dit, zoo toch gaat hij voort, qu'on trouva aussi sur d'autres plaques ces paroles fort claires pour ceux aux-quels elles s'adrescoient: „Celui, „qui se retire de la ville est un honnête homme; mais celui qui „ne livre pas ce qu'il a vendu, est un Traître.”

Nog immer worden, zoodra er sprake komt van Groningen's beleg, de onvergetelijke tooverplaatjes in herinnering gebracht. De eenige, die van dat aartsvaderlijk gebruik, voor zooverre we weten, afweek, is de heer Diest Lorgion. De schrijvers van de „Schoonheden en merkwaardige tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis,” de heeren P. G. WITSEN GEYSBEEK en G. ENGELBERTS GERRITS hadden bijna die schoone merkwaardigheid vergeten; doch gelukkig vonden zij nog gelegenheid om haar even in een geestig nootje aan te teekenen. „Sommige kogels, zoo leest men daar, waren met tooverspreuken geteekend of beslagen met koperen plaatjes, waarin tooverfiguren gesneden waren. De vrome Bisschop dacht zeker: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.*” De hemel hoort mij niet, ik zal de hel bewegen! — Wat men al niet voor Christoffel Bernard gedacht heeft!

Hij zal eenvoudig, dunkt ons, van zijne plaatjes, als hij ze zelf liet graveeren, den dienst hebben verwacht, die later andere middelen bv. duivenposten en luchtballons aan belegeraars en belegerden zouden bewijzen. Wellicht dacht hij ook dat de artilleristen wel eens een grap mochten uitvoeren, die in hunnen smaak viel, en den Groninger theologen en toen zeer schalksche studenten gelegenheid kon verschaffen tot oefening in het ontcijferen van onleesbare opschriften. Eindelijk dacht hij stellig dat de Groningers bijgelooviger waren dan zijne Munsterlanders.

BLZ. 206. — Algemeen is bij onze Nederlandsche geschiedschrijvers de overdrijving van het verlies door de Munstersche en Keulsche troepen voor Groningen geleden. BILDERDIJK schrijft: „Tot den 26 Augustus duurde deze belegering, wanneer de Bisschoppelijke macht opbrak, na er 4500 man voor verloren te hebben aan gesneuvelden en veel meer aan verloop;” Mr. J. VAN LENNEP, in De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland; Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, in het Handboek der geschiedenis van het Vaderland; en W. A. E. ELBERTS in zijn Geschiedenis des Vaderlands, beweren allen dat de troepen des Munsterschen Bisschops eene

vermindering ondergingen van 10,000 man aan gesneuvelden en deserteurs. VALKENIER spreekt van 5000 man die voor Groningen bleven. WITSEN GEYSBEEK en ENGELBERTS GERRITS schrijven: „het beleg kostte hem tusschen de 4 en 5000 man aan dooden, en nog wel tweemaal zooveel aan weggelooopenen en gekwetsten.” De officiële bescheiden, door van Alpen geraadpleegd, wederleggen volkomen deze naar losse geruchten van partijdigen oorsprong neergeschreven opgaven. Zij melden niet meer dan 400 gesneuvelden en 300 in de hospitalen verpleegden.

Blz. 208. — De heugelijke bevrijding van Groningen, waarin geheel Nederland deelnam, werd door den grooten VONDEL in het volgend vreugdelied bezongen:

OP
DE DOORLUCHTIGE ZEGE
VAN
GRONINGE.

Alias inter caput extulit urbes. (1)

O GRONINGE, pilaer en hoofdstadt van de Vriezen,
Van waar begint men 't best t' ontvouwen uwen lof?
Uw bouheer Grunus most u tot zijn wijk verkiezen,
Zoo vroegh voor Christus komste, en boude hier zijn hof,
Of liever, zoo men zeght, de broër van 't hooft der Francken,
Ontworp u arm en slecht. Nu sestigh jaer geleên
En nog vijfhondert, most ghy uwe stichters dancken,
Die u bevestigden met toornen, graft en steen;
Maer namaels, aengegroeit in maght en burgeryen,
Ontzaeghtghe min 't geweld, en proefde menighwerf
Het wisselbaere lot des oorloghs onder 't stryden,
Doch nooit met meer gevaers van 't uiterste bederf,
Dan toen de Keurvorst en de Vorst van Munster t' zamen,
Gesterckt met Fransche maght, u vielen op het lijf,
Met gloênde kogelen u overstulpen quamen,
En teffens out, en jongk, en maeght, en man en wijf

(1) „Zij hief haar kruin omhoog, te midden van de steden.”

Zich quijtende, noch storm, noch dootsgevaer ontzagen,
 Tot dat de vyanden verlieten uwen wal,
 Na zulck een zwaer verlies, en droeve nederlagen,
 Waerop de zegegalm zich uitspreide overal.
 Uw schermheer RAVENHOOF heb ghy, naest God, te loven
 Voor uw behoudenis. Dees terger van de doot
 Bewaecte u, tot dat ghy het onheil quaemt te boven,
 En stont de stormbuy uit van bommen, vier en loof.
 O GRONINGE, uit het puin en asch en stof verrezen,
 Vergeet de weldaet niet, die God u heeft bewezen.

De dappere tegenweer, zoo standvastig door Groningen geboden, verwierf dier stad rechtmatige aanspraak op aller bewondering. Des te meer is het te betreuren, dat men haren roem, ofschoon dit niet bedoelende, verkleint door uitvallen tegen Christoffel Bernard van Galen, die door niets gewettigd worden. Zoo lazen we bv. nog onlangs een opstel door de „Noordstar” overgenomen uit het Handelsblad, waarin het tweehond-jarig feest, den 27 Juni, te Amsterdam gevierd, ter herinnering aan de redding van Nederland in 1672, door den heer P. H. WITKAMP beschreven werd, en merkten daar voor ons onderwerp op, hoe er ook Groningen, gelijk meer dan billijk was, werd herdacht; doch op de volgende ongepaste wijze: „Groningen, dat door 22,000 Munsterschen bijna zes weken belegerd, de bischoppelijke huurlingen den 28 Augustus het hazenpad deed kiezen.” Dergelijke uitdrukkingen doen noch der burgerij van Groningen, die degelijker roem bezit dan dat zij onware ophemeling zou behoeven, noch der geschiedkennis des schrijvers eere aan. Immers heldhaftigen wederstand bood de stad en ontmoedigde daardoor de belegeraars. Geen uitvallen echter der belegerden, doch hunne volharding en omstandigheden, die met hun manhaftig verzet samentroffen, noopten den Bisschop niet tot vluchten maar tot het opbreken des belegs. De jegens den Bisschop zeer vijandig gezinde S. D. V. geeft behalve de schade door het geschut der belegerden aan dat der belegeraars toegebracht, en de vermindering der vijandelijke troepen, nog drie andere redenen, die Christoffel Bernard tot den aftocht bewogen, namelijk: 1 de aankomst van de keizerlijke en Brandenburgsche legers, die ter ontzetting opdaagden; 2 het gebrek aan levensmiddelen, dat zich bij den dag steeds sterker in het vijandelijk kamp deed gevoelen;

en 3 de met geweld nederstroomende en aanhoudende regen, die de loopgraven onder water zette. Hij besluit na al deze redenen te hebben opgesomd, als waren zij nog niet toereikend ter verklaring van des Bisschops heengaan: „Ihm seye wie ihm wolle; Gröningen ward ihrer loss, und dem Bisschoff sein fernere Vorhaben gehemmet.”

Daar kan dus van geen „hazenpad kiezen,” van het vluchten van lafhartigen, waartegen zooveel moeds en krachts als door Groningen werd getoond niet ware noodig geweest, sprake zijn. Ook verdienden de Munstersche en Keulsche soldaten even weinig met den smadelijken naam van „bisschoppelijke huurlingen” bestempeld te worden, als de troepen die het wakkere, uit zijn sluimering gewekte Amsterdam ten strijde zond. Want de soldaten, die uit Amsterdam in 1672 naar de frontier-steden togen, waren allen geen vrijwilligers, volgens de Kronijk van Amsterdam, die daarvan zegt: „Amsterdam bracht daartoe op 1000 man, dog deeze waren meest waardgelders.”

Hoe kan men overigens zijne historische kennis zoo geheel verzaken? Waren kleine, welvarende Staten in die dagen niet juist daarom machtig in het oorlogsveld, omdat zij hunne geringe krijgskrachten door de veelvermogende kracht des gouds naar believen konden verveelvuldigen?

BLZ. 209. — Het volgend puntdicht door VONDEL, ter gelegenheid van de verrassing van Koevorden gemaakt, moge hier als historische herinnering eene plaats vinden. Hij speelt er in met den naam van Rabenhaupt, het hoofd der raven. De raven, ongetwijfeld de soldaten, willen uitstel en roepen, cras, cras, d. i. morgen, morgen; doch hun hoofd roept heden nog! en terstond was het door ligging en kunst zoo sterke Koevorden in zijne macht.

OP 'T VEROVEREN VAN KOEVORDEN, IN DEN JAERE MDCLXXII.

De raven roepen kras kras,
Maer Ravenshooft roept huiden,
Men laet' de klokken luiden:
Dàer helpt noch sterckte noch moeras.

XIV.

Blz. 214. — Aangaande de ontvangst des Prinsen te Dordrecht en het gebeurde in de vroedschapskamer aldaar, verhaalt LE CLERC het volgende in zijne *Geschiedenis der Vereenigde Nederlanden*, Deel III, blz. 406 (Amsterdam 1730): Niemand der aanwezige regenten dorst een voorstel te doen. Prins Willem III ging daarna de magazijnen bezichtigen, het gemeen omringde toen zijne karos, eischte dat de Prins Stadhouder zou worden gemaakt, „en dreigde zoo dit niet geschiedde dat het hen allen zou omhals brengen, die zich daartegen stelden. De magistraat niet langer tegen het volk bestand zijnde, stelde een geschrift in, waarbij yder van hun afstand deed van het Eeuwig Edikt en den Prins verklaarde tot Stadhouder, dragende hem op al zulke magten, waardigheden en gezag, als zijne voorvaders gehad en bezeten hadden. Teffens ontsloegen ze hem voor zooveel in hun was van den eed, dien hij had gedaan van het stadhouderschap niet te zullen aannemen. Dit gedaan zijnde verzocht de Prins dat twee Bedienaars des Goddelijken Woords hem van zijnen eed zouden ontslaan; 't welk wierd gedaan door twee d'alleroproerigsten, die dikmaals van den predikstoel tegen de Regeering heftig hadden uitgevaren.” Le Clerc betreurt het dat zoo iets plaats vond en uit den wensch, „dat men geen meerdere voorbeelden daarvan mag zien.”

Blz. 226. — Het kan niemand, die eenige kennis heeft van de crimineele wijze van proceddeeren, gedurende de vorige eeuw algemeen in zwang, bevreedden, dat er in von der Kette's proces melding wordt gemaakt van de gerechtelijke tortuur. De *territio realis*, de gevoelige schrik-aanjaging of daadwerkelijke bedreiging, gelijk ze door *Bilderdijk* wordt genoemd, werd toen als iets onmisbaars geacht in de crimineele jurisprudentie. Zonderling is het, dat men daar waar nog voor ééne eeuw in een door geheel Europa bekend proces, namelijk in dat tegen den Ruwaard van Putten, Cornelis de Wit, ijverig gebruik werd gemaakt van het aanzetten der scheenschroeven, wij bedoelen de gevangenpoort te 's Gravenhage, van niets anders hoort gewagen dan van Inquisitie en Spaanschen tijd, alsof onze Nederlandsche criminalisten na de Reformatie geen scheenschroeven, duimschroeven, palei enz. gekend of gebezigd hadden. Vgl. *Bilderdijk*, *Geschied.* X, blz. 20.

XV.

BLZ. 228. — Eene beknopte en toereikende schets der Haagsche gruwelen geeft ons de schrijver van „De staatkundige partijen in Noord-Nederland, (J. DE BOSCH KEMPER?) Amsterdam 1837.” Wij meenen haar te mogen overnemen. „Het eeuwig edikt wordt vernietigd, merkt de schrijver op; De Witt ziet eindelijk den drang der omstandigheden; zonder eensgezindheid ware het vaderland verloren, en die eensgezindheid kan alleen hersteld worden door dat allen zich om den Prins scharen.” De Witt zag lijdelijk het afzweren van het eeuwig edikt aan, doch vroeg kort daarna zijn ontslag.

„Intusschen was zijn broeder — dus gaat bedoelde schrijver voort — die een voorstel hem door den eerloozen Tichelaar gedaan, niet dadelijk had aangegeven, op de aangifte van dien ellendeling, als verdacht van eenen aanslag op 's Prinsen leven gesmeed te hebben, gevat en gepijnigd. Zijn broeder bezoekt hem op de gevangenpoort te 's Gravenhage. Terwijl zij beiden zich aldaar bevinden, worden zij — door een hoop gemeen, — neen, helaas! door gegoede burgers op de moorddadigste en wreedste wijze van het leven beroofd. Deze moord is eene der verfoeijelijkste daden, die immer de geschiedenis heeft opgeleverd, en het eenigste dat men tot versooning van denzelfden zou kunnen bijbrengen, zoude zijn, dat dezelve niet zoo zeer uit partijzucht is gepleegd, dan wel uit wanhoop over den ondergang van het vaderland, dien men in waanzinnige drift aan verraad toeschreef; maar helaas! ook deze versooning kan niet op allen, die aan die gruweldaad deelnamen of dezelve toejuichten, toegepast worden. SIMON SIMONIDES, predikant te 's Gravenhage, verbitterd over de verdraagzaamheid van JOHAN DE WITT ten opzichte der Coccianen noemde van den predikstoel der liefde dezen moord Gods werk, onder verzekering dat dezelve niet gestraft, maar beloond zoude worden. Zoo ver gingen partijzucht, blinde Godsdienstijver en geestelijke heerschzucht! Mogten zij nimmermeer de geschiedrollen van ons vaderland besmetten.” Blz. 188—189.

De edele gevoelens van den schrijver zijn de onze. Wij voegen er dit slechts bij, dat indien we CÉRISIER en anderen mogen gelooven, de geheime bedoelingen en de ondankbaarheid van

sommiger gemoederen te dier gelegenheid in het licht traden. Want niet slechts Simonides maar ook Tromp en vele aanzienlijken zouden het genoegen, dat zij smaakten in den ondergang der de Witten, niet hebben verholten. Cérasier verhaalt bovendien in zijn *Tableau de l'histoire des Provinces unies* het volgend blijk van zwarte ondankbaarheid. De echtgenoot van den Ruwaard kwam op den dag des gruwels in eene koets naar den Haag gereden. Zij hoorde daar wat er gaande was en liet zich ijlings van den Haag naar een dichtbijgelegen dorp brengen.

Het rijtuig hield stil voor het huis van den predikant, die geheel zijne fortuin aan den Ruwaard verschuldigd was. De predikant opende toevallig zelf de deur, herkende zijne weldoenster en las in hare blikken en ontstelde gelaatstrekken het doel van hare komst. Hij haastte zich om haar met den meesten spoed deze woorden toe te duwen: „*Madame retirez vous. Vous ne pouvez être ici, je ne veux point être mêlé dans cette affaire,*” en sloeg de deur dicht.

Welk een pijnlijken indruk die treurige bladzijde onzer geschiedenis op elk rechtgeaard gemoed make, zij zal echter niet zonder nut wezen; indien zij hen, die zich immer zoozeer genegen betoonen tot het lichtvaardig verdenken en beschuldigen van anderen in zich zelve doet keeren.

BLZ. 233. — PICTORIUS, de vermaarde genie-officier van den Munsterschen Bisschop, was vroeger secretaris bij de Deensche legatie en diende daarna, men weet niet door welken zonderlingen loop der omstandigheden, onder de Napelsche garde. Te Rome verliet hij het Protestantisme en werd Katholiek, keerde terug naar het Noorden en nam, op reis met Munstersche wervers in aanraking gekomen, dienst in het leger van Christoffel Bernard. De avontuurlijke Deen, die zich met zijne verborgen gehouden talenten spoedige bevordering had kunnen verschaffen, indien hij ze had willen openbaren, deed geen enkele poging om zijn lot te verbeteren. Het duurde niet lang of Pictorius moest gelijk de overigen op schildwacht staan. Hij zocht naar een middel om den tijd te korten en de verveling te verdrijven, en vond dit spoedig in een stuk krijt, waarmede hij lijnen trok op den muur van het gebouw of van de veste die hij bewaakte. Eens had hij niets minder dan een volledig plan tot verbetering der vestingwerken van de bisschoppelijke residentie Coesfeld geschetst. Een officier merkte de teekening op en begreep er de waarde van. Na

eenig onderzoek bleek het alras, dat men zonder het te weten, een bekwamen tacticus en een uitstekenden ingenieur bezat. Aanstonds werd hij den Bisschop voorgesteld, die hem op staanden voet tot officier der genie benoemde en voortaan geen enkelen krijgstoelt meer ondernam of Pictorius moest hem vergezellen. Pictorius vervaardigde te Munster vele teekeningen. Van zijne hand is de teekening eener kopergravure, die de voorzijde en den platten grond van den Munsterschen dom voorstelt. Daaronder staat: Pet. Pietorius delin. — Horrewyn fecit aqua forti et sculpsit ferro. Het door A. van Lennep gegraveerde plan der belegering van Munster in 1660 schijnt ook door Pictorius geteekend te zijn. — Vgl. G. B. DEPPING, *Geschiede des Krieges der Münst. u. Cöln. gegen Holland.*

XVI.

BLZ. 255. — De Munstersche domprediker P. NAGEL S. J. koos tot tekst voor zijne lijkrede op Christoffel Bernard: Deuteron. XXXII: 49, „Bestijg het gebergte en sterf op den berg.” In de drie deelen zijner rede ontwikkelde hij de geliefkoosde kernspreuk des overledenen: „Pie, Iuste, Fortiter,” en beschreef hij de godsvrucht, rechtvaardigheid en sterkte van den Vorst-Bisschop.

BLZ. 260. — De erfkamerheer van Galen voert in zijn wapen drie rechtstandige krammen van keel, hoeksgewijs (twee boven een) op gouden veld. In het gekwartilceerd graaflijk wapen vullen deze krammen als stamwapen veld 1 en 4; in 2 en 3 wijst de gouden kamerheers-sleutel op zilver het erfkamerheerschap aan.

I N H O U D.

HOOFDSTUK I.

DE STAD EN HET STIFT MUNSTER.

Herinnering aan oudere toestanden en wetgeving. Het gewijzigd leenstelsel in zwang bij het optreden van CHRISTOFFEL BERNARD VAN GALEN. Vrijheden der stad Munster sedert de XIV^e eeuw. — Hare aanmatigingen tegenover de Bisschoppen. — Besluit van den rijksraad te Worms in 1535. — Regeeringsvorm van het Munstersch vorstendom. De stenden. Geestelijkheid, adel en steden. — De gilden . . blz. 1—10.

HOOFDSTUK II.

JEUGD EN BISSCHOPSKEUZE.

Geboren den 12 October 1606. — Studiën te Munster, Keulen, Leuven, Bordeaux. — Als kanunnik te Munster geëmancipeerd of geïnstalleerd in 1630. — Thesaurier van het Munstersch kapittel. Subdiaken gewijd. Aartsdiaken of deken van Vreden benoemd. — Neemt deel aan de onderhandelingen over den Westfaalschen vrede in 1648. Wordt 25 malen als gezant door den Keulschen keurvorst naar verschillende hoven gezonden. — Zijne betrekkingen met FABIVS CHIGI, later Alexander VII. — FERDINAND VAN BEIEREN, Keurvorst en Aartsbisschop van Keulen, Bisschop van Munster, Paderborn, Hildesheim en Luik sterft in 1650. — Christoffel Bernard door het kapittel

tot Bisschop van Munster gekozen. — Voorkomen en karakter van Ch. Bernard van Galen. Bevestiging zijner keuze door Paus Innocentius X en Keizer Ferdinand III in 1651. — Zijn programma, priester- en bisschopswijding. — Zilveren tafelservies hem toen geschonken, door VONDEL bezongen . . . blz. 10—20.

HOOFDSTUK III.

VERZET TEGEN DE VERKIEZING. STEDELIJKE PRETENSJËN.

BERNARDUS MALLINCKRODT. — Hij protesteert tegen de keuze van Christoffel Bernard. — De stedelijke regeering biedt steun aan Mallinckrodt. — Volksoploop in 1654. — Door bemiddeling van P. BUSENBAUM treedt de stad in overleg met den Vorst-Bisschop. Het Schoonvlieter-verdrag, 1655. — Intrede van den Bisschop in de stad. — De Stenden-vergadering te Wolbeck, 1655. — Pogingen der stad om volkomen onafhankelijkheid van den Vorst te verkrijgen. — De stads-syndicus VIERDENHALVEN. — De democratie zegeviert bij de verkiezing van den stedelijken raad in 1656 blz. 20—28.

HOOFDSTUK IV.

BEMOEIINGEN DER NEDERLANDERS MET DE MUNSTERSCHE GESCHILLEN. HERHAALDE BELEGERING DER STAD. HARE VOLKOMEN ONDERWERPING.

Uitspraak des Keizers ten gunste des Vorsten en ten nadeele der stad in 1656. — De syndicus DRACHTER en de alderman TERMEULEN te 's Hage in 1657. De Staten ontvangen hem, ofschoon Bernard's gezant, kolonel WYLICH protesteert. Goddeloosheid van den tweeden Munsterschen syndicus VON EITSEN. — De Bisschop belegert Munster van den 20 Augustus tot den 17 October 1657. — Het verdrag van Geist, 20 October 1657. — Edelmoedigheid van den Vorst-Bisschop, laaghartig gedrag der stad. — Nieuwe verwickelingen. — Antwoord des Bisschops aan den Hollandsch-gezinden graaf VAN FLODORP. — Keizer Leopold (1658—1705) beslist tegen Munster, den 9 Juli 1659. — De stedelijke raad van Munster protesteert. — In 1660 staan de

rijks-troepen voor Munster. — Nederland wil Munster helpen, maar durft niet. — Ontwerp van bemiddeling, der stad door de Staten aangeboden. — Weifelende politiek in Nederland. — LIEUWE VAN AITZEMA's bemoeiingen voor Munster. — De stad wordt door waterwerken tot de overgave gedwongen. — Zij capituleert den 26 Maart 1661 en doet afstand van al hare eischen. — Plechtige intrede in de beteugelde stad, den 28 Maart. Prophetieën, tijdversen. Gelukwensching van Paus en Keizer. — Kwijnende toestand der stad. — Paleis te Coesfeld. Buitenverblijf te Sassenberg. De Paulus-burg en de dom-kapellen te Munster. blz. 28—51.

HOOFDSTUK V.

DIJLERSCHANS. BORCULO.

De Oostfriesche quaestie. Schuld van Graaf Enno III aan de vorstin van Lichtenstein. — Beslissing der rijkskamer te Weenen. Christoffel Bernard wordt als naaste rijks-vorst belast met hare uitvoering. — Hij bezet de Dylerschans, den 9 December 1663 in naam des Keizers. — Schrijven der Staten aan Chirstoffel Bernard van den 29 April 1664, waarin hij gesommeerd wordt tot evacuatie. — De Munstersche Vorst-Bisschop onderhandelt met den graaf van Oostfriesland. — Onmogelijke voorwaarden door de Staten gesteld. — De Dylerschans door de Staten genomen, den 4 Juni 1663. — Brief der Staten aan, en antwoord van den Keizer. — Borculo. JUDOCUS VAN BRONKHORST. JUDOCUS VAN LIMBURG-STIRUM EN BRONKHORST. — Uitspraak van de Geldersche kanselarij ten gunste van Limburg-Stirum in 1615. — Protest des Keizers. — Onrechtvaardigheid van het Geldersche vonnis. — Christoffel Bernard doet in 1663 zijne rechten op Borculo gelden en dient een verzoekschrift in bij de Staten te 's Hage. — De gezant van LODEWIJK XIV, d'ESTRADES, ondersteunt den Bisschop. — Antwoord der Staten in 1664 en eisch tot terugbetaling der door Munster genoten inkomsten van Borculo, den Bisschop ter hand gesteld op zijne reis naar Hongarije blz. 51—65.

HOOFDSTUK VI.

VORSTELIJK BESTUUR.

Gevolgen van den dertigjarigen oorlog. Vreemde bezettingen in het Munstersch Vorstendom. Coesfeld van de Hessen bevrijd in 1652; Bevergern van de Hollanders in 1652; de Zweden uit Vechta verwijderd in 1654. Hij verkrijgt de geestelijke jurisdictie over het Benedenstift van het Osnabrugsche kapittel voor Munster. — Het werven van soldaten. — Het Rijnverbond. Lodewijk XIV treedt toe tot dit verbond in 1658. — Verhouding van den Munsterschen Vorst tot zijne onderdanen en tot den Keizer. — Rijksdagen, door Christoffel Bernard bijgewoond. — De rijksdag van 1664 te Regensburg. Oorlog tegen de Turken in Hongarije. Christoffel Bernard aangesteld als president van den rijks-krijgsraad. Zijne mitrailleuse. — In 1664 met het leger te velde, ter bestrijding der Turken in Hongarije. In den herfst te Coesfeld terug en door den Keizer met een kostbaar borstkruis beloond. — Pogingen van Ch. Bernard tot inwendige versterking des Keizerrijks. — De Westfaalsche kreits. Lodewijk XIV, de gezworen vijand van alle kreitsen en van alles wat strekken kon tot betere organisatie des Rijks. — De samenkomst te Dorsten in 1665. — Onderling Schutz-verein tusschen Munster, Brandenburg en Palts-Nieuwburg verijdelde door de intrigues van Lodewijk XIV. — Christoffel Bernard zoekt te vergeefs bondgenooten in Duitschland. Hij staat alleen. blz. 65—85.

HOOFDSTUK VII.

OORLOG TUSSEN DE NEDERLANDEN EN MUNSTER.

Grieven en onmacht. — Zwakheid des Keizers. — Sluwheid des Franschen konings. — Overeenkomst met Karel II van Engeland, den 13 Juni 1665. — IJdele verwachting der Engelschen. — Oorlogsverklaring van Christoffel Bernard aan de Staten, den 14 September 1665. — De Munstersche Vorst-Bisschop valt van drie zijden in ons land. — Het fort Bourtang. — De Bisschopsdijk of Gorgasdam. — Verwaarloozing des le-

gers in Nederland. Gedeputeerden te velde. — Hekeldichten en spotschriften op Ch. Bernard van Galen blz. 85—103

HOOFDSTUK VIII.

TUSSCHENKOMST DER FRANSCHEN. VREDE VAN KLEEF.

Fransch krijgsplan tegen Munster. — Openbare en geheime orders der Fransche veldheeren. — Klachten over de Franschen. — Prins MAURITS VAN NASSAU. Lochem door de Munsterschen ontruimd. Boekholt. — „Een klachtige en kluchtige tijd.” — Verschillende meeningen. — Brief van Christoffel Bernard aan lord WILLIAM TEMPLE van den 12 Februari 1666. — FREDERIK WILHELM, Keurvorst van Brandenburg. — De Munstersche Vorst-Bisschop zendt gevolmachtigden naar Kleef. — Vrede geteekend, den 18 April 1666. — Lord Temple komt te laat. — Een wonderjaar blz. 103—118.

HOOFDSTUK IX.

VERORDENINGEN. CORVEY. HOXTER. BENTHEIM.

Het celibaat. Handhaving der kerkelijke tucht. Schoolwet. Voorschriften bij besmettelijke ziekten. — Christoffel Bernard abt gekozen van Corvey in 1662. — Verschil met Brunswijk over Hoxter. Volkomen regeling eerst in 1671. — Graaf ERNST WILHELM VAN BENTHEIM. GERTRUDIS VAN ZELST. Zonderling huwelijk, 1661. Gertrudis' verheffing tot gravin in 1665. Bekeering des graven in 1668. Verzet van Gertrudis. Houding der Generale Staten en der Staten van Overijssel. Vlucht naar den Haag. Weigert tot den graaf terug te keeren. De Keizer verklaart haar vervallen van den graaflijken stand in 1677. Het huwelijk onwettig verklaard in 1678. De graaf huwt na Gertrudis' dood in 1678 ANNA ISABELLA VAN LIMBURG-STIRUM TOT GEMEN. — ARNOLD MAURITS VAN STEINFORT wordt graaf van Bentheim, de kinderen des graven en van Gertrudis ontvangen Steinfort en andere goederen en titels. — Redenen van ontevredenheid, door de Staten aan den Bisschop gegeven. blz. 118—140.

HOOFDSTUK X.

DE KEUZE VAN EEN COADJUTOR. HOUDING VAN CHRISTOFFEL
BERNARD TIJDENS DEN OORLOG VAN 1667—1668.
DE FURSTENBERGEN.

Paus ALEXANDER VII dringt reeds den 26 September 1665 aan op de keuze van een coadjutor voor Munster. — Kapittelvergadering tot dat doel, den 23 Mei 1667. — Candidaten zijn MAXIMILIAAN HENDRIK VAN BEIEREN, Keurvorst, Aartsbisschop van Keulen, en FERDINAND VAN FURSTENBERG, Bisschop van Paderborn. — De deken van het kapittel BRABECK, voor Keulen gezind. — Onregelmatigheden in het kapittel. — Ferdinand van Furstenberg met 30 stemmen gekozen. — Tien kanunniken protesteeren. — Christoffel Bernard is onzijdig bij den devolutieoorlog van 1667—68, tusschen Frankrijk en Spanje gevoerd. — Neutraliteits-verdrag tusschen Munster, Keulen, Ments en Nieuwburg, te Luik gesloten in 1667. — Hoe hoog Lodewijk XIV de neutraliteit dier vorsten schatte en hoe duur hij ze betaalde. — FERDINAND van Furstenberg, Bisschop van Paderborn. FRANS EGON van Furstenberg, Bisschop van Straatsburg. WILLEM van Furstenberg, diplomatische agent van den Munsterschen Bisschop. WILLEM EGON van Furstenberg, diplomatische agent van Keurkeulen, later Kardinaal. blz. 140—155.

HOOFDSTUK XI.

DIPLOMATISCHE BEDRIJVGHEID. TRIPLE ALLIANCE. VREDE
VAN AKEN. OVEREENKOMSTEN. KRIJGSTOERUSTINGEN.

Diplomaten en hunne redeneeringen. — SYBORGH. COPES. — „De Goddelijke drievoudige Snoer.” — REEDE VAN AMERONGEN in 1668 te Coesfeld. — Vrede van Aken 1668. — Verbond tusschen Frankrijk en Engeland in 1670. — Lodewijk XIV biedt den Duitschen vorsten schatten aan. — Poging der Staten te Keulen. BAMPFIELD. Christoffel Bernard treedt in 1671 op als directeur van den Westfaalschen kreits; herstelt in 1672 den vrede tusschen den keurvorst van Keulen en de stad, en verdrijft er de Hollanders. — Verdrag te Bielefeldt, den 7 April

1671, door Munster, Brandenburg en Palts-Nieuwburg gesloten ter verdediging van den Westfaalschen kreits. Keulen treedt den 8 Juli toe. — Particuliere defensieve alliance van Christoffel Bernard met den Keizer. Zijne pogingen om Duitschland van den Franschen invloed te bevrijden. — Alles verijdeld door den Franschgezinden minister AUERSBERG, die den Keizer overhaalt tot een verbond met Lodewijk XIV, dat gesloten wordt den 1 November 1671. — Wijziging in de politiek van Christoffel Bernard. — Den 4 Januari 1672 genegen tot verbond met Lodewijk XIV. — Hij aarzelt, teekent evenwel den 3 April 1672 onder voorbehoud; blijft echter nog immer zeer koel en terughoudend. — Pogingen der Staten bij den Munsterschen Vorst-Bisschop. VAN COEVORDEN te Coesfeld in April 1672. Baron GRIEM. Een tweede verrader ontdekt. Van Coevorden vertrekt den 25 Mei naar Doesburg blz. 155—179.

HOOFDSTUK XII.

oorlog van 1672.

Raadselachtige bedoelingen van Lodewijk XIV. — Oorlogsverklaring van Engeland, den 29 Maart 1672; van Frankrijk den 10 April 1672; van Keulen den 27 Mei; van Munster den 28 Mei. — Manifest van den Munsterschen Vorst-Bisschop tegen Nederland. Zijne cavalerie, infanterie en artillerie. — Zijne houwitsers en schuiten van koper en leder. — Grol veroverd door Ch. Bernard van Galen. Borculo. Breevoort. Deventer. Hattem. Elburg. Harderwijk. Zwolle. Kampen. Hasselt. Zwartsluis. Blokzijl. Steenwijk. Meppel. Geelmuiden. Kuinre. — Lodewijk XIV, Christoffel Bernard van Galen, Max Hendrik van Beieren en Willem Egon van Furstenberg op het kasteel BILJOEN bij Arnhem. — De Keulsche keurvorst te Deventer. De Munstersche Bisschop te Zwolle. — Krijgsplan tegen Groningen. — KAREL RABENHAUPT. — Den 11 Juli Koevorden veroverd. Feil van Christoffel Bernard. — De ridderschap van Overijssel. — Misrekening omtrent Groningen. — SCHUILENBURG. — Dijlerschans, de Nieuwe en Oude schans door de Munsterschen bezet blz. 179—197.

HOOFDSTUK XIII.

BELEGERING VAN GRONINGEN IN 1672.

Groningen, van 1580—1594. — GEORGE VAN LALAING. — Christoffel Bernard te Haren. Geheime verstandhouding met de stad. — Van Galen te Norg. — Verhaal der belegering door VAN ALPEN. Nauwelijks het achtste gedeelte der stad afgesloten. Bommen. Bijstand geboden door Holland en Friesland. Kruit in overvloed. Handel in vollen gang. — Het beleg opgebroken ingevolge het aanrukken van Brandenburgsche en keizerlijke troepen. — Valsche berichten over het getal der gesneuvelden en gewonden, over mishandelingen en tooverij wederlegd. — Verhaal van Dr. DIEST LORGION. Nauwelijks honderd personen in de stad gesneuveld. — De 28 Augustus. — Jaarlijksehe redevoeringen. — De Vorst-Bisschop verliest Blokzijl, Vollenhoven en Kuinre. — Verrassing van Koevorden den 30 December. — RABENHAUPT beloond. — De held sterft den 12 Augustus 1675. — Vers van Bidloo blz. 197—213.

HOOFDSTUK XIV.

TOESTAND IN NEDERLAND. VERWIKKELINGEN. SAMENZWERING.

Fransche geweldenarij. — De Prins van Oranje hersteld in de waardigheden zijner voorouders. Prins WILLEM III te Dordrecht den 29 Juni 1672. — Het eeuwig edict vernietigd den 3 Juli 1672. — Verbond van Nederland met Oostenrijk en Brandenburg. — De sluizen geopend. — Gespannen verhouding tusschen Christoffel Bernard en de Keulsche en Fransche bevelhebbers. — Botsing tusschen Munster en Brandenburg in October 1672. — Keizerlijk avocatorium van den 9 Februari 1673. Bernard's tegenmanifest van den 14 November 1673. — Trouweloosheid des Franschen konings. — Samenzwering van JAN ADAM VON DER KETTE tegen den Munsterschen Vorst-Bisschop in 1673. — Proces en vonnis blz. 213—228.

HOOFDSTUK XV.

DE VREDE.

Vernederende voorwaarden, den 29 Juni 1672, Lodewijk XIV door de Staten aangeboden. — Weigering en harde eischen van Lodewijk en Karel van Engeland. — Verbond van den Franschen koning met den keurvorst van Brandenburg, den 16 Juni 1673. — Wantrouwen van Christoffel Bernard in Frankrijk. Zijne vorderingen. — Nieuwe aanval op Koelvorden. Een twee uren lange dam in de Vecht gelegd door de ingenieurs des Bisschops, PICTORIUS en SPÖDE. De schansen TROTS-KOEVDORDEN en SPLIT-KOEVDORDEN. — De dam bezwijkt den 30 September 1673. — Christoffel Bernard te Zwolle en te Deventer. — Krachtige maatregelen, eindelijk door den Keizer genomen. Zijn nauwer verbond met Spanje en de Generale Staten, den 30 Augustus 1673. LEOPOLD vaardigt als DUITSCH KEIZER een manifest uit. — De keizerlijke generaal MONTECUCULI en Prins WILLEM III voor Bonn, den 9 November 1673. — Willem Egon van Furstenberg gevangen genomen, den 13 Februari 1674. — Christoffel Bernard sluit vrede met Nederland, den 22 April 1674. — Tractaat van den Vorst-Bisschop met den Keizer. List der Franschen. — Bernard's zorg voor zijne soldaten. — Nieuwe overeenkomst tusschen Bernard en den Keizer, den 7 September 1675. — Dapperheid der Munstersche krijgslieden. — Christoffel Bernard verovert het ambt Wildeshausen en de hertogdommen Verden en Bremen. — Reeds de bondgenoot van Nederland door zijne tractaten met den Keizer, Brandenburg en Denemarken, trad de Munstersche Vorst-Bisschop in nauwer betrekking met onzen Staat door het Haagsche tractaat van den 12 October 1675, en door het Brusselsch subsidiën-tractaat van den 23 April 1677. — Hij zendt gelijktijdig troepen aan Spanje en Nederland, aan Brandenburg en Denemarken. — Zijn generaal GRANDVILLER met gouden halsketen beloond door den Deenschen koning. — Verovering van een Fransch schip in 1677. — Christoffel Bernard zendt zijn vice-kanselier, den 2 April 1678, naar de vredesvergadering te Keulen. — Zijne troepen strijden met Prins WILLEM III bij St. Denys, den 14 Augustus 1678. — Onderhandelingen

over den vrede te Nijmegen. — Achtung van CHRISTOFFEL BERNARD voor WILLEM III. — Eerbied van den Keurvorst van Brandenburg jegens den Munsterschen Vorst-Bisschop. — Sluwe politiek des Franschen konings. — Separaat-vrede, door Lodewijk XIV met de Nederlanden gesloten, den 10 Augustus 1678. — Teleurstellingen blz. 228—251.

HOOFDSTUK XVI.

AFSTERVEN. BIJZONDERHEDEN. TESTAMENT. GRAFGESTICHT.

Ziekte van den Munsterschen Bisschop. — De Vicaris-generaal van Alpen wordt den 11 September van Nijmegen ontboden. — Van Alpen is 4 dagen later bij den Bisschop op het kasteel te Ahaus. — Christoffel Bernard laat 500 thaler aan de armen uitdeelen; vraagt en schenkt vergiffenis aan allen. — Wordt bezocht door zijn broeder en zijnen neef. — Zijne bediening en laatste woorden. — Hij sterft den 19 September 1678. — Begrafenis en plechtige uitvaart te Munster. — Bepalingen van zijn testament. — Eene vraag. — Het lot te beurt gevallen aan den Ludgerus-burg te Coesfeld en eenige kostbaarheden. — De familie van Galen. — Monument in de St. Josephskapel aan den Munsterschen dom blz. 251—265.

HOOFDSTUK XVII.

Terugblik.

NADERE WAARDEERING VAN DEN MUNSTERSCHEN VORST-BISSCHOP. NEDERLAND TOEN EN THANS.

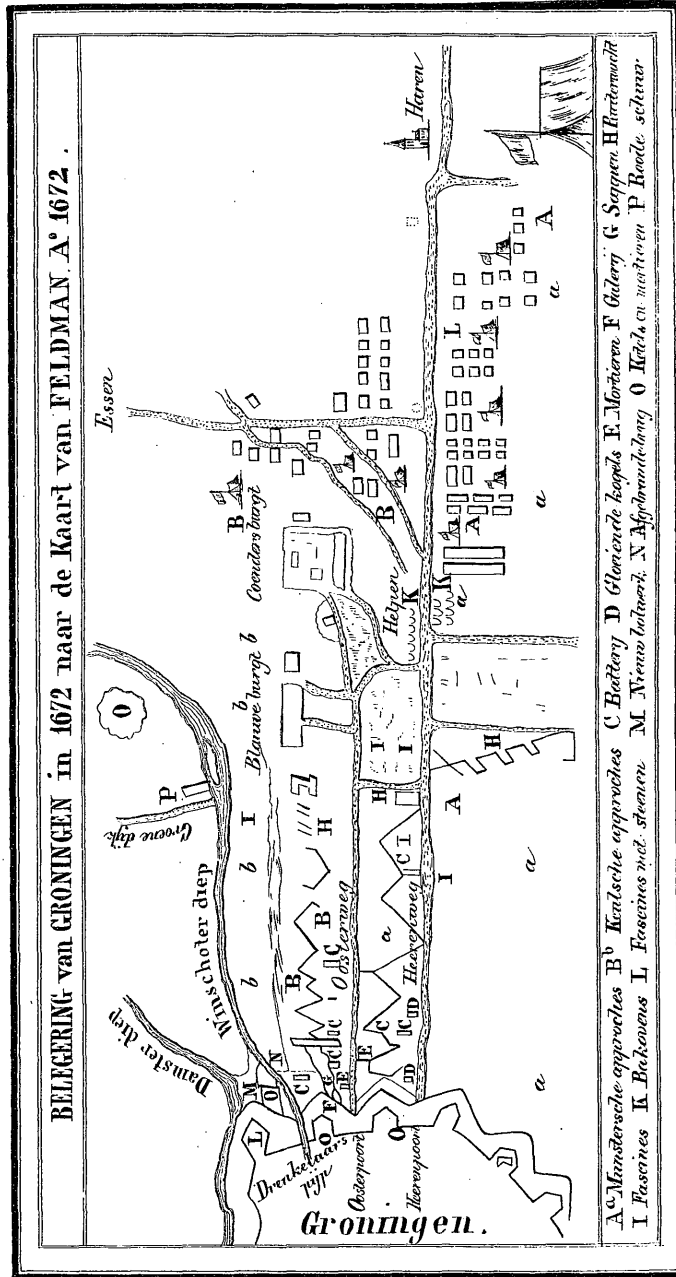
Aanwijzing van het te kiezen standpunt. — Tweevoudig programma van Christoffel Bernard: „Vóór alles Bisschop,” en: „Godvruchtig, rechtvaardig, krachtig.” — Ch. Bernard van Galen was een UITSTEKEND BISSCHOP. — Zijn ijver. — Herfst- en lente-synoden. — Handhaving van het celibaat. — Priester-broederschappen. — Bisschoppelijke visitatiën. — Vorming van den toekomstigen clerus. — Priesterwijdingen. — Zorg voor de leeken. — Voorschriften over het bijwonen

van Mis en preek of onderrichting. — Scholen. — Eerste H. Communie. — Toedienen des H. Vormsels aan vele duizenden. — Dertig kerken gebouwd, honderd vernieuwd. — Stichtend voorbeeld door zijn hof en door hem zelven gegeven. — De algemeene Communie zijner huisgenooten. — Processiën. — Getijden. — Congregatie. — Ongegronde en onedele verklaring van Dr. ERHARD. — Lof, den Munsterschen kerkvoogd door de Pausen geschonken. — — Hij was een VOORTREFFELIJK VORST. — Verhouding zijner vorstelijke en zijner bisschoppelijke waardigheid. — Doel door Christoffel Bernard beoogd. Vestiging eener duurzame persoonlijke residentie der Vorst-Bisschoppen binnen het Munstersch diocees en vorstendom. Licht, daardoor over zijne handelingen verspreid. — Eere hem als vorst van een kleinen Staat, door de machtigste vorsten bewezen. — Zijne wetten, politie-verordeningen en edicten. — Armen-verpleging. — Waarzeggers, toovenaars, duivelbanners, bezetenen. — Regeling der rechtsbedeeling. Voorschriften, in het belang eener spoedige en korte procedure ter vermijding van onkosten en langdurige oneenigheden. — Bevordering van de wetenschap. — — Hij was een BUITENGEWOON VELDHEER. De ziel van het beleid der aanvoerders, van de legertucht en de administratie zijner troepen. — Vaderlijke zorg voor zijne soldaten. — Blijken van ongemeene vindingrijkheid, stoutheid en volharding. — Hij voerde oorlog zonder schade voor zijn land. — Slechts ééne grief. — Getuigenissen van HARTZHEIM, VON STRAMBERG, TUCKING. — Ongunstig oordeel der Nederlanders. Eene jongste loffelijke uitzondering: de heer F. DER KINDEREN, (Gids, Juli II.) — 1672 en 1872. — Invloed van Groningen op onze redding in 1672. — Vergelijking van den toenmaligen toestand van Nederland met den tegenwoordigen. — Onze hoop en onze kracht blz. 265—299.

AANTEKENINGEN.

Verklaringen en bijvoegsels tot meerdere toelichting van eenige in Hoofdstuk I — XVI behandelde of vermelde onderwerpen blz. 299—343.

Belegging van GRONINGEN door Christoff. Bernard van Galen.



Bij den Uitgever dezes verscheen:

M. VAN BIERVLIET. De Wetenschap van het ware Geluk.

GASPAR BERSE of de Nederlandsche FRANCISCUS XAVERIUS.

Eene bijdrage tot de Geschiedenis der Societeit van Jesus
in Indië, door W. v. N., Soc. Jes.

F. HEYNEN, S. J. Blikken op Indië. Geschiedenis, Gods-
dienst, Maatschappelijke toestand, Taal- en Letterkunde.
Gevolgd van Savitri, eene Episode der Maha-Bharata, uit
het Sanskriet vertaald en toegelicht, door J. ARNTS, S. J.

IDA GRAVIN HAHN-HAHN. De Erfgename van Kronenstein.

oud- EN NIEUW TESTAMENT, naar JULIUS SCHNORR VON
CAROLSFELD, met bijschriften van J. C. H. MURÉ, Pastoor
te Berkenrode. Compleet in 50 afleveringen, met 200
houtgravuren, in roijaal 4°. formaat.

B X
4705
.B518C8

Corstiens
Bernard van Galen,
vorst-bisschop van Mun-
ster

Jul 9 1959
24 1959

NEW BOOK

TWO HOUR

UNIVERSITY OF CHICAGO



45 254 048

BX
4795
.B518C8

Corstiens
Bernard van Galen,
vorst-bisshop van Mun-
ster

BX4705
.B518C8

SWIFT LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO



45 254 04